T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
MALİYE ANABİLİM DALI
MALİYE PROGRAMI
DOKTORA TEZİ

BİR VERGİ UYUMU SORUNU OLARAK VERGİ ETİĞİ VE BİLEŞENLERİ

İsmail KİTAPCI

Danışman
Prof. Dr. Coşkun Can AKTAN

2011

DOKTORA
TEZ ONAY SAYFASI

2007800191

Üniversite : Dokuz Eylül Üniversitesi

Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü

Adı ve Soyadı : İsmail KİTAPCI

Tez Başlığı : Bir Vergi Uyumu Sorunu Olarak Vergi Etiği ve Bileşenleri

Savunma Tarihi : 24.10.2011

Danışmanı : Prof.Dr.Coşkun Can AKTAN

JÜRİ ÜYELERİ

Ünvanı, Adı, Soyadı	Üniversitesi	İmza
Prof.Dr.Coşkun Can AKTAN	DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ	.....
Doç.Dr.Dilek DİLEYİCİ	DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ	.....
Doç.Dr.Özlem ÇAKIR	DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ	.....
Doç.Dr.Ahmet ÖZEN	DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ	.....
Doç.Dr.İbrahim Attila ACAR	SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ	.....

Oybirliği (X)
Oy Çokluğu ( )

İsmail KİTAPCI tarafından hazırlanmış ve sunulmuş "**Bir Vergi Uyumu Sorunu Olarak Vergi Etiği ve Bileşenleri**"başlıklı tezi kabul edilmiştir.

Prof.Dr. Utku UTKULU
Enstitü Müdürü

YEMİN METNİ

Doktora Tezi olarak sunduğum " Bir Vergi Uyumu Sorunu Olarak Vergi Etiği ve Bileşenleri" adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

..../..../.....

İsmail KİTAPCI

ÖZET

Doktora Tezi

Bir Vergi Uyumu Sorunu Olarak Vergi Etiği ve Bileşenleri

İsmail KİTAPCI

Dokuz Eylül Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Maliye Anabilim Dalı

Maliye Programı

Ödemek ya da ödememek: Son yıllarda vergi uyumu (tax compliance) literatüründeki temel soru değişmiştir. Günümüzde *"insanlar neden vergi kaçırır?"* sorusunun yerini *"insanlar neden vergi öder?"* sorusu almıştır. Artık verginin ödenmesi konusuna sadece devletin denetim ve cezai yaptırımları gibi caydırıcı yöntemlerle yaklaşmak yerine sosyal psikolojik unsurların da vergi uyumu sorununun çözümünde kullanılması gerçeği ortaya çıkmıştır. Artık günümüzde devlet ve birey arasındaki vergi ilişkisi karşılıklılık teorisine göre gerçekleşen bir psikolojik sözleşmeyi temsil etmektedir. Vergi etiği bu noktada anahtar bir rol oynamaktadır.

Vergi etiği disiplini heterojen bir yapıya sahiptir. Vergi etiği analizlerinde vergi yükümlülerinin bireysel çıkar hesaplarıyla, sosyal-psikolojik durumları arasındaki etkileşim ele alınmakta ve vergilerin ortaya çıkardığı ekonomik maliyetlerin yanısıra vergilerin etik (ahlaki) maliyetleri de analiz edilmektedir. Vergi yükümlülerinin inanç ve tutumlarının önceden bilinmesi vergi yükümlülerinin davranışlarının da önceden kestirilebilme ve düzeltilebilme imkanını vermektedir. Bu noktada vergi etiği ve bileşenlerinin analizi optimal vergi uyumunun da gerçekleşmesini sağlayacaktır.

Bu çalışmada vergi etiği bileşenleri kapsamında vergi etiğinin oluşmasındaki motivasyonel süreç incelenmiş ve bu süreç içerisinde vergi yükümlülerinin vergi ödeme konusunda sürekli olarak rasyonalizasyon ve sosyalizasyon baskısıyla kuşatıldıkları belirlenmiştir. Bu noktada sosyal normlar ve sosyal normların uzantısı olan karşılıklılık ilişkilerinin önemli rol oynadığı saptanmıştır. Bu yüzden yüksek bir vergi etiğinin ortaya çıkabilmesi için bireysel, toplumsal ve kamusal etiğin geliştirilmesi öncelikli bir konu olmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Vergi Uyumu, Vergi Etiği (Ahlakı), Sosyal Sermaye, Sosyal Norm, Karşılıklılık İlişkileri, Etik (Ahlaki) Maliyet, Kültür, Güven

ABSTRACT

Doctoral Thesis

Tax Ethics and its Components as a Tax Compliance Problem

İsmail KİTAPCI

Dokuz Eylül University

Graduate School of Social Sciences

Department of Public Finance Program

Pay or not to pay: At the present day, tax compliance literature is used "Why people pay taxes?" questions instead of "Why people evade taxes?" questions. It should be used social and psychological elements instead of audit and penalty sanctions purely as deterrence methods for solving the tax compliance problem . At the present day tax relations between government and taxpayers symbolize the psychological contract according to reciprocity theory. At this point tax ethics play a key role.

Tax ethics has a heterogeneous structure. In tax ethics analysis, it is handled interaction between taxpayer's self interest calculations and social and psychological positions and investigated ethical (moral) costs in addition to economic costs resulting from taxes. Knowing that taxpayer's belief and attitudes enable to us estimate and arrange taxpayer's behaviours. At this point the analysis of tax ethics and its components ensure the realization of optimal tax compliance.

In this study it is researched that motivational process within the context of tax ethics and its components and determined that taxpayers exposed to rationalization and socialization coercion in this process. At this point it is determined that social norms and its extension play a essential role. Therefore enhancement of individual, interpersonal and public ethics is a matter of priority to occur higher tax ethics.

Key Words: Tax Compliance, Tax Ethics (Morality), Social Capital, Social Norm, Relations of Reciprocity, Ethical (Moral) Cost, Culture, Trust

İÇİNDEKİLER

BİR VERGİ UYUMU SORUNU OLARAK

VERGİ ETİĞİ VE BİLEŞENLERİ

TEZ ONAY SAYFASI ..... ……..ii
YEMİN METNİ. iii
ÖZET. ..... ……iv
ABSTRACT. ..... …….vi
İÇİNDEKİLER. ..... ……..vii
KISALTMALAR. ..... ……..xiii
TABLO LİSTESİ. ..... ……..xiv
ŞEKİL LİSTESİ ..... …….xvi
GİRİŞ. ..... ……1

BİRİNCİ BÖLÜM

VERGİ UYUMUNUN TEORİK VE DAVRANIŞSAL AÇIDAN İNCELENMESİ

1.1 VERGİ UYUMU KAVRAMI: TEORİK ÇERÇEVE VE KAPSAMI …….6
1.2 VERGİ UYUMU VE DİSİPLİNLERARASI İLİŞKİLERİ. ..... …….11
1.2.1 Davranışsal Ekonomi ve Vergi Uyumu ..... ……12
1.2.2 Bilişsel Psikoloji ve Vergi Uyumu..... …….13
1.2.3 Sosyal Psikoloji ve Vergi Uyumu. ..... …….14
1.2.4 Hukuk ve Vergi Uyumu ..... ……15
1.2.5 Etik ve Vergi Uyumu ..... ……16
1.3 TARİHSEL BOYUTUYLA VERGİ UYUMU ..... …….....17
1.4 VERGİ UYUMUNU AÇIKLAMADA KULLANILAN YAKLAŞIMLAR....19
1.4.1 Klasik Yaklaşım (Allingham-Sandmo Modeli / Rasyonel Beklentiler Teorisi) ..... …….20
1.4.1.1 Klasik Yaklaşımın Eleştirisi..... ….....25
1.4.2 Sosyal-Psikolojik Yaklaşım (Ahlaki Duygular Teorisi/Tutumsal Model). ..... …… 28

1.4.3 Mali Bağlantı (Mali Değişim) ve Optimal Vergi Uyumu Yaklaşımı. ... …33
1.4.3.1 Mali Bağlantı (Fiscal Connection) Kavramı ve Vergi Uyumu Açısından Önemi..... ……35
1.4.3.2 Optimal Vergi Uyumu..... ……40
1.4.3.2.1 Kamusal Kaynakların Tahsisinde Etkinlik Sorunu ve Vergi Uyumu..... ……..41
1.4.3.2.2 Ekonomik Rasyonalite Açısından Vergi Uyumu. ..... …….44
1.4.3.2.3 Yeniden Dağıtım *(Redistribution)* Politikaları ve Vergi Uyumu. ..... …….45
1.5 DAVRANIŞSAL BOYUTLARIYLA VERGİ UYUMU..... ……50
1.5.1 Vergi Yükümlüsü Açısından Uyma Davranışı ve Analizi.. ……..51
1.5.2 Vergi Uyumu: Davranış Şekilleri..... ……....53
1.5.2.1 Vergi İtaati..... ……..55
1.5.2.2 Vergi ile Özdeşleşme. ..... …….57
1.5.2.3 Verginin İçselleştirilmesi. ..... …….58
1.5.2.4 Verginin İçselleştirilmesi ve Vergi İtaati İlişkisi. ..... ……61
1.5.2.5 Verginin İçselleştirilmesi Süreci. ..... …….63
1.5.3 Vergi Uyumsuzluğu: Davranış Şekilleri. ..... …….65
1.5.3.1 Vergiye Karşı Bağımsız (Pasif) Tepki (Normdan Bağımsız Davranış)..... …….66
1.5.3.2 Vergiye Karşı Ters (Aktif) Tepki (Norma Bağımlı Davranış)….67
1.5.4 Vergi Uyumu ve Uyumsuzluğu Sonucu Oluşan Vergi Yükümlüsü Tipleri. ..... ……..69
1.5.5 Vergi Uyumuna İlişkin Davranış Bozuklukları. ..... …….71
1.5.5.1 Çoğulcu Bilgisizlik (Pluralistic ignorance) ve Vergi Uyumu Açısından Analizi……71
1.5.5.2 Bilişsel Çelişki (Cognitive Dissonance) ve Vergi Uyumu Açısından Analizi…….73

II. BÖLÜM
ETİK VE VERGİ ETİĞİ: VERGİ UYUMUNUN ETİK AÇIDAN İNCELENMESİ

2.1 VERGİ ETİĞİ: KAPSAM VE ÖNEMİ. ..... ……78
2.1.1 Etik Kavramı ve Önemi. ..... …….78
2.1.2 Vergi Etiği Kavramı: Teorik Çerçeve ve Önemi..... …….81
2.1.3 Vergi Etiği-Genel Etik İlişkisi: Verginin Pozitif Gerçekliği Etiğin Normatif İçeriği. ..... …….86
2.1.4 Vergi Etiği: Tarihsel Perspektif. ..... …….94
2.2 VERGİ ETİĞİNİN OLUŞMASI..... …….96
2.2.1 Motivasyonel Süreç: Tutum ve Davranışlara Giden Süreç.. ……96
2.2.1.1 İçsel Motivasyon. ..... ……100
2.2.1.2 Dışsal Müdahaleler ve İçsel Motivasyon Üzerindeki Etkisi.....102
2.3 VERGİ ETİĞİNE İLİŞKİN BAŞLICA YAKLAŞIMLAR: VERGİ YÜKÜMLÜSÜ VE ETİK TUTUMU ..... ……....104
2.3.1 Deontolojik Yaklaşım ..... ……105
2.3.1.1 Ödev ve Sorumluluk Etiği: Kant Etiği Yaklaşımı..... ……..106
2.3.1.2 Değerler Yaklaşımı. ..... ……..110
2.3.1.3 Adalet Yaklaşımı..... ……114
2.3.2 Teleolojik Yaklaşım..... ……....115
2.3.2.1 Bireyci Yaklaşım..... ……....116
2.3.2.2 Faydacı Yaklaşım..... ……117
2.3.2.3 Makyavelyen (Machiavellien) Yaklaşım. ..... ……119
2.4 DÜNYA'DAKİ VERGİ ETİĞİ ARAŞTIRMALARI: ÜLKE ÖRNEKLERİ..120
2.4.1 OECD'ye Üye Ülkelerde Vergi Etiği Dereceleri..... ……120
2.4.2 Asya Ülkelerindeki Vergi Etiği Dereceleri..... ……124
2.4.3 Geçiş Ekonomilerinde Vergi Etiği Dereceleri. ..... ……..126
2.4.4 Latin Amerika Ülkelerinde Vergi Etiği..... ……..129

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
VERGİ ETİĞİNİ BELİRLEYEN FAKTÖRLER: VERGİ ETİĞİ BİLEŞENLERİNİN ANALİZİ

3.1 PSİKOLOJİK VE SOSYOLOJİK BİLEŞENLER..... …….....132
3.1.1 Vergilemenin Psikolojik Sınırı..... …….....133
3.1.2 Vergilemenin Psikolojik Sınırının Tespitinde Kullanılan Kavramlar..... ……135
3.1.2.1 Objektif Vergi Yükü..... ……135
3.1.2.2 Subjektif (Psikolojik) Vergi Yükü. ..... ……135
3.1.2.3 Net Subjektif (Psikolojik) Vergi Yükü..... ……136
3.1.2.4 Vergi Yükünün Yanlış Algılanması: Mali Aldanma (Fiscal Illusion). ..... ……..139
3.1.3 Sosyolojik Faktörler (Mali Sosyoloji) ve Vergi Etiği..... ……141
3.2 MALİ VE EKONOMİK BİLEŞENLER ..... ……....143
3.2.1 Vergilemenin Mali Sınırı (Vergi Optimumu). ..... ……143
3.2.2 Vergilemenin Ekonomik Sınırı. ..... ……144
3.2.2.1 Vergi Oranları ve Vergi Etiği..... ……146
3.2.2.2 Vergi Ceza Oranları ve Vergi Etiği……..148
3.2.2.3 Gelir Seviyesi/Ekonomik Durum ve Vergi Etiği ..... ……...149
3.2.2.4 Makro Ekonomik Belirleyenler ve Vergi Etiği. ..... ……151
3.2.2.5 Para Sevgisi ve Vergi Etiği. ..... ……153
3.2.2.6 Kayıtdışı Ekonomi ve Vergi Etiği. ..... ……154
3.3 SOSYAL SERMAYE BİLEŞENLERİ..... ……161
3.3.1 Sosyal Normlar ve Vergi Etiği. ..... ……164
3.3.1.1 Karşılıklılık İlişkisi ve Vergi Etiği. ..... ……168
3.3.1.1.1 Pozitif ve Negatif Karşılıklılık. ..... ……169
3.3.1.1.2 Dikey ve Yatay Karşılıklılık. ..... ……170
3.3.1.2 Karşılıklılık İlişkisinin (Teorisinin) Değerlendirilmesi. …….171
3.3.1.3 Vergi Etiği Açısından Sosyal Normların Yaptırımları..... ……..174
3.3.1.3.1 Suçluluk ve Utanma Duygusu. ..... ……174
3.3.1.3.2 Görev ve Korku (Yakalanma) Duygusu..... …….....178
3.3.2 Vergi Adaleti ve Vergi Etiği ..... …….....179

3.3.2.1 Dikey-Yatay Adalet Algısı ve Vergi Etiği ....……181
3.3.2.2 Dağıtıcı Adalet Algısı ve Vergi Etiği..... ……184
3.3.2.3 Prosedürel (Yöntem) Adalet Algısı ve Vergi Etiği. .... ……186
3.3.2.4 Cezalandırıcı Adalet Algısı ve Vergi Etiği. ..... ……190
3.3.3 Psikolojik Sözleşme-Güven ve Vergi Etiği..... …….192
3.3.3.1 Psikolojik Vergi Sözleşmesi..... ……193
3.3.3.2 Vergi Etiğinin Oluşmasında Güven Faktörü ve Analizi…....196
3.3.3.3 Güven Çeşitleri ve Vergi Etiği Açısından Analizi. ..... ……199
3.3.3.3.1 Etik / Genelleştirilmiş Güven ve Vergi Etiği Açısından Analizi ..... ……...200
3.3.3.3.2 Stratejik Güven ve Vergi Etiği Açısından Analizi. ……202
3.3.3.3.3 Kurumsal Güven ve Vergi Etiği Açısından Analizi. ……..205
3.3.3.4 Güven Ağları: Birey-Devlet İlişkisi Açısından Vergi Etiği.....208
3.3.4 Vergi Kültürü ve Vergi Etiği..... ……212
3.3.4.1 Kültür Kavramı: Teorik Çerçeve ve Genel Özellikleri…....213
3.3.4.2 Kültür-Etik İlişkisi..... ……214
3.3.4.3 Vergi ve Kültür: Vergi Kültürü ..... ……215
3.3.4.4 Vergi Kültürü Modelleri ..... ……218
3.3.4.4.1 Basitleştirilmiş Model (Schumpeter Modeli). ……...219
3.3.4.4.2 Genişletilmiş Model. ..... ……220
3.3.4.5 Vergi Kültürü-Vergi Etiği İlişkisi ..... ……...221
3.3.4.6 Vergi Kültürü-Vergi Etiği İlişkisi: Ülkelerarası Değerlendirmeler..... ……222
3.3.5 Din ve Vergi Etiği ..... ……231
3.3.5.1 Din Olgusu ve Birey-Toplum Üzerindeki Etkileri..... ……...231
3.3.5.2 Vergi Etiğinin Oluşmasında Din Faktörünün Etkisi . ……....232
3.3.5.3 Farklı Dinlerde Vergi Etiği: Dünya Örnekleri ..... …….234
3.3.6 Ulusal Gurur ve Vergi Etiği ..... …….240

3.4 POLİTİK BİLEŞENLER ..... ……...241
3.4.1 Vergilerin Siyasal Sınırı ve Vergi Etiği ..... …….242
3.4.2 Siyasal Güven ve Vergi Etiği ..... ……..243
3.4.3 Kamu Etiği ve Vergi Etiği..... ……..244
3.4.4 Demokrasi Kültürü ve Vergi Etiği ..... ……..246
3.4.5 Siyasal (Politik) Karar Alma Sürecine Katılım:
Asimetrik Enformasyon Sorunları ve Vergi Etiği..... …….249
3.5 KURUMSAL VE YÖNETİMSEL BİLEŞENLER ..... ……..252
3.5.1 Vergi (leme) Etiği ..... ……..253
3.5.2 Merkeziyetçi ve Adem-i Merkeziyetçi Yönetim Yapıları
ve Vergi Etiği ..... …….254
3.5.3 Vergi Bürokrasisi: Vergi Sisteminin Karmaşıklığı ve Vergi Etiği….256
3.5.4 Vergi İdarelerinin Kalitesi-Etkinliği ve Vergi Etiği..... ……..259
3.5.5 Vergi Uyum Politikaları ve Vergi Etiği ..... ……..260
3.5.6 Vergi Afları ve Vergi Etiği..... ……..263
3.5.7 Vergi Denetiminin Etkinliği ve Vergi Etiği ..... …….266
3.5.8 Genel Yolsuzluk Algısı, Vergisel Yolsuzluklar ve Vergi Etiği ……..269
3.6 DEMOGRAFİK BİLEŞENLER ..... ……..275
3.6.1 Yaş Faktörü ve Vergi Etiği ..... ……..276
3.6.2 Medeni Durum ve Vergi Etiği..... ……..278
3.6.3 Cinsiyet Faktörü ve Vergi Etiği ..... ……..279
3.6.4 Meslek ve Vergi Etiği ..... ……..281
3.6.5 Eğitim Durumu ve Vergi Etiği ..... ……..282

SONUÇ VE ÖNERİLER ..... ……..284
KAYNAKLAR ..... ……..296

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
A.B.D.	: Amerika Birleşik Devletleri
bkz.	: bakınız
EVS	: European Values Survey (Avrupa Değerler Araştırması)
OECD	: Organisation For Economic Co-operation and Development (İktisadi İşbirliği ve Kalkınma Örgütü)
s.	: Sayfa No
ss.	: Sayfa Sayıları
t.y.	: Tarih Yok
vs.	: Ve saire
vb.	: Ve benzeri
TESEV	: Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı
WWS	: World Value Survey (Dünya Değerler Araştırması)

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: Vergi Uyumunu Açıklamada Kullanılan Başlıca Yaklaşımlar……20
Tablo 2: Vergi Ödeme-Ödememe ve Fayda-Maliyet İlişkisi..... ……...24
Tablo 3: Vergi Ödeme-Ödememe ve Vergi Cezası İlişkisi..... ……..24
Tablo 4: Kamu Harcaması ve Vergileme Rasyonalitesi ..... ……..40
Tablo 5: Vergi Uyumu Davranışının Kavramlaştırılması ..... ……..54
Tablo 6: Vergi Uyumsuzluğu Davranışı Türleri ..... ……..65
Tablo 7: Vergiye Karşı Bağımsız (Pasif) Tepki Türleri
(Normdan Bağımsız Davranış) ..... ……...66
Tablo 8: Vergiye Karşı Ters (Aktif) Tepki Türleri (Norma Bağımlı Davranış)…...68
Tablo 9: Vergi Sahtekarlığı ve Vergi Kaçırma Suçlarının Diğer Ağır
Suçlar İle Karşılaştırılması..... ……..90
Tablo 10: En Beğenilen/Tasvip Edilen Ahlaki/Etik Söylemler ..... ……..91
Tablo 11: Siyasal, Bütçe ve Vergi Alanındaki Yozlaşmalar..... ……..93
Tablo 12: Ülkelerarası Vergi Etiği Dereceleri ..... ……...121
Tablo 13: OECD Ülkeleri Arasındaki Vergi Etiği Seviyeleri..... ……...122
Tablo 14: OECD Ülkelerindeki Vergi Kaçırma Düzeyleri
(GSYİH'nın %'si olarak)..... ……...124
Tablo 15: Asya Ülkelerinde Vergi Etiği ..... ……...125
Tablo 16: Asya Ülkelerinde Kayıtdışı Ekonomi (GSYİH'nın %'si olarak) ……...125
Tablo 17: Geçiş Ülkeleri ile Diğer Ülkeler Arasındaki
Vergi Etiği Karşılaştırmaları..... ……...127
Tablo 18: Latin Amerika Ülkelerinde Vergi Etiği ..... ……...129
Tablo 19: Latin Amerika Ülkelerinde Vergi Kaçakçılığı..... ……...130
Tablo 20: Vergi Etiği Bileşenleri ..... ……..131
Tablo 21: Vergi Canlılığı, Kamu Yönetişim, Finansal Özerklik
ve Vergi Tazyiki İndeksleri..... ……...138
Tablo 22: AB Ülkeleri ve Türkiye'de Vergi ve Transferler
Öncesi ve Sonrası Gini Katsayısı..... ……...152
Tablo 23: Türkiye'deki Vergi Mükellefi (Yükümlüsü) Sayıları..... ……...157
Tablo 24: Ortalama Ücret Düzeyinde Geliri Olan (Bekar) Çalışan İçin
Vergi Makası (Brüt ücret maliyetinin yüzdesi olarak, 2000-2008) ..... ……...158

Tablo 25: Ortalama Ücret Düzeyinde Geliri Olan İki Çocuklu (Tek Çalışanlı) Aile İçin Vergi Makası (Brüt ücret maliyetinin yüzdesi olarak, 2000-2008) ……...159
Tablo 26: Kollektif Davranışın Farklı İki Teorisi ..... ……...171
Tablo 27: Vergilendirmede Dağıtıcı Adaletin Farklı Seviyeleri..... ……...185
Tablo 28: Vergilendirmede Prosedürel Adaletin Farklı Seviyeleri..... ……...189
Tablo 29: Vergilendirmede Cezalandırıcı Adaletin Farklı Seviyelerde Analizi…..191
Tablo 30: Güç Mesafesi Açısından Kültürler ..... ……..225
Tablo 31: Belirsizlikten Kaçınma ve Kültürler..... ……...226
Tablo 32: Bireyci-Kollektivist Kültürlerin Özellikleri..... ……...227
Tablo 33: Ana-erkil ve Ata-erkil Kültür Karşılaştırması ..... ……..228
Tablo 34: Vergi Kültürünü Belirleyen Faktörler ve Vergi Kaçırma İlişkisi ……...229
Tablo 35: Vergi Kültürünü Belirlemede Kullanılan Faktörler ile Vergi Kaçakçılığındaki ve Vergi Etiğindeki Değişim ..... ……...230
Tablo 36: Yönetişim Unsurları ile Hedeflenen Amaçlar ..... ……...252
Tablo 37: Vergi İdarelerinin Etkinliği Açısından Sınıflandırılması ..... ……...260
Tablo 38: Gelir İdarelerinde Gerçekleşen Yolsuzluk Türleri..... ……..273

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 1: Vergi Uyumu ve Vergi Kapasitesi İlişkisi ..... ……...8
Şekil 2: Vergi Uyumu ile İlişkili Disiplinler ..... …….12
Şekil 3: Vergi Uyumu-Uyumsuzluğu Dengesi ..... ……..27
Şekil 4: Vergi Uyumu Davranışının Basit Bir Modeli ..... …….31
Şekil 5: Mali Bağlantı ve Optimal Vergi Uyumu Yaklaşımı ..... …….35
Şekil 6: Farklı Türlerdeki Uyma Davranışları ..... ……..53
Şekil 7: Vergi Uyumu Davranış Şekilleri ..... …….54
Şekil 8: Normların İçselleştirilmesi ve İşlem Maliyetleri İlişkisi..... ……..61
Şekil 9: Verginin İçselleştirilme Süreci ..... …….64
Şekil 10: Vergi Etiğinin Bütünleşik Yapısı ..... …….85
Şekil 11: Vergi Etiği Formülü ..... ……..85
Şekil 12: Etik ve Vergi Etiği İlişkisi..... ……..87
Şekil 13: Motivasyonların Davranışlara Dönüşme Süreci .....……...99
Şekil 14: Vergi Etiğine İlişkin Başlıca Yaklaşımlar..... ……...104
Şekil 15: Değerler Hiyerarşisi ..... ……...111
Şekil 16: Bireysel Değer Yapısının Bileşenleri..... ……...111
Şekil 17: Laffer Eğrisi ..... ……..144
Şekil 18: Vergi Yükümlüsü Davranışları Yönünden Oran-Tutum Analizi. ……146
Şekil 19: Vergi Etiği Açısından Sosyal Sermaye Bileşenleri..... ……...164
Şekil 20: Kollektif Davranışın Heterojenliği..... ……..173
Şekil 21: Vergi Adaleti Algısını Etkileyen Faktörler ..... ……...181
Şekil 22: Psikolojik Vergi Sözleşmesi..... ……...194
Şekil 23: Vergi Etiği Açısından Güven Türleri ..... ……..200
Şekil 24: Güven Ağları ..... ……...210
Şekil 25: Vergiye Gönüllü Uyum ve Kamu Otoritesi Arasındaki İlişki..... ……...211
Şekil 26: İnsan ve Kültür ..... …….214
Şekil 27: Vergi Kültürü (Basitleştirilmiş Model) ..... ……...219
Şekil 28: Vergi Kültürü (Genişletilmiş Model) ..... …….. 220
Şekil 29: Vergi Uyumu Stratejileri: Vergi Uyum Piramidi ..... ……...262

GİRİŞ

Vergi uyumu sürdürülebilir bir kamu maliyesi oluşturma noktasında dünyadaki tüm ülkeler açısından en önemli konular arasında gelmektedir. Vergi uyumu ile hedeflenen vergilenebilir nitelikteki tüm ekonomik unsurların vergilendirilmesi ve vergi gelirlerini azaltıcı tüm davranışların önlenebilmesidir. Bu yüzden vergilendirme ile ilgili konularda vergi yükümlülerinin algı, tutum ve davranışlarının dikkate alınması yüksek bir vergi uyumu için ön koşul oluşturmaktadır.

Vergi uyumu literatüründe bireylerin vergi uyumu davranışını ifade eden Klasik Model (Allingham ve Sandmo / Rasyonel Beklentiler Teorisi) ve Sosyal - Psikolojik Model olmak üzere temelde iki yaklaşım bulunmaktadır. Klasik model insan doğasının kendi faydasını maksimize etme güdüsünden yola çıkarak vergi yükümlülerinin sürekli olarak vergiden kaçınma ve vergi kaçırmanın yollarını arayan tutum ve davranışlar içerisinde olduklarını ifade eden bir yaklaşımı savunmaktadır. Vergi ödeme konusunda yakalanma riski, gelir seviyesi ve ceza oranı gibi faktörlerin ön planda tutulduğu klasik yaklaşımda vergi yükümlüleri beyan etmemiş olduğu gelirinden sağladığı vergi tasarrufu ile denetim riski ve yakalanması durumunda uğrayacağı ceza arasında bir değişim ilişkisi (trade-off) kurmakta ve bu duruma göre vergi kaçırmaya ya da kaçırmamaya karar vermektedir. Her vergi yükümlüsünün potansiyel vergi suçlusu olarak görüldüğü ve *"vergi verilmez; alınır"* şeklinde otoriter ve baskıcı bir devlet felsefesini barındıran klasik yaklaşım vergilemenin yalnızca ekonomik maliyetlerini ön planda tutmuş ve etik/ahlaki maliyetlerini (dürüst davranmamanın verdiği rahatsızlık duygusunu) ihmal etmiştir.

Vergi uyumu modellerinden Sosyal-Psikolojik Model (Ahlaki Duygular Teorisi/Tutumsal Model) ise bireylerin vergi ödeme ya da ödememe tercihlerini belirleyen tek faktörün bireysel fayda maksimizasyonu olmadığını; vergi yükümlülerinin psikolojik algılamalarının, etik duyarlılıklarının ve çeşitli bilişsel süreçlerin de etkili olabileceğini ortaya koymuştur. Diğer bir deyişle verginin ekonomik maliyetlerinin yanısıra birtakım etik/ahlaki maliyetlerinin olduğunu belirtmektedir. Sosyal-psikolojik araştırmaların birçoğu klasik modelin aksine caydırma yöntemlerinin bazı durumlarda vergi uyumu üzerinde negatif etkiler

oluşturduğunu, hatta çoğu zaman caydırma yöntemlerinin (denetim sayısı, ceza oranı vs.) artırılmasının vergi kaçırma isteğini artırdığı sonucunu ortaya çıkarmıştır. Bu noktada aşırı caydırma politikaları vergi yükümlüsünün içsel motivasyonunu azaltmakta ve dışlayıcı bir etki *(crowding-out effect)* oluşturabilmektedir.

Artık günümüzdeki vergi uyumu araştırmalarında *"yalnızca caydırma ve cezaya dayalı hükümet uyum stratejilerinin makul bir başlangıç noktası sayılabileceği; fakat iyi bir bitiş noktası olamayacağı"* gerçeği daha belirgin bir hale gelmiştir. Hayek'in *"her konuda iyilik yapmaya zorlanmış bir toplum üyelerinin övülecek bir yanı yoktur"* şeklindeki aforizması toplumdaki bireylerin vergiye uyum sağlamalarının sadece cezai yaptırımlarla sağlanamayacağı gerçeğine işaret etmektedir. Bu noktada vergi uyumu modellerinden olan Klasik Model ile Sosyal-Psikolojik Model vergi yükümlülerinin vergi ödeme kararlarını etkileyen faktörleri tek başlarına ve tam manasıyla açıklayamamaktadır. Bu yüzden vergi yükümlülerinin vergiye uyum süreçlerinin davranışsal anlamda da ele alınması; aynı zamanda da Klasik Model ile Sosyal-Psikolojik Modelin bir sentezinin yapılması ihtiyacı ortaya çıkmaktadır.

Bu çalışmada vergi uyumu literatüründeki Klasik ve Sosyal-Psikolojik Modellerin sentezi olarak *"Mali Bağlantı ve Optimal Vergi Uyumu"* yaklaşımı ele alınmıştır. Bu noktada kuramsal anlamda verginin *"karşıklıksızlık"* ilkesinin aksine uygulamada devlet ve birey arasındaki vergi ilişkisinin karşılıklı güven, saygı ve sadakat esasına aynı zamanda da mali bağlantı *(vergiler ve kamu harcamaları arasındaki karşılıklılık)* anlayışına dayanan bir psikolojik sözleşme gerçeği ön planda tutulmuştur. Ayrıca yüksek bir vergi uyumunun sağlanmasında vergi yükümlülerinin algı, tutum ve davranışlarının çok boyutlu analiz edilmesinin zorunluluğu ifade edilmiştir. Bu yüzden vergi uyumu bilmecesini analiz edebilmek için geriye doğru bir adım atılmış ve vergi etiği farklı boyutlarıyla analiz edilmiştir. Özellikle vergi uyumu sorununun çözülmesinde vergi etiğinin süreçler üzerinde yoğunlaşması böyle bir uygulamaya gidilmesinde önemli bir faktör olmuştur.

Vergi ödeme konusunda içsel bir motivasyon olarak ifade edilen vergi etiği vergi yükümlülerinin kişisel değerleri, sosyal normlardan etkilenme derecesi, çeşitli bilişsel süreçler ile rasyonel olmayan faktörlerin ve motivasyonun etkileri sonucunda

oluşmaktadır. Marmier *"yasalardan korku namuslu insanı ortaya çıkarır fakat erdemli insanın ortaya çıkmasına imkan tanımaz"* demekle bireylerdeki içsel değerlerin ve erdemlerin ancak kişinin kendi motivasyonu sonucu ortaya çıkabileceğini belirtmektedir. Bu noktada vergi etiğinin oluşması açısından motiflerden başlayıp davranışlara kadar giden süreçlerin iyi analiz edilmesi gerekmektedir. Özellikle motivasyonel süreç içerisinde vergi yükümlüleri sürekli olarak rasyonalizasyon (bireysel çıkar hesapları, fayda maksimizasyonu) ve sosyalizasyon baskısıyla (sosyal normlar, referans gruplarının tutum ve davranışları) kuşatılmaktadır. Ayrıca vergi yükümlülerinin inanç ve tutumlarının önceden bilinmesi vergi yükümlülerinin davranışlarının da önceden kestirilebilme ve düzeltilebilme imkanını vermektedir. Buna karşın toplumda vergi etiğinin genel etikten ayrı olarak değerlendirilen ve anlam yüklenen bir kavram olma özelliği; genel etik değerlerin çok yüksek olduğu bir bireyde vergi etiğinin çok düşük düzeylerde olabilmesi, bireylerin bu durumu bir eksiklik olarak değerlendirmemeleri, hafif bir suç olarak görmeleri vergi etiği fenomeninin çözümünü daha da zorlaştırmaktadır. Bu yüzden etik ve vergi kavramlarının farklı açılardan analizinin yapılması gerekmektedir.

Etik fenomeni neyin iyi, neyin kötü olduğuna dair normatif önermeler ortaya koyan bir disiplin olmasına rağmen vergi "ödemek" ya da "ödememek" şeklinde bir düzeye indirgenmiş pozitif gerçekliği ifade eden bir eylem alanını yansıtmaktadır. Vergi ödememe sonucunda devletin hukuksal cebir yetkisine göre vermiş olduğu cezaların somut ve kesin olmasına rağmen etik dışı davranmanın yaptırımının sosyal ve psikolojik yaptırımlarla sınırlı kalması ilk planda vergi ve etik arasındaki mesafenin uzak olduğu algısına yol açabilir. Fakat vergi konusunun deontolojik açıdan ele alınması vergi ve etik arasındaki bu keskin çizgilerin ortadan kaldırılmasını sağlayabilir. Bu noktada diğer dışsal faktörler (vergi oranlarının yüksek olması, vergilerin devlet tarafından nasıl harcandığı, mali sistemin adaletli olup olmaması vs. faktörler) söz konusu olmaksızın vergi vermenin bir vatandaşlık erdemi olarak algılanması ve toplum içerisinde bir sosyal norm olarak kabul edilmesi, vergi ödememenin toplumun tümüne karşı işlenmiş en büyük suçlardan birisi olduğu ve sonuçlarının toplumun tamamına zarar verdiğine ilişkin Kantçı yaklaşımlar vergiye karşı olumlu bir algı oluşturabilir. Bu noktada vergi ödememe

sonucunda vergi yükümlülerinde suçluluk ve utanma duygusu, itibarında zedelenme gibi etik/ahlaki maliyetlerin oluşması vergi etiğinin ve genel etik değerlerin paralel bir zeminde yürümesini sağlayabilir. Buna karşın teleolojik yaklaşımların savunduğu gibi verginin sadece ekonomik maliyetlerle sınırlı tutulması etik/ahlaki maliyetlerin ikinci plana atılması, *"araca giden her yolda her türlü aracın meşru sayılabileceği"* şeklindeki Makyevelist algılar devlet ve birey arasındaki vergi ilişkisini stratejik bir güven ilişkisine dönüştürebilmektedir. Bu durumda vergi yükümlüleri ve devlet arasındaki vergi ilişkisinde karşılıklılık normlarına göre işleyen "şartlı işbirlikçi" *(conditional cooperators)* eğilimler artış göstermektedir. Öyle ki; karşılıklılık normlarına göre vergiler *"devletin pozitif davranışlarını için ödenen fiyatlar"* ya da *"medeni bir toplum için katlanılan maliyetler"* olarak algılanmaktadır. Bu noktada devlete olan güven seviyesinin düşük olduğu, vergi adaletsizliği algısının yüksek olduğu toplumlarda vergiden kaçınma ya da vergi kaçırma davranışı; bireysel tercihlere uygun kamusal mal ve hizmet üretemeyen *"Leviathan devletin cezalandırılması"* olarak algılanmaktadır. Böyle bir algılama şekli toplumdaki vergi anomisinin her geçen gün artmasına neden olmaktadır. Bu yüzden ideal bir vergi sisteminin oluşturulması, aynı zamanda da toplumdaki vergi anomisinin azaltılması açısından vergi etiği anahtar bir kavram olarak ortaya çıkmaktadır. Bu noktada vergi etiğinin çok boyutlu analizinin yapılması gerekmektedir.

Bu çalışmada vergi etiği analiz edilirken, Aristoteles'ten beri ileri sürülen *"iyi insan-iyi yurttaş"* ikileminden yararlanılmaya çalışılmıştır. Bu noktada "iyi insan" olmanın gerektirdiği özellikler ile "iyi yurttaş" olmanın gerekleri arasındaki etkileşim incelemeye tabi tutulmuş ve vergi etiğinin oluşmasında bu iki unsurun birbirleriyle ne kadar örtüşüp, örtüşmediği araştırılmıştır. Aynı zamanda verginin mali-ekonomik ve siyasal sınırlarının yanı sıra psikolojik sınırlarının nasıl oluştuğuna yönelik değerlendirmeler yapılarak; vergi yükümlülerinin psikolojik yapıları ile sosyolojik yapılar arasındaki etkileşimin vergi etiği üzerindeki etkileri de değerlendirilmiştir. Aynı zamanda devlete duyulan güven ve bağlılık, vergi sisteminin eşitlikçi olup olmaması, vergi adaleti algısı (dikey/yatay adalet, prosedürel adalet, dağıtıcı adalet, cezalandırıcı adalet algıları) ile politik, kurumsal-yönetimsel ve demografik faktörlerin vergi etiği üzerindeki etkileri de incelenmiştir.

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın birinci bölümünde öncelikli olarak vergi uyumu teorik ve davranışsal olarak analiz edilmekte ve temel vergi uyumu yaklaşımları ele alınmakta; ayrıca vergi uyumu davranış şekillerinin ayrıntılı bir analizi yapılarak; vergi uyumuna ilişkin davranış bozuklukları incelenmektedir.

İkinci bölümde ise öncelikli olarak etik ve vergi etiği kavramları açıklandıktan sonra genel etik değerlerle vergi etiği arasındaki ilişki ayrıntılı bir şekilde analiz edilmekte ve vergi etiğinin oluşum süreci motivasyonel faktörler ışığında anlatılmaktadır. Daha sonra ise vergi etiği deontolojik ve teleolojik açıdan incelemeye tabi tutulmakta ve ardından dünyadaki ülkelerin vergi etiği dereceleri açısından hangi konumlarda yer aldıkları belirtilmektedir.

Üçüncü bölümde ise vergi etiğini belirlemede etkili olan faktörler vergi etiği bileşenleri kapsamında ele alınmaktadır. Bu noktada vergi etiğini belirleyen faktörler olarak; psikolojik-sosyolojik bileşenler, mali-ekonomik bileşenler, sosyal sermaye bileşenleri, politik bileşenler, kurumsal-yönetimsel bileşenler ile demografik bileşenlerin ayrıntılı bir şekilde analizi yapılmakta ve bu bileşenlerin vergi etiği üzerinde ne tür etkiler oluşturduğu incelenmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

VERGİ UYUMUNUN TEORİK VE DAVRANIŞSAL AÇIDAN İNCELENMESİ

1.1 VERGİ UYUMU KAVRAMI: TEORİK ÇERÇEVE VE KAPSAMI

Vergi uyumu *(tax compliance /taxpayer complince)*[1] en kısa ifadeyle vergisel yükümlülüklerin vergi yasalarına uygun bir şekilde doğru ve zamanında yerine getirilmesi olarak ifade edilebilir (James ve Alley, 2004: 29; Cullis ve Lewis, 1997: 310). Daha geniş anlamıyla ise vergi uyumu; beyannamenin verildiği tarihte uygulanan vergi yasaları, yönetmelikler ve yargı kararlarına uygun olarak vergi yükümlülüğünün beyannamede tam olarak belirtilmesi ve beyannamenin tam ve zamanında ilgili yerlere verilmesi şeklinde de ifade edilebilir (Roth, Scholz ve Witte, 1989: 2).

Vergi uyumu genellikle vergiye gönüllü uyum *(volunturaly)* ile zorla *(coercive)* vergi uyumu arasındaki iki ucu temsil etmektedir. Vergi yükümlüleri vergiyi içsel bir motivasyon göstererek gönüllü olarak öderler ya da ödemedikleri vergileri cezalarıyla birlikte öderler[2] (Kirchler ve Wahl, 2010: 1). Fakat vergi uyumunun daha iyi analiz edilebilmesi için vergi uyumunun tam karşıtı niteliğinde bir kavram olan vergi uyumsuzluğu kavramının da bilinmesi gerekmektedir. Vergi uyumsuzluğu[3], vergi yasalarının[4] ihlali ve vergiden kaçınma davranışlarının bileşimi

---

[1] İngilizce vergi uyumu literatüründe "vergi uyumu" "vergiye uyum" ya da "gönüllü vergi uyumu" anlamlarında "tax compliance" ya da "taxpayer compliance" ifadeleri kullanılmaktadır.

[2] Vergi uyumu ve vergi uyumsuzluğu arasındaki çeşitli farklılıklar vergiye gönüllü uyum *(volunturaly versus enforced compliance),* vergiden kaçınma *(tax avoiadance)* ve vergi kaçırma *(tax evasion)* şeklinde ele alınabilir (Kirchler ve Wahl, 2010: 1).

[3] Vergi uyumsuzluğu *(tax noncompliance/ taxpayer noncompliance)* vergi yükümlülüğünün vergi yasalarına aykırı olarak hem düşük *(underreporting)* hem de yüksek gösterilmesini *(overreporting)* ifade etmektedir. Vergi uyumsuzluğu vergi yükümlülüğünün, cezai yaptırımlar gerektiren bir şekilde bilerek (kasıtlı) düşük gösterilmesini kapsadığı gibi, yanlış bilgilendirme *(misinformation)*, yanlış anlama *(misunderstanding)* dalgınlık, ihmal ve benzeri diğer nedenlerden dolayı düşük gösterilmesini de içermektedir. Bu noktada vergi yükümlüsünün ödeyeceği vergileri azaltmak amacıyla, mali işlemlerini *(financial affairs)* yasalara uygun olarak yapılandırması; yani vergiden kaçınma vergi uyumsuzluğu kapsamına alınmamaktadır (Roth, Scholz ve Witte, 1989: 2). Buna karşın bazı kaynaklarda vergiden kaçınma ortaya çıkardığı sonuçlar bakımından vergi gelirlerinde önemli bir derecede azalmaya yol açtığından dolayı vergi uyumsuzluğu olarak ifade edilmektedir (Kirchler ve Wahl, 2010: 3).

olarak değerlendirilebilir (Kirchler ve Wahl, 2010: 3). Vergi yükümlüleri vergi uyumsuzluğuna bağlı olarak vergi kaçırma, vergiden kaçınma, vergi borcunun geciktirilmesi ve verginin yansıtılması[5] gibi davranışlarda bulunabilmektedirler. Vergi uyumu ile hedeflenen, vergi gelirlerini azaltıcı tüm bu davranışların önlenebilmesidir (Aktan ve Çoban, 2007: 8). Bu noktada kayıtdışı ekonomi de vergi uyumsuzluğu kapsamında ele alınabilir. Buna karşın vergiden kaçınma[6] davranışı bazı kaynaklarda hukuki ve meşru olması bakımından vergi uyumsuzluğu olarak ifade edilmezken, davranışsal olarak uygulamada vergi kaçırmaya yol açtığından dolayı vergi uyumsuzluğu kapsamında ele alınabilir. Çünkü vergiden kaçınma illegal olmamakla birlikte yasalarda yer alan boşluk ve sığınaklardan *(tax shelters)* istifade ederek ve/veya bir takım vergi imtiyazlarından *(istisna ve muafiyetler, götürü vergileme)* yararlanarak ortaya çıkan vergi kayıplarını ifade etmektedir (Aktan, 2006: 191, 192).

Bir ülkede tam anlamıyla vergi uyumunun gerçekleşebilmesi ancak vergilenebilir nitelikteki tüm ekonomik unsurların vergilendirilmesi sonucunda ortaya çıkabilir. Bu noktada vergi kapasitesi kavramından yararlanılarak vergi

---

[4] Vergi yasalarına uyum ile çevre yasalarına uyum benzer özellikler taşımaktadır. Bazı çevre yasaları birtakım ceza ve zorlayıcı tedbirlerin uygulanması gibi geleneksel caydırıcı yaklaşımlar içerse de çevre yasalarına uyum genellikle bireysel seviyede insanların gönüllü uyumuyla gerçekleşebilecek bir olaydır (Kornhauser, 2008: 141). Herkesin çevre kirliliğinden bahsettiği bir ortamda bireylerin çevre yasalarına gönüllü uyum sağlamaları sürdürülebilir bir kalkınma açısından ne kadar gerekli ve insanların yararına sonuçlar doğurması açısından önemli ise; insanların vergi ödeme konusundaki gönüllü uyumu da toplumsal refahın artırılması, ekonomik büyüme ve kalkınmanın sağlanması ve gelir dağılımındaki eşitsizliklerin ortadan kaldırılması açısından önemlidir.

[5] Verginin yansıtılması olayında vergi yükümlüsü ödemesi gereken vergiyi ödemekte, fakat vergiyi taşımamakta, vergiyi üçüncü şahsa taşıtmaktadır. Bu durumda Hazine gelir kaybına uğramamasına karşın verginin vergi yükümlüleri arasındaki dağılımı adaletsiz bir hal almaktadır (Karakoç, 1995: 97, 98).

[6] Vergiden kaçınma genel anlamda değerlendirildiğinde vergi kaçakçılığını da kapsamaktadır. Bu şekliyle vergiden kaçınma meşru ya da meşru olmayan yollardan vergiden kaçma anlamına gelmektedir. Ancak dar anlamda vergiden kaçınma, vergi yükümlüsünün vergiyi doğuran olayla ilişki kurmayarak vergi borcunun ortaya çıkmasını engellemesi olarak ifade edilmektedir. Vergiden kaçınma vergi ödemesi gereken bir kişinin bu vergiyi üçüncü şahsa taşıtmaksızın vergi ödememesi halidir. Bu yönüyle vergiden kaçınma verginin yansımasının tersi bir durumu yansıtmakla birlikte bu tür bir davranış tamamen meşrudur ve hukuki olarak kabul edilmektedir. Özellikle yüksek marjinal vergi oranlarının geçerli olduğu vergi uygulamaları vergiden kaçınmayı özendirmektedir (Karakoç, 1995: 92, 99). Vergiden kaçınma davranışının oluşmasında vergi yükümlülerinin mali bilgisi önemli rol oynamaktadır. Mali bilgi seviyesinin artması vergiden kaçınma davranışını artırabilmektedir (Torgler, 2007: 121).

uyumu konusu daha iyi analiz edilebilir. Aşağıdaki tabloda vergi uyumu ile vergi kapasitesi arasındaki ilişki gösterilmektedir.

Şekil 1: Vergi Uyumu ve Vergi Kapasitesi İlişkisi

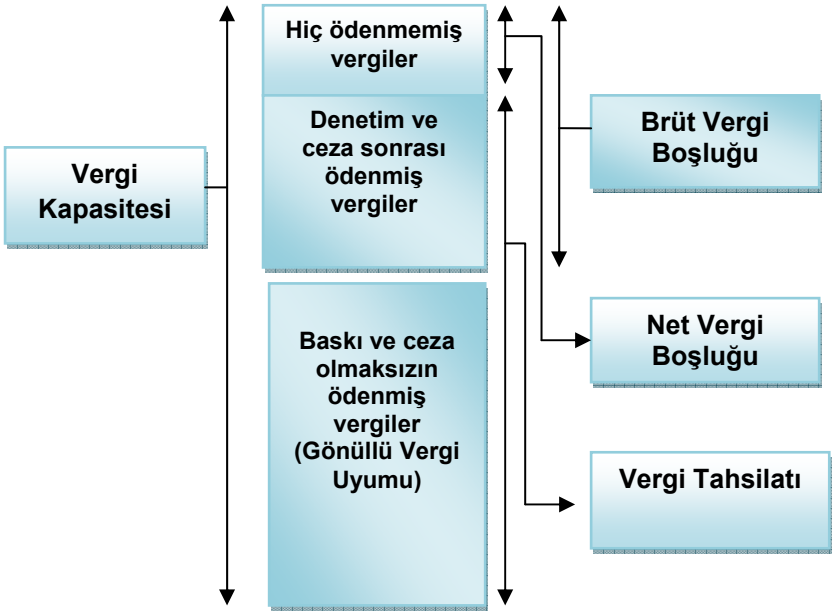

Kaynak : OECD, Forum on Tax Administration Compliance Sub-Group, Final Report, "Monitoring Taxpayers Compliance: A Practical Guide Based on Revenue Body Experience", 22 June-2008, s.16.'dan uyarlanarak oluşturulmuştur.

Vergi kapasitesi[7], belirli bir dönemdeki vergilenebilir ekonomik potansiyeli göstermektedir (Demir, 2009: 212). Tabloda da görüldüğü gibi; hiç ödenmemiş vergiler *(kayıtdışı ekonomik faaliyetlerden dolayı ortaya çıkan vergi kayıpları)*, denetim ve ceza sonrası ödenmiş vergiler ile baskı ve ceza olmaksızın *(gönüllü uyum yoluyla)* ödenen vergiler vergi kapasitesi kapsamında değerlendirilebilir. Vergi kapasitesinin en üst düzeyde gerçekleşmesi vergi gayretinin[8]de maksimum olduğu noktayı göstermektedir. Buna karşın herhangi bir nedenle ödenmemiş olan vergiler

[7] Bir ülkenin en az geçim seviyesinin üstünde kalan GSYİH'sına o ülkenin vergi kapasitesi denmektedir. Bu kapasite tahmini bir değerdir, tam olarak belirlenmesi oldukça güç olup; devletin vatandaşlarını söz konusu asgari geçim seviyesinde yaşatacağını ve bunun üzerindeki üretken kaynaklara belli ölçülerde el koyacağını varsaymakla mümkündür. (Demir, 2009: 212).

[8] Bir ülkede bulunduğu tahmin edilen vergi kapasitesi ile fiili vergi hasılatı arasındaki oransal ilişki şeklinde ifade edilebilecek olan vergi gayreti, mali yönetimin etkinliği ile yakından ilgilidir. Hem vergi idaresinin hem de mevzuat ve yargının etkinliği vergi yükümlülerinin vergiye karşı duyduğu tepkiyi ve vergi gayretini etkilemektedir. Vergi uygulamalarından beklenen sonuçların elde edilebilmesi vergi gayretinin en üst düzeyde olmasına bağlıdır (Eker, 1996: 157). Vergi gayretinin artırılarak, vergileme sınırını vergi kapasitesine yaklaştırmanın en doğal yollarından birisi de kamusal harcamalarda etkinlik sağlamaktır. Bu etkinliği sağlamanın çeşitli yolları bulunmakla beraber, yapılan ampirik çalışmalar kamusal harcamaların toplumda adalet algısı oluşturmak açısından oldukça etkili bir araç olarak kullanılabileceğine işaret etmektedir (Demir, 2009: 212).

vergi boşluğunun doğmasına neden olmaktadır. Vergi boşluğu gerçekleşen vergi tahsilatı ile % 100 vergi uyumunun sağlanması durumunda gerçekleşme ihtimali olan vergi tahsilatı arasındaki fark olarak tanımlanabilir[9] (James ve diğerleri: 2003: 5). Yukarıdaki tabloda da görüldüğü gibi hiç ödenmemiş vergiler "*net vergi boşluğu"* nu ifade ederken; hiç ödenmemiş vergilerle denetim ve ceza sonrası ödenmiş vergilerin toplamı da "*brüt vergi boşluğu"* olarak ifade edilmektedir. Vergi uyumunun tam anlamıyla sağlanması vergi boşluklarının doğmamasına bağlı bulunmaktadır.

Vergi uyumunun sağlanması (vergi boşluklarının ortadan kaldırılması) dünyadaki tüm ülkeler açısından en önemli konular arasında gelmektedir. Bu noktada vergi uyumu konusuna farklı yönlerden yaklaşılabilir. Vergi uyumu konusu kamu maliyesi problemi olarak, yasaların uygulanması olarak, organizasyonel düzen olarak, emek arzı problemi olarak, ahlak (etik) problemi olarak ve tüm bunların bileşimi olarak ele alınabilir[10] (Andreoni, Erard ve Feinstein, 1998: 818).

Bir kamu maliyesi konusu olarak vergi uyumu, eşitlik, etkinlik ve verginin yerleşmesi *(tax incidence)*[11] gibi unsurları kapsamaktadır. Örneğin, yüksek bir refah düzeyine sahip vergi yükümlüleri kendi üzerlerine düşen vergileri fakirlere göre daha yüksek bir oranını sistematik bir şekilde kaçırabilirlerse, uygulanmakta olan yasal vergi sistemi daha az adil ve meşru duruma gelecektir. Aynı zamanda, beyan edilmemiş gelir vergilemeden ve onun bozucu etkilerinden büyük ölçüde kaçabilirken, vergi yükünü daha düşük düzeydeki gelir gruplarına aktarır hale gelecektir. Vergi uyumsuzluğu vergilemenin saptırıcı etkilerini daha da karmaşık hale getirecektir. Özellikle kendi işinde çalışanlarda olduğu gibi vergi yükleri daha

[9] Vergi boşluğunun en büyük nedenleri olarak küçük şirketler, serbest meslek çalışanları, kurumsal yapıların ve muhasebe sistemlerinin gelişmemiş olması, kayıtdışılık ve vergi sığınakları (istisna ve muafiyetler) gösterilmektedir (Raskolnikov, 2006: 575).

[10] Esasen bu çalışmada ortaya konulmak istenen vergi uyumunun kamu otoritesi açısından bir kamu maliyesi sorunu olması aynı zamanda vergi uyumunun sağlanmasında vergi yükümlüleri ve devlet arasındaki ilişkinin etik (vergi etiği) açısından ele alınmasıdır.

[11] Verginin yerleşmesi safhasında verginin bir vergi yükümlüsünden diğerine yansıması söz konusu olmamaktadır. Artık vergi yükü belirli bir vergi yükümlüsü üzerinde kalmıştır. Verginin yerleşmesi vergide yansıma olayının sonucunda ortaya çıkmaktadır. Verginin yerleşmesi yansıma olayından sonra vergi tazyikine son defa maruz kalan kişinin yapacağı ödemeyi göstermektedir (Eker, 1996: 161).

kolay bir şekilde saklanabildiğinden vergi uyumsuzluğu aynı zamanda verginin yerleşmesini de etkileyecektir (Andreoni, Erard ve Feinstein, 1998: 818).

Etik bir konu olarak ise vergi uyumu vergi yükümlülerinin içsel motivasyonları ile ilişkilendirilir. Bu noktada vergi yükümlüleri vergilerin ekonomik maliyetlerinin yanı sıra etik/ahlaki maliyetlerini de göz önüne katarak vergi kaçırmanın etik dışı bir davranış olduğu hissine kapılıp, vergi ödeme davranışını bir vatandaşlık görevi olarak görebilirler (Cullis, Jones ve Lewis, 2007: 3). Bu noktada devlete olan güven, vergi sisteminin eşitlikçi olması, vergi adaleti algısı *(prosedürel adalet, dağıtıcı adalet, dikey/yatay adalet algıları)* vergi otoritesinin toplumun gözünde meşruiyetini sağlayabilmesi açısından önemlidir. Meşruluk kaybı vergi yükümlülerindeki etik/ahlaki yükümlülüklerin azalmasına ve dolayısıyla vergi uyumunda azalmaya neden olabilir (Braithwaite ve Ahmed, 2005: 524). Özellikle vergilerin meşruluğu konusunda, devlet felsefeleri bireylerin vergi uyumu davranışı üzerinde birtakım etkilere sahip olabilmektedir. Genellikle egemenlik karşıtı/vergi karşıtı bireyselci görüşlere sahip bireylerin vergiye uyum sağlamada zorlandıkları söylenebilir. Bu noktada Amerikan devlet felsefesinin ana fikrini oluşturan Thomas Jefferson'ın *"En iyi devlet en az devlettir"* şeklindeki aforizmasını referans alan bir vergi yükümlüsü devlet harcamalarının ve vergilerin düşük miktarlarda olmasını isteyecektir. Yani teorik olarak vergi ödemeye daha az istekli olacaktır. Ancak uygulamada devlete olan antipati ve vergiye olan antipati eş zamanlı gelişme gösterecektir. Devlete olan antipati azaldıkça vergiye olan antipati de azalmış olacak ve yüksek bir vergi uyumu ortaya çıkmış olacaktır (Kornhauser, 2008: 146).

Vergi uyumunun sağlanmasına yönelik olan bu analizler daha geniş bir perspektiften değerlendirildiğinde vergi uyumunun sadece vergi yükümlülerinin karar ve davranışlarını etkileyen faktörler üzerinde durularak sağlanamayacağını göstermektedir. Bu noktada vergi ile ilgili olan (veya olmayan) bütün kurallara yönelik uyumsuzlukları anlayabilmek için, bu ihlalleri yapan bireylerin sosyal şartlarının ve motivasyonlarının yanında, onları aykırı davranmaya iten kurallar sisteminin ve uygulama sürecinin de analizinin yapılması gerekmektedir (Tunçer, 2002: 109).

Vergi uyumunun sağlanması sürecinde vergi kuralları; yasama organı, hükümet, yargı kararları ve vergi memurlarının yorumları ile sürekli olarak tanımlanır ve yeniden şekillendirilir. Vergi ödeme davranışı da sürekli olarak yeniden biçimlenen bu kurallar kümesi içinde oluşmaktadır. Bundan dolayı, belirli bir yılda yasalara uygun olan bir davranış bir sonraki yıl aykırı olabilir. Yine vergi uyumsuzluğu daha önce uygun görülen bir davranışı yasaklayarak artırılabileceği gibi, yasaklanmış bir davranışa daha sonra izin vererek de azaltılabilir. Bu anlamda, vergi uyumu davranışı vergi yükümlülerinin faaliyetlerinin olduğu kadar, kuralları yapan ve uygulayanların kararlarının da bir ürünü olarak değerlendirilebilir (Tunçer, 2002: 109, 110).

Sonuç itibariyle bir ülkedeki vergi sisteminin etkilerinin anlaşılabilmesi için bireylerin vergi yasalarına olan uyum süreçlerinin aynı zamanda uyumsuzluk davranışlarının nelere dayandığının bilinmesi oldukça önemlidir. Bu noktada vergi uyumu vergi yükümlülerinin tutum ve davranışlarının sonucu olduğu kadar; politik, yönetimsel ve yasal süreçlerin sonucunda ortaya çıkan bir durum olarak da ifade edilebilir. Böylelikle vergi otoritesi ile vergi yükümlüleri arasındaki etkileşimin boyutları vergi uyum seviyesini artıracak ya da azaltacaktır (James ve Alley, 2004: 29; Torgler, 2003b: 80).

1.2 VERGİ UYUMU VE DİSİPLİNLERARASI İLİŞKİLERİ

Vergi uyumu gözlemlenebilir bir olay olmakla birlikte özünde *"ödemek" ya da "ödememek"* şeklinde bir düşünceye indirgenebilir (Torgler, 2003b: 80, 81). Buna karşın vergi yükümlülerinin vergilendirme karşısındaki algı, tutum ve davranışlarının önceden bilinmesi ya da tahmin edilmesi vergisel konulardaki politikaların ve stratejilerin oluşturulmasında ve yüksek bir vergi uyumunun sağlanması açısından önemlidir. Bu noktada vergi uyumunun multidisipliner (çokdisiplinli) ve interdisipliner (disiplinlerarası) yaklaşımlarla ele alınması; davranışsal ekonomi, bilişsel psikoloji, sosyal psikoloji, hukuk ve etik gibi çok çeşitli disiplinlerle ilişkilerinin analiz edilmesi vergi uyumu konusunun daha iyi anlaşılmasını sağlayabilir.

Şekil 2: Vergi Uyumu ile İlişkili Disiplinler

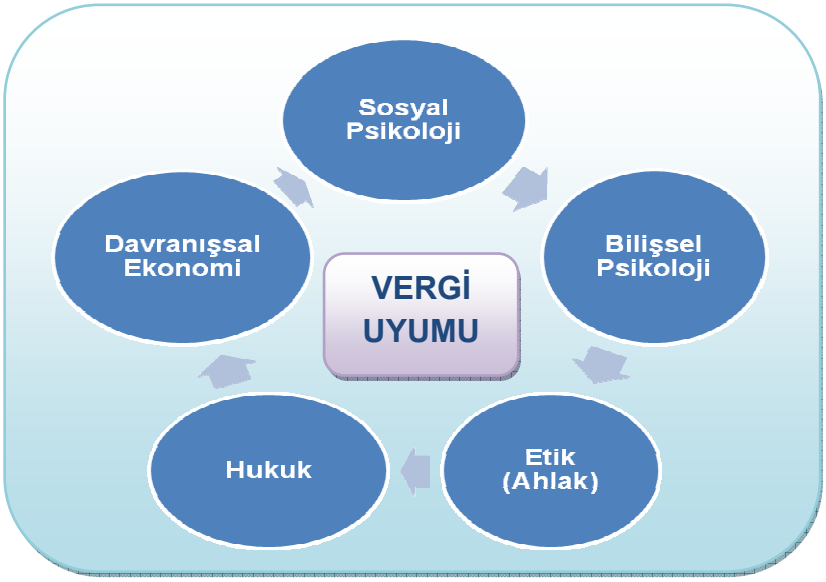

1.2.1 Davranışsal Ekonomi ve Vergi Uyumu

Davranışsal ekonomi sosyal bilimlerde interdisipliner (disiplinlerarası) ve multidisipliner (çok disiplinli) çalışmanın önemini ortaya koyarak; insanların ekonomik kararlarını verirken her zaman rasyonel davranmadıklarını, sürekli fayda maksimizasyonu peşinde olamayabileceklerini, karar verme davranışında sosyolojik ve psikolojik unsurların da etkin rol oynayabileceğini belirtmektedir. Özellikle 1992 yılında Bilişsel Psikolog Daniel Kahneman'ın Nobel Ödülü'nü kazanmasının ardından davranışsal ekonomi üzerindeki çalışmalar yoğunlaşmıştır (Lewis ve diğerleri, 2009: 432).

Davranışsal ekonomi ekonomik ve mali olayların bireylerin tutum ve davranışları üzerindeki etkilerini araştıran bir disiplindir[12]. Davranışsal ekonomi vergi uyumu ile ilişkilendirildiğinde kamu maliyesinin bir alt dalı olarak davranışsal kamu maliyesi *(behavioral public finance)* ya da daha dar anlamda vergi psikolojisi *(tax psychology)* gibi araştırma alanları olarak ortaya çıkmaktadır. Vergi ve insan psikolojisi arasındaki ilişkileri ilk analiz edenlerin başında Alman maliyeci Günter Schmölders gelmektedir. Özellikle Avrupa'da ve Amerika'da 1970'li yıllar

[12] Davranışsal araştırmaların çoğunda dört anahtar kavram kullanılmaktadır. Bunlar değerler, algılar, tutumlar ve etikten (ahlak) oluşmaktadır (Cullis ve Lewis, 1997: 309).

sonrasında vergi psikolojisi alanındaki çalışmalar artış göstermiştir (Aktan, 2006: 125).

Davranışsal anlamda yürütülen vergi uyumu araştırmalarında vergi yükümlülerinin vergiyi algılama ve vergisel konulardaki tutum ve davranış süreçleri incelemeye tabi tutulmuştur. Bu noktada vergi yükümlülerinin vergi ödeme kararlarını verirken her zaman homo-economicus davranmadığı, bunun aksine birtakım sosyal ve psikolojik faktörler ışığında karar verdikleri belirtilmiştir. Daha teknik bir ifadeyle vergiye uyum ya da uyumsuzluk sadece vergi oranları, denetim ihtimalinin bir fırsat fonksiyonu değil, aynı zamanda bireylerin uyum isteklerinin ya da kaçırma isteklerinin de bir fonksiyonu olarak ifade bulmuştur (Torgler, 2003b: 80, 81). Bu yüzden vergi uyumu davranışının oluşmasında vergi yükümlüsünde oluşan ekonomik maliyetlerin yanı sıra etik/ahlaki maliyetlerin de göz önünde bulundurulması ihtiyacı ortaya çıkmıştır.

1.2.2 Bilişsel Psikoloji ve Vergi Uyumu

Bilişsel psikoloji *(cognitive psicology)* insanın dış dünyayı algılama ve zihninde tasarlama (oluşturma) süreçlerini aynı zamanda o tasarlamaya göre eylemlerini oluşturma süreçlerini konu edinmektedir. Bilişsel psikoloji; algılama, hayal etme, öğrenme, hatırlama, düşünme, akıl yürütme gibi zihinsel süreçler ile dünyaya uyum sağlamaya yönelik süreçlerin analiz edilmesidir. Bu zihinsel süreçler doğrudan gözlemlenemese de insan davranışları yoluyla gözlem yapılabilir ve insan davranışlarının altında yatan faktörler hakkında bilgi edinilebilir (Winden ve Ash, 2009: 7-20).

Vergi yükümlülerinin vergi ödeme davranışı incelenirken de bilişsel psikoloji disiplininden yararlanılabilir. Bu noktada insanlardaki öfke, nefret, duygusal kazanımlar, riskten kaçınma, *(risk aversion)* yardımseverlik *(altruism)* duygusu, suçluluk ve utanma duygusu, sosyal normlara ayak uydurma, empati, sosyal bağların güçlü olması gibi davranış tiplerinin vergi ödeme konusunda insanlarda nasıl tutum ve davranış değişiklikleri oluşturdukları incelenebilir (Winden ve Ash, 2009: 7-20).

Bilişsel psikolojinin önemli konuları arasında yer alan çoğulcu bilgisizlik *(pluralistic ignorance)* ve bilişsel çelişki *(cognitive dissonance)* konuları vergi uyumu açısından analiz edilebilir. Genellikle vergi kaçıran vergi yükümlüleri diğer

vergi yükümlülerinin her zaman kendilerinden daha çok vergi kaçırdığı algılamasına (çoğulcu bilgisizliğe) sahip olurlar ve kendilerinin ortalama bir vergi yükümlüsünden daha çok vergi ödediği hissine kapılırlar yani "kendi başkası tutarsızlığı" *(self–other discrepancy)* yaşarlar (Wenzel, 2005: 865). Diğer taraftan vergi yükümlüleri vergi ödememenin yasal bir suç olmasını bilmelerine rağmen vergiden kaçınma ve vergi kaçırma yoluna gidebilirler. Vergi yükümlülerinin içinde bulunduğu bu bilişsel çelişki durumu vergi adaletsizliği algısı, toplumun genelinde vergi kaçırıldığına ilişkin algılar (vergi anomisi), devlete olan güvenin azalması ve mali sömürü hissi gibi nedenlerden kaynaklanabilir.

Bilişsel psikoloji açısından bakıldığında, vergi yükümlülerinin vergi denetimi gibi istenmeyen olayların meydana gelme olasılığını abartma eğiliminde oldukları görülür. Bu konuda Kahneman ve Tversky'nin (1979) bilişsel psikolojinin *(cognitive psychology)* ilkelerinden yararlanarak geliştirdikleri temsiliyet *(representativeness)* teorisine göre bireyler hafızalarında gelecekle ilgili senaryolar üretirlerken, bir olayın olabilirliği ile ilgili sert ve katı değerlendirmeler yapmaktadırlar. Vergi denetimi buna bir örnektir. Özellikle vergi yükümlüsünün kişisel olarak tecrübe ettiği, hakkında bilgi sahibi olduğu vergi denetimi konusundaki tecrübeleri gelecekteki olması muhtemel vergi denetimini şekillendirmektedir. Erard ve Feinstein'in (1994) ifade ettiği gibi vergi yükümlüleri denetlenme olasılıklarına dair önemli büyüklükte, abartılı ve çok çeşitli yanlış algılamalara sahiptir. Vergi yükümlüleri beyan ettikleri gelir düştükçe denetlenme olasılığının artacağını düşünmekte ve yakalanmaları durumunda utanma duygusu yaşamaktadırlar (Torgler, 2007: 68, 69).

Sonuç itibariyle vergi yükümlülerinin zihinsel süreçlerinin incelenerek vergi ödeme kararlarında nasıl bir etkinin ortaya çıktığının tespit edilmesi yüksek bir vergi uyumunun sağlanması açısından yol gösterici olacaktır.

1.2.3 Sosyal Psikoloji ve Vergi Uyumu

Sosyal psikoloji insanların başkaları hakkında nasıl düşündüklerini, onları nasıl etkilediklerini ve onlarla nasıl ilişki kurup etkileştiklerini bilimsel olarak araştıran bir bilim dalı olarak nitelendirilebilir (Taylor, Peplau ve Sears, 2007: 9). Sosyal psikoloji vasıtasıyla sosyal ve kültürel ortamdaki birey davranışının özellikleri ve nedenleri inceleme konusu yapılmaktadır. Sosyal psikoloji

araştırmalarında öne çıkan hususlar; bireylerin sosyal etkileşimi nasıl gerçekleştirdiği, nasıl bir uyma davranışı gösterdiği ve bu davranışların altında yatan nedenlerin sorgulanmasıdır (Kağıtçıbaşı, 2008: 21).

Vergi uyumu ile sosyal psikoloji arasında da çok yakın bir ilişki bulunmaktadır. Vergi yükümlüleri vergi ödeme konusunda her ne kadar rasyonel davranmaya çalışsalar da birtakım psikolojik, sosyolojik ve çevresel faktörler ışığında vergi uyumu ya da uyumsuzluğu ortaya çıkmaktadır. Vergi uyumu ile sosyal psikoloji arasındaki ilişkiyi inceleyen Kelman (1965) ve Vogel (1974) vergi yükümlülerinin uyum davranışını itaat, özdeşleşme ve içselleştirmeden oluşan üçlü bir tipoloji ortaya koyarak ifade etmiştir. İtaat davranışında vergi vermemeleri durumunda ceza, utanma duygusu, görev ve korku gereği vergi verme gereğini hisseden vergi yükümlüleri yer alırken, özdeşleşmede sosyal normlardan ve kendilerine yakın olan kişilerin inançlarından ve tutumlarından etkilenerek vergi vermenin önemini kavrayan vergi yükümlüleri yer almaktadır. İçselleştirme davranışında ise herhangi bir dışsal baskı söz konusu olmaksızın vergi ödeme konusunda içsel motivasyonu yüksek vergi yükümlüleri yer almaktadır (Torgler, 2007: 65). Ancak bu şekilde ifade edildiği gibi vergi yükümlülerinin uyma davranışlarının açıklanması her zaman çok belirgin olmayabilir. Özellikle bireylerin inanç ve niyetleri arasındaki boşluklar vergi uyumu açısından güvenilir olmayan sonuçların ortaya çıkmasına neden olabilmektedir. Bu noktada bireylerin sorulara vermiş olduğu cevaplarla gerçekte neye inandıkları konusunda farklılıklar oluşabilir. Bireyler genellikle kendi motivasyonlarını çok net algılayamamakta; bundan dolayı vergi uyumu araştırmalarında alternatif bir yöntem olarak labaratuar çalışmalarından da sık sık yararlanılmaktadır. Bu yüzden vergi uyumu araştırmalarında sosyal psikoloji disipliniyle eş anlı çalışmaların daha da artırılması ihtiyacı ön plana çıkmaktadır (Kornhauser, 2008: 141, 142).

1.2.4 Hukuk ve Vergi Uyumu

Hukuk toplumsal ilişkilerin düzenlenmesinde, kurulmasında ve yürütülmesinde bazı etik ilkeleri göz ardı etmeme kaygısının somutlaşması olarak görünmektedir. Yani toplumsal ilişkilerin başka belirleyicilere göre değil adalet fikrine göre düzenlenmesini istemeyi ifade etmektedir (Kuçuradi, t.y. : 131). Diğer

bir deyişle hukuk toplumun formel meşru cebir kuralları ile desteklenen kurallarını içerir ve kamusal bir mal olarak da değerlendirilebilir (Demir, 2003: 116-121).

Vergi uyumu ile hukuk arasında da yakın bir ilişki bulunmaktadır. Devletin hukuksal cebir yetkisi altında vatandaşlardan vergi alması anayasalarda düzenlenmiştir. Vergi hukuku adı altında yapılan bu düzenlemeler bireylerle devlet arasındaki ilişkileri düzenlemekte, devletin bireylerden aldığı vergi ve benzeri gelirler dolayısıyla ortaya çıkan karşılıklı hak ve ödevleri düzenlemektedir. Teorik anlamda vergiler vatandaşlardan hukuksal cebir yetkisi altında "karşılıksız" olarak alınsa da uygulamada devlet ve birey arasındaki "karşılıklılık" *(karşılıklı güven, saygı, sadakat, işbirliği)* esasına dayanmaktadır. Bu noktada bir ülkede tam anlamıyla vergi uyumunun sağlanması için hukuk kuralları kadar her iki tarafa düşen etik sorumluluklar da bulunmaktadır. Bu yüzden bireylerdeki vergi bilinci ve vergi etiği ile beraber vergileme etiğinin de gelişmesi yüksek bir vergi uyumunu da beraberinde getirecektir. Sonuç itibariyle yüksek bir vergi uyumunun sağlanmasında hukuk kuralları minimum bir etiği (ahlakı) oluşturmaktadır. Bu nedenle hukuk kurallarının işlemesi kadar bireysel ve toplumsal anlamda etiğin gelişmesi de önemlidir.

1.2.5 Etik ve Vergi Uyumu

Etik, insanlara neyin doğru ya da yanlış olduğu konusunda normatif önermeler ortaya koyan bir disiplindir. İnsanlar hayatları boyunca etik davranmak ya da davranmamak arasındaki ince çizgide yaşarlar ve kimi zaman da etik ikilemlerle de karşı karşıya kalabilirler. Doğal olarak vergi yükümlüleri de vergi ödeme ya da ödememe gibi bir davranışı ortaya koyarlarken etik ikilemler yaşayabilirler. Her vergi yükümlüsünün kendine ait etik algısı kendilerini haklı veya adaletli olduğu kanısına taşıyabilir. Etik bu konuda vergi yükümlülerine rehberlik etmektedir (Ho ve Wong, 2009: 188).

Etik ve vergi uyumu arasındaki bu ilişki vergi etiği ve vergi uyumu adı altında ele alınabilir. Vergi etiği bireylerin vergi yasalarına gönüllü uyumunu sağlayan sosyal normlar, kişisel değerler, çeşitli bilişsel süreçler ile rasyonel olmayan faktörlerin ve içsel motivasyonun ortak ismi olarak nitelendirilebilir. Vergi etiği genellikle tutumlarla ilişkilendirilirken vergi uyumu davranışlarla ilişkilidir.

Genellikle vergi etiği arttıkça vergi uyumunda da artış görülmektedir (Kornhauser, 2008: 139, 141). Bu yüzden vergi uyumu bilmecesini analiz edebilmek için geriye doğru bir adım atmak gerekir. O da vergi etiğinin açıklanması ve kavranmasıdır. Bu noktada sonuçlardan daha çok süreç üzerinde yoğunlaşmak analiz açısından daha doğru bir yaklaşım olabilir (Torgler, 2003b: 80, 81).

1.3 TARİHSEL BOYUTUYLA VERGİ UYUMU

Vergi uyumu; verginin ilk ortaya çıkışıyla beraber ifade bulan ve her geçen gün gelişen bir araştırma konusudur. Tarihsel süreçte verginin olmadığı hiçbir medeniyete rastlanmamıştır. Yaklaşık olarak altı bin yıl önce Sümer yazıtlarında vergi memurlarının olduğuna ilişkin ifadelere rastlanmıştır (Torgler, 2003d: 119). Aynı zamanda eski Mısır vergileri hakkında da papirüslerde oldukça geniş bilgilere rastlamak mümkündür[13] (Falay, 1996: 11).

Vergi uyumunun tarihsel açıdan analiz edilmesi noktasında vergi yükümlülerinin davranış şekillerinin belirlenmesi önemlidir. Vergi yükümlülerinin vergiye karşı davranış şekilleri farklı nedenlerlen kaynaklanabilir. Antik Yunan'da vergi cebri bir güç olmaksızın ihtiyari *(zorlama olmaksızın)* olarak ödenmesine rağmen insanların aşırı vergi ödeme eğiliminde olmaları dikkati çekmiştir (Torgler, 2003d: 130). Antik Yunan'da ise vergi ödemek dini bir görev olarak benimsenmiş; vergiler kaynakların zenginlerden fakirlere aktarılması yoluyla devlete verilen gönüllü katkılar *(voluntary contribution)* olarak algılanmıştır (Frey, 2003: 385). Diğer taraftan Sümer ve Roma medeniyetlerinde de az veya çok önemli vergiler olmakla beraber vergi vermek gönüllü olarak yerine getirilen bir faaliyetti. Verginin ilk zamanlardaki ihtiyari bir yardım niteliğinde oluşu; verginin *rica, hediye, lütuf, atıfet* (*petitio, precaria, bede, donum, benevolence, offrande)* anlamındaki kelimelerle ifade edilmesinden ileri gelmektedir (Eskicioğlu, 2007: 146).

[13] Firavunlar İmparatorluğu'nda örneğin, Cheops-Piramidi'nin inşasında (M.Ö. 2500 yılında) teb'alar tarafından imparatora yapılan ödemeler, esas itibariyle bedeni hizmet şeklinde oluyordu. Heredot'a göre 3 ay süre ile piramidin iskeletinin yapılmasında, 10 yıl süre ile taşları Arabistan ve Habeşistan taş ocaklarından getirilen yolun inşasında ve 20 yıl süre ile bizzat piramitte 100.000 insan çalışıyordu. Fakat Firavun, bunun yanı sıra köylülere ait koyun sürelerinden ve hububattan, hükümdarlara ait esir, altın, gümüş, bakır, fildişi ve kaplama tahtalardan düzenli bir şekilde vergi tahsil ediyordu (Schmölders, 1976: 5).

Roma İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra ise Avrupa'da ve Ortadoğu'da merkezi devlet otoritesinin yerine ikame edilen feodal düzen, vergileme alanında kralların, beylerin ve derebeylerin iradi ve takdiri uygulamalarını da beraberinde getirmiş ve vergiye karşı tepkilerin oluşmasına neden olmuştur. Bu dönemde çok yaygın bir biçimde dillendirilen "*Krala asilzade kanını, papazlar duasını, halk da vergisini verir"* sözü ayrıcalıklı bir sınıf ortaya çıkarıldığını çok net ortaya koymaktadır. Avrupa'da verginin kanuniliği ilkesinin *(kanunsuz vergi olmaz)* temelleri 1215 yılında imzalanan tarihteki ilk demokratikleşme hareketi sayılan "Magna Carta Libertatum'a *(Büyük Özgürlük Fermanı)* dayanmaktadır. Kralın yetkisinin ilk olarak sınırlandığı bu fermanda parlamentoların onayı olmaksızın vergi alınamayacağı kabul edilmiştir[14].

1215'ten itibaren ise devletin egemenlik gücü; yurttaşlarla yapılan kutsal anlaşma sonucu devlet ile yurttaş arasında tek yanlı bir etki ve tepki olmaktan çıkıp, paylaşılır ya da bölüşülebilir bir güç haline gelmiştir. Bu noktada çağdaş vergicilik anlayışının bu süreçten sonra başladığı söylenebilir (Erol, 2011: 108). Bunun ardından 1628 yılında Haklar Dilekçesi, 1689'da Haklar Bildirgesi ile kralın parlamentonun iznini almadan vergi koyamayacağı hükme bağlanmış olmakla beraber kralın yetkileri bir kez daha sınırlandırılmıştır. 1776'da başlayan Amerikan bağımsızlık mücadelesinin de arka planında ağır vergi yüküne maruz kalmış bir halkın vergi isyanı yatmaktadır. Ayrıca Fransız devriminin sebeplerinden biri olarak da kralın iradi ve takdiri vergi uygulamaları gösterilmektedir. Özellikle fonksiyonel maliyenin hüküm sürmesinden sonra kamu harcamalarında ortaya çıkan keyfilik, yolsuzluk, adaletsizlik ve nepotik ilişkiler vergiler ve kamu harcamaları üzerinde devletin Leviathan bir tekele sahip olmasına neden olmuştur. Geçmişte ödedikleri vergilerin kendi kendilerine sorgulamasını yapmayan vergi yükümlüleri hesap sorma gereği duymuşlardır.

[14] Montesquieu, politikacıların ve bürokratların etik/ahlaki olarak insanüstü varlıklar *(morally superhuman)* olmadığını vergi yasalarının oluşturulmasında vatandaşlara da görevler verilmesi gerektiğini belirtmiştir. James Buchanan ve John Locke da Montesquieu'nun görüşlerine paralel olarak devletin sınırsız vergileme gücüne gem vurulması gerektiğini, politikacıların ve bürokratların hayali isteklerine *(imaginary wants)* karşı konulması gereğini ortaya koymuşlardır (Torgler, 2003b: 30, 243).

Artık günümüzde vergi; devletin vatandaşlardan egemenlik gücü nedeniyle değil, devletin vatandaşlarına sunacağı tam kamusal mal ve hizmetlerin *(kamu harcamalarının)* karşılığı olarak alınmaktadır. Verginin tanımındaki 1215'ten bugüne kadar yaşanan gelişmelerin etkisiyle meydana gelmiş olan bu haksal değişim, ceberrut devletin yerini, vatandaşlarına hizmet sunan devletin aldığını ortaya koyan bir değişimdir. Artık günümüzde verginin çağdaş tanımı devletin egemenlik gücünü değil, vatandaşın hak, hukuk ve özgürlüklerini merkeze alan bir tanımdır[15] (Erol, 2011: 108).

1.4 VERGİ UYUMUNU AÇIKLAMADA KULLANILAN YAKLAŞIMLAR

Vergi uyumunu açıklamada kullanılan temelde iki yaklaşım bulunmaktadır. Bunlardan birincisi Rasyonel Beklentiler Teorisi (Allingham-Sandmo Modeli) olarak bilinen Klasik yaklaşımdır. Diğeri ise Ahlaki Duygular Teorisi ya da Tutumsal Model olarak bilinen Sosyal-Psikolojik yaklaşımdır[16]. Aşağıdaki tabloda vergi uyumunu açıklamada kullanılan başlıca yaklaşımların ayrıntılı bir şekilde karşılaştırılması yapılmaktadır.

[15] Verginin ilk zamanlardaki ihtiyari bir yardım niteliği özelliği zamanla değişikliğe uğramıştır. Zamanla devlet egemenliğini elinde bulunduranlar bizzat bazı sosyal sınıflara başvurarak kendilerinden mali yardım talep etmek gereğini duymuşlar ve böylece insiyatif hediyeyi verenden alana geçmiştir. Kamu hizmetlerinin gelişmesi ve derebeyi ve kabilelerin yerine merkezi devletlerin geçmesi sonucunda bu hediye ve yardımlar ile mülk gelirleri yetersiz kalmış ve vergi şeklen ve maddeten zora dayanan bir yükümlülük halini almıştır. Vergi niteliğinde olan ödemeleri ifade etmek üzere çeşitli zamanlarda kullanılmış olan kelimeler bu gelişimi açık bir şekilde göstermektedir. İlk zamanlarda yardım, rica hediye anlamına gelen kavramların yerine daha sonraları vazife, fedekarlık ve zorunluluk anlamına gelen kelimeler geçmiştir (Turhan, 1998: 1, 2). Bu noktada *"vergi"* tabiri yerine *"algı"* tabirinin kullanılması ileri sürülmüştür. Fakat böyle bir yaklaşım günümüzde çok geçerlilik taşımayabilir. Çünkü vergilerin en azından demokratik ülkelerde halkın seçtiği temsilcilerden oluşan yasama organları tarafından konulması nedeniyle buna peşin bir rızanın varlığı kabul edilerek, hukuki cebir altında da alınsa, yine rıza ile ödenen bir para anlamında "vergi" denilmesi gerekir. Cebrilik ancak bu peşin rızaya rağmen görevin-borcun yerine getirilmemesinin bir gereği ve müeyyidesi olarak kabul edilmelidir (Karakoç, 1995: 17, 18).

[16] Bu çalışmada vergi uyumu literatüründeki bu iki yaklaşımın (Klasik ve Sosyal-Psikolojik) bileşimi (sentezi) niteliğinde ifade edilebilecek üçüncü bir yaklaşım olarak mali bağlantı *(fiscal connection)* ve optimal vergi uyumu yaklaşımı da ele alınmaktadır.

Tablo 1: Vergi Uyumunu Açıklamada Kullanılan Başlıca Yaklaşımlar

Vergi Uyumu	Allingham-Sandmo Modeli	Sosyal-Psikolojik Yaklaşım (Ahlaki Duygular Teorisi /Tutumsal Model)
Kavram olarak	Vergi ödeme istekliliği zayıf	Vergi ödeme istekliliği yüksek
Tanımlama	Dar	Geniş
Konu	Ekonomik Rasyonalite	Davranışsal İşbirliği
Kapsam	"Değiş tokuş ilişkisi" 1. Vergi kaçırma sonrasında elde edilecek fayda 2. Denetim riski ve vergi oranı, vergi ceza oranı *Kişisel gelir ve refah maksimizasyonu ön plandadır.	Bireyler sadece fayda maksimizasyonu peşinde (homo-economicus) değildirler; aynı zamanda bireysel kararlarda tutumlar, inançlar, sosyal normlar, adalet algısı ve roller önemlidir. *Başarı işbirliğine dayalıdır.
Problem	Kaynak tahsisinde etkinlik	Eşitlik-Adalet-Yansıma
Vergi yükümlüsü/Fonksiyon	Maddi kazanç ve kayıplarını hesaplayan bir homo-economicus	"İyi vatandaş" algısı
Yaklaşım Biçimi	Ekonomik Yaklaşım	Davranışsal Yaklaşım

Kaynak: Simon James, Clinton Alley, "Tax Compliance, Self-Assessment and Tax Administration", Journal of Finance and Management in Public Services. 2004, Volume 2, s.33'den yararlanılarak oluşturulmuştur.

1.4.1 Klasik Yaklaşım (Allingham-Sandmo Modeli / Rasyonel Beklentiler Teorisi)

Vergi uyumu konusundaki en eski yaklaşım Allingham-Sandmo Modeli[17] (1972) ya da "Rasyonel Beklentiler Teorisi" olarak bilinen Klasik yaklaşımdır (Torgler, 2007: 64). Bu model Becker'in (1968) Suç Ekonomisi alanındaki çalışmalarından esinlenilerek geliştirilip günümüze kadar gelmiştir. Bu modele göre vergi denetimlerinin ve vergi cezalarının sıklığı ile vergi kaçırma arasında negatif yönlü bir korelasyon söz konusudur (Alm ve Gomez, 2008: 74; Alm ve Martinez-Vazquez, 2007: 12; Frey ve Feld, 2003: 2; Frey, 2003: 386; Kirchler ve Wahl, 2010: 1; McGill, 1988: 20; Torgler, 2003c: 283, 284; Torgler, 2003a: 3; Torgler, 2004: 239). Diğer bir deyişle bu yaklaşıma göre vergi denetimleri ve cezaları arttıkça vergi kaçakçılığı azalmakta; tersi bir durumda ise vergi kaçakçılığı artmaktadır.

[17] Vergi uyumu araştırmalarında Allingham-Sandmo modeli *"teknik vergi uyumu"* olarak da nitelendirilmektedir (bkz. Lillemets, 2010: 235).

Klasik yaklaşım Becker'in fayda-maliyet analizine dayanmaktadır. Bu modele göre birey davranışını yönlendiren etmenler, yasal yollardan elde etmeyi planladığı geliri ile yasadışı faaliyetin yakalanması sonucunda karşılaşacağı ceza miktarıdır. Bireyin yasadışı bir eylem sonucu elde edeceği gelir, faydasını; yakalanma olasılığı sonucuna göre yakalandığında alacağı ceza ise maliyetini oluşturacaktır. Bu noktada yasadışı faaliyet, bu faaliyetten elde edilecek kazançla doğru orantılı, bu faaliyetin cezası ile de ters orantılıdır. Burada bireylerin yasal işlerden elde edeceği gelirin düşük olması, kişilerin yasal olmayan alternatiflere yönelmesine neden olabilir. Çünkü bu durumda yasal olmayan bir faaliyetin fırsat maliyeti (yasal gelir) düşüktür. Bu yasal gelirin yüksekliğinin fırsat maliyetini artıracağı anlamına da gelir. Sonuç olarak Becker (1968) suç işleyenlerin bir fayda ve maliyet sonucu (eğer fayda maliyetten büyük ise) suç işlemeye karar verdiklerini ifade etmektedir (Becker, 1968: 169-171; Güvel ve Ata, 2009: 169). Becker'in bu fayda-maliyet yaklaşımı vergi yükümlüleri için de geçerli olmaktadır. Becker'in 1992 Nobel İktisat Ödülünü alırken suç ve ceza (*crime and punishment*) ile ilgili verdiği örnek, ilişkinin analizi bakımından oldukça önemlidir.

> *"Suç ile ilgili kafa yormaya, 1960'larda Columbia Üniversitesi'ne iktisat teorisi alanında doktora yapan bir öğrencinin jürisi için yaptığım seyahatten sonra başladım. O gün geç kalmıştım ve park yapmanın yasak olduğu bir sokağa park etmem halinde trafik cezası alma riski konusunda karar vermek durumundaydım. Zihnimden trafik cezası kesilme riskini, cezanın olası düzeyini ve uygun park yeri bulmak için gerekli ilave zamanı değerlendirdim. Sonucunda riski göze alarak sokağa park ettim. Jüri toplantısının yapılacağı odaya doğru yürürken, trafik cezaları ile ilgili kamu kuruluşlarının da benim analizime benzer bir düşünceye dayalı olarak konuyu düzenlemiş olacaklarını düşündüm. Park eden araçların denetiminin sıklığı ve ihlali gerçekleştirenlere uygulanacak cezanın miktarı, benim gibi park yeri ihlali gerçekleştirebilecek potansiyel suçluların yapacakları basit hesaplamaya dayalı olmalıydı. Doğal olarak doktora adayına ilk sorum kural koyucu ve muhatapların optimum davranış şeklinin ne olması gerektiğiydi" (Becker, 1993'den aktaran: Ardıyok, 2008. 7).*

Becker'in suç ve cezaya ilişkin bu görüşlerinden vergi uyumunun analizinde de yararlanılabilir. Klasik yaklaşımda vergi ödeme konusunda yakalanma riski, gelir seviyesi ve ceza oranı gibi faktörler ön planda yer almaktadır. Burada vergi yükümlüleri beyan etmemiş olduğu gelirinden sağladığı vergi tasarrufu ile denetim riski ve yakalanması durumunda uğrayacağı ceza arasında bir değişim ilişkisi (trade-off) kurmaktadır (Cadsby, Maynes ve Trivedi, 2006: 346; Frey, 2003: 386; Feld ve Frey, 2007: 102; McGill, 1988: 6; Schauer ve Bajor, 2007: 15; Sour, 2004: 46; Torgler, 2003a: 3). Bu noktada vergi yükümlüsü vergi kaçırma hesaplarını yaparken sorduğu şu sorunun yanıtını aramaktadır: *"cezalandırılma olasılığı göz önünde bulundurulduğunda, gelirimin ne kadarını vergi otoritelerine bildirmeliyim?"* (Savaşan, 2011: 17). Sonuçta vergi yükümlüleri risk hesabı sonucu vergi ödeyip ya da ödememeye karar vermektedirler. Bu anlamda bireylerin vergi kaçırması riskli bir hisse senedine yapılmış olan yatırım haline dönüşmektedir (Çiçek, Karakaş ve Yıldız, 2008: 54). Vergi yükümlüleri ancak vergi otoritesi tarafından sert yaptırımlarla ve cezalarla karşılaştıklarında vergi otoritesinin kural ve kararlarına karşı uyma davranışı göstermektedirler (Murphy, 2004: 188). Yani klasik modelde vergi yükümlüleri sadece yakalanma ve cezalandırılma korkusuyla vergisel yükümlülüklere uyum göstermekte; vergi ödeme konusunda içsel bir motivasyon sergilememektedirler[18].

Vergi yükümlüsünün davranışlarının sadece ekonomik terimlerle açıklanmaya çalışıldığı bu yaklaşımda vergi yükümlüleri yakalanmaları durumundaki cezaları riske almakta bir nevi vergi kaçakçılığı kumarı *(tax evasion gamble)* oynamaktadırlar (Branham, 2009: 1513; Cadsby, Maynes ve Trivedi, 2006: 344 Lewis ve diğerleri, 2009: 431, 432; Traxler, 2010: 89). Vergi otoritesi açısından da

[18] Kohlberg'in Ahlaki Gelişim Teorisi'nin geleneksel öncesi düzey *(dışsal kurallara bağlılık)* bölümündeki ceza ve itaat eğilimi vergi uyumunun sağlanmasındaki klasik yaklaşımı andırmaktadır. Buna göre vergi yükümlülerini vergi ödemeye iten faktörler sadece cezalandırılma ve yakalanma korkusudur. Aynı zamanda Kohlberg'in Ahlaki Gelişim Teorisi'nin geleneksel öncesi düzeyindeki araçsal ilişkiler eğilimi *("iyilik ya da kötülüklerin karşılıklı eşit paylaşımı)* yaklaşımı ise devlet ve birey arasındaki vergi ilişkisindeki karşılıklılık ilişkisini ifade etmektedir. Bu noktada vergi yükümlülerinin vergi etiği seviyeleri diğer vergi yükümlülerinin tutum ve davranışlarına bağlı olarak değişme göstermektedir. Kohlberg'in Ahlaki Gelişim Teorisi'nin geleneksel düzeyi *(hukuk ve sosyal kuralların temel değerler olarak kabul edildiği ve uzlaşmadan öte bir benimseme söz konusu olması)* ise verginin içselleştirilmesi ile ilişkilendirilebilir. Bu düzeyde vergi ödemenin bir vatandaşlık erdemi ve sosyal bir norm olduğu gerçeği ortaya çıkmaktadır (Hood ve diğerleri, 2004: 212,213; Kılavuz ve Gürses, 2010: 5-10; Mercin, 2005: 81, 82).

her kişisel vergi ödeyicisinin doğuştan vergi kaçakçısı *(potansiyel vergi suçlusu)* olduğu varsayılmaktadır (Gökbunar, Selim ve Yanıkkaya, t.y.: 73). Diğer bir deyişle klasik yaklaşımın verginin ödenmesi konusundaki temel yaklaşımı *"vergi verilmez, vergi alınır"* şeklinde özetlenebilir. Klasik modelde vergi yükümlülerini vergi ödemeye iten faktörler yakalanma ve cezalandırılma korkusuyla sınırlı kalmaktadır. Klasik yaklaşımda vergi yükümlülerinin *"rasyonel vergi yükümlüsü"* oldukları *(sadece bencil çıkarları doğrultusunda hareket eden birer homo-economicus oldukları)*[19] ve toplumdan soyutlanmış oldukları belirtilmekte; sosyal ve psikolojik özellikleri dikkate alınmamaktadır.

Klasik model (Allingham-Sandmo) modeli oyun teorisi çerçevesinde yorumlanabilir. Bu modelde bireylerin rasyonel olduğu ve homo-economicus olarak davrandıkları varsayılmaktadır. Aşağıdaki matris bireylerin ödedikleri vergi ile kamusal hizmetlerden sağladıkları fayda arasında ilişkiler dikkate alınarak bireylerin karar ve tercihlerini göstermektedir. Aşağıdaki matriste A ve B olmak üzere iki oyuncudan her biri vergisini tam ödemekle ödememek arasında bir seçim imkanına sahiptir. Matriste ilk parantez birey A'nın ikinci parantez birey B'nin fayda ve maliyet fonksiyonlarını göstermektedir. Örneğin I numaralı alanda birey A, 10 birim vergi ödemekte, kamusal hizmetlerden 9 birim faydalanmaktadır. Birey B ise 8 birim vergi öderken 6 birim kamusal fayda sağlamaktadır (Aktan, 2006: 127, 128).

[19] Burada "bencillik" *(egoism)* ile "kendi çıkarını gözetmek" *(self-regarding)* kavramlarının aynı şey olmadığının altının çizilmesi gerekir. Bencillik etik açıdan hoş karşılanmayan bir kişilik özelliğidir ve bir toplumda etik açıdan izin verilebilir olanın ötesinde kendi çıkarını gözetme tutumudur. Aslında yadırganan bir davranış türü olarak bencillik, kendi yararını öne almak değil, bunu hukuka veya etik kurallara rağmen yapmaktır. Başka bir ifadeyle bencillik kendi çıkarını gözetmede ortalama kabul gören sınırların dışına çıkmak, başkalarının da mazur ve makul bulacağı nedenlere dayanmadan başkalarının zararına olmasına rağmen kendi çıkarını gözetmektir (Demir, 2003: 168, 169). Burada vergi kaçırma davranışı toplumun büyük bir kesimi tarafından mazur ve makul bulunuyorsa bireylerin vergi kaçırma davranışı toplumun büyük kesimi tarafından "bencillik" *(egoism)* olarak değil "kendi yararını gözetme" *(self-regarding)* olarak algılanacaktır.

Tablo 2: Vergi Ödeme-Ödememe ve Fayda-Maliyet İlişkisi

B

	Ödemek	**Ödememek**
Ödemek	I (10-9) (8,6)	II (6,5) (0,9)
Ödememek	III (0,10) (5,3)	IV (0,5) (0,5)

A

Kaynak: Aktan, 2006, s. 128.

I numaralı alan hem bireylerin en yüksek kamusal hizmet faydası elde etmesi, hem de devletin maksimum vergi geliri elde etmesi açısından en ideal alandır. Rasyonel tercih modeli açısından ise vergi yükümlüleri kamusal hizmetlerden her halükarda yararlanacaklarını bildiklerinden bedavacı (free-rider) davranabilirler ve vergisel sorumluluklarını yerine getirmeme yoluna gidebilirler. Eğer her iki birey de hiç vergi ödememeyi tercih ederse, o takdirde kamusal hizmetlerden elde edilecek toplam fayda 10 olacaktır. Bu durum toplumsal refah optimizasyonu açısından uygun bir durum değildir. Bireylerden birinin vergi ödediği diğerinin ise bedavacı davrandığı alanlarda toplam fayda I numaralı alana göre düşük kalmaktadır. Birey A'nın hiç vergi ödememeyi tercih ettiği alan (III numaralı alan) ile birey B'nin hiç vergi ödememeyi tercih ettiği alan (II numaralı alan) optimal değildir. Devlet ve birey açıısndan en uygun alan I numaralı alandır. Çünkü bu alanda devlet için maksimum vergi geliri, vergi yükümlüleri için ise maksimum kamusal mal faydası söz konusudur.

Allingham ve Sandmo (1972) modeli çerçevesinde vergi cezalarının vergi ödeme ve ödememe tercihleri üzerinde ne ölçüde etkili olacağı aşağıdaki matris üzerinden incelenebilir.

Tablo 3: Vergi Ödeme-Ödememe ve Vergi Cezası İlişkisi

B

	Ödemek	**Ödememek**
Ödemek	A 2,2	B 0,3
Ödememek	C 3,0	D 1,1

A

Kaynak: Aktan, 2006, s. 129.

Yukarıdaki matris vergi kaçırmanın cezalandırılmasının rasyonelini ele almaktadır. Vergi ödeme ve ödememe çok genel şartlar altında bir mahkumlar açmazına *(prisoners dilemma)* yol açar. Bu oyun tipik bir mahkumlar açmazıdır. Bu oyunun tek Nash dengesi, her iki oyuncunun da vergi kaçırdığı D bölgesindedir. Oysa oyuncuların vergilerini tam ödedikleri A bölgesi toplumsal açıdan pareto anlamında daha iyidir. Fakat doğal kurallar altında oyuncuların A bölgesindeki sonuca ulaşacak biçimde davranmalarını temin etmek mümkün değildir. Çünkü bir oyuncu için bireysel menfaatini gözeten davranış biçimi, diğer oyuncunun davranışından bağımsız olarak vergi kaçırmaktır. Bu durumda, devlet yeni bir kural koyarak, vergi kaçıranlardan 2 birimlik bir ceza alacağını ilan edebilir. Böylece B bölgesindeki (0,3) sonucu (0,1), C bölgesindeki (3,0) sonucu (1,0), D bölgesindeki (1,1) sonucu da (-1,-1) haline dönüşür. Yeni kural altında oyunun tek Nash dengesi, her iki oyuncunun da vergisini tam ödediği A bölgesindedir (Aktan, 2006: 129).

1.4.1.1 Klasik Yaklaşımın Eleştirisi

Vergi uyumu konusundaki klasik yaklaşım Torgler (2004), Frey ve Feld (2002) gibi birçok araştırmacı tarafından eleştirilmiştir. Birçok ülkede düşük denetim ve ceza oranlarına rağmen vergi uyumunun yüksek olduğunu gösteren sonuçlara ulaşılmıştır (Alm ve Gomez, 2008: 74; Frey ve Torgler, 2004: 2; Lisi ve Pugno, 2011: 2; Torgler, 2003a: 3; Torgler, 2004: 239). Bu modelde vergi kaybına yol açan davranışların nedeni, vergi yükümlülerinin vergi sonrası net kazançlarını *(ya hiç beyan etmeyerek ya da eksik beyan ederek)* artırmak istemeleridir. Bu model sadece rasyonel bir bireyin vergi kaçırma düşüncesini eyleme koyarken yaptığı hesaplamayı özetlemektedir (Savaşan ve Odabaş, 2005: 6). Buna karşın olayın sosyal ve psikolojik boyutları göz ardı edilmektedir.

Klasik modelin önemli bir belirleyicisi olarak caydırmanın vergi uyumu üzerindeki etkisini araştıran geniş bir literatüre rastlamak mümkündür. Teorik çalışmaların çoğunluğunda caydırmanın vergi kaçırma üzerinde negatif bir etki yarattığı buna karşın amprik çalışmalarda aynı sonuçların alınamadığı ortaya çıkmıştır. Dubin, Graetz ve Wilde (1987), Dubin ve Wilde (1988), Beron, Tauchen ve Witte (1992), Slemrod, Blumenthal ve Christian (2001) denetim ihtimalinin bazı gelir gruplarında vergi kaçırma üzerinde pozitif etki oluşturduğu sonucuna

ulaşmışlardır. Schwartz ve Orleans (1967), Friedland, Maital ve Rutenberg (1978), Klepper ve Nagin (1989), De Juan, Lasheras ve Mayo (1994), Alm, Sanchez ve De Juan (1995) ve Blackwell (2002) yaptıkları çalışmada ise cezaların vergi uyumunun sağlanmasında pozitif etki oluşturduğunu belirtmişlerdir. Fakat Scholz ve Lubell (2001) cezaların artmasının vergi uyumunun sağlanmasında dışlayıcı bir etkiye sahip olduğunu belirtmiştir (Feld ve Torgler, 2007: 2). Buna karşın klasik modelin diğer bir belirleyicisi olarak denetim ihtimali ile yaptırımların ciddiyeti arasındaki etkileşimin uyumsuzluk davranışını etkilediği ortaya konulmuştur. Williams ve Hawkins (1986), Klepper ve Nagin (1989), Paternoster (1987), Carrol (1987), Fisher, Wartwick ve Mark (1992), Hessing, Elffers, Robben ve Webley (1992), Hasseldine (2000) ve Torgler (2002), Kirchler (2007) yapmış oldukları çalışmalarda denetim ihtimalinin ve yaptırımların şiddetinin vergi uyumu davranışı üzerinde çok az olumlu *(minor)* etki oluşturduğu sonucuna ulaşmışlardır (Verboon ve Dijke, 2007: 706).

Aşağıdaki grafikte caydırma tekniklerinin (denetim sıklığı, ceza oranının yükseltilmesi vs.) vergi uyumu üzerindeki etkileri gösterilmektedir. İlk etapta herhangi caydırma yöntemi söz konusu olmaksızın toplumda vergilerini gönüllü olarak ödeyen *(yüksek vergi etiğine sahip)* vergi yükümlüleri söz konusudur. İlk planda caydırma teknikleri arttıkça vergi uyumunda artış gözlemlenmektedir. Fakat caydırma yöntemlerinin artması ile vergi uyumunun artması arasında tam olarak doğrusal bir ilişki söz konusu değildir. Belli bir noktadan sonra caydırma yöntemleri *(gereksiz ve aşırı denetimler)* vergi uyumu üzerinde dışlayıcı bir etki *(crowding-out effect)* ortaya çıkarabilir. Bu noktada vergi yükümlüleri kendilerini rahatsız eden uygulamalara karşı aynı güçle karşı koyan *(countervailing)* bir eğilimde olabilirler ve dolayısıyla vergi uyumu azalabilir (Frey ve Feld, 2002: 8, 9).

Şekil 3: Vergi Uyumu-Uyumsuzluğu Dengesi

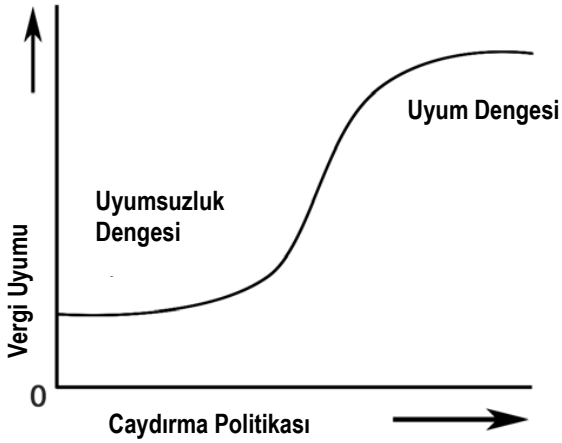

Kaynak: Leandra Lederman "The Interplay Between Norms and Enforcement in Tax Compliance", Ohio State Law Journal , Volume 64, Number 6, 2003, s. 1510.

Allingham-Sandmo Modeli'nin tartışılan yanlarından birisi de daha yüksek vergi oranlarında vergi yükümlüsünün yapacağı hilenin de artacağını; böylece beyan edeceği gelirin miktarının da azalacağını vurgulamasıdır. Örneğin ABD benzeri beyan sisteminin geçerli olduğu ülkelerde, gelir vergisi beyannamesi üzerinden yıl boyu yapılan ödemelerden iade alan vergi yükümlüleri daha yüksek gelir elde ettiğinde daha yüksek vergi iadesi almak için evrak sağlayarak vergi kaçırabilir. Fakat bilindiği gibi daha üst gelir dilimine yükselip daha çok vergi ödemek durumunda kalan vergi yükümlüsü aylaklığı (ikame etkisi) tercih edip, daha az gelir elde etmeyi ve daha alt gelir diliminden vergilendirilmeyi de seçebilir. Ayrıca, klasik model, vergi beyanını etkileyen bazı faktörleri açıklamada yardımcı olsa bile vergi kaçakçılığı ile işgücü arasındaki karşılıklı ilişkiyi göz önüne almadığı için kullanım alanı sınırlı kalmaktadır. Bu noktada dürüst davranmamanın verdiği rahatsızlık duygusunun da *(etik/ahlaki maliyetlerin)* modele eklenmesi gerekmektedir (Serim, 2009: 158, 159).

Vergi uyumu literatüründeki araştırmalar göstermiştir ki; çoğu ülkede ağır olmayan yaptırımlar ve düşük denetim olasılığı karşısında vergi kaçakçılığının çok daha fazla olması gerekirken, ekonomik modellerde öngörülenden daha yüksek bir uyum düzeyi ortaya çıkmıştır. Başka bir ifadeyle, klasik yaklaşım çerçevesinde vergi uyumunun pür ekonomik analizinin yapılması yeterli olmamaktadır. Artık

günümüzdeki vergi uyumu araştırmalarında *"bireyler neden vergi kaçırır"* sorusunun yerine "*bireyler neden vergi öder?"* sorusu geçerek; vergi uyumunun gerçekleştirilmesinde sosyal-psikolojik analizlere sıklıkla başvurulmaktadır (Tunçer, 2002: 110).

1.4.2 Sosyal-Psikolojik Yaklaşım (Ahlaki Duygular Teorisi / Tutumsal Model)

Vergi uyumu yaklaşımlarından bir diğeri de "Ahlaki Duygular Teorisi" ya da "Tutumsal Model" olarak da bilinen Sosyal-Psikolojik yaklaşımdır [20]. Sosyal-Psikolojik yaklaşım vergi uyumu modellerinde genellikle etik ve sosyal dinamiklerin uzun bir süre ihmal edildiğini ve bu yüzden vergi yükümlülerinin yüksek bir vergi uyumu gösterebilmesi açısından ekonomik, psikolojik ve sosyolojik yaklaşımların birlikte ele alınarak multi-disipliner bir yöntemin uygulanmasını savunmaktadır[21] (Sour, 2004: 49; Torgler, 2003a: 3-4; Torgler, 2007: 64). Sosyal-Psikolojik yaklaşımın temel sorusu *"Niçin çoğu insan denetim ihtimali ve vergi cezaları çok düşük olmasına rağmen vergilerini ödeme eğilimindedirler?"* sorusudur. Bu konu yıllarca üzeri atlanmış *(missing link)* bir konu olmuştur (Lubian ve Zarri, 2011: 2). Çünkü vergi uyumu literatüründe uzun yıllar *"insanların neden vergi ödediği"* sorusundan ziyade *"insanların neden vergi kaçırdığı"* sorusu ortaya konularak vergi uyumsuzluğuna ilişkin çözümler arama yoluna gidilmiştir.

Sosyal-psikolojik yaklaşımın en basit formulasyonu Spicer (1986) tarafından ortaya konulmuştur. Spicer (1986), Allingham-Sandmo (klasik) modelinin içerisine psikolojik unsurları da katarak bu modele psişik maliyeti de (psychic costs) eklemiştir. Yani bireyler bu şekilde dürüstlüğü tercih edebilmektedirler (Cullis, Jones ve Lewis, 2007: 3, 4).

---

[20] Sosyal-Psikolojik model vergi uyumu analizinde sadece parasal değil aynı zamanda parasal olmayan faktörleri de hesaba katmasından dolayı *"yönetimsel vergi uyumu"* olarak da ifade edilmektedir (bkz. Lillemets, 2010: 235).

[21] Vergi yükümlüsünün sadece rasyonel hareket eden bir birey olmadığı; aynı zamanda etik/ahlaki tutumlar gösteren bir yapıda olması Weber'in aksiyolojik rasyonalite *(axiologic rationality)* ve aynı zamanda bilişsel akılcılık *(cognitive ratioanality)* yaklaşımına dayandırılabilir (Leroy, 2008: 15).

Bu modele göre:

$(1 - p)\ t\theta Y - pst\theta Y - c > 0$ olması durumunda vergi kaçakçılığı ortaya çıkmış olur.

t= vergi oranı

θ= vergilendirilebilir gelirin beyan edilmeyen kısmı

Y= gelir

s= vergi ceza oranı

p= yakalanma ihtimali

c= vergi kaçırmanın psikolojik maliyeti (psychic costs)

Yukarıdaki denklemde de görüldüğü gibi vergi yükümlüleri vergi ödeme kararlarını verirken sadece vergi ceza oranı, yakalanma ihtimali gibi caydırıcı unsurları göz önünde bulundurmayıp aynı zamanda vergi kaçırmanın ortaya çıkaracağı psikolojik maliyetleri de hesaba katmaktadırlar.

Vergi uyumu konusunda sosyal-psikolojik yaklaşımların ortaya çıkmasında ekonomi ve insan psikolojisi arasındaki ilişkileri inceleme konusu yapan davranışsal araştırmaların rolü büyüktür. Özellikle Macaulay (1963) tarafından etik/ahlaki normlar üzerine yapılan çalışma bu tür araştırmalar arasında öncelikli bir yere sahiptir. Macaulay bu çalışmasında bireylerin dürüst davranacakları varsayımını ortaya koymuştur. Bu yaklaşıma göre bireyler dürüst davranışları sonucunda gelecekte ödüllendirileceğine inanırlar ya da dürüst olmadıkları zaman cezalandırılma korkusu yaşarlar (Kanniainen ve Pääkkönen, 2006: 4). Maculay'ın yanısıra Kahneman ve Tversky de (1979) ekonomik davranışların açıklanmasına ilişkin olarak alternatif teorileri ilk olarak koyan isimler arasındadır (McGill, 1988: 15). Özellikle 2002 Nobel ekonomi ödülü sahibi Daniel Kahneman, insanların karışık ve riskli durumlarda karar verirken her zaman mantıklı ve rasyonel davranmadıklarını ortaya koymuş, bireylerin psikolojik özelliklerinin ve çeşitli bilişsel süreçlerin insanların ekonomik davranışlarını etkilediğini belirtmiştir. Böyle

bir yaklaşım şüphesiz Neo-Klasik İktisadın homo-economicus modeliyle çelişmiştir (Kahneman ve Tversky, 1979: 263-291).

Ekonomi ve insan psikolojisi arasındaki ilişkilerin incelenmesi vergi uyumu literatürü açısından sosyal-psikolojik yaklaşımların ortaya çıkmasında da dayanak noktası olmuştur. Alman maliyeci Schmölders (1959) vergi uyumu literatürüne *"mali psikoloji"* kavramını getiren ve vergi etiği alanında öncü çalışmalara imza atan isimlerin başında gelmektedir (McGill, 1988: 5, 6). Song ve Yarbrough (1978: 444) vergi uyumu modeline vergi etiğini ekleyen ilk isimler arasındadır. Diğer taraftan Akerlof (1980) vergi uyumu modeline sosyal geleneklere bağlılık derecesini (Kanniainen ve Pääkkönen, 2006: 4), Lewis (1982) ise tutumları ilave etmiştir (McGill, 1988: 18, 19). Baldry (1987) ise vergi kaçırmanın etik/ahlaki maliyetinden bahsederek etik/ahlaki düşüncelerin de vergi kaçırma modeline eklenmesi gerektiğini belirtmiştir. Gordon (1989) ise vergi kaçırma kararında fayda-maliyet hesabının yanı sıra sosyal normların, Brekke vd. (2003) ise sosyal sorumluluk duygusunun da modele eklenmesi gerektiğini belirtmiştir (Kanniainen ve Pääkkönen, 2006: 4). Diğer taraftan Graetz ve Wilde (1985) ise yüksek vergi uyumu oranlarının vatandaşların sadece devlete olan sorumluluğu yerine getirme, yasalara olan saygı ve vergi kaçırma fırsatının eksikliği ile açıklanamayacağını başka faktörlere de yer verilmesi gerektiğini belirtmişlerdir (Frey, 2003: 389).

Yukarıda da ifade edildiği gibi vergi uyumu modellerine sosyal-psikolojik unsurları katan birçok çalışma mevcuttur. Fakat Song ve Yarbrough (1978) tarafından yapılan çalışma öncü bir niteliğe sahiptir. Aşağıdaki şekilde Song ve Yarbrough'a ait olan vergi uyumu davranışının basit bir modeli yer almaktadır.

Şekil 4: Vergi Uyumu Davranışının Basit Bir Modeli

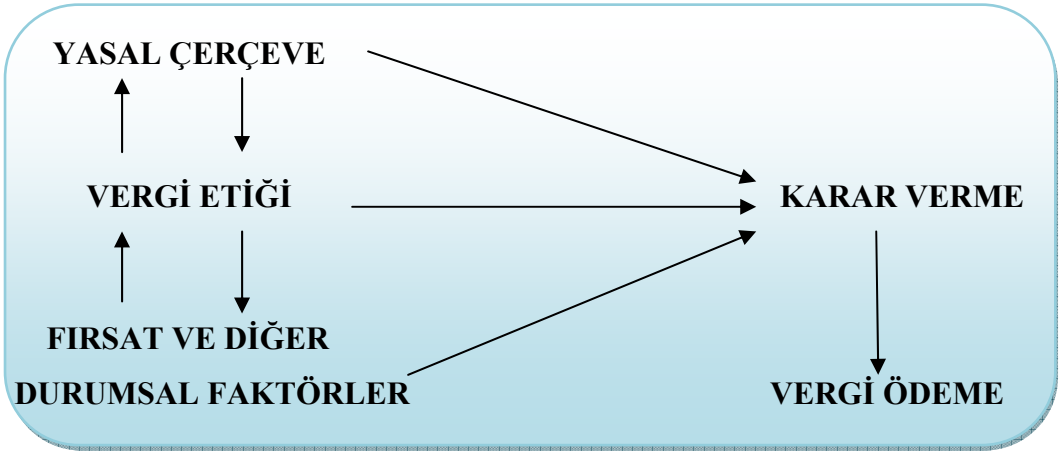

Kaynak : Young-dah Song, Tinsley E. Yarbrough, "Tax Ethics and Taxpayer Attitudes: A Survey", Public Administration Review, Vol :38, No: 5 (Sept.Oct., 1978), 442-452, s. 444.

Yukarıdaki şekilde de görüldüğü gibi Song ve Yarbrough bireylerin vergiye gönüllü olarak uyum sağlamalarının üç ana faktör tarafından belirlendiğini ifade etmektedir. Bunlar; tüm yasal çerçeveler, vatandaşların vergi etiği ve belirli bir zaman ve belirli bir yerde ortaya çıkan diğer durumsal faktörlerdir. Yasal çerçeve yasaların meşruluğu, yasaların uygulanma sürecinin etkinliği, vatandaşların yasal yükümlülüklerini kabul etmeleri ve anlamaları sonucunda şekillenmektedir. Vergi etiği ise vatandaşların vergi yükümlüsü olarak devletle aralarındaki ilişkiyi belirleyen tutum ve davranış normları olarak ifade edilmektedir. Vergiye gönüllü uyumu kolaylaştıran ya da zorlaştıran durumsal faktörler ise gelir seviyesi, işsizlik oranı, vergi yönetiminin etkinliği olarak sıralanmaktadır (Song ve Yarbrough, 1978: 444).

Sosyal-Psikolojik yaklaşım çerçevesinde yapılan araştırmalardan bir diğeri de Grasmick ve Bursik'in 1990 yılında yapmış oldukları çalışmadır. Grasmick ve Bursik'e göre vergi kaçırmayı engelleyici nitelikteki caydırıcı faktörler (i) devletin uyguladığı cezalar ve yasal yaptırımlar *(legal sanctions),* (ii) bireyin ait olduğu sosyal gruptaki normlara uygun bir şekilde davranmadığı zaman karşılaşabileceği utanç duygusu ve saygınlık kaybını ifade eden sosyal etki *(social stigma)* ve (iii) suçluluk duygusu *(guilt feelings)* olmak üzere üç şekilde ele alınmıştır (Çiçek, Karakaş ve Yıldız, 2008: 55). Aynı zamanda vergi kaçırmayı önleme konusunda farklı caydırma yöntemlerini analiz eden Murphy (2004) ise klasik modelin ihmal ettiği eşitlik ve adalet gibi sosyal problemleri göz önüne almış; bireylerin vergi

ödememeleri sonucu sosyal itibarlarının *(social reputation)* korunması hissinin vergi uyumunu pozitif yönde etkilediğini belirtmiştir (Murphy, 2004: 188).

Vergi uyumu literatüründeki sosyal-psikolojik araştırmaların birçoğu klasik modelin aksine caydırma yöntemlerinin bazı durumlarda vergi uyumu üzerinde negatif etkiler oluşturduğu sonucuna ulaşmıştır. Yani bazen caydırma yöntemleri (denetim sayısı, ceza oranı vs.) artırıldığında da bireylerin vergi kaçırma isteği artabilir. Bu noktada Frey (2003) tarafından da ifade edildiği gibi aşırı caydırma politikası vergi yükümlüsünün içsel motivasyonunu azaltabilir ve dışlayıcı bir etki *(crowding-out effect)* oluşturabilir (Verboon ve Dijke, 2007: 706). Schwartz ve Orleans (1967) yaptıkları amprik çalışmada; vergi etiği ve ceza korkusunun, vergi yasaları üzerindeki etkilerini incelemişler ve vergi etiğinin cezalardan daha etkili olduğunu tespit etmişlerdir. Strümpel (1969) çeşitli Avrupa ülkelerini karşılaştırdığı çalışmada vergi etiği ile vergi sistemi arasındaki ilişkiyi analiz etmiştir. Muhtemelen vergi sistemlerinin zorlayıcı karakterinden dolayı Almanların vergi etiğinin İngiliz vergi yükümlülerine göre daha düşük olduğunu göstermektedir. Çünkü İngiliz vergi sisteminin Alman vergi sistemine oranla vergi yükümlülerine karşı daha dikkatli davrandığı ve onları daha az zorladığı, baskı yaptığı bilinmektedir (Gökbunar, Selim ve Yanıkkaya, t.y.: 73, 74).

Alm, Sanchez ve de Juan'ın (1995) ifade ettiği gibi *"yalnızca caydırma ve cezaya dayalı hükümet uyum stratejilerinin makul bir başlangıç noktası sayılabileceği; fakat iyi bir bitiş noktası olamayacağı"* açıktır. Bunun yerine çok boyutlu yaklaşımların ele alınması gerekmektedir (Torgler, 2003b: 112). Sonuç itibariyle vergi yükümlüsü (mükellefi) odaklı yönetim anlayışının vergi etiğini ve dolayısıyla vergi uyumunu artırdığı ortaya çıkmıştır. Diğer bir deyişle demokratik bir ülkede vergi uyumunun sağlanmasında havuç *(carrot)* yönteminden *(teşvik edici yöntemler)* ziyade sopa *(stick)* yöntemine *(caydırıcı yöntemler)* başvurulması vergiye olan direnci artırabilir. Böyle bir vergi ikliminde vergi yükümlülerinin devlete olan inançları zayıflamakta ve vergiye gönüllü uyumu sağlamak içinden çıkılmaz bir hale dönüşmektedir (Cullis ve Levis, 1997: 310).

1.4.3 Mali Bağlantı (Mali Değişim) ve Optimal Vergi Uyumu Yaklaşımı

Mali Bağlantı ve Optimal Vergi Uyumu yaklaşımı üçüncü bir yol olarak vergi uyumu modellerinden Klasik ve Sosyal-Psikolojik (tutumsal) modellerin sentezi sonucunda ortaya çıkan bir model olarak ele alınabilir.

Vergi uyumu literatüründe etik/ahlaki sınırlamaların rasyonel vergi yükümlüsü modeli ile bütünleştirildiği iki ilginç teori bulunmaktadır. Bunlardan ilki Fedakarcı/Özgeci (Altruistic) yaklaşım, diğeri ise Kantçı Etik Teori'dir (Torgler, 2007: 67, 68). Mali Bağlantı ve Optimal Vergi Uyumu yaklaşımı ise Fedakarcı/Özgeci ve Kantçı Etik Teori'yi de kapsayan daha geniş bir içeriğe sahiptir.

- ✓ **Fedekarcı / Özgeci (Altruistic) Yaklaşım:** Bu yaklaşıma göre vergi yükümlüleri sadece kendi refahlarıyla ilgilenmeyip; toplumsal refahla da ilgilenmekte, çoğu zaman toplumsal yarar ve refah bireysel yararın ve refahın önüne geçmektedir. Bu nedenden dolayı vergi yükümlülerinin vergi kaçırma kararı; vergi kaçırmalarının toplumsal refahın mevcut kaynaklarını, yani kamu hizmetlerinin miktarını azaltacağı bilgisi ile sınırlanmaktadır. Daha açık bir ifadeyle bireylerin vergi kaçırmalarına mani olan durum vergi kaçırmaları durumunda kamu hizmetlerinde meydana gelecek azalmadır (Torgler, 2007: 67, 68).
- ✓ **Kantçı Etik Yaklaşım:** Kant'ın etik/ahlaki tanımlamaları ile fazlasıyla ilişkilendirilen bu yaklaşım adil davrandığına inanan bir vergi yükümlüsünün diğer vergi yükümlülerinin de adil olduğu varsayımına dayalıdır. Bu yaklaşıma göre yanlış vergi bildirimi vergi yükümlüsünde kaygı ve suçluluk duygusu ortaya çıkaracak, kendi imajına zarar verecektir. Bir vergi yükümlüsünün bu tür etik maliyetleri ancak kendi vergi yükünün adil olarak belirlenenden daha yüksek olmadığına inandığında hissedeceği varsayılmaktadır (Torgler, 2007: 67, 68). Burada vergi yükümlüsünü en çok etkileyen faktör referans grupları olmaktadır. Bireylerin, çevresindeki kişilerin kamusal malların finansmanına katıldıklarının farkına varması vergi uyumunu artırmaktadır (Alm, Jackson ve Mckee, 1992: 112). Şayet vergi yükümlüsü adil olarak belirlenenden daha yüksek bir vergi ödüyorsa vergi kaçakçılığı bir tür savunma mekanizması olarak görülebilir. Bu nedenden

dolayı çok sayıdaki vergi yükümlüsü vergi yükünün adil olduğunu hissederse vergi kaçakçılığında azalma görülebilir (Torgler, 2007: 67, 68).

Yukarıdaki açıklamalarda da ifade edildiği gibi Fedekarcı (Özgeci) yaklaşım ile Kantçı Etik yaklaşım vergi yükümlülerinin etik/ahlaki sınırları ile rasyonel vergi yükümlüsü modelini birleştirmektedir. Fakat her iki modelin birleştirilmesi sonucunda ortaya çıkan vergi uyumu modeli bazı eksiklikler içermektedir. Çünkü her iki yaklaşımda da vergi yükümlüsünün vergi ödeme kararını verirken diğer vergi yükümlülerinin tutum ve davranışlarından etkilenmesi söz konusu edilirken vergi otoritesi ile vergi yükümlüsü arasındaki karşılıklılık ilişkisi göz ardı edilmektedir. Çünkü devlet ve birey arasındaki karşılıklılık esasına bağlı olarak gerçekleşen vergi ilişkisi esasen bir tür psikolojik sözleşmedir. Bu noktada devlet ve birey arasındaki güven, saygı, sadakat ve işbirliği derecesinin etkileşimi ve boyutları vergi uyumunu olumlu veya olumsuz yönde etkileyebilir. Aynı zamanda Fedekarcı (Özgeci) yaklaşım ile Kantçı Etik yaklaşımın birleştirildiği modelde devletin vergi kaçakçılığına karşı ortaya koyduğu caydırıcı yöntemlerin boyutlarından da bahsedilmemiştir. Bu noktada Mali Bağlantı ve Optimal Vergi Uyumu yaklaşımı Fedekarcı (Özgeci) yaklaşım ile Kantçı Etik yaklaşımın ortaya koyduğu unsurları ihmal etmeyip bu unsurlara ilave düzenlemeler getirmektedir. Esasında "Mali Bağlantı ve Optimal Vergi Uyumu" yaklaşımı vergi uyumu literatürüne hakim olan klasik modelle sosyal-psikolojik modeli birleştirerek vergi uyumuna optimal çözümler bulma yolunda hareket etmektedir. Bu modelin özellikleri kısaca şu şekilde ifade edilebilir.

- ✓ Öncelikli olarak vergi yükümlüleri ile devlet arasındaki vergi ilişkisi karşılıklı güven, saygı, sadakat ve işbirliğine bağlı olarak gelişen psikolojik sözleşme olarak ele alınmaktadır.
- ✓ Kamu harcamaları ile vergiler arasındaki ilişki mali değişim (mali bağlantı) ilişkisi olarak ele alınmaktadır. Vergi yükümlülerinin mali farkındalık ve vergi bilinci seviyesinin mali bağlantı üzerindeki etkileri göz önüne alınmaktadır.
- ✓ Vergi uyumu literatürüne hakim olan klasik ve sosyal-psikolojik yaklaşımların sentezi yapılmaktadır. Vergi ödeme konusundaki caydırıcı

yöntemlerin etkileri ve boyutları ile vergi yükümlülerinin vergi ödememeleri sonucunda ortaya çıkan etik/ahlaki maliyetler arasındaki ilişki ele alınmaktadır. Bu yönüyle değerlendirildiğinde verginin vergi yükümlüleri üzerinde oluşturduğu ekonomik, psikolojik ve etik/ahlaki maliyetlerin analizi yapılmaktadır. Bu noktada vergi etiği konusu anahtar rol oynamaktadır.

Şekil 5: Mali Bağlantı ve Optimal Vergi Uyumu Yaklaşımı

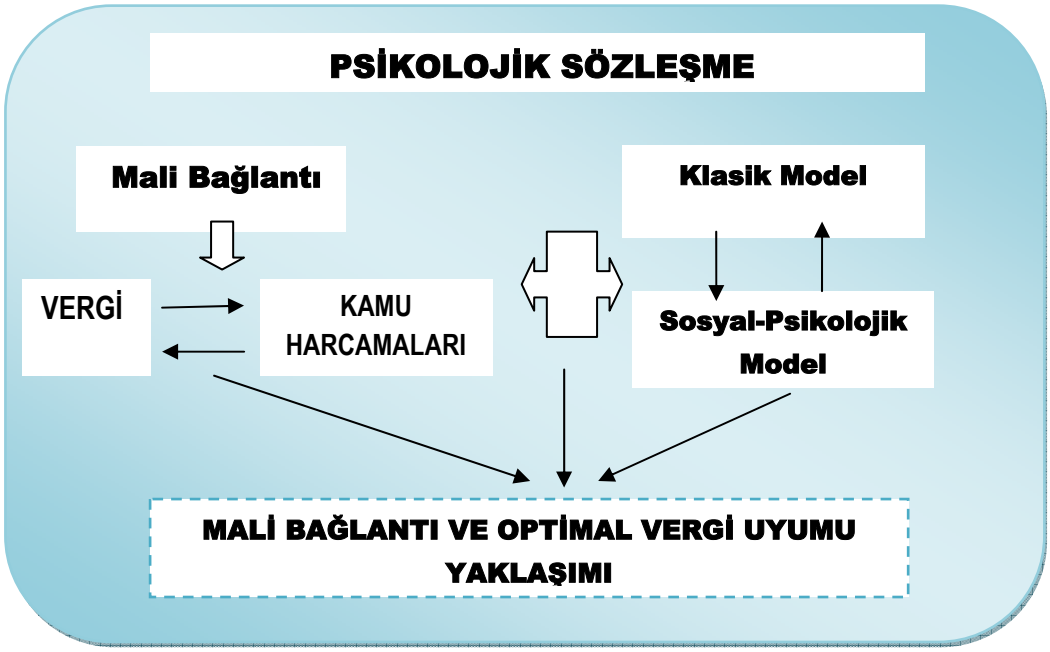

1.4.3.1 Mali Bağlantı (Fiscal Connection) Kavramı ve Vergi Uyumu Açısından Önemi

Vergi yükümlülerinin algıladıkları vergi yükü ile kamu harcamalarının kompozisyonu ve yeterliliği hakkındaki görüşleri arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. Bu yüzden kamu harcamalarında "uygunluk" algılaması birey-vergi ilişkisinde önemli bir belirleyici olmaktadır. Bu ilişki *"bireyin devlet ile değişim ilişkisi"* olarak ifade edilmektedir. Buna göre, birey vergi yükünü hesaplarken devlet harcamalarından aldığı faydanın değerini vergi yükünden düşürmektedir (Savaşan, 2011: 23).

Kamusal harcamalar, büyük ölçüde ödenen vergiler ile finanse edildikleri için, bireyler tarafından vergilerin karşılığı şeklinde algılanmaktadır. Vergiler ile

kamusal harcamalar arasındaki karşılıklılık (mütekabiliyet) *(reciprocity)*[22] esasına dayalı bu ilişki mali bağlantı *(fiscal connection)* ya da mali değişim[23] *(fiscal exchange)* olarak bilinmektedir. (Demir, 2009: 223).

Mali bağlantı esasen vergi ve kamu harcamaları arasındaki bağlantıyı konu almaktadır. Bu bağlantının kurulmasında mali bilinç *(fiscal consciousness)* ya da diğer adıyla mali farkındalık *(fiscal awareness)* önemli rol oynamaktadır. Mali farkındalık seviyesinin yükselmesi vergiye gönüllü uyumu artırmaktadır. Bu noktada mali farkındalık vergi bilincini de içerisine almaktadır (Cullis ve Lewis, 1997: 310). Lewis (1982) mali bağlantı konusuyla ilgili yaptığı çalışmada mali farkındalık *(fiscal awareness)* düzeyi yüksek olan vergi yükümlülerini sempatik *(sympathetic)* olarak nitelendirmiştir (Torgler, 2007: 121). Lewis, mali bağlantı kavramını vergi yükümlülerinin kamusal mal ve hizmetlerden fayda elde etme ile vergi verme davranışı arasında empati kurarak kamusal mallara gönüllü katılımını artıran bir unsur olarak ifade etmiştir.

Vergilerin toplumsal kabulü için olduğu kadar, demokrasinin toplumda yerleşmesi için de mali bağlantı bilincinin sağlanması gerekmektedir. Böyle bir bilinç, siyasal otoriteleri gerek vergileme konusunda gerekse harcama yaparken daha dikkatli olmaya zorlayacaktır (Demir, 2009: 223). Fakat devletin kamu harcamalarını yaparken *"Leviathan devlet"*[24] özellikleri göstermesi vergi yükümlülerinde vergilerin iyi harcanmadığı hissi uyandırmakta ve vergilemeye karşı olumsuz tavırların oluşmasına neden olmaktadır. Bu durumun en önemli olumsuz sonuçlarından birisi

[22] Karşılıklılık (reciprocity) kavramını 1739-1740 yıllarında ilk ele alanlardan birisi David Hume'dir. Hume bu kavramı pozitif ve negatif olmak üzere iki şekilde ele almıştır. Pozitif karşılıklılık vergi yükümlülerinin devlete bakış açısı ve vergi uyumu davranışı üzerinde pozitif etki oluşturmaktadır. Bu açıdan vergiden kaçınma ve vergi kaçakçılığı davranışı negatif karşılıklılığın bir reaksiyonudur (Torgler, 2007: 78).

[23] Buchanan (1961) vergi fiyatındaki netliğin demokratik karar almadaki önemini vurgulamış ve vergi fiyatını ilave bir birim kamu harcaması için vergi yükümlülerinden alınan vergi olarak tanımlamakla mali değişimin önemine vurgu yapmıştır (Burgess ve Stern, 2007:23).

[24] İngiliz filozof Thomas Hobbes 1651 yılında yayınladığı eserinde devleti Tevrat'ta adı geçen büyük bir su canavarına (Leviathan) benzetmiştir. Brennan ve Buchanan'la beraber devlet teorisinde "Leviathan Devlet" kavramı kullanılmaya başlanmıştır. Leviathan Devlet; devletin her şeyi kontrol altında tutarak sınırsız bir güce sahip olması ve ekonomik anlamda sürekli büyümesini ifade etmek amacıyla kullanılmıştır. Bu noktada devletin sınırlandırılmasıyla eş anlamlı olarak Leviathan'ın sınırlandırılması tabiri kullanılmaktadır. Aynı zamanda devletin sınırsız vergileme gücü ve kamu harcamalarının artışı üzerinde sınırsız bir yetkiye sahip olması durumu *"Leviathan Tekel"* benzetmesi yoluyla ifade edilebilir (Leviathan'la ilgili daha geniş bir bilgi için bkz.: C.C. Aktan, "Leviathan: İnsan Haklarının Koruyucusu mu, Yoksa İhlalcisi mi?", Anayasal İktisat, ss.307-309).

de vergi yükümlüsünün etik/ahlaki maliyetlerinde görülen azalmadır (Lubian ve Zarri, 2011: 6; Torgler, 2003b: 83). Buna karşın vergi yükümlüleri diğer bireylerin elde ettiği kamusal mal ve hizmetlere karşı daha fazla vergi verdiklerine inanırlarsa etik/ahlaki maliyetler[25] artabilir (Torgler, 2003b: 83).

Vergi uyumu literatüründe mali bağlantı konusuna ilişkin birçok çalışma bulunmaktadır. Örneğin, Spicer ve Lundtstedt (1978) ve Smith (1992) yapmış oldukları çalışmada kamu sektörü ile vergi yükümlüleri arasındaki etkileşimin önemini ortaya koyarak; vergi yükümlülerinin mali bağlantı (değişim) sonucunda adaletsiz bir algılamaya sahip olmaları durumunda *(kendi vergi yüklerinin iyi harcanmadığı algısına sahiplerse)* vergi ödeme eğilimlerinin azaldığını ve kendilerinin kandırılmış *(cheated)* olduğu hissiyle vergi kaçırma yoluna gidebileceklerini belirtmişlerdir. Mali bağlantı sonucunda vergi uyumunun artırılması ancak devletin güvenilir, adaletli, etkin ve vatandaşların tercihleriyle uyumlu politikalar gerçekleştirmesi sonucunda ortaya çıkacaktır. Çünkü adaletsizlik algılaması arttığında ve devlete olan güven azaldığında vergi yasalarına karşıtlık da artmakta ve vergilerin etik/ahlaki maliyetleri de azalmaktadır (Barone ve Mocetti, 2008: 2, 3; Kirchler, 1998: 119; Torgler, 2003e: 30).

Mali bağlantı (değişim) konusuna ilişkin Bordignon (1993) tarafından yapılan bir başka çalışmada ise vergi uyumunun oluşmasında etik normların bireyler tarafından rasyonalize edilmesinin yanı sıra vergi yapısı, kamu harcamaları ve diğer vergi yükümlülerinin vergi kaçırdıkları algısının önemli rol oynadığı belirtilmiştir. Bu noktada vergi yükümlülerinin devletle olan ilişkilerini sadece baskı ilişkisi olarak görmeyip aynı zamanda eşitlik temeline bağlı mali bağlantı ilişkisi olarak görebilecekleri belirtilmiştir. Fakat vergi yükümlüleri bu değişimi adil bulmamaları durumunda kendileri adaleti yeniden sağlamak için yakalanma riskine karşın vergi kaçırmak isteyebilirler. Buna karşın vergi yükümlülerinin vergiyi içselleştirmeleri durumunda vergi kaçırma lehlerine olsa bile vergi kaçırmak istemeyebilirler (Savage ve Torgler, 2010: 231; Torgler, 2007: 72).

[25] Etik/ahlaki maliyetler; vergi yükümlüsünün vergi ödeme konusundaki etik/ahlaki duyarlılığı ya da vicdanen vergi verme gereğini duyması olarak ifade edilebilir.

Mali bağlantının önemini ortaya koyan çalışmalardan bir diğeri de 1963 yılında ABD'de Lewis (1982) tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu araştırmada cevaplayıcılara bir harcamalar listesi sunularak devletin her bir harcama kalemine daha fazla mı, daha az mı yoksa aynı miktarda mı para ayırması gerektiği sorulmuştur. Cevaplayıcıların % 70'i yaşlı insanlara daha fazla yardım edilmesini ve % 60'ı da yoksullar için daha fazla para ayrılmasını istemiştir. Ancak, bu iki harcama programına verilen destek, kişilere bu iki harcama kalemini yükseltmek için vergilerin artırılmasına razı olup olmadıkları sorulunca yarı yarıya azalmıştır (Tunçer, 2002: 115).

Türkiye'de ise Açık Toplum Enstitüsü Türkiye Temsilciliği ve Boğaziçi Üniversitesi (2008-2009) tarafından yapılan çalışmada; vatandaşlara ödedikleri vergilerin hangi kamu hizmetlerine harcanmasını istedikleri sorulduğunda, eğitime % 26, sağlığa % 21, savunma ve güvenliğe % 17, fakirlere yardım ve sosyal desteklere % 15, altyapı harcamalarına % 12 ve kültür-sanat hizmetlerine % 8.1 düzeylerinde pay ayrılması gerektiğini belirtmişlerdir. Görüşülen kişilere, vergi sisteminin ve toplanan vergilerle sunulan kamu hizmetlerinin şu an olduğu haliyle kaldığı ama zorla vergi alınmadığı bir durumda, gönüllü olarak gelirlerinin ne kadarını vergi olarak vermeye razı olacakları sorulduğunda ise ortalama olarak gelirlerinin %10.7' sini vermek isteyecekleri görülmüştür. Vergi sisteminin adil ve verimli olduğu, toplanan vergilerle yapılan harcamaların da kamu hizmetlerine görüşülen kişinin istediği şekilde dağıtıldığı durumda ise, ödenmeye razı olunacak vergi oranı ciddi bir artış göstererek %16 düzeyine çıkmaktadır. Bu ciddi orandaki artış, vatandaşların vergi sistemi ve kamu harcamalarında gerçekleştirilecek iyileştirmelerin maliyetine katlanmaya hazır olduğuna işaret etmektedir (Zenginobuz ve diğerleri, 2010: 65).

Mali bağlantıya ilişkin Saruç ve Sağbaş (2003) tarafından yapılan bir diğer çalışmada ise vergi politikalarının seçmen tercihlerinde pek etkili olmadığı, buna karşın mali bağlantı konusunda bilgi sahibi olan seçmenlerin tercihlerinde önemli derecede etkili olduğu bulgusuna ulaşmışlardır. Diğer taraftan Kamu Tercihi Teorisi'nin bir alt dalı olarak kabul edilen Ortanca Seçmen Modeli'ne göre ise seçmenler, alternatif politikaların maliyet ve faydaları hakkında tam bilgi sahibi olarak kabul edilmektedir. Bu durum, hükümetlerin faaliyetlerini değerlendirmek bakımından kamu harcamalarının algılanma şeklini son derece önemli hale

getirmektedir (Demir, 2009: 212). Bu yüzden bir toplumda vergi ve kamu harcamaları üzerinde mali bağlantının kurulması vergi uyumu üzerinde olumlu etkiler ortaya çıkaracaktır. Aksi takdirde mali bağlantının kurulamaması durumunda "mali bilgisizlik" *(mali cehalet)* durumu ortaya çıkacaktır. Mali bilgisizlik vergilemeye karşı olumsuz unsurların ortaya çıkmasında etkili olabilir (Torgler, 2007: 121). Böyle bir durumda bireylerin bireysel menfaatleriyle toplumsal menfaatleri arasında bir uyuşmazlık söz konusu olmakta, vergi yükümlüsü kamusal hizmetlerden talebi ve beklentisi sürekli artmasına karşın vergi ödemeye karşı olan isteği aynı hızla gelişmemektedir. Bu durum da kısır bir döngüye girildiğinin de işaretçisi olmaktadır. Türkiye'deki vergi yükümlüleri açısından bu durumu Prof. Dr. Tamer Müftüoğlu (2005) şu cümlelerle dile getirmektedir.

> *Bundan 5-10 sene önce, Siyasal Bilgiler Fakültesinde yüksek lisans öğrencilerime şöyle bir ev ödevi vermiştim: Türk insanı devletten alırken çok iştahlı, devlete verirken çok cimri. Fakat ekonominin de bir yasası var Lavazze'nin "hiçbir şey yoktan var olmaz, vardan yok olmaz" dediği gibi, her nimet bir külfet karşılığı, külfetsiz nimet yok, ancak cennete gidersek inşa Allah, orada olacak. Demek ki, ben alırsam birisi verecek. Türk insanındaki bu alışkanlık veya değer yargısı nereden kaynaklanıyor diye iki öğrenci birbirinden habersiz aynı sonuca varmışlar, ganimet kültüründen diyorlar. Devlet gidiyor, bir yerden topluyor geliyor, vatandaş da onu almak için devlete hücum ediyor…(Müftüoğlu, 2005: 234).*

Sonuç itibariyle, kamusal harcamalar ile vergiler arasında kurulan mali bağlantının toplumda vergi bilinci oluşumuna katkı yapması için, bireylerin mali sömürü hissine kapılmamasını sağlamak gerekmektedir. Vergilemenin vergi yükümlüleri üzerinde oluşturduğu bu türden olumsuz bir baskıyı ortadan kaldırmak için kamusal hizmetlerin yeniden dağıtıcı *(redistributive)* özelliğinden yararlanmak gerekir (Demir, 2009: 212).

1.4.3.2 Optimal Vergi Uyumu

Optimal Vergi Uyumu kavramı, vergi uyumunun sağlanmasında caydırıcı unsurlarla birlikte sosyal ve psikolojik unsurların birleştirilmesini esas alan bir yaklaşımı ifade etmek için kullanılmaktadır. Optimal Vergi Uyumu açısından vergileme adaleti konusu öncelikli unsurlardan biridir. Çünkü vergileme adaleti vergileme rasyonalitesini de çok net ortaya koymaktadır. Bu noktada vergilerin nasıl toplandığı ve nasıl harcandığı konusuna Musgrave (1959) dikkati çekmiştir. Musgrave mali politikaların esasen üç gereksinim üzerine odaklandığını vurgulamaktadır. Bunlar; tahsis, dağıtım (bölüşüm) ve istikrardan oluşmaktadır. Bu açıdan ilk iki unsur (tahsis ve dağıtım konuları) vergi uyumunun ana eksenini oluşturmaktadır (Torgler ve Schaltegger, t,y.: 3). Aşağıdaki şekilde Optimal Vergi Uyumu kamu harcaması ve vergileme rasyonalitesi açısından ele alınmaktadır.

Tablo 4: Kamu Harcaması ve Vergileme Rasyonalitesi

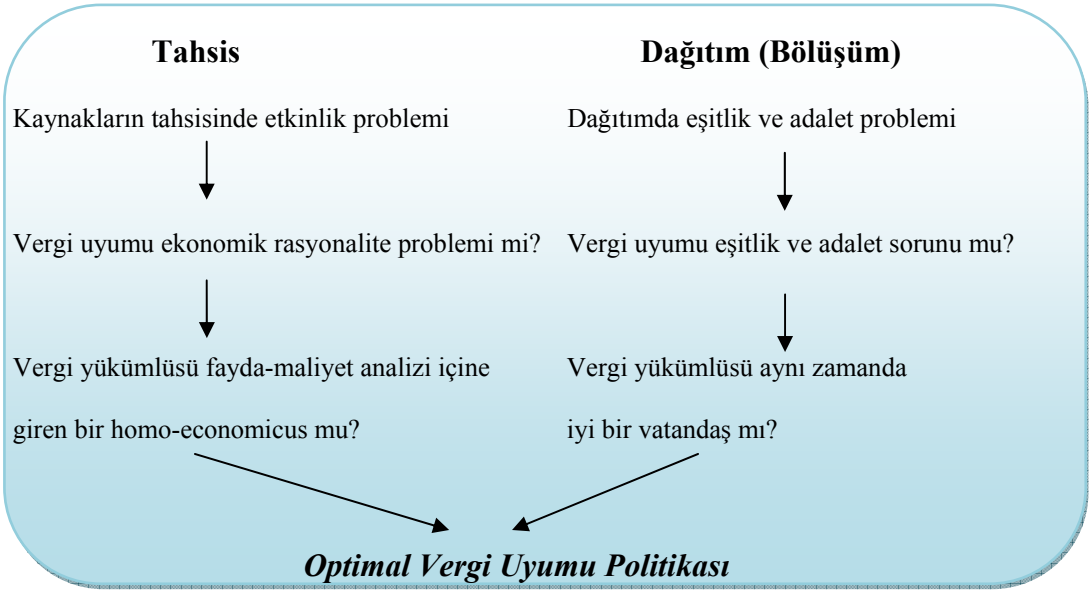

Kaynak : B. Torgler, C.A. Schaltegger, "Tax Morale and Fiscal Policy", t.y.,s:4.; James ve Edwars, 2007, s. 12.

Kamu kaynaklarının tahsisi açısından vergi uyumu problemi ekonomik bir problem olarak ele alınırken, kamu kaynaklarının dağıtımı (bölüşümü) açısından ise vergi uyumu eşitlik, adalet ve etik problem olarak incelenmektedir[26]. Optimal vergi

[26] Vergi sistemi analiz edilirken şu üç hususun ön plana çıktığı görülmektedir. Bunlar; vergilemede etkinlik, eşitlik ve basitlik. Etkinlik, vergilemede tarafsızlığa işaret etmektedir. Bu bakımdan kamu ekonomisindeki en merkezi sorun, vergi sisteminin belli bir vergi hasılatını elde ederken, bireylere

uyumu bu noktada vergi uyumunun analizinde ekonomik faktörlerle sosyal ve psikolojik faktörleri bütünleştiren bir görev üstlenmektedir.

Vergi yükümlülerinin vergilemeden dolayı duyduğu baskı hissini azaltmanın matematiksel olarak iki yolu bulunmaktadır. Birincisi; vergi yükünün azaltılması, ikincisi de kamusal hizmetlerin arttırılmasıdır. Kamu harcamaları karşısında maksimum fayda elde etmeye çalışan birey, vergisini ödeyen bir birey olarak, kendisini iyi bir vatandaş şeklinde tanımlamaktadır. Buna karşın maliye politikası açısından yapılması gereken ise, bu iki durum arasında bir denge kurmaktır. Bu denge ise, kaynak tahsisinde etkinliği sağlamanın yanında, kaynakların dağılımında eşitlik ve uygunluk açısından bir optimumu yakalamakla kurulabilecektir (Demir, 2009: 214). Bu noktada optimal bir vergi uyumu ancak kamusal kaynakların etkin tahsisi ve bölüşümü, iyi bir vergi sistemi, açık ve şeffaf yasalar ve vergi yükümlüleri ile devlet arasındaki pozitif ilişkiler sonucunda ortaya çıkabilir (Lillemets, 2010: 236).

1.4.3.2.1 Kamusal Kaynakların Tahsisinde Etkinlik Sorunu ve Vergi Uyumu

Tahsis etkinliği kavramı[27], üretilen malın tüketicilerin isteklerini ne ölçüde tatmin ettiği ile ilişkilidir. Yani tahsis etkinliği bir kişinin durumunu iyileştirmenin ancak bir başka kişinin durumunun kötüleştirilmesi ile mümkün olduğu durum olarak ifade edilmektedir. Bu açıdan tahsis etkinliği "Pareto etkinliğini" ifade etmektedir. Aynı zamanda tüketimden elde edilen toplam sosyal fayda ile üretimin sosyal

---

adil bir şekilde davranılarak *(eşitlik kriteri),* ekonomik kararlara minimum düzeyde müdahale ederek *(etkinlik kriteri)* hem vergi yükümlülerine hem de idareye aşırı maliyetler yüklerneyecek şekilde *(basitlik kriteri)* nasıl düzenlenmesi gerektiğidir. Bu yüklerden en azından bir kısmının analizi, optimal vergileme yaklaşımının çalışma alanı içine girmektedir. Örneğin, vergi borcunun, bireylerin gelirlerine bağlı olduğu bir vergi sisteminin nasıl oluşturulacağı sorusu, optimal vergilemenin temel uğraşısıdır. Dolayısıyla optimal vergi yapısı, toplumların sahip olduğu sosyal refah fonksiyonuna, sosyal adalet anlayışlarına uygun olarak toplumsal refahı maksimize eden vergi yapısını ifade etmektedir. Bu nedenle bir vergi sisteminin optimal olarak nitelenebilmesi için, alternatif vergi uygulamaları ile karşılaştırıldığında iktisadi etkinlik sonuçlarının en iyi olması ve toplumun adalet değerlendirmeleri açısından da uyumlu olması gerekmektedir (Karayılmazlar ve Güran, t.y: 151).

[27] Kaynakların tahsisinde etkinlik sorununa X-etkinliği ve tahsis etkinliği olmak üzere iki açıdan bakılabilir. X-etkinliği, kullanılan üretim faktörleri açısından bir malın üretiminin mümkün olan en düşük maliyetle üretilmesi anlamındadır. Tahsis etkinliği ise daha geniş bir kavram olup X-etkinliğini bünyesinde barındırmaktadır. Eğer bir malın üretiminde X-etkinsizlik varsa tahsis etkinliğinden bahsetmek de pek mümkün görünmemektedir (Tosun, 2007: 84).

maliyeti arasındaki farkın mümkün olduğunca fazla olduğu durum da üretimde tahsis etkinliğini ifade etmektedir (Tosun, 2007: 84). Kamu ekonomisi açısından bakıldığında ise kaynak tahsisi yoluyla yapılacak gerçek harcamalar ekonominin olumlu ya da olumsuz yöne gitmesinde en büyük etken olmaktadır. Bu bakımdan, bu tür harcamalarda kaynak tahsislerinin optimum verimliliği sağlayacak şekilde yapılması çok önemlidir[28] (Mutluer, Öner ve Kesik, 2007: 35, 36). Buna karşın verginin alınmasındaki esas amaç ise hükümetlere oy toplamak için yaptıkları harcamaları karşılayacak kaynakların temin edilmesi değil, aynı zamanda kamunun ekonomideki rolünün yeniden tanımlanıp düzenlenerek ekonomideki kaynakların etkin dağılımı, üretken alanlara yatırılması ve sonunda verimlilik artışının sağlanması olduğunun vergi yükümlülerine benimsetilmesidir (Doğanyiğit, t.y.: 38).

Vergi uyumu açısından ise kamusal kaynakların tahsisinde etkinliğin sağlanması vergi yükümlülerinin ödemiş olduğu vergiler karşısında kamu hizmetlerinden ne ölçüde fayda sağladığı ile ilişkilidir. Konuyla ilişkin olarak James ve diğerleri (2001) tarafından yapılan vergi uyumu ile ilgili çalışmalarda kamu mali politikalarının en önemli ayakları olan kamu kaynaklarının tahsis ve dağıtım mekanizmalarının devlet tarafından adaletli yapıldığı düşüncesinin vergi uyumunu olumlu yönde etkilediği ortaya konulmuştur (Torgler ve Schaltegger, 2005: 3, 4). Diğer taraftan Barone ve Mocetti (2008) ise yapmış oldukları çalışmada kamu harcamalarındaki etkinsizliğin vergi uyumunu olumsuz yönde etkilediği sonucuna ulaşmışlardır (Barone ve Mocetti, 2008: 2).

Kamusal kaynakların tahsisinde etkinliğin gerçekleştirilmesinde en büyük sorun gerçek tercihlerin bilinmemesi nedeniyle ortaya çıkmaktadır. Kamusal mal ve hizmetlerin faydasından yararlanma bakımından, hiçbir kimse yoksun

[28] Kaynak tahsisinde optimum verimliliği sağlayabilme yönünde çeşitli teorik görüşler bulunmaktadır. Bunlar A.C. Pigou ve John F. Due' ye aittir. Bu görüşlere göre devletin belirli bir hizmeti gerçekleştirmek üzere vatandaşlardan aldığı marjinal para biriminin sosyal faydasının, marjinal sosyal maliyete eşit olmasına kadar kamunun o hizmetlere kaynak ayırması yerinde olacaktır. Buradaki sosyal fayda kaynakların kamu kesiminde kullanılmasıyla elde edilen faydayı ifade etmektedir. Söz konusu olan sosyal maliyet ise kamu kesiminin vatandaşlardan sağladığı kaynağı kamunun kullanması sonucunda, vatandaşların kendilerinin yapamadıkları yatırımlardan mahrum kaldıkları faydayı ifade etmek için kullanılmaktadır. Ancak bu görüşler kamu kesimi tarafından üretilen kamusal mal ve hizmetlerin fiyatlarının olmayışı ve yarı kamusal mal ve hizmetlerin meydana getirmiş olduğu dışsallıkların hesap edilememesi nedeniyle uygulamada pek geçerli olmamaktadır. Fakat günümüzde kamusal kaynakların tahsisinde verimliliği sağlamak üzere fayda-maliyet analizi gibi teknikler uygulanmaktadır (Mutluer, Öner ve Kesik, 2007: 35, 36).

bırakılmadığından ötürü tüketiciler gerçek tercihlerini ortaya koyamayacaklardır. Bu yüzden sosyal ihtiyaçların etkin bir şekilde giderilebilmesine karar verilmeden önce, hükümetin bu tercihleri saptaması gerekmektedir. Bu noktada halkın gerçek tercihlerini ortaya koymaları için bir yol bulunması öncelikli bir konudur (Musgrave, 1958: 9). Özellikle vergi yükümlülerinin fayda sağlamak istedikleri öncelikli kamu harcaması türlerinin (eğitim, sağlık vs.) ve miktarlarının tespit edilmesi ve bunların vergi yükümlülerinin tercihleriyle uyuşması vergi uyumunun artması bakımından olumlu sonuçlar ortaya çıkaracaktır[29]. Fakat kamusal malların tahsisinin bireylerdeki algılamaları farklı olabilmektedir. Belirli bir miktar ve nitelikteki kamu hizmeti gelirleri ve zevkleri farklı olan kişilere farklı tutarlarda para ile ölçülebilir tatmin sağlayacaktır. Her bir kişi için üretimin marjinal faydasının fiyatına eşit olması, ancak fiyatların (yani vergilerin) farklılaştırılması ile mümkündür. Miktar ayarlaması yokluğunda, yurttaşların gönüllü olarak sabit bir kamu hizmeti için farklı vergiler ödemesi gerekmektedir (Bulutoğlu, 2008: 29). Fakat bu noktada bedavacılık *(free-rider)* sorunu önemli bir faktör olarak ortaya çıkmakta ve bu durum kamusal kaynakların tahsisinde sapmalara neden olmaktadır.

Devlete de bu noktada kaynak tahsisinde etkinliği sağlama yönünde sorumluluklar düşmektedir. Devlet kaynak tahsisinde etkinliği bozucu durumları vergi, harcama ve diğer politika araçlarıyla kontrol altına alma yoluna gidebilir. Bu amaçla vergiler hem teşvik edici hem de yasaklayıcı birer araç olarak kullanılır hale dönüşmektedir. Aynı zamanda kamu harcamaları ise sosyal hizmetler biçiminde yeterli düzeyde sunularak; piyasa ekonomisinin alt yapı hizmetlerine olan ihtiyacı da giderilebilir (Şener, 2008: 16).

[29] Teorik anlamda verginin alınması *"karşılıksızlık"* ilkesine dayandırılsa da uygulamada vergi, genellikle, kamu hizmetlerinin bir karşılığı olarak düşünülmektedir. Verginin kamu hizmetinin bir karşılığı olarak algılanması noktasında, ödenen vergilerin öncelikli olarak hangi kamu hizmeti alanında harcanmasının beklendiğine ilişkin değerlendirmelere bakıldığında eğitim ve sağlık ön planda yer almaktadır. Figen Altuğ vd. (2010) tarafından yapılan İstanbul Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler Odası'nca yayımlanan *"Türkiye'de Vergi Bilinci-İstanbul Araştırması"* adlı çalışmada eğitim ve sağlık toplam olarak yüzde 73, 2'lik bir paya sahiptir.

1.4.3.2.2 Ekonomik Rasyonalite Açısından Vergi Uyumu

Ekonomik rasyonalite[30] iktisadi anlamda en az maliyetle en yüksek faydanın elde edilmesi, diğer bir deyişle *"kar maksimizasyonu"* olarak ifade edilmektedir[31]. Ekonomik rasyonalite yaklaşımını ele alan bir vergi otoritesi için önemli olan maksimum vergi gelirinin toplanması amacına yönelik olarak bireylerin vergi kaçırmalarını zorlaştıracak caydırıcı tedbirlerin (denetim sayısının artırılması, ceza oranlarının artırılması) alınmasıdır. Buna karşın vergi yükümlülerinin eşitlik, adalet vs. algıları dikkate alınmamaktadır. Oysa ki vergi yükümlülerinin kendi vicdanında vergi verme gereğini ifade eden etik/ahlaki maliyetler de vergi ödeme davranışı üzerinde önemli bir etkiye sahiptir.

Vergi uyumunun açıklanmasında ekonomik rasyonalite yaklaşımına dayalı bir yaklaşım sınırları oldukça dar bir yaklaşım biçimidir. Genellikle bu yaklaşım vergi yükümlülerinin algı, tutum ve davranışlarını ön plana almamakta ve verginin ödenmesi konusunda vergi yükümlülerini potansiyel vergi suçlusu olarak görerek caydırıcı yaklaşımlara ağırlık vermektedir. Buna karşın sosyal ve psikolojik unsurlar da vergi ödeme konusunda önemli bir belirleyendir. Bu noktada Graetz ve Wilde

---

[30] *"Birey ve ona atfedilen rasyonalite kavramının ait olduğu ilişkilerin oluşturduğu organizasyonun yapısından bağımsız bir tanımının olması mümkün değildir. Birey olmak hem sosyal bir gerçeklik hem de toplumun varoluş biçimidir"* diyen Benetti'nin belirttiği bu unsuru, bireyin içinde yer aldığı ve oluşurken bir yönden de gelişimine katkıda bulunduğu tarihsel, ekonomik ve düşünsel süreci irdelemek rasyonalizme ve iktisadi rasyonalizme giden süreci algılamanın önemli unsurlarından birisidir (Sarfati, t.y.: 110).

[31] Hem etik hem de rasyonalite insanlara neyin yapılması/ yapılmaması gerektiğini ifade etmektedir. Rasyonellik bireysel amaçların düşük maliyetle sağlanmasını amaçlamaktadır. Bireyi amacına en düşük bedel ödeyerek ulaştıracak yol en rasyonel yoldur. Acaba etik olan ile rasyonel olan örtüşür mü? Örtüşüyorlarsa sorun yoktur. Ama örtüşmüyorlarsa o zaman birey olması gerekene dair bu ikisi arasında bir tercih sorunuyla karşılaşmayacak mıdır? Böyle bir tercih sorunu ile karşılaşırsa birey hangi olması gerekeni tercih edecektir: Etik olanı mı rasyonel olanı mı? (Demir, 2003: 83). Bu noktada bireylerin inançları, değerleri, hayata bakış açısı, kişilik özellikleri gibi durumlar bireylerin etik olan ile rasyonel olanı seçme noktasında belirleyici rol oynamaktadır. Özellikle Neo-Klasik İktisat'ın temel varsayımı olan insanların hep rasyonel davrandığı varsayımının gerçeklerden uzak olduğu görülmüştür. Çünkü ekonomik alanın çok boyutlu ve karmaşık yapısı insan davranışlarının temelindeki motivasyon sistemlerinin de karmaşık olmasına yol açmaktadır. Bu nedenle ekonomik alanda tam rasyonellik hiçbir zaman söz konusu değildir. Aksine ekonomik faaliyet içindeki insan; gelenek, alışkanlık ve normlara bağlı olarak rasyonel olmayan (irrasyonel) davranışlar göstermektedir. Ayrıca rasyonel davranışın olması için yalnızca davranışların değil, davranışa temel olan bilgi toplamının da rasyonel olması gereklidir (Erkan, 1991: 36). Örneğin bir vergi yükümlüsü ödediği vergiler karşısında yeterli kamu hizmeti alamadığını bilmesine rağmen sırf dini inançlarına ters düşmemek adına, ödev ve sorumluluk etiğini düşünerek vergi ödeme eğiliminde olabilir. Buna karşın toplumun genelinde vergi kaçırıldığına dair bir algıya sahip olan vergi yükümlüsü vergisini ödemesi durumunda göreli olarak gelir düzeyindeki azalmayı ve ekonomik bakımdan haksızlığa uğrayacağını hesaba katarak faydacı bir anlayışı benimseyip vergiye karşı olumsuz tepkiler geliştirebilir.

(1985) Skinner ve Slemrod (1985) ve Baldry (1986) tarafından yapılan araştırmalarda vergi yükümlülerinin vergi kaçırmasına uygun olan şartların oluşmasına rağmen vergi kaçırmadıkları, içsel bir motivasyon göstererek vergilerini ödedikleri durumlara çok sık rastlandığı da belirtilmiştir (James ve Alley, 2004: 35).

Ekonomik rasyonalite yaklaşımı eşitlik ve adaletten oldukça uzak bir anlayışı barındırmakta ve vergiye karşı olumsuz tepkilerin oluşmasına neden olabilmektedir. Genellikle vergi yükümlüleri vergi ödemeleri sonucunda katlandıkları maliyetler ile kamusal mal ve hizmetlerden elde ettikleri faydayı karşılaştırma yoluna giderek vergi sistemi ve politikaları hakkındaki olumsuz adalet algılamalarına sahip olabilmektedirler (James ve Alley, 2004: 35). Bu yüzden ekonomik rasyonalite yaklaşımı ile beraber vergi yükümlülerinin sosyal ve psikolojik durumlarının da dikkate alınması vergiye karşı algı, tutum ve davranışları etkileyen faktörlerin daha net ortaya çıkmasını sağlayacaktır.

1.4.3.2.3 Yeniden Dağıtım *(Redistribution)* Politikaları ve Vergi Uyumu

Kamusal kaynaklar etkin bir şekilde tahsis edildiğinde toplam çıktı düzeyi maksimize edilmiş olur[32]. Buna karşın kişisel gelir eşitsizliği artar. Böyle bir durumun oluşmasının nedeni şüphesiz bölgesel gelir farklarının önemli bir büyüklüğe gelmesinden kaynaklanmaktadır. Bu yüzden kamusal kaynakların etkin bir şekilde tahsisi vergi transfer sistemi yoluyla gerçekleştirilen yeniden dağıtımı gerektirmektedir[33] (Caminal, 2004: 57). Özellikle devlet ve vergi yükümlüleri

[32] Tarih boyunca optimal dağıtım (bölüşüm) ışığında adil ve hakça bir gelir dağılımı hangi durumda ve şartlarda ortaya çıkar sorusuna net bir cevap bulunamamıştır. Özellikle bu sorunun cevaplanamamasında bireylerin kendi gelirlerinden çektikleri faydaların düzeyini mukayese edebilmenin zor ya da imkansız olmasının rolü büyüktür. Ancak bölüşüm adaleti konusunun getirdiği etkinlik maliyeti dolayısıyla kısmi bir eşitlik sağlanabilse de yoksulluk doğurduğu Sovvet ve Doğu Avrupa deneyimlerinden gözlemlendiğinden sorunun çözümünün piyasaya bırakılması yönündeki eğilim güç kazanmaktadır. Çünkü vergiler kamusal malların finansmanının ötesinde, bölüşümün yani kişiler arasında gelir transferinin bir vasıtası olarak kullanılınca faktör piyasasındaki fiyatları çarpıtması ve müşevvikleri kırması yanında; bu müdahale sosyal devlet adına da yapılsa bir şahsın lehine diğerinin özel mülkiyetine (patrimuanına) devletçe el konulması, eskisi kadar hoş karşılanmamaktadır. Çünkü bu durum, çoğunluğun azınlığı istismarı ve rant ekonomisi gibi sorunların ortaya çıkmasına neden olabilmektedir (Akalın, 2004: 13, 14).

[33] Nozick, âdil bir şekilde elde edilmiş mülk ya da zenginliklerin yeniden dağıtımına devletin, toplumsal adalet de dâhil olmak üzere, hiçbir nedenle hakkının bulunmadığını belirtmektedir. Ayrıca devlet, işlevlerini yerine getirmek için mali kaynağı olan vergi toplama hakkını sadece bireyi ve mülkiyetini savunmak amacıyla kullanabilir. Kısacası, devletin meşru görev alanı, bireylerin mülkiyet haklarının korunmasını sağlamaktır. Özellikle kamu hizmetinin zorunlu olarak içerdiği dışsallık olgusunun, bedavacılığı (free-riding) teşvik ettiği söylenebilir. Bu konuyla ilişkin olarak Kamu Tercihi Okulu çoğulcu yapı çerçevesinde baskı ve çıkar gruplarının, refah devletinin yeniden kaynak

arasındaki mali değişim ilişkisinde vergiler yeniden dağıtıcı bir fonksiyona sahip olmakta ve bireylerin kamusal malların finansmanına katılmaları sonucunda elde ettikleri faydalar birbirinden farklı boyutlarda olabilmektedir. Bu noktada yeniden dağıtım politikaları önemli bir rol oynamaktadır. Fakat yeniden dağıtım politikaları ne kadar etkin olursa olsun yaygın hale gelen bedavacılık sorunu fayda-maliyet analizi yapılmasını daha da zorlaştırmakta ve yeniden dağıtım politikalarının tam olarak etkin olmasını sağlayamamaktadır (Lederman, 2003: 1454, 1455).

Vergi uyumu ile yeniden dağıtım politikaları arasındaki ilişki vergi yükümlülerinin sahip oldukları özellikler doğrultusunda şekillenmektedir. Örneğin kollektif yönelimlere karşı bireyselci görüşlere sahip vergi yükümlüsü *(individualistic versus collective orientation)* ile kolektivist-eşitlikçi yönelimli **(***collectivist-oriented / egalitarian)* vergi yükümlüsünün vergi ve yeniden dağıtım politikalarına ilişkin düşünceleri farklılıklar gösterecektir (Kornhauser, 2008: 145). Bu farklılıklar şu şekilde ifade edilmektedir.

- ✓ **Kollektif yönelimlere karşı bireyselci görüşlere sahip vergi yükümlüsü *(individualistic versus collective orientation)*:** Bu görüşlere sahip vergi yükümlüsü eşitlikten ziyade negatif anlamda özgürlüğe vurgu yapmaktadır. Yani devletin sosyal problemleri çözme konusunda geri planda kalmasını savunmaktadır. Bireyselci görüşlerin hakim olduğu bir vergi yükümlüsü eşitlik ve pozitif özgürlüğü savunan, yeniden dağıtımcı politikaları daha çok destekleyen kolektivist-eşitlikçi yapıdaki vergi yükümlüsüne göre vergi ödeme konusunda daha az istekli davranacaktır (Kornhauser, 2008: 145).
- ✓ **Kollektivist-eşitlikçi *(collectivist-oriented / egalitarian)* yönelimli vergi yükümlüsü:** Bu görüşlere sahip vergi yükümlüsü vergi yükü bireysel faydasını aşşa bile vergi ödeme konusunda daha istekli davranacaktır. Yani yeniden dağıtım politikaları sonucu gelir eşitsizliklerinin azalacağını hesaba katabilirler. Verginin sosyal yönüne vurgu yaparlar. Bu tip vergi yükümlülerinin temel özelliği vergi öderken kişisel gelir kaybından ziyade

---

dağıtımı sürecinde daha fazla rant elde etmek için yarışa girdiklerini belirtmektedir. Bu noktada kaynakların lobicilik, siyasal kampanya gibi birçok verimsiz alanda israfına yol açtığı savunulmaktadır (Acar ve Gül, 2006: 4).

vatandaşlık yükümlülüğünü gerçekleştirmenin motivasyonu içerisinde olmalarıdır (Kornhauser, 2008: 145).

Yukarıda da ifade edildiği gibi yeniden dağıtım politikaları ile vergi uyumu arasında karşılıklı bir ilişki söz konusudur. Bireyler yeniden dağıtım politikaları aracılığıyla daha eşit bir toplum oluşacağı hakkında bir görüşe sahip olduğu zaman vergi ödeme konusunda daha istekli olabilirler. Bu noktada bireylerin devletin performansı ve dürüstlüğüne karşı gösterdiği reaksiyonlar geri planda kalmakta, muhtaç kesimlere yardımda bulunulması için sosyal dayanışma duygusundan hareketle yüksek bir vergi uyumu ortaya çıkmaktadır. Bireylerde böyle bir bilincin oluşmasında devlete ve kişilere olan güven seviyesinin yüksek olması (etik/genelleştirilmiş güven ile kurumsal güvenin yüksek olması) önemli olmaktadır (Uslaner, 2003: 4). Buna karşın sosyal refahın ve gelirin dağıtımındaki eşitsizlik; mali sistemin adalet, sosyal adalet, yeniden dağıtım gibi amaçlarından saptığını göstermektedir. Eğer gelir eşitsizliğinin vergi yükünün adaletsiz dağıtıldığı şeklinde bir algıdan kaynaklandığı hissedilirse devletin kurumlarına duyulan güven azalmakta ve toplumdaki bireyler arasında vergi gayreti zayıflayarak vergiden kaçınma ve vergi kaçırma yaygın bir davranış (sosyal norm) halini almaktadır (Bird, Martinez-Vazquez ve Torgler, 2004: 288). Bu noktada gelirin yeniden dağıtımı ancak varlıklı vatandaşlar tarafından kabul edildikçe ve ödenen vergiler topluma bir katkı olarak algılandıkça politik süreç daha adil olarak algılanacak ve vergilemenin getirdiği politik sonuçlar daha çok meşruiyet içerecektir (Feld ve Frey, 2006: 4). Bu konuyla ilişkin olarak Feld ve Frey (2007) prosedürel adalet kavramına vurgu yaptıkları çalışmada; özellikle zengin vatandaşların politik süreci adaletli algılamalarının ve politik sonuçların meşru olmasının gelirin yeniden dağıtımı politikalarına daha sıcak bakmalarını sağladığını ifade etmektedirler (Leonardo, 2008: 23).

> *"...vergileme zengin ve fakir arasındaki boşlukları doldurmada bir köprü görevi kurmada başarısız olunca mali sistem bundan zarar görür. Mali politikaların etkin olmaması vergi gelirlerinin oluşmasını zorlaştırır, kamu harcamalarını hedefine ulaştırmaz, mali ve demokratik meşruiyeti zayıflatır..." (Latin American Economic Outlook 2008-OECD, 2007'den aktaran: Leonardo, 2008: 19).*

Yeniden dağıtım politikalarının vatandaşlar tarafından olumlu olarak algılanıp algılanmamasında toplumda bir yolsuzluk türü olarak "rant kollama" *(rent seeking)* ve bir siyasal yozlaşma türü olarak "hizmet kayırmacılığı" *(pork-barrelling)* gibi kamusal kötülüklerin boyutu da önemli bir rol oynamaktadır. Rant kollama çıkar ve baskı gruplarının devlet tarafından *"suni"* olarak yaratılmış bir ekonomik transferi elde etmek için giriştikleri faaliyetleri ve bu amaçla yapmış oldukları harcamaları ifade etmektedir (Aktan, 2007: 233). Özellikle rant kollama[34] faaliyetleri mevcut refahın dağılımını değiştirmeyi amaçladıkları için ekonomiyi iktisadi etkinlikten uzaklaştırmakta ve rant kollama faaliyetleri sonucunda bir toplumda yaşayan bazı bireyler, bireysel ya da örgütlü olarak toplumun meşru cebir gücünü kullanarak başkalarının kazançlarından pay almaktadırlar. Bunun en uygun ve en yaygın yolu devletin aygıt ve imkanlarını kullanmaktır. Devletin topladığı vergilerin nasıl dağıtılacağına siyasal elitler ve bürokratlar karar vermektedir. Bu karar verme sürecinde kendilerine veya uygun gördükleri toplumsal kesimlere kaynak aktarabilirler. Devletin topladığı vergilerin nasıl dağıtıldığına bağlı olarak bu paylaşımın içerik ve seyri değişebilir[35] (Demir, 2003: 220-222). Bu yüzden demokratik toplumlarda kendilerinden alınan vergilerle toplumun fakir kesimlerine servet transferi yapan ve bunu iktidarını süreklileştirecek biçimde kurumsallaştıran siyasal elitler, zamanla iş çevrelerinin keskin muhalefetleriyle karşılaşmakta, bazen bu durum demokratik sistemin askıya alınmasıyla bile sonuçlanabilmektedir. Demokrasi bu yönüyle piyasadan gelir elde edemeyenlerin umudu haline dönüşmekte, çok yüklenilmesi durumunda kırılacak narinlikte bir araca dönüşmektedir (Demir, 2003: 241).

---

[34] Rant kollama (Rent seeking) kavramını iktisat biliminde ilk kullanan Amerikalı iktisatçı Ann Krueger'dir. Fakat konuyu her ne kadar Rant kollama olarak adlandırmasa da bu konuyu Krueger'den önce1967 yılında inceleyen Gordon Tullock'tur (Aktan, 2007: 232). Rant kollama toplumun hukuk kurallarını çiğnemeden, kaynak tahsis eden organlara etki etmek suretiyle kazanç sağlamaktır. Başka bir ifadeyle rant kollama piyasa değil, Resmi Gazete yoluyla kazanç elde etmektir. Bu yolla bazı insanlar hiçbir üretim faaliyetinde bulunmadan lobbycilik faaliyetleriyle toplumu yönetenlerin kararlarını etkileyerek büyük kazanç elde etmektedirler. Birilerinin lehine kaynak tahsisi yapabilme gücü devlette olduğu sürece rant kollama engellenemez, ancak asgariye indirilebilir (Demir, 2003: 221).

[35] Dağıtabilmek için kaynak bulmak gerekir. Olmayan kaynağı dağıtma konusunda mutabakat sağlansa bile bu pek işe yaramaz. Dağıtımın kimin kaynaklarına el konularak yapılacağı konusunda da uzlaşma sağlanmalıdır. Dağıtım kararını verenler (yönetici ve siyasal elitler) birilerinin kazancını başkalarına dağıtmada çok gönüllü ve istekli olabilirler ancak bu sürecin tamamlanması için yeterli değildir (Demir, 2003: 241).

Sonuç itibariyle rant kollama kaynak kullanımı yönünden hırsızlığa benzetilmekte ve rant kollamanın yaygınlaşması ekonomide gelirin yeniden dağılımı ile ilgili faaliyetleri artırmakta, kaynakların üretim yerine bu gibi alanlara kaymasına neden olmaktadır. Hırsızlığın artması nasıl fertleri daha pahalı kapılar yaptırmaya, alarm sistemleri kurmaya vs. uygulamalara itiyorsa rant kollama faaliyetlerinin yaygınlaşması da toplumda bu yoldan gelir ve servet transferlerine karşı koyacak önlemler almayı gerektirmektedir. Bu ise üretime yöneltilmesi gereken kaynakların israf edilmesi diğer bir deyişle yeni işlem maliyetleri demektir. Bu nedenle rant kollama ile hırsızlık, toplum yönünden *"negatif toplamlı bir oyun"*[36] olarak kaynakların israfına yol açmaktadır (Savaş, 1997: 32).

Hizmet kayırmacılığı algısı da yeniden dağıtım politikalarının vergi uyumu üzerinde olumsuz bir etki oluşturmasına neden olabilir. Hizmet kayırmacılığı *(pork-barrelling)* siyasal iktidarın gelecek seçimlerde yeniden iktidarda kalabilmek amacıyla bütçe tahsisatlarını, oylarını maksimize edecek şekilde seçim bölgelerine tahsis etmesi ve böylece bütçe kaynaklarını yağmalaması olarak ifade edilebilir. Gerçekten de siyasal partiler arasındaki yarıştan galip çıkan ve iktidarı kazanan siyasal parti, en fazla oy aldığı yerleşim bölgelerine daha fazla ödenek ayırma eğiliminde olmaktadır. Özellikle hükümet başkanı (Başbakan) ve üyelerinin (Bakanlar) kendi seçim bölgelerine yeniden seçilebilmeyi garantileyebilmek amacıyla daha fazla yatırım için ödenek ayırması çok yaygın olan bir siyasal yozlaşma türüdür. Özetle, bu tür yozlaşma ile kamu kaynaklarının dağıtımında yerleşim bölgeleri ve ihtiyaçlar dikkate alınmamakta, hizmetler siyasal iktidarın kendi seçim bölgelerine götürülmektedir (Aktan, 2001: 59). Bireyler, kamusal hizmetlerden yararlanma hususunda toplumun bazı kesimlerine ayrıcalık tanındığı algısı içinde olurlarsa, kamusal harcamaların tamamı hakkında negatif bir düşünceye kapılabilirler (Demir, 2009: 213). Şüphesiz böyle bir durumun vergi uyumu üzerindeki etkisi olumsuz olmaktadır.

[36] Negatif toplamlı oyun *(negative-sum game)* kaybeden ve kazanan tarafların bulunduğu, fakat işlem sonucunda kazançların toplam kayıplardan daha az olduğu ilişki tarzını ifade etmek için kullanılmaktadır. Gelirin yeniden dağıtımı açısından ise rant kollama faaliyetlerinin yeniden dağıtım politikalarının amaçlarından sapmasına neden olduğunu ifade etmek için kullanılmaktadır.

Diğer taraftan gelirin yeniden dağıtımında bir araç olan sosyal güvenlik politikalarının düzgün işletilmemesi gelir dağılımının daha da bozulmasına ve vergi kapasitesinin daralmasına neden olabilir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde sosyal güvenlik kurumlarına yapılacak devlet katkılarının ancak bir kısmı, bu katkılardan yararlananların cebinden çıkmaktadır. Ancak, bu ülkelerde devlet katkılarını karşılayacak ek vergilerin, yüksek gelirliler yanında, büyük çapta diğer dar gelirli gruplardan alınması ya da vergi yükünün bunlar üzerine yansıması olasılığı bulunmaktadır. Özellikle vergi sistemi içinde dolaylı vergilerin ağır bastığı ve bu vergilerin temel tüketim malları üzerinden alındığı ülkelerde bu olasılık oldukça yüksektir. Bu durumda gelir dağılımı bir yandan düzeltilmek istenirken, diğer yandan bozulmakta ve sosyal politika kendi içinde çeliskiye düşen bir noktaya gelmektedir[37] (Dilik, 2004: 20). Sosyal politika içinde ortaya çıkan bu çelişki de vergi alanında da kısır bir döngüye girildiğinin de işaretçisi olmaktadır. Çünkü toplumdaki gelir dağılımının bozulması aynı zamanda vergi kapasitesinin de daralması anlamına gelmekte bu durum vergi uyumunda azalmayla sonuçlanmaktadır.

1.5 DAVRANIŞSAL BOYUTLARIYLA VERGİ UYUMU

Vergileme yasal, mali-ekonomik, sosyal ve politik vs. birçok yönü olan bir fenomen olmakla beraber bireylerin algı, tutum ve davranışlarından sürekli olarak etkilenmektedir. Bu yüzden sürdürülebilir bir vergi sistemi oluşturmak açısından vergi yükümlülerinin davranış şekillerinin ve bu davranışların altında yatan nedenlerin iyi tespit edilmesi gerekir. Bu noktada sosyal psikoloji açısından uyma davranışının analizinin vergi yükümlüsü açısından da yapılması birey ve devlet arasında psikolojik sözleşme niteliğinde olan vergi sözleşmesinin de karşılıklı güven ve saygı esasına göre işlemesini sağlayacaktır[38].

[37] Özellikle gelişmekte olan ülkelerde sosyal güvenliğin finansman yöntemlerinden olan dağıtım sisteminin gelirin yeniden dağıtılması sürecinde politikacıların oy kapma vasıtasına dönüşme olasılığı son derece yüksektir (Butler, 2001: 163).

[38] Vergi uyumu konusunda öncü çalışmalara imza atan Schmölders vergi uyumunu davranışsal bir problem olarak nitelendirmiş ve gelir vergisindeki başarının karşılıklı işbirliğine dayalı olduğunu belirtmiştir (James ve Alley, 2004: 35).

1.5.1 Vergi Yükümlüsü Açısından Uyma Davranışı ve Analizi

İnsan davranışları genellikle bireyin öznel (subjektif) tutumu ile nesnel (objektif) durum ve ortamın karşılıklı etkileşimi içerisinde oluşmaktadır (Erkan, 1991: 28). Diğer bir deyişle insan davranışları insanın kişiliğinden gelen içsel değişkenler ile karar alanında etkili olan dışsal değişkenler tarafından belirlenmektedir. Bu yüzden insan davranışları tek nedene bağlı olmadığı gibi homojen (tekdüze) bir yapıya da sahip değildir. Aksine insan davranışları farklı değerlendirmelere ve tercihlere bağlı olarak bir şeyi yapmak ve yapmamak şeklinde farklılaşan bir yapı göstermektedir (Erkan, 1991: 29, 30). Daha geniş bir anlatımla sosyal davranış olarak uyum davranışının özellikleri şu şekilde ifade edilebilir (Erkan, 1991: 40, 41).

- ✓ Bu davranışlar aktif veya pasif olabilirler. Aktif davranışta birey, kendi çıkarları yönünde uyum sağladığı koşulları kendisi yaratmaktadır. Aksine pasif davranışta ise uyum bağımlılığa dayalı bir zorlama (baskı) ile gerçekleşmektedir.

  Vergi yükümlülerinin içsel bir motivasyon göstererek vergilerini tam ve zamanında ödemeleri aktif davranış olarak nitelendirilebilir. Buna karşın vergi yükümlülerinin vergilerini dışsal baskı (yakalanma ve ceza korkusu vs. faktörler) sonucunda ödemeleri durumunda pasif bir davranıştan söz edilebilir.

- ✓ Uyum süreci, belirleyici koşullara ilişkin bilgi ve şeffaflığın arttırılması ile hızlandırılmakta, aksine bunlardaki gecikme ve bilgi aktarmanın yetersiz olması durumunda uyum süreci gecikmektedir. Belirleyici koşullarda ortaya çıkan değişme ile uyum davranışının ortaya çıkmasına kadar geçen zaman ne kadar uzunsa uyum gecikmesi de o derece büyüktür. Uyum gecikmesi, ilgili sosyal kurumda fonksiyonların gerçekleşmesini engellemektedir.

  Kamu ekonomisinin hesap verebilir ve şeffaf bir yapıda olması, vergi yükümlülerinin vergi ödemekten dolayı edindikleri hesap sorma haklarını kendilerinde görüyor olmaları ve bütçe sürecinin şeffaf bir yapıda gerçekleşmesi vergi uyumu sürecini hızlandırır.

- ✓ Uyumun gerektirdiği uyum zamanı, yeni çevresel koşullara gösterilen tepki ve davranışın değişme esnekliğine bağlı olmaktadır. Ancak uyumun hızlı gerçekleştirilmesi, diğer unsurlar yanında davranışı ortaya koyanların motivasyon yapıları ile de yakından ilgili bulunmaktadır. Uyum için geleneksel grupların motivasyon yapısı, dinamik gruplara göre çok daha fazla zaman gerektirmektedir.

  Vergi yükümlüleri vergilerini öderken en çok referans gruplarından etkilenmektedir. Referans grupları arasında vergi ödemenin sosyal bir norm olarak yerleşmesi vergi uyumu davranışını artıracaktır.

- ✓ Uyum davranışları, daha çok insanın öznel (subjektif) beklenti düzeylerine bağlı olarak gerçekleştirilmektedir. Oysa nesnel (objektif) beklenti düzeyi, sosyal çevrenin davranış ve rol beklentilerinden oluşmaktadır. Çoğu kez öznel beklenti düzeyi nesnel beklenti düzeyinin altında kalmaktadır. Nesnel beklenti düzeyine uygun davranışlar sosyal çevre ile uzlaşmacı davranışlardır. Aksi davranışlar, sosyal sistemin beklediği davranışlarla çelişen ve çatışan davranışlardan oluşmaktadır.

  Vergi yükümlülerinin ödemiş olduğu vergiler karşısında kamusal mal ve hizmetlerden elde ettiği faydanın yüksek olması (kamusal mal ve hizmetlerin tercihleriyle örtüşmesi) aynı zamanda diğer vergi yükümlülerinin vergilerini ödediğine ilişkin algıların yüksek olması durumunda vergi uyumu artabilir aksi bir durumda ise azalabilir.

- ✓ Uyum sürecinin teşviki dışsal olarak gerçekleşmektedir. Uyumu gerçekleştirmeye yönelik olan altyapı donatımı bu süreci hızlandırmaktadır. *Dışsal motivasyon kaynağı olarak devlete olan güvenin (kurumsal güven) artması, vergi sisteminin adaletli bir yapıda olması, caydırma yöntemlerinin aşırıya kaçmaması (aşırı denetimlerin ve cezaların olmaması) vergi uyumu davranışını artırabilir. Bu noktada vergi yükümlülerinin yüksek bir vergi etiği ve bilincine sahip olmaları vergi uyumu sürecini hızlandırır.*

1.5.2 Vergi Uyumu: Davranış Şekilleri

Sosyal psikoloji açısından ele alınan farklı uyma davranışları vergi yükümlülerinde ortaya çıkan farklı uyma davranışları açısından da analiz edilebilir.

İnsanların genellikle üç farklı biçimde uyma davranışı gösterdikleri bilinmektedir. Bunlar itaat, özdeşleşme ve benimsemeden oluşmaktadır. İtaat bir kişiye uyma şeklinde görülebilir. İtaat ile uymanın temelinde dışsal baskı ve zorlama bulunmaktadır. Özdeşleşmede ise birey birisinin ya da bir grubun fikrine ona benzeyebilmek için uymaktadır. Özdeşleşme sonucu uyma davranışının temelinde ise uyulanın değeri ve cazibesi vardır. Uyulanın uyanın gözündeki değeri devam ettikçe uyma davranışı da devam etmekte, bu değer kaybolursa uyma davranışı da ortadan kalkmaktadır. İçselleştirme (benimseme) davranışında ise bireyler bir kurala ya da görüşe onun gerçekten doğru olduğuna inandığı için uymaktadır (Kağıtçıbaşı, 2008: 100, 101).

Şekil 6: Farklı Türlerdeki Uyma Davranışları

Burada ifade edilmesi gereken önemli bir husus itaat ve özdeşleşme davranışının norma bağımlı bir davranış olması; buna karşın içselleştirme (benimseme) davranışının ise normdan bağımsız olması yani kişinin kendi isteğiyle ortaya çıkmasıdır (Kağıtçıbaşı, 2008: 105, 106).

Sosyal psikoloji açısından ele alınan farklı türdeki davranış şekilleri vergi uyumu açısından da analiz edilebilir. Sosyal psikoloji ve vergi ilişkisini ele alan Kelman (1965) ve Vogel (1974) vergi yükümlülerinin davranışsal olarak farklı nedenlerle uyma davranışı gösterebileceklerini ortaya koymuşlardır. Kelman itaat, özdeşleşme ve içselleştirmeden oluşan üçlü bir tipoloji yapmıştır (Cullis ve Lewis,

1997: 311; Torgler, 2007: 65). Bunlar vergi uyumu davranışı açısından vergi itaati, vergi ile özdeşleşme ve verginin içselleştirilmesi olarak kavramlaştırılabilir.

Şekil 7: Vergi Uyumu Davranış Şekilleri

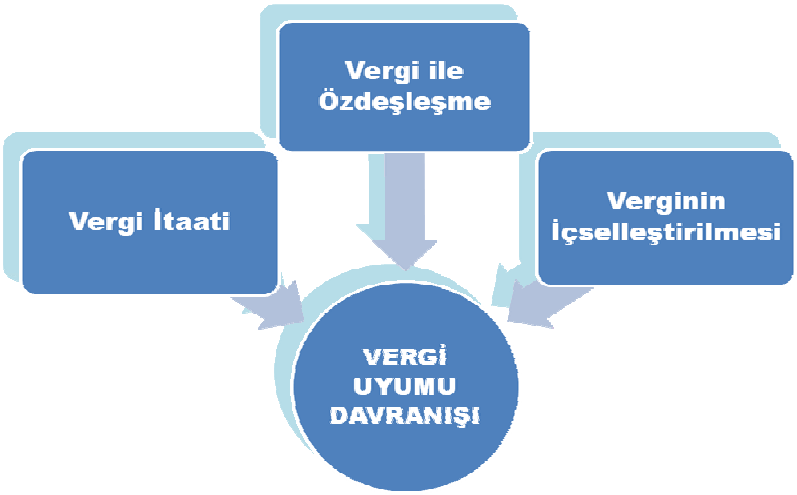

Vergi itaati; vergi vermemeleri durumunda ceza ve yakalanma korkusu, utanma duygusu, görev ve korku gibi dışsal faktörlerden dolayı vergi verme gereğini hisseden vergi yükümlülerini ifade etmektedir. Vergi ile özdeşleşme ise sosyal normlardan ve kendilerine yakın olan kişilerin inançlarından ve tutumlarından etkilenerek vergi vermenin önemini kavrayan vergi yükümlülerini ifade etmektedir. Verginin içselleştirilmesi ise vergi vermenin gereğini hisseden, bu konudaki motivasyonu yüksek olan, yüksek bir vergi etiği ve bilincine sahip vergi yükümlülerini ifade etmektedir (Torgler, 2007: 65). Aşağıdaki tabloda vergi uyumu davranışının kavramlaştırılması yer almaktadır.

Tablo 5: Vergi Uyumu Davranışının Kavramlaştırılması

	Algılanan (normatif) kuralsal sosyal etki (norma bağımlı davranış)	**Algılanan bilgisel sosyal etki (normdan bağımsız davranış)**
VERGİYE UYUM	Vergi İtaati (Baskı, ceza ve zorlama yoluyla uyum) Vergi ile Özdeşleşme (Uyulanın cazibesi ve değeri)	Verginin İçselleştirilmesi (Vergi Etiği-Vergi Disiplini-Vergi Bilinci

Kaynak: Kağıtçıbaşı, 2008, s. 105'den yararlanılarak "uyum davranışı" "vergi uyumu" na uyarlanmıştır.

Tabloda da görüldüğü gibi vergi uyumu davranışı algılanan (normatif) kuralsal sosyal etki (norma bağımlı davranış) ve algılanan bilgisel sosyal etki (normdan bağımsız davranış) olarak iki farklı şekilde ele alınmaktadır. Buna göre vergi itaati ve vergi ile özdeşleşme norma bağımlı davranış kapsamında yer alırken; verginin içselleştirilmesi ise normdan bağımsız davranış kapsamında yer almaktadır[39].

1.5.2.1 Vergi İtaati

İtaat ile uyma davranışında kişi ancak göz altında olduğu zaman, yani dışsal bir baskı, ceza[40] ya da zorlama hissedince uyma davranışı göstermektedir (Kağıtçıbaşı, 2008: 101, 179). İtaat sonucu uyma davranışının temelinde uyulanın, uyanın üstündeki gücü ya da kontrolü söz konusudur (Kağıtçıbaşı, 2008: 100). Fakat itaat davranışı kişinin gerçek tutumunu yansıtmamaktadır. Yani davranış tutum farkı vardır; bu nedenle bilişsel çelişki durumu söz konusudur. Çünkü itaat davranışında kişiyi davranışa sürükleyen kişinin içsel motivasyonundan ziyade insanlar tarafından kabul edilme, ödüllendirilme ya da cezalandırılmama isteğidir [41] (Kağıtçıbaşı, 2008: 101, 179).

---

[39] Algılanan kuralsal sosyal etki (norma bağımlı davranış) kurallara bağlı olup kişinin başkaları tarafından kabul edilme ya da beğenilme isteğine dayalıdır. Buna karşın algılanan bilgisel sosyal etki ise gerçekle ilgili kanıtları kabul etmekten kaynaklanan, bilgi veren etki olarak tanımlanabilir. Uyma davranışı bilgisel etkiye dayandırıldığında yani birey grup üyelerinin doğru olduğuna inandığı için uyduğunda genellikle davranışlar olduğu kadar düşünce ve tutumlar da değişmektedir. Bilgisel etki bu nedenle oldukça akılcı bir etki olarak görülebilir. Bu süreçte başkalarının davranışları bir duruma ilişkin inanç ve yorumları değiştirmekte ve grupla uyum içinde davranılmasını sağlamaktadır (Taylor, Peplau ve Sears, 2007: 216).

[40] Ceza bireyin arzuladığını ona vermemek veya istemediğini ona zorla vermektir. Cezadan kaçınma kurallara uymak için bir istek uyandırmaktan ziyade bir zorunluluk oluşturur. Bireyler, toplumda geçerli ortak kurallara ilişkin tarafsız veya olumsuz bir tutuma sahip olsalar bile onlara uymamanın yol açacağı her türlü kınanma, tecrit veya fiili cezadan kaçınmak amacıyla onlara uymayı tercih edebilir (Demir, 2003: 53, 54). Cezalandırılma, yakalanma ve denetim korkusuyla vergi ödeyen bir vergi yükümlüsünün davranışı buna örnektir.

[41] Ödül ve ceza bireyi içinde yaşadığı toplumun uygun bir üyesi haline getirmeyi amaçlamaktadır. Kurala uymanın ödül ve cezasının niteliği, bireylerin toplumsallaşmasında önemli rol oynamaktadır. Bireylerin bir kısmı ödülleri elde etmeyi, bir kısmı ise cezalardan kaçınmayı birinci planda önemser. Bu noktada ödül ve ceza bireylerin davranışlarını yönlendirmektedir. Bazı durumlarda sadece ödül yeterli olmazken, bazı durumlarda sadece ceza yetersiz kalabilir. Bu yüzden her toplumsal sistem insan davranışlarını biçimlendirirken ödül ve ceza arasında bir denge kurmaya çalışır. Ancak sadece ödüle koşanlar ile sadece cezadan kaçanlar içinde yaşadıkları topluma ilave düzenlemeler yapma mecburiyetini getirirler ve bu yolla yeni düzenleme (işlem) maliyetleri ortaya çıkmasına neden olurlar (Demir, 2003: 46-48).

İtaat sonucu uyma davranışının özelliklerinden yola çıkılarak vergi itaati, vergi vermemeleri durumunda ceza ve yakalanma korkusu, utanma duygusu, görev ve korku gibi faktörlerden dolayı vergi verme gereğini hisseden vergi yükümlülerinin durumunu anlatmakta kullanılan bir kavram olmaktadır (Torgler, 2007: 65). Vergi itaati davranışında tüm bireyler rasyonel ekonomik bireyler olarak kabul edilmekte, bireyler kurallara ancak sert ve katı yaptırımlarla ve cezalarla karşılaştıklarında uyma eğilimi göstermektedirler (Cullis ve Lewis, 1997: 311; Murphy, 2003: 380). Genellikle vergi yükümlüleri eğitim, öğrenilen kurallar, yaşantısal deneyimler ve sosyalizasyon yoluyla uyma ya da uymama davranışını ortaya koymaktadırlar. Bu noktada sosyal ve hukuki kurallara uyum vergi itaatinin ortaya çıkmasında önemli bir rol oynamaktadır (Torgler, 2003b: 280). Bu konuyla ilişkin olarak Orviska ve Hudson'un (2002) British Sosyal Değerler Araştırması verilerini kullandıkları çalışmada yasalara olan itaatin vergi uyumu üzerinde olumlu bir etki oluşturduğu sonucuna ulaşılmıştır (Torgler, 2003a: 4). Diğer taraftan Putnam (1993) ise yapmış olduğu çalışmada grup üyeliğinin sosyal bilinç duygusunu geliştirdiğini; sosyal gruplara katılan bireylerin vergi yasalarına itaat etme konusunda daha istekli olduğunu belirtmiştir (Uslaner, 2003: 12).

Vergi itaati konusundaki farklı bir yaklaşım da vergi itaatinin zamanla verginin içselleştirilmesine dönüştüğüdür. Bu konuyla ilişkin olarak Mummert ve Schneider (2002) Doğu Almanya'yı örnek olarak gösterdiği totaliter rejimlerde devlete olan yüksek itaatin zamanla vergi uyumuna yansıdığını belirtmiştir. Bu noktada devlet tarafından bir şekilde baskı yoluyla uyum sağlattırılmaya çalışılan normlar zamanla yavaş yavaş içselleştirilir duruma gelmektedir. Böyle bir durumda normlar bir kere içselleştirildiğinde artık bu norma karşı davranılması suçluluk hissini ortaya çıkarmakta ve uyum seviyesi yükselmektedir (Feld, Torgler ve Dong, 2008: 31, 32).

1.5.2.2 Vergi ile Özdeşleşme

Özdeşleşme sonucu uyma davranışının temelinde uyulanın cazibesi, değeri vardır. Uyulanın uyanın gözündeki değeri devam ettikçe uyma davranışı da devam etmekte; bu değer kaybolursa uyma davranışı da ortadan kalkmaktadır[42]. Özdeşleşmenin yararı; kişiye değer verdiği kimselere benzeme, onlar gibi olduğunu düşünme duygusunu sağlamasıdır (Kağıtçıbaşı, 2008: 100, 101). Böyle durumlarda gönüllü olarak özdeşleştiğimiz kişinin ya da grup üyelerinin davranışlarını taklit edebilir *(örneğe uyma)* ya da bizden istediklerini yapabiliriz *(isteğe uyma)* (Taylor, Peplau ve Sears, 2007: 226).

Vergi ile özdeşleşme davranışı ise toplumdaki sosyal grupların inançlarından ve davranışlarından aynı zamanda sosyal normlardan etkilenen; vergi vermenin önemini kavrayarak bunu kendisiyle özdeşleştiren vergi yükümlülerini ifade etmekte kullanılan bir kavramdır (Cullis ve Lewis, 1997: 311; Torgler, 2007: 65). Özellikle sosyal gruplarla özdeşleşme vergi uyumu üzerinde önemli bir role sahiptir. Vergi yükümlüsü kendini ne kadar sosyal gruplarla özdeşleştirirse, normları içselleştirmesi de o kadar kolaylaşacak ve işbirlikçi eğilimleri artacaktır. Eğer vergi yükümlüsü grup normlarını kendisi ile özdeşleştirmezse; itibar gibi rasyonel gerekçeler bularak normlara uyum gösterebilir. Bu noktada vergi suçlularının kamuya deşifre edilmesi korkusu vergi uyumunu artırıcı bir etkendir. Diğer taraftan sosyal gruplarla özdeşleşme vergi yükümlülerini kollektif yönelimli olmaya doğru iter. Bu yüzden vergi yükümlüleri kamu mallarından sağlayacağı yararlar uğruna kendi kişisel menfaatlerinden vazgeçebilirler. Çünkü, kendilerini sosyal gruplarla özdeşleştiren vergi yükümlüleri vergiyi bir zorlama unsuru olarak görmez; aksine ekonomik refahın gerçekleştirilmesi adına vergi ödemenin kendilerinde bir zorunluluk hali aldığını hissederler. Sonuç itibariyle bireylerin kendini sosyal gruplarla

[42] Ödül, makam ve mevki; gelir gibi kısmen veya tamamen maddi ölçülerle ölçülebilecek nitelikte olabileceği gibi tümüyle övgü, saygınlık, takdir ve prestij biçiminde de olabilir. Bir topluluğun en yaygın olarak verdiği ödül, toplumun "saygın" bireyi olarak anılmak ve toplumun ortak nimetlerinden yararlanma imkanının tanınmasıdır. En yaygın ceza da aile, arkadaş çevresinden başlamak üzere, birlikteliğin getirdiği, güven, sevgi, saygı, ait olma, sahiplenilme ve dayanışma ortamından dışlanmaktır. Bu yüzden bireyler davranışlarını hangi grup değerlendiriyorsa o grubun normlarına göre iyi bir çocuk, iyi bir ebeveyn, iyi bir öğrenci, iyi bir seçmen, iyi bir memur, iyi bir işçi, iyi bir patron, iyi bir vatandaş ve iyi bir vergi yükümlüsü olmayı isteyebilirler (Demir, 2003: 48, 49).

özdeşleştirmesi prosedürel adaletin bir unsuru olan mali değişimin *(fiscal exchange)* önemini azaltmaktadır (Kornhauser, 2008: 147, 148).

Vergi ile özdeşleşme davranışının başka bir boyutu da vergi yükümlüsünün kendisini devletle özdeşleştirmesidir. Bu konuyla ilişkin olarak Wenzel (2001) vergi yükümlülerinin devlete karşı davranışlarını analiz ettiği çalışmasında vergi yükümlülerinin kendilerini devletle özdeşleştirmesi ile işbirlikçi olmayan davranışlarını incelemiştir. Bu noktada vergi yükümlülerinin devletin performansında bir eksiklik hissetmesi durumunda vergi uyumsuzluğunun arttığı vurgulanmıştır. Bu nedenle devlete olan aidiyet duygusu vergi uyumunun sağlanmasında önemli bir faktör olmaktadır (Rothengatter, 2005: 3). Buna karşın başka bir çalışmada bireylerin kendilerini ulusun tümünden ziyade daha küçük gruplarla özdeşleştirmesinin vergi yasalarına uyumdaki içsel motivasyonu pozitif yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır[43]. Örneğin iş adamları bireysel ya da kurumsal seviyede vergi ödemenin önemini vurgularlarsa diğer iş yönelimli kişilerde de benzer normlar ortaya çıkabilir. Grup içindeki bir başkan ya da herhangi birine hayranlık ya da saygı ve o kişinin vergiye uyum sağlaması diğer bireylerin de vergi uyumunu güçlendirebilir (Kornhauser, 2008: 148).

1.5.2.3 Verginin İçselleştirilmesi

İçselleştirme davranışında kişi bir kurala ya da görüşe onun gerçekten doğru olduğuna inandığı için uymaktadır. Burada uyulanın fikri uyan için inanılır bir fikirdir ve uyma davranışının temelinde inanma, doğru olarak kabul etme durumu bulunmaktadır. İçselleştirme *(kendine mal etme/ benimseme)* davranışının kişiye sağladığı yarar ise onun doğruyu anlama ve uygulama gereksinimini tatmin etmesi

[43] Mancur Olson, "The Logic of Collective Action" *(Kollektif Davranışın Mantığı-1965)* adlı çalışmasında rasyonel hareket eden, kendi kişisel menfaatini düşünen bireylerin içinde bulundukları grupların çok küçük olması ve bireyleri ortak amaca yönlendirecek baskı ve diğer baskıya benzer araçların olmaması durumunda rasyonel kendi çıkarını düşünen bireylerin genel ve grup çıkarlarına göre hareket etmeyeceklerini ileri sürmektedir. Olson'un bu tezi "sıfır katkı tezi" *(zero contributional thesis)* olarak ifade edilmektedir. Fakat yapılan araştırmalarda Olson'un sıfır katkı tezi şeklinde ifade ettiği tezine karşı görüşler de ortaya konulmuştur. Öyle ki; bireylerin herhangi bir zorlama söz konusu olmaksızın vergilerini verdikleri, gönüllü organizasyonlara katıldıkları, karşılıklı işbirliğine dayalı faaliyetlerde bulundukları da görülmektedir. Aynı zamanda bireyler her zaman bedavacı (free-rider) olmayıp içsel bir motivasyon göstererek kamusal malların finansmanına gönüllü katılım yolunu da seçebilirler (Ostrom, 2000: 137, 138).

yani kişinin doğru bildiği bir şeyi yapmak istemesidir (Kağıtçıbaşı, 2008: 101). İçselleştirmede birey bir sosyal etki ya da kurala uyması beklendiği için ya da başkalarından çekindiği için ya da onlara benzemek için uymamakta; doğru ve değerli bulduğu için uymaktadır. Bu noktada bireyin dayanak noktası dışarıdaki norm değildir, kendi görüşüdür. Yani içselleştirme (benimseme) normdan bağımsız bir davranıştır (Kağıtçıbaşı, 2008: 105-106). İçselleştirmede kişinin davranışı gerçek tutumunu yansıtmaktadır. Kişi gerçekten doğru olduğuna inandığı için bir şeyi yapar ya da bir grubun fikrini doğru bulduğu için kabul ederek bunu kendine mal eder. Bu noktada içselleştirme davranışı dışsal zorlama gerektirmemekte kendi başınayken de görülebilmekte, kişinin tutumları ile davranışları arasında bilişsel çelişki söz konusu olmamaktadır (Kağıtçıbaşı, 2008: 179).

Özellikle İbn-i Haldun'un siyasi otoriteye ve onun koyduğu kurallara uymanın kişilerin psikolojisi ve şahsiyet yapıları üzerinde meydana getirdiği kötü etkilerin azaltılması için ortaya koyduğu tavsiyeler aynı zamanda içselleştirme davranışının boyutlarını da çok net ortaya koymaktadır (Yavilioğlu, 2001: 124, 125).

> *"Uyulması gereken toplum kuralları kişiye öyle sunulmalı ki, kişi kendisine dışarıdan telkin edilen kurallara zorla uyduğu, hürriyetini kaybettiği hissine kapılmadan bunları tabii bir süreç içinde, içtenlikle, kendiliğinden benimsesin, özümsesin. Öyle ki kişilerle kurallar özdeşleşsin ve kişide kendi dışındaki kişi veya kurumların güdümüne girme zorunda bırakıldığı hissi uyanmasın. Böyle olursa kişilerin insanlık onurları, şahsiyet bütünlükleri ve hürriyetleri zedelenmez."*

İçselleştirme davranışı vergi uyumu açısından ele alındığında; bir vergi yükümlüsünün dışsal bir baskı ve zorlama olmaksızın içsel bir motivasyon göstererek vergi verme gereğini kendinde duyması hali *"verginin içselleştirilmesi"* olarak ifade edilebilir. Verginin içselleştirilmesi normlar, değerler, sorumluluklar, ulusal kimlik, karşılıklı sosyal güven, vergi sisteminin adaletli olduğu algısı, aidiyet duygusu gibi faktörlerin bileşimi ve sosyalizasyon[44] süreci sonucunda oluşmaktadır[45]

[44] Sosyalizasyon kişinin çevresindekilerle arasındaki etkileşim sürecidir. Sosyalizasyon sosyal davranış örüntülerinin kabulü ile sonuçlanan bir süreçtir. Sosyalizasyon yaşam boyu süren bir süreçtir. Bilinçaltı uyumluluğun bir çeşididir ve her yer, her kültür, her zaman ve her toplum için söz konusudur. Kişinin gelişigüzel bir dünya vatandaşı veya insan toplumunun genel bir üyesi olması diye bir şey olamaz. Sosyalizasyon sürecinin işleyişi ile kişi bir Amerikalı, Meksikalı, Fransız vs. olur.

(Rothengatter, 2005: 9). Verginin içselleştirilmesi davranışında vergi yükümlüsü herhangi bir ceza, yakalanma ve denetim korkusu olmaksızın vergi ödeme konusunda yüksek bir motivasyon ortaya koymaktadır[46]. Şüphesiz böyle bir davranışın ortaya çıkmasında vergi yükümlüsünün sahip olduğu vergi bilinci, vergi etiği ve vergi kültürü gibi faktörler önemli rol oynamaktadır. Öyle ki verginin içselleştirilmesi her vergi yükümlüsünün vergiyi *"medeni bir toplum için katlanılan maliyetler"* olarak algıladığı takdirde sağlanmış olacaktır (Slemrod, 2002: 8-9; Torgler, 2003b: 256; Torgler, 2004c: 7; Torgler ve Murphy, 2004: 4). Bu konuda Hayek'in ifade ettiği *"her konuda iyilik yapmaya zorlanmış bir toplum üyelerinin övülecek bir yanı yoktur"* (Demir, 2003: 242) şeklindeki aforizması vergi ödemeye zorlanmış bir toplumun da ideal bir toplum olmadığına işaret etmektedir. Aynı zamanda Marmier *"yasalardan korku namuslu insanı ortaya çıkarır fakat erdemli insanın ortaya çıkmasına imkan tanımaz"* demekle bireylerdeki içsel değerlerin ve erdemlerin ancak kişinin kendi motivasyonu sonucu ortaya çıkabileceğini belirtmektedir.

Verginin içselleştirilmesi iktisadi anlamda işlem maliyetlerinin de azalmasına neden olmaktadır. Çünkü, bir toplumda zaman içerisinde sosyal normların içselleştirilmesi, onların alışkanlıklara dönüşmesini, alışkanlıklar da ek düzenleme yapmaya gerek kalmaksızın kurallara uyulmasını sağlamaktadır. Yani işlem sektörünün küçülmesini sağlayan etik normlar önemli bir iktisadi işlevi de yerine

---

Sosyalizasyon iki bakış açısından betimlenebilir: Nesnel olarak, birey üzerinde eylemde bulunan toplum açısından ve öznel olarak da topluma tepkide bulunan birey açısından. Nesnel olarak sosyalizasyon, toplumun kültürünün bir kuşaktan diğerine geçirildiği ve bireyin örgütlenmiş sosyal yaşamın kabul edilmiş ve onaylanmış yollarına uyarlandığı bir süreçtir. Öznel olarak sosyalizasyon ise bireyin çevresindeki kişilere uyarlanması sırasında bireyde cereyan eden bir öğrenme sürecidir. Kişi içinde yaşadığı toplumun alışkanlıklarını alır (Fichter, 2001: 22, 23).

[45] Özellikle vergi yükümlüleri ödemiş oldukları vergilerin meşru olduklarına ve vergi kaçırma davranışının yanlış olduğuna dair bir sosyal normu içselleştirmiş olmalarına rağmen bireylerin bu sosyal normları içselleştirilme dereceleri farklılık gösterebilir. Bu noktada etik ve dinsel değerler belirleyici rol oynayabilir (I. Penas ve S. Penas, 2007: 12).

[46] Mali psikolojide bireyin iç denetiminin dış denetimler ve cezalardan daha etkin olabileceği üzerinde durulmakta ve bu iç denetimin *(doğru bilinen davranışta sebat yolundaki psikolojik gereksinimin)* geliştirilmesine ağırlık verilmektedir. Örneğin, yapılan bir araştırmada; denekler üç gruba ayrılmıştır. Birinci grup yasalarla korkutulmuş, ikinci gruba iç denetime yönelik mesajlar verilmiş, üçüncü grup ise serbest bırakılmıştır. Sonuçta, birinci grubun gelir beyanında üçüncü gruba göre daha dürüst davrandığı ancak en dürüst davranışın ikinci grupta ortaya çıktığı görülmüştür (User, 1992).

getirmiş olmaktadırlar (Demir, 2003: 55, 203). Aşağıdaki şekilde normların içselleştirilmesi ve işlem maliyetleri arasındaki ilişki gösterilmektedir.

Şekil 8: Normların İçselleştirilmesi ve İşlem Maliyetleri İlişkisi

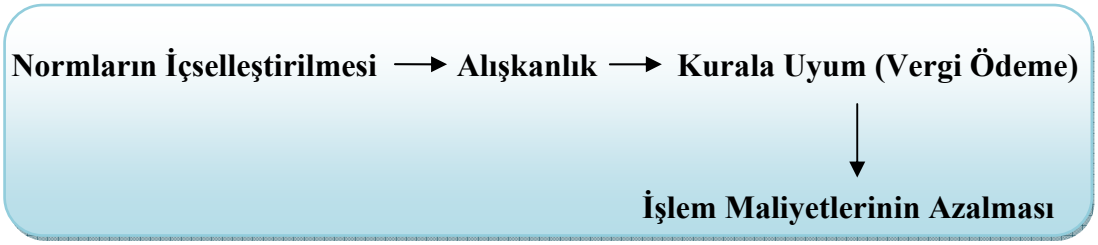

Vergi uyumu davranışı da işlem maliyetleri açısından değerlendirilebilir. Eğer vergi yükümlüleri dışsal bir zorlama söz konusu olmaksızın vergilerini öderlerse kamu ekonomisinde vergi uyumunun sağlanmasına yönelik olarak ayrılan kaynaklar daha verimli ve toplumsal refahı artıran mal ve hizmet üretimine kaydırılabilir. Bu perspektiften bakıldığında bir toplumda yüksek bir vergi etiğinin ve bilincinin oluşması vergi işlem maliyetlerinde (vergi denetimi için ayrılan bütçe ve diğer caydırıcı yöntemlerle ilgili olarak yapılan harcamalarda) azalmaya neden olmaktadır.

1.5.2.4 Verginin İçselleştirilmesi ve Vergi İtaati İlişkisi

Verginin içselleştirilmesi toplumda vergi ödemenin sosyal bir norm olarak kabul edilip içselleştirilmesi esasına dayalıdır. Çünkü sosyal normlar bir defa içselleştirildiği takdirde zamanla süreklilik halini alabilir. Bu noktada vergi itaati ve verginin içselleştirilmesi bir anlamda kesişebilir. Bu konuyla ilişkin olarak Mummert ve Schneider (2002) tarafından yapılan çalışmada Doğu Almanya'daki totaliter rejimin bireyleri kurallara itaat etmeye zamanla alıştırdığını ve bunun sonucunda vergi uyumunda bir artış sağlandığı sonucuna ulaşılmıştır (Torgler, 2003b: 434). Bu sonuçtan da çıkarılabileceği gibi bazı durumlarda itaat davranışı zamanla toplumsal bilinçlenme sonrasında içselleştirme davranışına dönüşebilir veya her iki davranış biçimi de birbirinden beslenerek gelişme gösterebilir. Wolff'un (1970) aşağıdaki ifadelerinden yararlanılarak itaat ve içselleştirme arasındaki etkileşim daha iyi anlaşılabilir.

Ahlak felsefesinin temel varsayımı, insanların eylemlerinden sorumlu olduklarıdır. İnsanın eylemlerinden sorumluluğunu kabul etmesi demek, kişinin yapması gereken şey hakkında son kararı kendisinin vermesi demektir. Özerk insan için emir diye bir şey olamaz. Eğer çevremde birisi emirler veriyorsa ve o kişinin kendisi veya diğer insanlar bu emirlere itaat edilmesini bekliyorsa, bu durum karar vermemde hesaba katılacaktır. O insanın bana emrettiği şeyi yapmam gerektiğine karar verebilirim, hatta o kişinin emretmesi benim o emri yerine getirmeyi arzulamama yol açmış olabilir. Örneğin batmakta olan bir gemideyim ve kaptan cankurtaran sandallarına binilmesi emrini veriyor ve herkes kaptana kaptan olduğu için itaat ediyorsa, ona itaat etmemekle ortaya çıkacak karışıklığın herkese zarar vereceğini düşünerek, o koşullar altında kaptanın istediğini yapmamın iyi olacağına karar verebilirim. Ancak böyle bir kararı vermem onun emrine itaat ettiğim anlamına gelmez; yani onun üzerimde otoritesi olduğunu kabul etmiyorum. Yolculardan biri "emirler" vermeye başlasaydı ve o karmaşa içinde ona itaat edilmeye başlansaydı da aynı kararı verirdim (Wolff, 1970: 8-18'den aktaran: Rosen ve Wolff, 2006: 111).

Wolff'un da ifade ettiği gibi bazı durumlarda insanların bir otoriteye itaat etmeleri gerektiği durumlar ortaya çıkabilir. Fakat buradaki itaat herhangi bir korku ya da baskıdan dolayı değil insanların kendi içselleştirmiş olduğu değerler sonucunda ortaya çıkmaktadır. İtaat ve içselleştirme vergi uyumu davranışı açısından değerlendirildiğinde de vergi yükümlülerinin ödev ve sorumluluk etiğine sahip olmaları ve devletle arasında kurduğu sadakat, aidiyet ve güven bağları gibi içselleştirilmiş davranışlar itaat davranışıyla iç içe geçer şekle dönüşmektedir. Bu noktada verginin içselleştirilme süreci vergi uyum davranışının açıklanmasında yol gösterici olabilir.

1.5.2.5 Verginin İçselleştirilmesi Süreci

Verginin içselleştirilmesi süreci Berger ve Luckmann'ın (1966) diyalektik sürecin aşamaları olarak nitelendirdikleri kavramlar olan *dışsallaştırma*, *nesnelleştirme* ve *içselleştirme* süreçleri sonucunda ortaya çıkmaktadır. Bu süreçte gerek vergi ilişkisini çevreleyen ve ifade eden soyut kurallar, gerekse bu soyut kuralların işletilmesini sağlayan kurumlar ve de en önemlisi vergi yükümlüleri dışssallaştırma, nesnelleştirme ve içselleştirme aşamalarından geçmektedir. Sistem bir bütün olarak kendi unsurlarından beslenmekte ve kendi unsurlarını ortaya çıkarmaktadır (Erdem, 2008). Verginin içselleştirilmesine giden süreç şu şekilde işlemektedir.

- ✓ **Verginin Dışsallaştırılması Aşaması:** Yeni bir kurumun kurulması dışsallaştırma safhasında gerçekleşmektedir. Yani dışsallaştırma aşamasında üretim söz konusu olmaktadır. Vergi sisteminin soyut çerçevesini oluşturan vergi yasalarının ortaya çıkışı ilk aşamada dışsallaşan insan iradesinin ürünü sayılmaktadır. Bu dışssallaşma, süreç olarak toplumdan beslenen ve içselleştirilmiş değerlerin ürünüdür. Bu noktada vergi sistemi esasen toplumun tercihlerinin parlamento kanalıyla yansıyabilen bir görünümüdür. Sonuç itibariyle verginin dışsallaştırılması aşamasında vergi kuralının oluşumuna toplumun her kesiminin katılımı ve etkide bulunması ölçüsünde vergi kuralı temsile dayalı olma özelliği taşıyacaktır (Erdem, 2008).
- ✓ **Verginin Nesnelleştirilmesi Aşaması:** Bir kere dışsallaştırılan nesnelleştirilir; diğer bir deyişle ilişkiyi düzenleyen genel kurallar oluşturulur. Verginin yasallaşması aşaması dışsallaşan olguların nesnelleştirilmesidir (Erdem, 2008). Bu aşamada hem vergi yükümlülerinin hem de vergi otoritesinin uyması gereken kurallar tanımlanır.
- ✓ **Verginin İçselleştirilmesi Aşaması:** Nesnelleştirmeden sonra içselleştirme başlar. Bireyler nesnelleştirilmiş olan toplumsal gerçekliği kendilerine ait yapar ve sonuçta herhangi bir kimlik sorunu yaşanmaz[47]. Vergi yasaları ile

[47] Dışsalaştırma, nesnelleştirme ve içselleştirme aşamaları ile ilgili olarak arkadaşlık örneği verilir. İki kişinin arkadaş olması bir üretim olduğundan dışsallaştırma safhasını oluşturur. Arkadaşlığın gereği olarak her ikisinin de uyması gereken kurallar nesnelleştirmeye girer. Kuralların yerine getirilmesi de

nesnelleşen ve toplumun ürünü olarak topluma dönen vergi algılamasının tekrar kişi ile buluşması, vergi yükümlülerinin olumlu ya da olumsuz tepkiler geliştirmesi ya da reddetmesi içselleştirme aşamasıdır. Buradaki içselleştirme sadece vergi yükümlüsü bazında değerlendirilmemelidir. Aynı zamanda uygulama birimi olarak vergi idaresi ve çözüm mekanizması olarak vergi yargısı da içselleştirmeyi işlem ve karar süreçlerinde yaşamaktadır (Erdem, 2008).

Şekil 9: Verginin İçselleştirilme Süreci

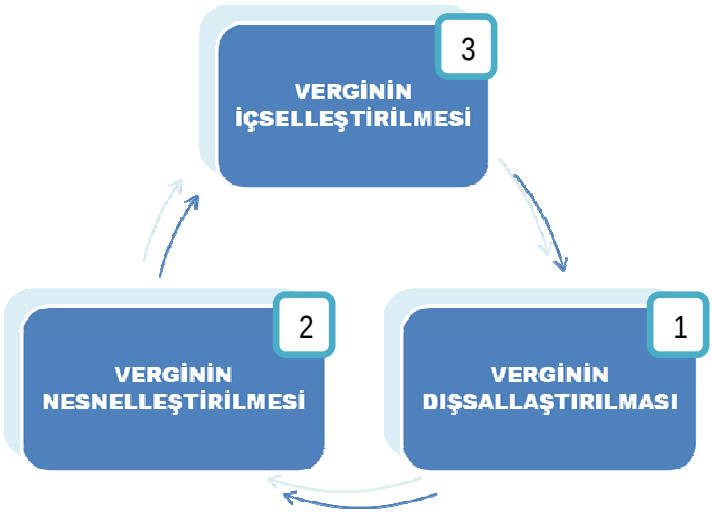

Verginin dışsallaştırılması, nesnelleştirilmesi ve içselleştirilmesi aşamaları açısından en önemli aşama vergi yükümlüsünün vergi sistemini içselleştirme (verginin içselleştirilmesi) aşamasıdır. Çünkü vergi sisteminin başarısında asıl faktör vergi yükümlüsünün vergiyi algılaması ve vergi sistemini içselleştirme seviyesidir. Bu durumda vergi sisteminin çıkış noktası vergi bilinci ve vergi etiğidir[48]. Bu çıkış noktası, dışsallaşma ve nesnelleşme aşamaları ile sistemin tümünü etkileyecektir. Dolayısıyla içselleştirme aşaması vergi sisteminin en önemli ayağını oluşturmaktadır (Erdem, 2008).

---

içselleştirmeyi oluşturur. Örneğin birlikte bir iş yapma kuralı nesnelleştirme iken, bireylerin bu işi yapmayı eyleme geçirmeleri içselleştirmeyi göstermektedir (Cengiz ve Kul: 2008: 72, 73).

[48]Toplumdaki bireylerin genel etik değerlere bakış açısı ve vergiyi algılama dereceleri yüksek bir vergi etiğinin oluşmasına katkı sağlayabileceği gibi vergiden kaçınma ve vergi kaçakçılığı gibi vergi anomisi sorunlarını da beraberinde getirebilecektir.

Berger *"Her insan toplumu bir dünya inşası girişimidir"* ifadesiyle insanın ve toplumun oluşumunun birbirini etkileyen ve besleyen diyalektik yapısını çok iyi şekilde ifade etmektedir. Berger perspektifinden bakıldığında, vergi sistemi gerek yapısal unsurları gerekse oyuncuları bakımından birbirini önemli ölçüde etkilemekte ve beslemektedir. Bu noktada, vergi sistemindeki başarı ya da başarısızlık toplumun yapısındaki gelişimin özel bir görünümüdür. Diğer bir deyişle toplum ve kişi arasındaki ilişkinin vergi alanına yansımış şeklidir. Vergi kuralları, vergi kurumları ve vergi oyuncuları bu toplumun ürettiği ve geliştirdiği unsurlardır (Erdem, 2008). Bu unsurların hepsi de biribinden etkilenmekte ayrıca birbirlerinden beslenerek de gelişme göstermektedir.

1.5.3 Vergi Uyumsuzluğu: Davranış Şekilleri

Sosyal psikolojide uymama davranışı ters tepki ve bağımsız tepki olmak üzere iki farklı şekilde ele alınmaktadır. "Bağımsız tepki" davranışında dıştan gelen sosyal etki bir bilgi olarak ele alınmakta ve bu bilgi doğru bulunmadığı için *(kişi bunun doğruluğuna gerçekten inanmadığından)* sosyal etkiye uymama davranışı göstermektedir. "Ters tepki" göstererek uymama davranışında ise yapılması gereken norm ya da kurala karşı bir direniş söz konusu olup bu direniş etkinin birey tarafından doğru ya da yanlış olarak değerlendirmesi ile ilgili değildir. Önemli olan sadece etkiye karşı direnmedir (Kağıtçıbaşı, 2008: 104).

Sosyal psikoloji açısından uymama davranışı vergi uyumsuzluğu davranışına da uyarlanabilir. Bu noktada vergi uyumsuzluğu normatif sosyal etki *(norma bağımlı davranış)* ve algılanan bilgisel sosyal etki *(normdan bağımsız davranış*) olmak üzere iki farklı açıdan ele alınabilir. Bu noktada vergiye karşı ters tepki norma bağımlı bir uyumsuzluk (uymama) davranışını ifade ederken; vergiye karşı bağımsız tepki ise normdan bağımsız uyumsuzluk (uymama) davranışını ifade etmektedir.

Tablo 6: Vergi Uyumsuzluğu Davranışı Türleri

	Algılanan (normatif) kuralsal sosyal etki (norma bağımlı davranış)	**Algılanan bilgisel sosyal etki (normdan bağımsız davranış)**
VERGİ UYUMSUZLUĞU	Vergiye Karşı Ters Tepki	Vergiye Karşı Bağımsız Tepki

Kaynak: Kağıtçıbaşı, 2008, s. 105'den yararlanılarak "uyumsuzluk davranışı" "vergi uyumsuzluğu davranışına uyarlanmıştır.

1.5.3.1 Vergiye Karşı Bağımsız (Pasif) Tepki (Normdan Bağımsız Davranış)

Vergiye karşı bağımsız (pasif) tepki aşamasında vergi oranlarındaki artışa bağlı olarak vergi yükümlüleri gönüllü uyumdan vazgeçmekte ve olumsuz davranışlar göstermeye başlamaktadırlar. Bu tür davranışlar vergi hasılatını dolaylı yoldan azaltıcı bir etki göstermektedir. Daha çok pasif tepki aşamasında yükümlülerin gösterdiği tepkiler *"sineye çekme"* duygusu içinde iktisadi faaliyetlerde yapılan davranış değişiklikleri şeklinde ortaya çıkmaktadır. Buna göre vergi yükümlüleri artan vergi oranları karşısında aylaklığı tercih etme, tüketimi kısma, üretimden vazgeçme, yatırımları erteleme gibi davranışlar sergileyebilmektedirler. Ayrıca bu aşamada vergilerin geç ödenmesi, yansıtılması ve vergiden kaçınma gibi yasalara aykırı olmayan tepkilere de başvurulabilmektedir (Aktan, Dileyici ve Saraç, 2006: 162, 163).

Tablo 7: Vergiye Karşı Bağımsız (Pasif) Tepki Türleri (Normdan Bağımsız Davranış)

Karar Alma Birimlerini Yönlendirme
Vergi yükümlüleri yasama mekanizmasını harekete geçirerek vergi yüklerini azaltmak istemektedirler. Bu noktada "*oy kayması*" ve "*baskı gruplarını harekete geçirme"* gibi davranış çeşitleri sergilenmektedir. Oy kayması, seçmen kitlesinin büyük bir çoğunluğunun ani bir davranış değişikliği göstererek, hem seçimlere katılım oranında bir sıçrama hem de siyasi parti tercihlerini azımsanmayacak oranda değiştirmesidir. Demokratik sistemin işleyiş süreci içerisinde çıkarların ve dolayısı ile de çıkar gruplarının vergileme politikalarını, bazen yapılan genel seçimlerde oylarının tercihleri ile, bazen de yasama süreci içerisinde çeşitli lobi faaliyetleri şeklinde etkiledikleri görülmektedir. Baskı gruplarının bu etkileme süreci gelişmiş toplumlarda daha dolaylı ve meşruiyet temeline dayalı iken, az gelişmiş ve demokratik kurumların tam olarak siyasi sistemde oturmadığı toplumlarda ise, bazı küçük elit grupların haricindeki diğer geniş toplum kesimleri yeterince örgütlenemediği için vergilemeyle ilgili siyasi iktidara taleplerin iletilmesinde de dengesizlikler görülebilmektedir (Çiçek, Karakaş ve Yıldız, 2008: 48-50).
Aylaklığın Tercih Edilmesi: Verginin İkame Etkisinin Ortaya Çıkması
Vergi oranlarındaki artışlar kullanılabilir geliri azaltmakta ve çalışmaya kıyasla aylak kalmanın maliyetini düşürmektedir. Fakat bu tercihin sürekliliği söz konusu değildir. Dolayısıyla vergi yükümlülerinin aylaklığı tercihlerinde belli bir zaman sınırı bulunmaktadır. Ancak burada önemli olan, vergilerin ikame etkisi nedeniyle tercih edilen aylaklığın mahiyet değiştirmesidir. Çünkü ikame etkisi nedeniyle aylaklığı tercih eden vergi yükümlüsü bu tercihini zamanla kayıt-dışı faaliyetlere kaydırabilmektedir (Aktan, Dileyici ve Saraç, 2006: 166).
Üretimi Azaltma-Yatırımdan Vazgeçme-Tüketimi ve Tasarrufu Kısma
Vergi oranlarının artması ile kullanılabilir gelir seviyesinin azalması ve tüketim kısıtlamasına gidilmesi zaman içinde üretimin de azalmasına neden olmaktadır. Ayrıca üretim faaliyetleri üzerine konulan vergiler de maliyet unsuru olduğundan üretimin karlılığını azaltmakta ve doğrudan üretim kapasitesinin azalmasına neden olabilmektedir. Artan vergi oranları yatırımlar üzerinde olumsuz

etkiler meydana getirmektedir. Artan vergiler nedeniyle yatırımcıların yatırım sonrası kazançlarının önemli bir kısmını devlete aktarmaları, yatırımın karlılığını azaltıcı etki göstermektedir. Yatırımın karlılığının azalması ise onun cazibesinin azalması anlamına gelmekte ve yatırımcı açısından riske girme arzusunu zayıflatmaktadır (Aktan, Dileyici ve Saraç, 2002: 128, 129).
Verginin Yansıtılması
Verginin yansıtılması, esasen vergiyi üstlenen bir vergi yükümlüsünün bu vergi nedeniyle oluşan yükü, çeşitli araçlar kullanarak diğer kişilere aktarmasıdır. Vergi yansıması diğer tepki türleri ile karşılaştırıldığında, devlet açısından vergi kaybının oluşmadığı bir tepki türüdür. Ancak bu yöntem devletin vergi yükünün toplumda dengeli dağılımını sağlama görevi açısından olumsuz etkiler meydana getirmesi nedeniyle ayrı bir önem taşımaktadır (Aktan, Dileyici ve Saraç, 2006: 168).
Vergiden Kaçınma
Vergiden kaçınma dar anlamıyla vergi kanunlarının vergi borcunun ortaya çıkmasını bağladıkları olaylarla bağlılık kurulmaması, yani vergilendirme alanı dışınma kalınması olup bu tür bir davranış tamamiyle meşrudur ve hukukidir (Karakoç, 1995: 92). Buna karşın vergiden kaçınma genel anlamda ele alındığında vergi kaçakçılığını da kapsamaktadır. Bu şekliyle vergiden kaçınma meşru ya da meşru olmayan yollardan vergiden kaçma anlamına gelmektedir (Karakoç, 1995: 92, 99). Özellikle emek gelirlerinin sermaye gelirleri biçimine dönüştürülmesi sıklıkla uygulanan bir vergiden kaçınma yöntemidir. Vergiden kaçınma davranışında bulunan vergi yükümlülerinde olası bir denetim ihtimaline karşı endişe olmamaktadır (Sandmo, 2004: 4; Balestrino ve Galmarini, 2003: 37, 38; Kirchler ve Wahl, 2010: 3).

1.5.3.2 Vergiye Karşı Ters (Aktif) Tepki (Norma Bağımlı Davranış)

Vergiye karşı (ters) aktif tepki aşamasında vergi oranlarının daha da artırılması durumunda vergiye karşı tepkiler güçlenmekte ve yükümlüler risk alma ve isyan duygusu içinde itaatsizlik anlamına gelebilecek tepkilerde bulunmaktadır. Vergi kaçakçılığı ve verginin reddi vergiye karşı aktif tepki olarak sayılabilir. Aktif tepkinin en belirgin özelliği otoriteye itaatsizliktir. Ayrıca bireysel tepkiler zamanla toplumsal tepkilere dönüşebilir ve vergi isyanları ortaya çıkabilir (Aktan, Dileyici ve Saraç, 2006: 163, 164).

Tablo 8: Vergiye Karşı Ters (Aktif) Tepki Türleri (Norma Bağımlı Davranış)

Vergi Kaçakçılığı
Vergi kaçırma, vergi kanunlarında öngörülen kurallara bilinçli ve kasıtlı olarak uyulmamasının sonucu olarak ortaya çıkan bir davranıştır. Vergi kaçırma davranışı kamusal malların tahsisinde sapmalara yol açtığı gibi aynı zamanda makroekonomik istatistiklerin doğruluğunu etkileyerek vergilemeden beklenen amaçların belirlenmesinin daha zor hale gelmesine neden olmaktadır (Alm ve Gomez, 2008: 73; Balestrino ve Galmarini, 2003: 37, 38). Bu açıdan vergi kaçakçılığı bir çeşit kamusal kötülük olarak da ifade edilebilir.
Verginin Reddi ve Vergi İsyanı
Verginin reddi, kollektif ve organize bir tepki türü olarak dikkat çekmektedir. Verginin reddinin kollektif olma özelliği, vergi karşısında vergi yükümlülerinin bireysel tepkilerden çok topluca tepki göstermesini ifade etmektedir. Verginin reddi zamanla vergi isyanlarına dönüşmektedir Doğal olarak vergi isyanları vergileme yetkisinin kötüye kullanılması sonucu ortaya çıkmaktadır. Burada kötüye kullanımdan kasıt temsilsiz, (vergilerin meşru olmaması) sınırsız ve keyfi (adaletsiz) vergilemeye başvurulması ve halkın bu ağır vergiler karşısında ezilmesidir. Vergi isyanı haksız vergilere karşı gösterilen en şiddetli tepki türüdür. Vergi isyanları sonucunda devlet büyük vergi kayıpları yaşadığı gibi, devlet otoritesini zayıflattığı için toplumdaki güven ortamını bozucu etkiler ortaya çıkarmakta, sosyal ve siyasal değişimlere de neden olmakta ve devletin varlığını ciddi biçimde etkilemektedir (Aktan, Dileyici ve Saraç, 2006: 144-170).
Vergiye Karşı Sivil İtaatsizlik
Sivil itaatsizlik yasalara karşı gelen ve genellikle yasalarda ve yönetimin politikalarında bir değişiklik yapılması amacına yönelik, kamusal şiddet içermeyen, vicdani bir siyasi davranış ve halka hitaba benzediğinden bir seslenme biçimi, derin ve vicdani bir siyasi inanç olması bakımından kamusal eylem olarak tanımlanabilir. Kişi böyle davranarak toplumda çoğunluğun adalet duygusuna hitap eder ve özgür ve eşit insanlar arasındaki toplumsal işbirliği ilkelerine saygı gösterilmediğini ifade etmiş olur (Rawls, 1972'den aktaran: Rosen ve Wolff, 2006: 122). Kökeni itibariyle sivil itaatsizlik haksız olduğuna inanılan bir vergiye direniş şeklinde ortaya çıkmıştır. Sivil itaatsizlik ilk kez Thoreau tarafından 1840'lı yıllarda uygulanmakta olan baş vergisine karşı bir isyanla başlamıştır. Thoreau yaşadığı dönemde gündemde olan baş vergisini ödememekle bireysel bir sivil itaatsizlikte bulunmuş, ancak kendisinin ödemesi gereken verginin bir yakını tarafından ödenmesi nedeniyle bunu tam olarak gerçekleştirememiştir (Aktan, Dileyici ve Saraç, 2002: 143, 144).
Vergi Cennetlerine Göç
Vergi uygulaması olmayan ya da çok düşük oranda vergi uygulanan ülkelere vergi cenneti ülkeler denilmektedir. Bu ülkeler çoğunlukla ada ülkesi niteliğindedirler. Kendi ülkelerine götürdükleri takdirde vergi cenneti ülkelerin uygulamalarına kıyasla daha yüksek oranda vergiye tabi tutulacaklarını bilen kuruluşlar, özellikle uluslar arası faaliyetleri dolayısıyla sağlamış oldukları kazançları, kendi ülkelerine götürmek yerine vergi cenneti ülkelerde tutmayı tercih edebilmektedirler. Bu paraların vergi cenneti ülkelerde yatırıma dönüşmesi ya da diğer şekillerde değerlendirilmesi, bu ülkelerin amaçlarının başında gelmektedir (Akdoğan, 2007: 188).
Vergi Alerjisi
Vergi alerjisi, vergiye karşı olumsuz tepkilerin en üst düzeyi olup, vergiye tahammülsüzlük en yüksek seviyededir. Artık vergilemeye ilişkin her konu tepki oluşturmaktadır (Tunçer, 2002: 117, 118).

1.5.4 Vergi Uyumu ve Uyumsuzluğu Sonucu Oluşan Vergi Yükümlüsü Tipleri

Torgler (2003), Vogel'in (1974) vergi yükümlülüleri için yapmış olduğu tipolojiden yararlanarak vergi yükümlülerini dört tipe ayırmıştır (Torgler, 2003b: 27). Bunlar vergi kaçakçısı *(tax evader)*, sosyal vergi yükümlüsü *(social taxpayer)*, içten vergi yükümlüsü *(intrinsic taxpayer)* ve dürüst (gönüllü) vergi yükümlülerinden *(honest taxpayer)* oluşmaktadır

- ✓ **Vergi Kaçakçısı (Tax Evader) :** Her fırsatta vergi kaçırma yoluna giden en düşük vergi etiğine sahip vergi yükümlüsüdür. Rasyonel vergi yükümlüsü de denilebilir. Aynı zamanda Allingham-Sandmo modelinde ifade edilen potansiyel ve fiili anlamda vergi suçlusu olarak da ifade edilebilir (Torgler, 2003b: 27, 190).
- ✓ **Sosyal Vergi Yükümlüsü (Social Taxpayer):** Bu tip vergi yükümlüsü sosyal normlardan fazlasıyla etkilenen, vergi kaçırması durumunda suçluluk ve utanç hissi taşıyan, diğer bireylerin inançlarından etkilenen, vergi ödemesinde referans gruplarının etkisini fazlasıyla hisseden, duygusal özellikleri ön planda olan bir vergi yükümlüsüdür (Torgler, 2003b: 27, 189). Sosyal vergi yükümlüsü şartlı işbirlikçi *(conditional co-operators)* olarak görülebilir. Diğerlerinin vergilerini ödediği algısı kendisinde de vergi ödeme eğilimini artırır. Ayrıca mali değişim ilişkisi sonucunda kamusal mal ve hizmetlerin adaletli dağıtılmadığı düşüncesi de vergiye karşı olumsuz tepkileri artıtır (Torgler, 2003d: 124).
- ✓ **İçten Vergi Yükümlüsü (Intrinsic Taxpayer):** Bu tipte bir vergi yükümlüsü dışarıdan herhangi bir zorlamaya bağlı kalmaksızın, vergi ödeme sorumluluğunu taşıyan, vergiye karşı gönüllü uyum sağlayan, içsel motivasyonu yüksek olmasına rağmen kurumsal faktörlere karşı duyarlı bir vergi yükümlüsüdür. İçten vergi yükümlüsü mali bağlantı ilişkisi kurarak ve adalet algıları vs. gibi faktörlerden etkilenerek vergi ödemeye ya da ödemeye karar vermektedir (Torgler, 2003b: 27). Aşırı denetim algısı, caydırıcı yöntemlerin gereğinden fazla olması ve çeşitli dışsal faktörler *(crowding-out etkisi)* içsel motivasyonu azaltabilir (Torgler, 2003b: 189).

Devletin pozitif davranışları içten vergi yükümlüsünün pozitif tutumlarını ve vergi sistemine olan bağlılığını artırabilir (Torgler, 2003d: 124, 125). Vergi yükümlüleri ile devlet arasındaki ilişki ilişkisel (relational) sözleşme ya da güçlü duygusal bağlara ve sadakata dayanan psikolojik sözleşme olarak ele alınabilir. Böyle bir psikolojik sözleşme güvene dayalı pozitif hareketlerle sürdürülebilir. Eğer devlet kurumlarının işlevleri iyi düzenlenirse ve işbirlikçi eğilimler içerisinde olursa içten vergi yükümlülerinin sayısı da artar. Aynı zamanda bireyler kendilerine iyi davranıldığına dair bir memnuniyet içerisinde olurlarsa sosyal vergi yükümlüleri *(social taxpayer)* ile işbirlikleri artar (Torgler, 2003d: 129). Devlet güvenilir olmayan politikalar yürüttüğünde ve caydırıcı yöntemleri artırdığında içten vergi yükümlüleri olumsuz tepkiler verebilirler. Böyle bir durum vergi kaçakçılarının davranışları üzerinde olumlu etki oluşturabilir. Vergi zorlaması bir yere kadar artırılabilir. Çünkü caydırmanın marjinal maliyeti yüksek olabilir. Bu yöntemle vergi kaçakçılığı da bir yere kadar azaltılabilir (Torgler, 2003d: 131).

- ✓ **Dürüst (Gönüllü) Vergi Yükümlüsü (Honest Taxpayer):** Vergi ödememek için hiçbir bahane aramayan her durumda vergisini tam ve zamanında ödeyen vergi yükümlüsü tipidir. Vergi otoritesinin caydırıcı yöntemlerinden, vergi oranlarının yüksekliğinden, denetim sıklığından, vergi otoritesinin kendisine olan tutum ve davranışlarından etkilenmez (Torgler, 2003b: 27, 190). Long ve Swingen'in (1991) ifade ettiği gibi *"bazı bireyler vergi kaçırma konusunda sadece eğilimlidir (predisposed) ama vergi kaçırmazlar"* (Torgler, 2003b: 27, 190; Torgler ve Schneider, 2006: 2). Torgler'ın sosyal vergi yükümlüleri için ifade ettiği şartlı işbirlikçi kavramı *(conditional co-operators)* dürüst vergi yükümlüleri için yorumlandığında şartsız işbirlikçi *(unconditional co-operators)* haline dönüşmektedir (Torgler, 2003d: 124, 125).

1.5.5 Vergi Uyumuna İlişkin Davranış Bozuklukları

Vergi uyumuna ilişkin davranış bozuklukları kapsamında çoğulcu bilgisizlik, bilişsel çelişki davranışları ele alınmaktadır.

1.5.5.1 Çoğulcu Bilgisizlik (Pluralistic ignorance) ve Vergi Uyumu Açısından Analizi

Çoğulcu bilgisizlik *(pluralistic ignorance)* yaklaşımına göre çoğu grup üyesi herhangi bir grup normunu özel olarak reddebilir fakat diğer grup üyelerinin bu normları kabul edeceklerine inanırlar (Wenzel, 2005: 864). Çoğulcu bilgisizlik davranışı "kendi-başkası tutarsızlığı" *(self–other discrepancy)* biçiminde de ifade edilmektedir. Çoğulcu bilgisizlik yaklaşımı insanların kendileri ile başkaları arasında asimetrik bir ilişkinin olduğunu ortaya koymaktadır. Yani insanlar kendilerinin nadiren olumsuz davranış gösterdiğini buna karşın diğer insanların sürekli olumsuz davranışlar sergileme eğiliminde olduğunu düşünürler. Genellikle insanlarda kendilerini başkalarından daha olumlu değerlendirme eğilimi yüksektir. Kendi-başkası tutarsızlığı *(self–other discrepancy)* olarak bilinen bu yaklaşıma göre insanlar kendilerini diğer insanlar karşısında kötü göstermek istemeyebilirler. Buna karşın hiçbir gerekçe göstermeden kolaylıkla başkalarının dürüst olmadığını düşünebilirler. İnsanların böyle bir düşünce alışkanlığı geliştirmesinde kendini yükseltme, kendini gösterme ve sosyal arzu edilebilirlik, kendini kabul ettirme gibi unsurlar önemli rol oynamaktadır (Wenzel, 2005: 878, 879).

Miller ve McFarland (1987) çoğulcu bilgisizlik davranışını aynı sınıfta eğitim gören öğrenciler üzerinde incelemiştir. Miller ve McFarland öğrencilerin kendilerine anlatılan konularla ilişkili olarak sorular sorulduğunda çoğu öğrencinin konuyu anlamamasına rağmen anlamış gibi davranış sergilediklerini belirtmiştir. Çünkü her öğrencinin konuyu diğer öğrencilerin anladığını hesaba katarak gerçek düşüncelerini sergilemedikleri; diğer öğrencilerin konuyu anlamayabileceği ihtimalini düşünmedikleri ortaya çıkmıştır. Burada utanma, başkalarının yanında küçük duruma düşme gibi sosyal baskı faktörleri böyle bir tutarsızlığın ortaya çıkmasında etkili olmuştur (Wenzel, 2005: 864).

Vergi kaçırma davranışı ile çoğulcu bilgisizlik davranışı arasında da ilişki kurulabilir. Vergi yükümlüleri genellikle vergi kaçırma ile ilgili olarak kendi-başkası

tutarsızlığı *(self–other discrepancy)* yaşarlar. Vergi kaçıran vergi yükümlüleri diğer vergi yükümlülerinin her zaman kendilerinden daha çok vergi kaçırdığı algılamasına sahip olurlar. Bireyler kendi inançları ile başkalarına atfettikleri inançlar arasında bir tutarsızlık durumu yaşarlar. Bu durumun oluşmasında psikolojik olarak insanların yanlış davranışları başkalarına da atfetme durumunun rolü çok fazladır (Wenzel, 2005: 865). Bu noktada çevresel yanlış algılamalar bireylerin vergi ödeme davranışı üzerinde zararlı etkiler oluşturmaktadır. Çünkü bireyler yanlış algılanan normları kendilerine uyarlama yolunu seçebilirler. Kendi-başkası tutarsızlığı *(self–other discrepancy)* herhangi bir vergi yükümlüsünün ortalama bir vergi yükümlüsünden kendisini daha dürüst algılaması gibi mantıksız bir düşüncenin oluşumuna katkı sağlamaktadır (Wenzel, 2005: 878).

Çoğu vergi yükümlüsü vergi ile ilgili konularda etik değerlerin ve sosyal normlara uyum derecesinin ortalama bir vergi yükümlüsünden daha yüksek olduğu eğilimiyle hareket ederler (Wenzel, 2005: 866). Genellikle vergi yükümlüleri bireysel değerlendirmelerine ve inançlarına göre yeterli vergiyi ödedikleri anlayışıyla hareket etmekte *(kuralı kendisi koymakta / kendi koyduğu bir maksime göre hareket etmekte)* ve vergi yükümlülüğünü yerine getirdiklerine inanmaktadırlar. Çünkü onlara göre, başkaları kendileri kadar vergi ödememektedir.

Çoğulcu bilgisizlik davranışının ortaya çıkmasında adalet algılamaları da önemli bir rol oynamaktadır. Bu konuyla ilişkin olarak Lerner (1998) insanların dünyanın adaletli olması gerektiği düşüncesini sürekli bir ihtiyaç olarak öne sürdüklerini ifade etmiştir. Bu yüzden insanlar adaletsiz bir olay gördüklerinde bu adaletsizliğin cezalarla ve birtakım yaptırımlarla telafi edilmediğini gördüklerinde benzer adaletsiz uygulamaların gelecek yaşamlarında da kendi başlarına geleceği kaygısını taşırlar. İnsanlar vergisel adaletsizlikler söz konusu olduğunda da hem devlete hem de diğer insanlara karşı olumsuz tavır takınmaktadırlar. En kötüsü de zaman içerisinde bu olumsuz tutum ve davranışlar içselleştirilir hale gelmektedir (Davis, Hecht ve Perkins, 2003: 42).

Sonuç itibariyle çoğulcu bilgisizlik yaklaşımına bağlı olarak kendi-başkası tutarsızlığı sosyal normların yanlış algılanmasına neden olmakta ve bireysel inançlarının erozyona uğramasından dolayı diğer vergi yükümlülerinin dürüst

davranmayacakları varsayılmaktadır. Bu yüzden vergi uyumsuzluğu ortaya çıkmaktadır (Wenzel, 2005: 878, 879). Çünkü kendi-başkası tutarsızlığı yaklaşımına göre çoğu vergi yükümlüsü kendilerinin başkalarından daha yüksek bir vergi dürüstlüğü derecesine sahip olduğunu düşünmektedirler[49](Wenzel, 2005: 879). Böylelikle vergi yükümlüleri vergi ödememelerinden kaynaklanan etik/ahlaki maliyetleri göz ardı etmekte; bir bakıma savunma mekanizması geliştirmektedirler.

1.5.5.2 Bilişsel Çelişki (Cognitive Dissonance) ve Vergi Uyumu Açısından Analizi

Leon Festinger (1957) tarafından ortaya atılan bilişsel çelişki *(cognitive dissonance)* teorisi insan davranışlarının oluşmasında tutarlılık yönünde bir baskının bulunduğunu ileri sürmektedir. Diğer bir deyişle bilişsel çelişki bir kişi tutumlarıyla uyuşmayan bir davranışta bulunduğunda ortaya çıkan olumsuz ve rahatsız edici bir güdüsel durum olarak ifade edilebilir (Taylor, Peplau ve Sears, 2007: 146). İnsanlar davranışları inançlarıyla (tutumlarıyla) örtüşmemesine rağmen bu davranışları kendi içlerinde rasyonalize etme çabası içerisine girmekte; tam manasıyla inanmadıkları bir düşünce için biliş unsurları arasında bir "tutarlılık" oluşturmaya çabalamaktadırlar (Oxoby, 2003: 367). Bu durum bilişsel psikolojide "inançların düzensizliği paradigması" *(belief disconfirmation paradigm)* olarak nitelendirilmektedir. (Graham, 2007: 20).

Bilişsel çelişki insanlara ilk planda psikolojik olarak bir huzursuzluk verse de "deneyimsel çelişkiler" *(experience dissonance)* genellikle yeni bilişsel çelişkilerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bu yönüyle bakıldığında bilişsel çelişki motivasyonel özelliklere sahip, psikolojik bir gerilim olarak nitelendirilebilir (Oxoby, 2003: 367; Graham, 2007: 20). Çünkü bilişsel ve psişik süreçler bireylerin sosyal çevreden, diğer insanlardan ve her türlü bilgiden edindikleri duygu, düşünce ve algılamalar sonucunda bilinç dışı bir takım mekanizmalarla davranışta bulunabileceğini ortaya koymaktadır (Kornhauser, 2008: 143).

[49] Sandmo bu konuyla ilişkin olarak yaptığı çalışmada vergi kaçırmada bir doymuşluk olduğu, ancak diğer vergi yükümlülerinin vergi kaçırdığı anlaşıldığında bu doymuşluğun azaldığını ifade etmiştir. Frey ve Torgler ise vergi yükümlülerinin vergi kaçakçılığının ortak olduğuna inandıklarında vergi etiğinin düştüğünü ve diğerlerinin dürüst olduğuna inanmaları durumunda ise vergi etiğinin arttığını belirtmişlerdir (Saraçoğlu, 2008b: 61).

Bilişsel çelişki psikolojik gerilim oluşturmakta ve insanlar onu azaltma ya da giderme yönünde bir baskı duymaktadırlar. Çelişkiyi azaltma tutarlılık ya da uyumu yeniden sağlayacak yönde davranma demektir. Uyumu ya da tutarlılığı sağlamanın yani çelişkiyi azaltmanın üç yolu bulunmaktadır (Taylor, Peplau ve Sears, 2007: 146).

- ✓ Birincisi, sık sık mümkün olmamakla birlikte tutuma ters düşen davranışı değiştirmedir.
- ✓ İkincisi çelişkinin önemini azaltmadır. Bazen insanlar tutumlarını değiştirmelerine gerek kalmayacak biçimde çelişkinin önemini azaltırlar.
- ✓ Üçüncüsü ise tutumu değiştirmedir: İnsanlar çoğu kez tutumları ile davranışları arasındaki çelişkiyi artık davranışlarıyla çelişkili olmayacak biçimde tutumlarını değiştirerek azaltır ya da giderirler.

Bilişsel çelişki yaklaşımından vergi uyumu analizinde de yararlanılabilir. Çünkü vergi yükümlüleri vergi ödeme kararlarını verirken çeşitli psikolojik ve bilişsel faktörlerin etkisi altında kalmaktadır. Bu noktada vergi yükümlülerinin vergi adaletine ilişkin olumsuz algılamaları, toplumun genelinde (referans gruplarının) vergi kaçırıldığına ilişkin algılar, devlete olan güvensizlik ve vergilerin amacına hizmet etmediği şeklindeki algılar vergi ödeme kararlarında bilişsel çelişkileri de ortaya çıkarmaktadır. Örneğin bir vergi yükümlüsünün vergi kaçırdığının farkında olması yani *"vergi kaçırma bilişi"* ile vergi kaçırmanın yasal bir suç olduğunun bilinmesi yani *"vergi kaçırmak yasal suçtur"* bilişi birbirinin tersini gerektiren iki biliştir. Eğer bu durumlardan birinin tersi doğru olmuş olsaydı birey çelişki ya da rahatsızlık yaşamak zorunda kalmayacaktı. Yani çelişen bilgilerin artması buna karşın uyuşan bilgilerin azalması bilişsel çelişki durumunu ortaya çıkarmaktadır. Aşağıda vergi uyumu açısından çelişen bilgiler ile uyuşan bilgileri artıran unsurlar yer almaktadır.

- ✓ **Vergi uyumu açısından çelişen bilgilerin artması:** Toplumun genelinde vergi kaçırıldığına ilişkin algılar, vergi adaletsizliği algısı, ödenilen vergiler karşılığında yeterli kamu hizmeti alınamadığına ilişkin algılar *(mali sömürü hissi)* vergilerin amacına hizmet etmediği algısı *(yolsuzluklar, hizmet*

kayırmacılığı, rant kollama faaliyetleri), vergi affı beklentisi, vergi yerine zekat verme ve yardımseverlik (altruism) vs.

- ✓ **Vergi uyumu açısından uyuşan bilgilerin artması:** Ödev ve sorumluluk etiğine sahip olma, vergi bilincinin yüksek olması, dini referanslarda vergi vermenin erdemli bir davranış olarak ifade bulması, vergi ödemenin toplumda sosyal bir norm olarak yerleşmesi, vergi ödememe durumunda yaşanılan suçluluk ve utanma duygusu, yakalanma ve cezalandırılma korkusu, devlete bağlılık ve itaat vs.

Esasen vergi yükümlülerinin vergi ödememek için çelişen bilgilerini artırması psikolojik bir savunma mekanizması olarak görülebilir. Bu durumdaki kişi kendisini rahatsız eden iç tutarsızlığı ortadan kaldırmak için ya da azaltmak için kendine bahaneler üretmekte, bir nevi kılıf aramaktadır. Davranışını meşrulaştırma çabası içerisine girmektedir. Bu noktada vergi yükümlüsünün öğrenilmiş çaresizliği[50] de

[50] [50] Seligman tarafından ortaya atılan **Öğrenilmiş Çaresizlik *(Learned Helplessness)*** bireyin tepki ve davranışlarının sonuca ulaşmada boşuna olduğu ve isteklerini gerçekleştirebilmede çabalarının başarısız olması nedeniyle bunun gelecekteki davranışlarını da etkileyeceğini (kontrolsüzlüğün devam edeceği) düşünmesi, bireyin kaygılanması ve korku yaşaması ve bu nedenle de sonucu kontrol etmek için motivasyonunda düşüş görülmesi olarak ifade edilmektedir (Güler, 2005: 383-386). Bu modele göre davranışları ile belirli bir sonucu kontrol edemeyeceğini öğrenen bir bireyde; güdüsel, bilişsel ve duygusal alanlarda yetersizlikler ortaya çıkmaktadır (Ersever, t.y.: 624). Araştırmalar, davranışlarıyla sonucu kontrol edemeyen organizmanın başlangıçta hareketsiz kaldığını, denemeler ilerledikçe, edilgen hale geldiğini (pasifleştiğini) ve ilerleyen safhalarda durumun; davranış-sonuç ilişkisi bakımından tam bir çaresizlik/acizlik halini aldığını ortaya koymaktadır. Önceki tecrübelerinde istenilen sonucun ortaya çıkmasını sağlayamayan ve davranışları ile bir sonucun ortaya çıkışını kontrol edemeyeceğine (başarısız olacağına) inanan bir insan, gelecekte davranışlarıyla sonucu kontrol edebilecek dahi olsa, sonucu kontrol etmesini mümkün kılacak davranışları göstermeyecektir. (Aktan, 2006: 9). Bu noktada vatandaşlar sosyal amaçlara yönelik olan değerlerini yitirdikleri zaman vergi etiği de dibe vurmuş olmaktadır. Böyle bir durumda toplumda **"kinikizm"** yaygın bir davranış halini almaktadır (Braithwaite ve Ahmed, 2005: 526). Kinikizm bir ahlak felsefesidir. Sinop'lu Diojen'in *"gölge etme başka ihsan istemem"* sözü kinik felsefenin temelini oluşturmaktadır. Kirene ahlakı ise bir haz ahlakı (hedonizm) anlayışıdır. İşte bu kinik ve kirene ahlakına sahip olan kimseler aktif olarak değişime direnmeseler de pasif tavırları ile değişimin gerçekleştirilmesine bir katkıda bulunmazlar. Her toplumda *" görmedim, duymadım, konuşmadım"* formatına uygun bireyler bulunmaktadır. *"Bana dokunmayan yılan bin yıl yaşasın…"* mentalitesinin yaygın olduğu bir toplumsal kültür ortamında değişimi gerçekleştirmek gereçekten güçtür (www. canaktan.org). Özellikle siyasal ve yönetsel alanda ortaya çıkan yozlaşmanın temelinde, siyasal ve yönetsel sistemin bu olgu karşısında gösterdiği zaafın yanında, toplumsal etiğin erozyona uğraması da yatmaktadır. Artık toplumda hangi davranışın etik hangi davranışın etik dışı olduğuna ilişkin karmaşık bir durum vardır. Özellikle bireyler toplumsal meselelerde kendilerinin bunu düzeltmeye gücünün yetmeyeceğini düşünür ve hatta *"böyle gelmiş böyle gider"* diyerek bu durumu *"kader"* olarak görmektedirler. Benzer şekilde*, "bu ülkede zaten her şey bozuk"* anlayışı ile hareket edilerek kötü yönetim uygulamalarına tepkisiz kalmak da sıklıkla karşılaşılan bir davranış biçimidir (Eken ve Tuzcuoğlu, 2005: 115). Bu tür davranış biçimleri bireysel ve örgütsel anlamda etik değerlerde erozyona yol açmakla birlikte kamu etiği ve vergi etiği de bu durumdan olumsuz yönde etkilenmektedir.

bilişsel çelişkiyi de tetiklemektedir. Vergi uyumu açısından bilişsel çelişki durumlarına aşağıdaki örnekler verilebilir.

(i). Devlete olan bağlılık ve güven seviyesi bilişsel çelişki açısından analiz edilebilir. Genellikle birey ve devlet arasındaki vergi ilişkisi psikolojik sözleşme olarak da ifade edilir (Feld ve Frey, 2006: 4). Devlete olan güven seviyesi arttıkça vergiye gönüllü uyum artmaktadır. Aksi takdirde verginin bireyler üzerinde etik maliyeti azalacak vergiden kaçınma ve vergi kaçırma durumları ortaya çıkabilecektir. Bu noktada devlete olan güvensizlik vergi uyumu açısından çelişen bilgilerin artması anlamına gelmektedir. Fakat vergi yükümlüsü vatandaşlık görevi gereği ödemesi gereken vergiyi *(uyuşan bilgi)* ödememesi durumunu devlete olan güvensizliğe *(çelişen bilgi)* bağlayabilir. Bu noktada vergi yükümlüsü kendi içinde çelişki durumu oluşturan biliş unsurları arasında bir tutarlılık oluşturmaya çalışmakta; olumsuz davranışını meşrulaştırma çabası içerisine girmektedir.

(ii). Vergi uyumu açısından başka bir bilişsel çelişki durumu da vergi yükümlülerinin siyasal iktidara bakış açısıyla ilgili olarak ortaya çıkabilmektedir. Siyasal iktidarlar yaptıkları vergisel düzenlemelerle bireyler üzerindeki vergi yükünü etkilemektedirler. Genellikle bu vergi yükü subjektif bir vergi yüküdür yani verginin psikolojik maliyetleri her vergi yükümlüsü açısından aynı olmayabilir. Bazı vergi yükümlüleri siyasal iktidarın yaptığı vergisel düzenlemeleri olumsuz olarak algılayabilir. Bu algıyı belirleyen en önemli faktörlerden birisi vergi yükümlülerinin siyasal iktidarı desteklemiş olup olmamasıdır (Şenyüz, 1995, Tuay ve Güvenç, 2007: 25). Bu noktada vergi yükümlülerinin memnun oldukları bir hükümetin politikalarına yanlış da olsa "doğrudur", ya da tam tersine memnun olmadıkları bir hükümetin doğru uyguladığı vergi politikalarına "yanlıştır" diyebildikleri görülmektedir. "*Kelley Eğilimi"* olarak adlandırılan bu durum vergi kaçakçılığı açısından önemli sonuçlar doğurabilmektedir (Çiçek, Karakaş ve Yıldız, 2008: 38, 39).

(iii). Vergisel konulardaki bilişsel çelişki durumu siyasetçiler açısından da söz konusu olabilmektedir. Örneğin muhalefet partisine mensup bir belediye başkanı adayı aslında vergilerin artırılması gereğine inanabilir. Ancak muhalefet partisi üyesi olarak ve oy almak amacıyla, vergilerin azaltılması gerektiği yolunda bir demeç verir. Bu durumda adayda gerçek bir tutum değişmesi görülecek midir? Büyük

olasılıkla hayır, çünkü böyle bir demeç vermeyi kendi kendine makul gösterecek yeterli objektif gerekçeleri vardır. Gerçek tutumunu söylese partisiyle arası açılabilir, seçimi kaybedebilir. Demek ki davranışı bir baskı sonucu ortaya çıkmıştır; bilişsel çelişki az olduğu için gerçek tutumunu değiştirme yoluna gitmemektedir. Aday partisinin normuna *"itaat"* etmektedir (Kağıtçıbaşı, 2008: 180). Burada adayın gerçek düşüncesi ile davranışı arasında bir tutarsızlık oluşmakta, aday farklı gerekçelerle bu durumu kendi içinde meşrulaştırma çabası içerisine girmekte, bilişsel çelişkilerden kurtulma çabasında olmaktadır.

(iv). Örneğin bir milletvekilini televizyonda devletin yaşlılar için ödediği sağlık giderlerini kesmesi gerektiğini savunurken dinlediğimizi varsayalım. Kendi kendinize *"Peki, az bir maaşları olan emeklilere ya da özürlü ve yoksullar gibi, kendilerine bakamayacak durumda olanlara ne olacak?* Birileri bu insanları desteklemek zorunda ve devlet programları bunu yapmanın tek yolu" diyorsunuz. Bu olumsuz bilişsel tepkiler sizin milletvekilinin konumunu kabul etme olasılığınızın düşük olduğunu göstermektedir. Fakat eğer kendinize, *"Bu doğru, vergiler bu yüzden çok yüksek ve bu sağlık ödemeleri herkesin kendisinin ödemesi gereken pahalı hastane masraflarına gidiyor"* derseniz, konuşmacının konumunu benimseme eğiliminiz yüksek olacaktır (Taylor, Peplau ve Sears, 2007: 153).

Sonuç itibariyle, eğer sürekli bilişsel çelişkilerden kurtulma çabası içinde olursak hata yaptığımızı da kabul etmeyiz. Hatalarımızı hasır altı eder, hatta aslında yaptığımızın hata olmadığına inandırırız kendimizi ki; bu uzun vadede tehlikeler yaratabilir. Hataları kabul edebilmek ve onların sorumluluğunu üstlenmek ve sürekli bir savunma içine girmemek hepimizin ulaşması gereken bir erdemdir (Kağıtçıbaşı, 2008: 182, 183). Bu noktada vicdan duygusu önemli bir rol oynamaktadır. Fenelon'un *"İnsan, ne takdir etmek istediği yüceltmeye ve ne de aşağılamak istediği şeyi aşağılamaya başarılı olamaz. Çünkü gerçeğin ve adaletin sonsuz olan bu sınırına müdahale edemez"* (Bertrand, 2001: 22) şeklindeki aforizması insanların vicdanen rahat olmalarının gereğine dikkati çekmekte ve insanların sürekli bilişsel çelişkilerden kurtulma çabasının insanı hatadan başka bir noktaya ulaştıramayacığını çok net ifade etmektedir.

II. BÖLÜM

ETİK VE VERGİ ETİĞİ: VERGİ UYUMUNUN ETİK AÇIDAN İNCELENMESİ

2.1 VERGİ ETİĞİ: KAPSAM VE ÖNEMİ

İnsan varlığı temelde kendi bencil çıkarlarını rasyonel bir biçimde kovalayan bir yapıya sahipse de aynı zamanda insanın diğer insanlara karşı hissettiği yükümlülüklerden oluşan etik/ahlaki bir tarafı da bulunmaktadır (Fukuyama, 2005: 57). Bu yüzden bireyler yaşamları boyunca etik davranmakla bencil çıkarları arasında bir denge kurmaya çalışmaktadırlar. Özellikle etik fenomeni mali ve ekonomik alandaki aktörlerin algı, tutum ve davranışlarının oluşmasında da belirleyici bir rol oynamaktadır.

Vergi yükümlülerinin vergi ödeme davranışının ortaya çıkmasında da etik anlayışlar ve etik değerlere bakış açısı yönlendirici bir nitelik taşır. Özellikle 1990'lı yıllardan bu yana vergi etiği konusu artarak tartışılan bir sosyal fenomen olmayı sürdürmektedir. Öyle ki insanların neden vergi ödediği sorusu esasen verginin ortaya çıkış süreciyle beraber başlamış olsa da; vergi etiği konusundaki çalışmalar son 20 yıl içinde artış göstermiştir. Bu paralelde vergileme alanındaki denetim ve cezaların düşük olmasına rağmen insanların neden vergi ödediği konusu (kendi rızaları ile) vergi uyumu literatürü açısından vergi etiği yaklaşımına merkezi bir önem yüklemektedir (Torgler, 2007: 64; Torgler, Schaffner ve Macintyre, 2007: 3).

2.1.1 Etik Kavramı ve Önemi

Etik fenomenine ilişkin üzerinde görüş birliğine varılmış tek bir tanım yoktur. Etik[51], ilk planda kişilerin birbirleriyle ilişkilerinde değerlendirmelerini ve eylemlerini belirlemeleri beklenen değerlendirme ve davranış normları sistemleri anlamında kullanılmaktadır. Bunlar yazılı olmayan norm sistemleri, ya da belirli bir

[51] Etik sözcüğü, Türk Dil Kurumu'nun Büyük Türkçe Sözlüğü'nde felsefenin "ödev", "yükümlülük", "sorumluluk" ve "erdem" gibi kavramlarını analiz eden, "doğruluk" veya "yanlışlık" ile "iyi" veya "kötü" ile ilgili ahlaki yargıları ele alan, "ahlaki eylem" in doğasını soruşturan ve iyi bir yaşamın nasıl olması gerektiğini açıklamaya çalışan dalı şeklinde ifade edilmektedir (tdk.gov.tr, 2009).

zamanda, belirli bir kültürde neyin "iyi" neyin "kötü" olduğuna ilişkin değişik ve değişken norm sistemlerinden oluşmaktadır (Kuçuradi, 2003:8).

Etik aynı zamanda kişiler arası sosyal ilişkilerin kurulup geliştirilmesine rehberlik eden kurallardan oluşan normatif sistemler olarak da ifade edilebilir (Reckers, Sanders ve Roark, 1994: 826). Bir başka tanımlamada ise etik; *"Bir bireyin izlemesi gereken ahlaki standartlar ve kurallar"*, *"Bireylerin doğru olarak nasıl davranacağını açıklayan ve tanımlayan ilkeler, değerler ve standartlar sistemi"* şeklinde ele alınmıştır (Görmez, 2009:4).

Etik kavramı incelenirken genellikle değer kavramından yararlanılır. Etik Aristoteles'in tanımlamasında değerler bütünü olarak yerini almıştır. Bu noktada Aristoteles'in *"en yüksek iyiyi bulma çabası"* olarak tanımladığı, teorik ahlak[52] olarak da nitelendirilen etik, insana ne yapması ya da ne yapmamasını öneren bir dizi değerler bütünüdür. Bu değerler; ödevler, erdemler, ilkeler ve toplumun çıkarlarından oluşmaktadır[53] (Özdemir, 2008: 182; Özlem, 2010: 28).

Etiğin başlı başına bir değer olmasından dolayı etik kavramı; etik değerler boyutuyla da ele alınmıştır. İnsanlar arasındaki etkileşimin merkezinde yer alan prensipler ve standartların tamamı şeklinde tanımlanan etik değerler; yani dürüstlük, güvenilirlik, adaletli olmak gibi özellikler bireysel olmaktan ziyade, aynı zamanda toplumsal anlamda birinin diğerlerine karşı hareketlerini yönlendiren ilke ve

[52] Etik ve ahlâk sözcükleri günlük dilde sıklıkla birbirinin yerine kullanılabilmektedir. Aslında, etimolojik açıdan bu iki sözcük arasında bir anlam farkı bulunmamaktadır. Yunanca ethos sözcüğünden türemiş etik terimi ile Latince mores'ten türemiş moral (ahlâk) terimi gelenek, görenek, alışkanlık anlamında kullanılmaktadır. Ancak, ahlâkın olgusal ve tarihsel olarak yaşanan bir süreç, bir şey olmasına karşılık, etik bu olguya yönelen felsefe disiplinin adıdır. Bu nedenle, günlük dilde alışkanlıkla bir "ahlâksal problem" den söz edildiğinde, aslında, bunu etiğe ait bir problem, bir etik problemi olarak anlamak gerekir. Dolayısıyla etik kavramı ahlâk kavramını da içine alan daha geniş bir alana sahiptir (Delius; 1997' den aktaran: Canbay, 2001:126). Bu çalışmada ahlak ve etik aynı anlamlara gelecek şekilde kullanılmaktadır. Çünkü, etik ve ahlak arasındaki ayrım konusunda felsefeciler arasında bile tam bir görüş birliği bulunmamaktadır. Bu çalışmada "vergi ahlakı" yerine "vergi etiği" kullanılmasındaki temel amaç son yıllarda etik konusundaki çalışmalarda etiğin daha çok tercih edilmesidir. İş etiği, Kamu Etiği, Tıp Etiği, Meslek Etiği gibi ifadeler literatüre daha çok hakim durumdadır (Farklı alanlarda etik konusu ile ilgili yapılmış çalışmalar için bkz. *"2. Siyasette ve Yönetimde Etik Sempozyumu"*, 18-19 Kasım-2005-Sakarya ve *"Kamu Etiği Sempozyumu",* 25-26 Mayıs 2009-TODAİE, Ankara).

[53] Felsefeci C. Solomon ise etik kavramının bugün belli grup ya da toplumların tutumlarını, karakterini birbirinden ayıran özellikler üzerinde yoğunlaştığını ifade etmektedir. Solomon'a göre etik iki temel konu ile ilgilidir: (1) İyi insan olmanın gerektirdiği özellikler (2) Bireyin davranışlarını belirleyen ve sınırlayan kuralların neler olması gerektiğidir (Aydın, 2010: 6). Etik bu noktada doğru-yanlış, ödev-yükümlülük ve toplumsal sorumluluk ve erdem gibi kavramları sorgulamaktadır.

standartlar şeklinde ifade edilebilir (Kılavuz, 2002: 256). Takiyettin Mengüşoğlu'nun etik tanımında etiğin değer olma özelliği şu şekilde vurgulanmaktadır *"insanın hareket ve faaliyetlerini hususi bir problem sahası olarak araştıran, bu sahanın varlık-karakteriyle, onun temelini teşkil eden (yani bu sahayı tayin eden) prensiplerin varlık-karakterini, insanın hareket ve faaliyetlerinin bağlı veya müstakil olduklarını tetkik eden bilgi"*dir. Her insan eyleminin temelinde bu türden bir belirleyici bulunmaktadır; bu türden bir temele dayanmayan hiçbir insan eylemi yoktur. İnsan eylemlerini belirleyen bu temele "değer" denilmektedir. Bu yüzden etik ve değer kavramları birbirinden ayrılması zor kavramlardır (Tepe, t.y. : 6).

Etiğin bireysel ve toplumsal anlamda birçok görevi bulunmaktadır. Öncelikli olarak etiğin görevinin ahlaki bilinci geliştirmek[54] ve bundan ne kastedildiği konusunda insanları aydınlatmak, sonra ahlaki kavramları temellendirerek, anlamlarını güncelleştirmek ve yaşama geçirmek gerektiğinin ortaya konulmasıdır. Böylece kişi ve grupların ahlaki yaşamlarını tekrar bir temele bağlı olarak kurmaya yardım etmeyi hedefleyen etik, davranışlarımızın ahlakiliğini sorgular ve değerlendirir. Kişinin otokontrolünü, böylelikle, vicdanıyla yaşamasını sağlamaya katkıda bulunur. İnsanın okulda, evde, toplumda, iş yerinde, büroda kendisi dışındaki herkesi mikrokozmoz *(küçük evren)* olarak değerlendirmesine yol açarak, sevgi, saygı ve barış ortamının sürekliliğine katkıda bulunur. Etik bu sorunları çözme noktasında "*Eylemler ve onların sonuçları iyi mi, kötü mü*?", "*Bir kişinin eylemlerinden veya eylemlerinin sonuçlarından sorumlu tutulması ne demektir*?" gibi etiksel sorulardan yararlanmaktadır (Usta, 2010: 164, 165).

Etik konusu her geçen gün farklı etik algılamalar ışığında yeniden şekillenmektedir. Özellikle çağdaş demokrasi paradigması kişisel etik algısına yeni bir bakış getirmektedir. Buna göre özgür ve yaratıcı düşünce üzerine kurulan bilgi

[54] Ahlak gelişim ya da etik yargılama sistemleri, insanın psikolojik yapısı ile yakından ilgilenmektedir. Bireylerin davranışlarını ussallaştırarak, etik anlamda gerekçelendirme sürecinde bazı yapıların işlediği kuşkusuzdur. Freud'un id, ego ve süperego olarak tanımladığı yapıda bu üç sisteminde bazı işlevleri vardır. İd bireyin dürtülerinin ruhsal temsilcilerini kapsamasına karşın; ego, kişinin çevre ile ilişkilerini yürütme işlevini üstlenmektedir. Süperego ise zihnin ahlaki önyargılarını, ideal ve arzularını kapsamaktadır. Bireylerde süperegonun gelişmişlik düzeyi, davranışlarının etik/ahlaki ilkelere uygunluğunu kolaylaştırmaktadır. Çünkü süperegonun başlıca işlevleri; idden gelen içgüdüsel dürtüleri bastırmak ve ketlemek, egoyu gerçekçi amaçlar yerine etik/ahlaki amaçlara yöneltmeye ikna etmek ve kusursuz olmaya çabalamak şeklinde ifade edilebilir (Aydın, 2010: 10).

toplumu, bireysel özgürlük alanının genişletilmesini zorunlu kılarken, özgürlük adına bireyde dış denetim yerine iç denetim odağının oluşturulmasını öngörmektedir. Dolayısıyla çağdaş toplumda kurumsal etikten önce erdemli olma anlamında kişisel etiğin yerleştirilmesi gerekir ki o toplumsal yapı ve eğitimle ilişkili bir durumdur. Böylece, birey bir yandan toplumsal değer yargıları kazanımıyla çevreye uyum sağlarken, öte yandan da insan hakları, eşitlik, hak, adalet, özgürlük gibi etik temelli evrensel değerleri içselleştirerek kişiliğinde yeniden doğurmakta, kendi doğru ve ilkelerini geliştirmektedir (Uluğ, 2009: 9). Bu noktada bireysel etiğin gelişimi toplumun mali, ekonomik vs. farklı alanlarında kendini gösterebilir. Vergi etiği konusu bu açıdan önemlidir. Toplumda vergi uyumunun zorla (dış denetim yoluyla) gerçekleştirilmesinden ziyade bireylerin kendi isteğiyle (gönüllü uyum yoluyla) gerçekleşmesi ve vergi ödemenin erdemli bir davranış olarak algılanması ve sosyal bir norm olarak yerleşmesi ideal bir toplum oluşturulması açısından son derece önemlidir. Bu yüzden vergi etiği konusunun ayrıntılı olarak analizinin yapılması birey ve devlet arasındaki vergi ilişkisinin daha sağlıklı işlemesini sağlayacaktır.

2.1.2 Vergi Etiği Kavramı: Teorik Çerçeve ve Önemi

Vergileme açısından ideal olan vergiye olan uyumun toplumun kendi isteğiyle (gönüllü uyum / vergi etiği yoluyla) gerçekleşmesidir. Schopenhauer'in *"Bir kimse ne kadar ciddi şeyler yapma kabiliyetinde ise, o kadar gönülden gülebilir"* şeklindeki aforizması vergi gibi en ciddi konuların bile yumuşak bir şekilde sunulabileceğini çok net ortaya koymaktadır (Eskicioğlu, 2007: 146). Bu yüzden *"insanlar neden vergi kaçırır"* sorusunun yerine *"insanlar neden vergi öder"* sorusunu ikame etmek vergileme gibi en ciddi ve zor bir meselenin kolaylıkla çözülmesi yolunda önemli bir katkı sağlayacaktır. Bu noktada vergi etiği anahtar bir kavram olarak ortaya çıkmaktadır.

Vergi etiği; ilk planda vergi ödeme konusunda içsel bir motivasyon olarak tanımlanabilir (Torgler ve Murphy, 2004: 4). Vergi yükümlülerindeki bu içsel motivasyon esasen dışsal bir baskı ve zorlama söz konusu olmaksızın vergi ödeme konusundaki isteklilik ve etik/ahlaki yükümlülük olarak da nitelendirilebilir. (Kornhauser, 2008: 139, 141). Aynı zamanda vergi etiği zorla vergi uyumuna karşı

gönüllü vergi uyumu *(voluntary versus enforced compliance)* şeklinde de ifade edilmektedir (Slemrod, 2002: 8, 9).

Vergi etiği genellikle dar ve geniş açıdan tanımlanmaktadır. Dar anlamda vergi etiği tutumlarla ilişkilendirilirken geniş anlamdaki tanımlamalarda vergi etiği tutum ve davranışlarla birlikte ele alınmaktadır. Vergi etiğini dar anlamda tanımlayan Schmölders, vergi etiğini *"vergi kaçakçılığı ve vergi cezaları karşısında alınan vaziyet (tutum)"* olarak tanımlamış ve vergi etiği konusunun vergi zihniyetinin[55] genel çerçevesi içinde yer aldığını belirtmiştir (Schmölders, 1976: 107). Vergi etiği dar anlamda yapılan bir başka tanımında ise *"vergi suçlarına ilişkin tutumlar"* olarak ele alınmaktadır (Alm ve Gomez, 2008: 76).

Vergi etiği aynı zamanda vergi-hizmet bağlantısının ve vergilerin amaç ve işlevlerinin kavranmış olmasını ifade eden *"mali bilgi"* ve başta vergi kanunu olmak üzere tüm mali kurumlara ilişkin bilgi, duygu ve davranışlardan ibaret sayılan *"mali tutumlar"* ile bağlantılı bir kavram olarak da ele alınmaktadır (User, 1992). Bu konuda vergi etiğini tutumlarla ilişkilendiren Pommerehne (1985) şu değerlendirmelerde bulunmuştur:

> *"Tutumlar uzayabilir… vergi etiğini etkileyen varsayılan faktörler, özellikle vergi yükünün subjektif hissi…, vergi sistemindeki adaletin bireyler tarafından algılanışı…, vergi yükümlüleri ile vergi otoritesi arasındaki ilişki, subjektif vergi yükü ile adaletli değişim arasındaki ilişki, devlet tarafından sunulan hizmetler…"(Pommerehne (1985'den aktaran: Torgler, 2003b: 80).*

Vergi etiği, geniş anlamda ise vergiyi doğuran olaya muhatap olan kişilerin yasalara uygun ölçütler kullanmaları ve zamanında vergilerini ödemeleri konusundaki tutum, davranış, inanç ve değer yargıları şeklinde ifade edilmektedir (Yayla ve diğerleri, 2009: 55). Vergi etiği alanında öncü çalışmalara imza atan Song ve Yarbrough'a (1978) göre de vergi etiği (geniş anlamda) vatandaşların devletle

[55] Vergi zihniyeti vatandaşların bizzat vergileme ve vergileme ile yüklenen özel yükümlülükler karşısında takındıkları tavır olarak tanımlanmaktadır (Gökbunar vd., t.y.: 71). Vergi zihniyeti, vergi ödeme konusundaki bütün tutum ve davranış biçimlerini yansıtan bir özelliğe sahiptir (Nerre, 2004: 4; Nerre, 2001: 288).

aralarındaki ilişkiyi belirleyen tutum ve davranış normları olarak ele alınmaktadır (Song ve Yarbrough, 1978: 444). Song ve Yarbrough'a göre vergi etiğinin tutumsal ve davranışsal olmak üzere iki boyutu bulunmaktadır. Vergi etiğinin tutumsal boyutunu vergi yükümlülerinin vergi düzenlemeleri ile ilgili olarak gösterecekleri normatif tutumlar oluştururken, davranışsal boyut ise vergi yükümlülerinin vergi kanunlarına karşı nasıl bir uyma davranışı gösterdiği konusudur (Song ve Yarbrough, 1978: 444).

Song ve Yarbrough (1978) tarafından yapılan tanımlamalarda vergi etiği tutum ve davranış boyutuyla ele alınmasına rağmen son yıllarda Torgler tarafından yapılan vergi uyumu analizlerinde vergi etiği kavramı vergi yükümlülerinin davranışlarını ölçmekten ziyade vergi yükümlülerinin tutumlarıyla yakın olarak ilgilenen bir disiplin olarak ifade edilmektedir (Nerre, 2001: 288, 289; I. Penas ve S. Penas, 2007: 7; Torgler, 2003a: 4; Torgler, 2004: 239). Bu noktada vergi etiği çoğu ülkede yüksek bir vergi uyumunun açıklanmasında en önemli faktör olarak ele alınmaktadır (Martinez-Vazquez ve Torgler, 2007: 4, 5).

Vergi etiğine ilişkin yapılan farklı bir tanımlamada ise vergi etiği; vergi ve kamusal mal ilişkisi *(mali bağlantı)* açısından ele alınmıştır. Bu perspektiften bakıldığında vergi etiği *"vergi yükümlülerinin kamusal mallara gönüllü katılımı"* (Torgler ve Schneider, t.y. : 2) *"vergi yükümlülerinin mali dolandırıcılık algılamalarının derecesi*" (Alm ve Gomez, 2008: 84) ya da Charles Adams'ın (1993) ifadesiyle *"medeni bir toplum için katlanılan maliyetler"* (Torgler, 2003b: 256; Torgler, 2004c: 7) olarak tanımlanmaktadır. Vergi etiğini mali bağlantı çerçevesinde tanımlayanların üzerinde durduğu önemli bir nokta ise, bireylerin kamusal mallardan elde ettikleri faydaların genellikle soyut ve dolaylı olmasına karşılık; piyasadaki mallardan elde edilen faydaların doğrudan olması algılamasından dolayı kamusal mallardan elde edilen faydaların bireyler açısından daha az takdir topladığı gerçeğidir (Song ve Yarbrough, 1978: 442). Şüphesiz böyle bir durum vergi etiğini olumsuz yönde etkilemektedir

Vergi etiğine ilişkin yapılan bir diğer tanımlamada ise vergi etiği vicdanla ilişkilendirilmiştir[56]. Bu noktada vergi etiği, *"kişinin gerçek kazancı üzerinden vergi ödemekle yükümlü olduğunu kendi vicdanında duyması hali"* olarak tanımlanmaktadır (Doğanyiğit, t.y. :35). Avustralya'da vergi etiğine ilişkin olarak anlatılan bir fıkra vergi yükümlüsünün vergi ödeme kararı ile vicdanı arasındaki ilişkiyi çok belirgin bir şekilde anlatmaktadır (Torgler, 2008: 31).

> *"Bir adam Avustralya Gelir İdaresi'ne bir mektup yazar ve şu ifadeleri kullanır: Ödemem gereken gelir vergisini ödemediğimden dolayı bir türlü uyuyamıyorum. Anladım ki; gelirimden vergilendirilmesi gereken 1500 dolar var ve bu miktarı size gönderiyorum. Eğer hala uyuyamazsam geri kalanı da size göndereceğim" (Torgler, 2008: 31).*

Fakat vergi yükümlülerinin bu vicdani duyguya ulaşması çok kolay değildir. Çünkü vergi yükümlülerinin kişisel değerleri, sosyal normlardan etkilenme derecesi, çeşitli bilişsel süreçler, irrasyonel ve motivasyonel faktörler vergi etiğinin oluşmasında önemli belirleyenleri oluşturmaktadır (Kornhauser, 2008: 139, 141). Bu noktada vergi etiği; vergi bilinci[57] ve vergi kültürü ile ile iç içe olma özelliği göstermektedir. Vergi bilinci ile vergi yükümlüleri ödemiş oldukları vergilerle yararlandığı kamusal mal ve hizmetler arasında bir mali bağlantı ilişkisi kurarak vergi ödeme gerekliliğini fark edebilirler. Diğer taraftan toplumun genel yapısında varolan dürüstlük, adalet ve görev duygusu gibi değerler etkileşimi bir vergi kültürünü ortaya çıkarmakta ve bu noktada vergi etiği toplumdaki sosyal, ekonomik, kültürel ve psikolojik yapılar ışığında gelişme gösteren bir yapıya dönüşmektedir (Nerre, 2002: 34).

---

[56] Vicdan toplumsal koşullar ile belirlenmiş görgü ve bilgilerimizin sonucu aynı zamanda da kendi kendimizi yargılama yetkisidir. Bu yüzden vergi etiği de toplumların alt yapısıyla belirlenen ve alt yapıdaki ekonomik koşulların değişmesiyle değişebilen sosyal bir değer taşımaktadır. (Doğanyiğit, t.y. :35). Grasmick ve Bursick'e göre ise vicdan *(conscience)* aile ve arkadaşlar gibi önem verilen kişilere bağlılık, devlet tarafından konulan yasal yaptırımlarda olduğu gibi potansiyel cezalandırma kaynaklarından birisi olarak ele alınmıştır. Böylece, bu kavramlar da işlenmesi tasarlanan suçun beklenen yararını azaltarak suç işlenmesini azaltmaktadır (Çiçek, Karakaş ve Yıldız, 2008: 34).

[57] Vergi bilinci *(conscious)* / vergi farkındalığı *(tax awareness)* kavramları 20. Yüzyılda tartışılmaya başlanmıştır (Sinkuniene ve Levisauskaite, 2010: 30). Vergi bilinci, vergi yükümlüsünün ödediği vergi ile aldığı kamusal mal ve hizmetleri ilişkilendirmesidir. Bu farkındalık düzeyi bireyin ve bireyin içinde bulunduğu yakın çevrenin etkileşimi altındadır. Vergi bilincinin oluşturulması için vergi yükümlüsünün devletin ürettiği mal ve hizmetlerin ancak vergiler ile finanse edilebileceğini fark etmesi gerekmektedir (Savaşan ve Odabaş, 2005: 9, 10).

Şekil 10: Vergi Etiğinin Bütünleşik Yapısı

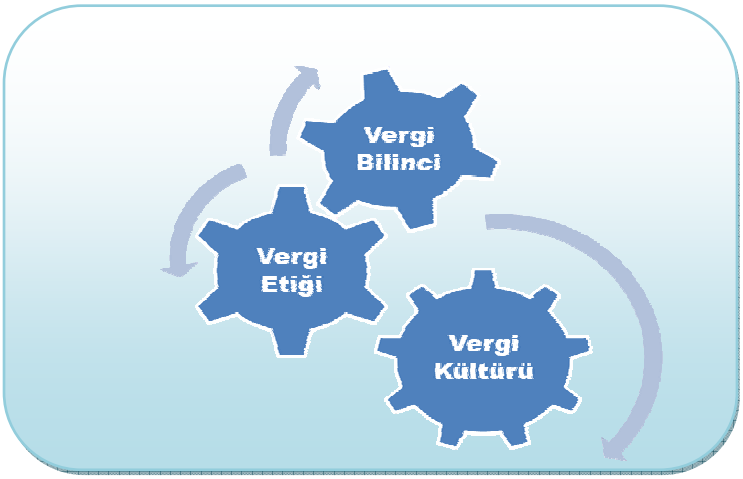

Vergi etiğine ilişkin yapılan bir başka tanımlama ise cebirsel açıdan yapılan tanımlamadır. Bu noktada vergi etiği *"vergiye ilişkin vergi yükümlülüklerinin yerine getirilme derecesi"* olarak tanımlanmaktadır. Bu noktada kanunen ödenmesi gereken vergi borcunun tam olarak ödenmesi vergi etiğinin de tam olduğunu gösterir. Yani vergi etiği; ödenen ile ödenmesi gereken vergi ilişkisine dayanmaktadır. Bu ilişki oransal bir ilişkidir ve teoride *"vergi dürüstlüğü standardı"* olarak ifade edilmektedir (Şenyüz, 1995: 33, 34).

Şekil 11: Vergi Etiği Formülü

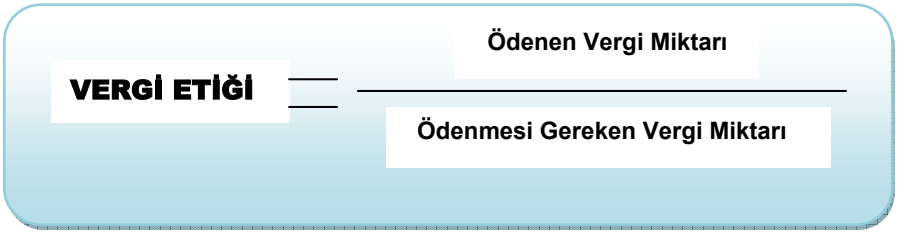

Buna göre vergi etiği ödenen vergi miktarının ödenmesi gereken vergi miktarına bölünmesi sonucu ortaya çıkan değerlere bakılarak anlaşılabilir. Bu oran 1'e ne kadar yaklaşırsa vergi etiği de o kadar yüksek olmuş olacak buna karşın 0'a yaklaştıkça da vergi etiği düşük olacaktır. Ancak vergilenebilir kapasite sınırının düşük düzeyde tespit edilmesi, bu oranı yükselteceğinden ilgili toplumun vergi etiğinin olduğundan yüksek çıkmasına neden olur ki, değerlendirmelerde bu noktaya dikkat edilmesi gerekmektedir (Şenyüz, 1995: 33, 34).

Sonuç itibariyle bir toplumdaki vergi etiği düzeyi vergi sistemlerini de doğrudan etkilemektedir. Beyan esasına göre vergi matrahının tespit edildiği bir vergi sisteminin başarısı, büyük ölçüde vergi yükümlülerinin vergi etiğine bağlı olacağından vergi etiği düşük olan bir ülkede gelirlerin dolaylı vergilere ve kaynakta kesme yöntemine göre toplamaya ağırlık veren sistem daha başarılı sonuçlar verecektir (Şenyüz, 1995: 34). Özellikle; vergi etiği zayıf olan ülkelerde beyana dayalı vergilerde, vergi denetiminin ve cezaların yetersiz olmasının da etkisiyle vergi yükümlüleri yakalanma ve cezalandırılma riskini göze alarak yanlış beyanda bulunabilmektedir. Bundan dolayı gelişmemiş ve vergi etiği zayıf olan ülkelerde vergi gelirleri % 70- 80 oranlarında dolaylı vergilerden elde edilirken; gelişmiş, ülkelerde söz konusu oran %15-20' lere kadar düşmekte ve vergi yükümlüleri gelirlerini doğru bir şekilde beyan etmektedirler. Bu yüzden vergi etiği ve bilincinin geliştiği ülkelerde dolaysız vergiler daha önemli ve başarılı uygulanmaktadır. Buna karşın; vergi etiği zayıf olan bir toplumda kamu idaresi kamu harcamalarını finanse edemediğinden dolayı vergi oranlarını artırmakta veya yeni vergiler koymaktadır veya vergi affı çıkararak geçmişte toplayamadığı vergileri toplamaya çalışmaktadır. İşte bu noktada fasit bir daire oluşmaktadır (Özler, 2009). Çünkü vergi etiği; vergi oranlarının artırılması ve vergi afları uygulamalarından sonra daha çok zayıflamakta ve toplanan vergilerin toplanması gereken vergilere oranı daha da düşmektedir. Bu yüzden özellikle gelişmekte olan ülkelerde vergi etiğinin geliştirilmesi vergi yükümlülerine olduğu kadar vergi otoritesine de büyük sorumluluklar yüklemektedir.

2.1.3 Vergi Etiği-Genel Etik İlişkisi (Verginin Pozitif Gerçekliği ve Etiğin Normatif İçeriği)

Aristotales'in *"en yüksek iyiyi bulma çabası"* olarak nitelendirdiği etik kavramı vergi alanında kullanıldığında vergi yükümlüleri açısından farklı bir niteliğe bürünmektedir. Bu noktada vergi etiği genel etikten ayrı olarak değerlendirilen ve anlam yüklenen bir kavrama dönüşmektedir. Genel etik değerlerin çok yüksek olduğu bir bireyde, vergi etiği çok düşük düzeylerde kalabilmektedir. İşin en ilginç yanı ise kişi bu durumu bir eksiklik olarak değerlendirmemektedir. Bu açıdan vergi etiği ele alınırken tamamlayıcı bir kavram olarak vergi bilincinin de öneminin belirtilmesi gerekir.

Etik ve vergi arasındaki iki uç noktayı birbirine yakınlaştıran bir kavram vardır: Ödev ve sorumluluk etiği. Özellikle etiğin deontolojik anlamda kendi içinde barındırdığı ödev ve sorumluluk etiği ile vergi ödemenin gerekliliğini ifade eden vatandaşlık bilinci ve erdemi de esasen kendi içerisinde bir ödev ve sorumluluk etiğini barındırmaktadır. Tam bu noktada vergi ve etik kesişmekte; vergi etiği ortaya çıkmaktadır. Etik soyut bir kavram olmasına karşın vergi sonuçları itibariyle somut bir gerçekliği ifade etmektedir. Etik dışı davranmanın yaptırımı kendini vicdanen kötü hissetme (suçluluk ve utanç duygusu gibi) içsel bir yaptırım olabileceği gibi saygınlık kaybı, toplumsal dışlanma gibi dışsal yaptırımlar da olabilir. Buna karşın vergi ödememe sonucunda devletin hukuku cebir yetkisine göre vermiş olduğu cezalar somut ve kesindir. Fakat deontoloji vergi ve etik arsındaki bu keskin çizgileri ortadan kaldırabilir. Çünkü vergi ve etiğin birbirine yaklaşması vergi yükümlüsünde etik/ahlaki maliyetlerin ortaya çıkmasını sağlayacaktır. Örneğin vergi yükümlüsü vergi ödememe sonucunda etik dışı davranmanın ortaya çıkardığı yaptırımları (suçluluk ve utanma duygusu, itibarında zedelenme vs.) kendi içinde hissedebilecek ve ileriki vergi ödeme kararlarında etik düşünceler belirleyici rol oynayabilecektir.

Şekil 12: Etik ve Vergi Etiği İlişkisi

Vergi ve etik arasında deontolojik açıdan bir ilişki kurulabilmesine rağmen, günümüzde vergi etiği genel etiği çok daha geriden izlemekte ve vergi yasalarına aykırı olan davranışlar bir çeşit *"toplumsal kabiliyet"* olarak nitelendirilmektedir. Özellikle 19. yüzyılda sosyal bilinçlenmenin giderek büyümesi ile birlikte bireylerin kişisel vergi ödeme eğilimlerine ve vatandaşlık duygularına yöneltilen talepler

artmaya başlamıştır (Schmölders, 1976: 108). Bu noktada W. Vocke, devletin sosyo-politik bir gereklilik olduğu fikrinden hareket ederek verginin esas unsuru olarak vatandaşların topluluk şuurunu görmektedir. Vocke'e göre;

> *"vergi vatandaşlar tarafından yerine getirilmesi gereken ahlaki (etik) bir görevdir; buna karşın fedekarlık teorisine özgü bu rijit görüş noktası, kamuoyunda kendini kabul ettirmekte zorlanmıştır"* [58]*(Schmölders, 1976: 108).*

Bu durumun ortaya çıkmasındaki çeşitli psikolojik nedenler şu şekilde ifade edilebilir.

- ✓ *"Vergilerin hiçbir karşılık esasına dayanmayan zorunlu ödemeler olması"* özelliği kişi için servet ve gelir sahibi olmaktan daha önemli olan *"iktidar"* sahasına müdahaleyi gerektirmektedir. Bu nedenle devletin söz konusu bu sahaya müdahale etmesinden kişinin duyduğu ilkel korku veya kamunun yararına olan hizmetler karşısında kişiyi etkileyen dini inançlar mevcut olmadığı takdirde vergi yükümlüsü bakımından vergi görevinin gerçekleştirilmesine karşı kuvvetli tepkiler oluşmaktadır (Schmölders, 1976: 110, 111).
- ✓ İkinci olarak; vergi yükümlülerinin vergiler ile finanse edilen kamu giderlerinin verimliliği konusunda inançları tam değildir. Aksine, vergi yükümlüleri, vergi ödemeleri ile amaçları itibariyle benimsemedikleri devlet giderlerinin ve hatta büyük ölçüde rakip firmaların yararlandıkları sübvansiyonların finanse edilmesine katkıda bulundukları hissine kolayca kapılabilmektedirler (Turhan, 1998: 199).

Yukarıda sayılan nedenlerden dolayı ve de modern psikolojinin kanıtladığı gibi vergi yükümlülüğü ile kişinin vicdanında kökleşen ahlaki/etik değerleri arasında hiç ya da pek az ilişki olduğu için hemen hemen her toplumda sık sık vergiye karşı

[58] Vergi etiğinden bahsederken, etik kavramının bireyin içinde bulunduğu toplumdaki görevlerini daha iyi yapabilmek için, yaşadığı dönemde uyulması gereken toplumsal ve hukuki normlarını içtenlikle benimsemesi anlamında kullanıldığını belirtmek gerekmektedir. Örneğin; Amerika Birleşik Devletleri'nde tahsilât yönüyle ulusal düzeyde % 85'lik bir gönüllü uyumun olması, vergi etiğinin yüksek olduğu şeklinde yorumlanabilir (Çiçek, Karakaş ve Yıldız, 2008: 27, 35).

tepkilerle karşılaşılmaktadır. Devletin vergi yükümlülüğünün ciddiye alınması yönünde yapmış olduğu çağrılar hemen hemen sadece kamu giderlerinin finanse edilmesi zorunluluğuna dayanmaktadır. Buna karşılık vergi mukavemeti; kişinin ilkel yapısına, içgüdülerine ve vergi yükümlülüğüne ters etki yapan çabalarına egemen olan bir etkendir (Schmölders, 1976: 110, 111). Bu noktada bireylerin vergiye karşı tutum ve davranışlarının sadece bireysel nedenlerle açıklanamayacağı aynı zamanda toplumsal dinamiklerin de vergi etiği analizinde değerlendirilmesi ihtiyacı ortaya çıkmaktadır.

Bir toplumda yüksek bir vergi etiğinin sağlanmasına yönelik olarak öncelikli yapılması gereken vergi kaçırma suçunun toplumda ağır bir suç olduğu algısının bireylerce benimsenmesidir. Vergi yükümlülerinin vergi yükünün adil olmadığına, ödenen vergilerin çarçur edildiğine, vergi idaresi tarafından kendilerine haksızlık yapıldığına inanmaları durumunda vergi yükümlüleri vergi kaçırmayı mubah ve doğal karşılayabilmektedirler. Bu durum Song ve Yarbrough (1978) tarafından yapılan çalışmada şu cümlelerle vurgulanmıştır.

> *"…..çoğu insan vergi kanunlarına saygı gösterebilir, fakat vergi kanunlarını ihmal etmeleri durumunda kesin bir (tutukluluk) ceza ile karşılaşmayacaklarını hissederler…bu yüzden tipik vergi yükümlüsü vergi kaçırmanın bisiklet çalmaktan çok daha hafif bir olay olduğunu düşünür…" (Song ve Yarbrough, 1978 : 443).*

Yukarıda da ifade edildiği gibi toplumun vergi suçlarına bakış açısı vergi uyumunun sağlanmasında belirleyici bir özelliğe sahip olabilir. Toplumdaki bireylerin vergi hilelerini ve vergi kaçakçılığını ciddi bir suç olarak değerlendirmeleri ve vergi kaçakçılığının ağır suçlarla cezalandırması şeklindeki görüşleri vergi etiğinin ve vergi bilincinin yüksek olduğunu gösterebilir. Aşağıdaki tabloda vergi sahtekarlığı ve vergi kaçırma suçlarının diğer ağır suçlar ile karşılaştırılması yapılmaktadır.

Tablo 9: Vergi Sahtekarlığı ve Vergi Kaçırma Suçlarının Diğer Ağır Suçlar İle Karşılaştırılması

Aşağıdakilerden hangisi sizce en ciddi suçtur?		Aşağıdakilerden hangisi sizce en ciddi suçtur?	
Adam kaçırma	% 52.1	**Kundaklama**	% 49.6
İçkili Araç Kullanma	% 23.3	**Zimmete Para Geçirme**	% 31.5
Çarpıp Kaçma	% 14.2	**Rüşvet**	% 11.9
Gasp	% 11.1	**Vergi Kaçakçılığı**	% 7.0
Vergi Sahtekarlığı	% 4.6	**Bisiklet Hırsızlığı**	% 4.4
TOPLAM	% 105.3	**TOPLAM**	% 104.4

Not : Genel toplamın % 100'ü aşmasının nedeni ankete cevap veren bazı kişilerin birden fazla suç için aynı sıralamayı yapmasından ileri gelmektedir.

Kaynak: Young-dah Song, Tinsley E. Yarbrough, "Tax Ethics and Taxpayer Attitudes: A Survey", Public Administration Review, Vol :38, No: 5 (Sept.Oct., 1978), s. 446.

Song ve Yarbrough (1978) tarafından Amerika'da yapılan bu araştırmada vergi sahtekarlığının % 4,6 orana sahip olduğu, dolayısıyla vergi sahtekarlığı *(vergi hilesi)* suçunun ciddi bir suç olarak algılanmadığı aynı zamanda diğer ağır mali suçlarla karşılaştırıldığında da vergi kaçakçılığı suçunun (%7.0) bisiklet hırsızlığı suçundan (% 4.4) çok az daha ciddi bir suç olarak algılandığı sonucuna varılmıştır.

Vergi suçlarına ilişkin yapılan diğer çalışmalarda da benzer sonuçlar alınmış ve vergi yasalarına olan aykırı davranışlar bir çeşit toplumsal kabiliyet olarak ifade edilmiştir. Bu fenomeni açıklamak amacıyla yapılan bir ankete katılanların % 43'üne yakın bir kısmı *"vergi suçlusunu kiminle mukayese edebilirsiniz"* şeklindeki soruyu *"kurnaz bir iş adamı" diye cevaplarken; % 27'si vergi suçlusunu "dolandırıcı"* olarak nitelendirmiştir. Söz konusu anketin çok ılımlı bir eğilime sahip bağımsızlar bakımından ortaya çıkardığı sonuç ise vergi kaçakçılarının cezalandırılması isteği ile ankete katılan kişilerin devlet karşısında aldığı vaziyet arasında sıkı bir korelasyon olmasıdır. Bu noktada sadece devlete karşı tutumları olumlu olan ticaret ve sanayi çalışanları ile serbest meslek çalışanları vergi kaçakçılarının oldukça ağır bir şekilde cezalandırılmasını talep etmiştir. Aynı anlamda vergi etiği ile ankete katılanların belirli kişisel özellikleri arasında da benzer bir ilişkinin olduğu saptanmıştır. Çünkü öncelikleri arasında başarıyı birinci planda tutan kişilerin oldukça gevşek bir vergi etiğine sahip olamlarına rağmen güvenlik unsuruna ağırlık verenlerin açıkça katı tedbirleri benimsedikleri görülmüştür (Schmölders, 1976: 108, 109).

Diğer taraftan bireylerde vergiye karşı olumlu algı, tutum ve davranışların oluşabilmesi için toplumda klişeleşmiş bazı söylemlerin de toplumsal hafızadan çıkarılması gerekmektedir. Aşağıdaki tabloda Türkiye'de en beğenilen ahlaki / etik söylemler yer almaktadır.

Tablo 10: En Beğenilen/Tasvip Edilen Ahlaki/Etik Söylemler

Ahlak olmayan yerde kanun birşey yapamaz.	%52,7
Bir ülkede namuslular da namussuzlar kadar cesur olmadıkça, o ülke kurtulamaz.	%30,6
Dün dündür, bugün bugündür.	%7,0
Başarıya giden her yol mübahtır.	%4,6
Kendim için bir şey istiyorsam namerdim.	%3,4
Benim memurum işini bilir.	%1,0
Anayasa bir kere delinmekle bir şey olmaz.	%0,7
TOPLAM	%100,0

Kaynak: Mehmet Sıdık Ensari, Cengiz Yılmaz, T. Sabri Erdil ve Lütfihak Alpkan (2007), *"Etik Algılar Arastırması"*, Odak Araştırma ve Danışmanlık, İstanbul, s. 22.'den aktaran: Mehmet Tosuner, İhsan Cemil Demir, *"Toplumsal Bir Olgu Olarak Vergi Ahlakı",* Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi 9 / 3 (2007). 1-20, s.5.

Toplumda güçlü etik söylemlere rastlanmasına rağmen vergi yükümlülerinin ekonomik yaşamda bu değerleri pek fazla dikkate almadığı durumlar da ortaya çıkabilmektedir. Türkiye örneğinde bu durumu Asaf Savaş Akat şu cümlelerle açıklamaktadır:

> "*...örneğin; yolda bulduğu paranın sahibini araştıran, yazılı belgesi olmasa bile borcuna son kuruşuna kadar sadık, kursağına haram para girmemiş bir vatandaş düşünelim. Bu kişinin güçlü ahlaki (etik) değerlere sahip olduğunu söyleyebiliriz. Sizce bu vatandaş faturasız mal alır satar mı? Gelir vergisi ödememek için gelirini saklar mı? Ruhsatsız inşaat yapar mı? Bekleme kuyruklarına yandan sızar mı? Vergi denetçisine rüşvet verir mi? Bu sorulara cevap olarak güvenle "hayır yapmaz" diyemezsiniz. Çünkü özel alandaki güçlü ahlaki (etik) değerler kamu alanını kapsamayabilmektedir. Buna paralel olarak kişinin haksız kazanç sağlaması da çoğu zaman takdirle karşılanabilmektedir"...(Akat, 2006).*

"...yurdumun güzel insanının büyük bir bölümü yerde para bulsalar, götürüp karakola teslim ederler, kapılarını açık tutmakta hiçbir beis görmezler, harama el uzatmazlar, bireysel birebir ilişkilerde fevkalade güçlü ahlaki (etik) değerleri vardır. Ve bunlar çok önemlidir. Aynı adamın vergi kaçırması, hem kendine doğal gelir, hem de etrafına. Vergi kaçırdığı için bir adama ahlaksız demek aklımıza gelmez. Bakkalsa, tartıda hile yapıyorsa, o hırsızlıktır, ama vergi ödemiyorsa o hırsızlık değildir. Vergi ödemeyelim, KDV'yi paylaşalım dediğinde, bütün Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları buna katılır. Çünkü bizim toplumsal ahlak (etik) anlayışımıza bu bir ahlaksızlık değildir. İlişki sadece devletle ilgili olduğunda bir takım sorunlar yaratılıyor. Modern toplumda hepimizin uyması gereken kurallar, hepimizin lehine. ....baktığımız zaman Türkiye'de o eski ahlaki (etik) değerler, bu yeni toplumla beraber gitmeye çalışıyor"... (Akat, 2007)

Bu tür yaklaşımlar vergi ile ilgili sorunların temelinde toplumsal sapma veya suçların toplumun bütününde meydana gelen değişikliklerden kaynaklandığını; bu nedenle vergiye karşı tepkilerin bireysel durumlarla açıklanamayacağını ifade etmektedir. Bu da sorunun bireysel olmaktan çıkıp "*sosyal patoloji"* haline geldiğini göstermektedir. Öyle ki toplumun etik değerlerinde meydana gelen yozlaşmalar siyasal karar alma sürecine de yansımaktadır. Bu noktada siyasi etikte ve bütçe etiğinde[59] meydana gelen yozlaşmalar da vergi etiğini de olumsuz yönde etkilemektedir. Çünkü; vergi etiği toplumsal dinamiklerden beslenerek gelişme

[59] Bütçe etiği; etik kural ve davranış normlarının bütçenin her aşamasına egemen olan işleyiş mekanizmalarına entegre olmasıdır. Diğer bir deyişle bir ülkede bütçelerin hazırlık aşamasından, uygulama, denetim ve sonuçlarının topluma sunulmasına kadar olan her aşamada kendilerinden beklenen fonksiyonlar yerine getirebilmeleri için sahip olmaları gereken etik normlar ve değerlerdir. Bütçe etiğinin gerçekleştirilmesinde, toplumun etik beklentilerinin ve taleplerinin yöneldiği adres öncelikle devlet olmaktadır. Bütçenin temel hedefi, mal ve hizmet üretiminin planlanması yoluyla toplumsal ihtiyaçların karşılanmasıdır. Bu üretimin gerçekleştirilmesinde, hükümetler kamu bütçeleri yoluyla bir sorumluluk üstlenmektedirler ve bu sorumluluk toplumun belirli bir kesimine karşı olmayıp, tümüne yöneliktir. Aynı şekilde, bu süreçte yer alan ve bütçeyle bağlantısı bulunan tüm kamu kurum ve kuruluşları ile bu kurumlarda görev alan kişilerin de sorumluluğu söz konusudur. Dolayısıyla, bütçe etiği ile sosyal etik bu noktada kesişmekte ve her ikisi de aynı amaca yönelmektedir. Bu nedenle, bütçe etiğini konu alan bir çalışmanın sosyal etikten soyutlanması mümkün değildir (Canbay, 2001: 130).

gösterdiği gibi, vergi etiğinde meydana gelen yozlaşmalar da sosyal ve siyasi alana kolayca yansıyabilmektedir. Aşağıdaki tabloda siyasal, bütçe ve vergi alanındaki yozlaşmalara örnek verilmektedir.

Tablo 11: Siyasal, Bütçe ve Vergi Alanındaki Yozlaşmalar

Siyasal Etiğin Yozlaşması	Rüşvet, yolsuzluk, adam kayırmacılık (iltimas), akraba kayırmacılık (nepotizm), eş-dost kayırmacılık (kronizm), siyasal kayırmacılık, patronaj, hizmetsiz memuriyetlik, hizmet kayırmacılığı, oy ticareti (log-rolling), oy satın alma, lobicilik, rant kollama, kamu sırlarını sızdırma ve vurgunculuk, gönül yapma (suvasyon) siyasal dalavere vs.
Bütçe Etiğinin Yozlaşması	Kaynakların verimsiz kullanılması, kaynak tahsisindeki sapmalar, bütçe ilkelerinden sapmalar, borçlanma yetkisinin kötüye kullanımı, denetim sorunları, niteliksiz personel vs.
Vergi Etiğinin Yozlaşması	Vergi Anomisi (Vergiden Kaçınma, Vergi Kaçakçılığı)

Kaynak : Coşkun Can Aktan, "Siyasal Ahlak ve Siyasal Yozlaşma", Yolsuzlukla Mücadele Stratejileri, Ankara: Hak-İş Yayınları, 2001, ss.51-69 ve Tülin Canbay, "Bütçe Etiği (Kavramsal Bir Yaklaşım)", Celal Bayar Üniversitesi, İ.İ.B.F., Yönetim ve Ekonomi, Yıl: 2001, Cilt :8, Sayı :2, ss.125-135'den yararlanılarak oluşturulmuştur.

Yukarıda ifade edilen yozlaşma türlerini ortadan kaldırmak için bireyi ve toplumu iyi anlamak gerekir. Bireyi anlamak için o bireyin içinde büyüdüğü ve şekillendiği çevreyi; toplumu anlamak için de o toplumu oluşturan bireyleri tanımak gerekir. Bu alanda belirleyici unsur olarak bireyi esas alan *"metodolojik bireycilik"* ve belirleyici unsur olarak toplumu esas alan *"metodolojik bütüncülük"* olmak üzere iki temel yaklaşım bulunmaktadır (Demir, 2003: 21).

Etik sorunların çözümünde belirleyici unsur olarak metedolojik bireycilik yaklaşımını esas alan görüşe göre; bireyi anlamak demek, onun düşüncelerini ve ilişkilerini anlamak demektir. Düşüncenin anlaşılması da başta dil olmak üzere kendini ifade biçimlerinin, ilişkilerin, o ilişkilere verilen anlamların, ilişkileri düzenleyen örtük ve açık kuralların anlaşılmasını gerektirmektedir. Bütün bunların bilinmesi de toplum kurallarının bilinmesi anlamına gelir. Bu durum; bir tür sebebin sonuçla, sonucun da sebeple açıklanması anlamına gelen döngüsel nedenselliktir (Demir, 2003: 22). Diğer taraftan etik sorunların çözümünde metedolojik bütüncülük yaklaşımını esas alan görüşe göre etik bozulma kişilerin değerlerinden çok toplumsal değerlerdeki etik bozulmadan kaynaklanmaktadır. Bu noktada kişisel değerler toplumsal değerlerin bir parçasıdır. Eğer toplumsal değerler kişinin bireysel çıkarlarını maksimize etmeyi teşvik ediyorsa, yani bencilliği onaylıyorsa, sonuçta

bireyler de aynı değerleri kabul edecektir. Öyle ki ayrıcalığın bir hak olarak görüldüğü bir ülkede vergi kaçakçılığı ve yolsuzluk yaygın bir davranış *(sosyal norm)* halini alabilir[60]. Bu nedenle öncelikle toplumsal değerlerin sorgulanması ve bu bozulmanın nedenlerinin ortaya konulması gerekmektedir (Kutanis, Bayraktaroğlu ve Özdemir, 2005: 213).

Bu yaklaşımlar olayın iki uç tarafını simgelemektedir. Birey ve toplum ilişkisindeki bu *"karşılıklılık" (reciprocity)* özelliği olaya tek yönden yaklaşan açıklamaların geçerliliklerine kuşkuyla bakılması sonucunu doğurmaktadır. Bireyleri toplumdan, toplumu da bireylerden tamamen ayırmak ve ayrı ayrı kavramaya çalışmak imkansızı gerçekleştirmeye çalışmak gibidir (Demir, 2003: 21). Bu noktada vergi yükümlüleri ile devlet arasındaki karşılıklılık esasına dayanan vergi ilişkisinde de devlet ve vergi yükümlülerinin ayrı unsurlar olarak ele alınmasının yerine; her iki taraf arasındaki etkileşimin analiz edilmesi, aynı zamanda kişisel ve toplumsal seviyede ortaya çıkan etik çatışma ikliminin ortadan kaldırılması vergi etiğinin oluşması açısından daha sağlıklı bir yaklaşım olacaktır.

2.1.4 Vergi Etiği: Tarihsel Perspektif

Vergiye psikolojik açıdan yaklaşılması daha çok 1960' lardan sonra gerçekleşmiştir. Vergi yükümlüsünün etik düşünceleri ışığında şekillenen algı, tutum ve davranışlarının tam anlamıyla inceleme konusu yapılması uzun süre ihmal edilmiştir. Böyle bir durumun oluşmasında vergilemenin sadece mali amaçlarının ortaya çıkarılması ve müdahaleci devlet politikalarının etkisi bulunmaktadır. Bu konuda İtalyan Maliyeci Francesco A. Rtipaci ahlaki/etik prensipleri maliye ve vergi alanına almanın çok tehlikeli olacağını ortaya koymakla beraber, vergilemeden beklenen amaçlarla araçların karışmaması gerektiğini belirtmiş ve vergiden

[60] Vergi etiği, tüm vergi yükümlüleri için aynı anlama gelmemektedir. Vergi etiğinin bazı vergi yükümlülerinde düşük olması sonuçta bunun genel ekonomi düzeyine yayılmasına neden olabilir. Çünkü bazı vergi yükümlülerinin vergisel hileler yaparak kendi lehlerine rekabet eşitliğini zedelemeleri diğer firmaları ya piyasadan çekilmeye ya da onların vergisel hile yapmalarına yol açmaktadır. Bu koşullar altında piyasanın bir kesiminde başlayan ticari ahlaksızlık ve vergi sorumsuzluğunun kısa bir süre sonra tüm kesimlere yayılması kaçınılmaz olmaktadır. Hatta bu durum toplum mühendisleri ve entellektüellerde bile görülebilir (Şenyüz, 1995: 33).

bahsederken "iktisadi vergi" söylemini ortaya atmıştır. Bu noktada iktisadi vergiyi şu şekilde tanımlamıştır:

> *"iktisadi bir gayenin tahakkukunu nazara alan vergi olarak değil, devletin azami bir istikrar içinde kalmasını mümkün kılan ve parlamentolarca tayin ve tespit edilen ve tecrübelere uygun düşen modern devlet gayelerinin tahakkukunu sağlayan bir vasıta" (Rtipaci, 1950 : 620).*

Rtipaci'nin iktisadi vergi adını verdiği; vergi psikolojisinin dikkate alınmadığı bu tür yaklaşımların ardından 1960-1970'li yıllarla birlikte "Köln Vergi Psikolojisi Okulu" *(Cologne School of Tax Psychology)* olarak bilinen Günter Schmölders ve diğer Alman bilim adamları tarafından ekonomi ile sosyal psikoloji arasında ilişkilerin kurulmasıyla vergi etiği alanındaki ilk çalışmalar ortaya çıkmıştır. Schmölders vd. ekonomik olayların sadece geleneksel dar bir bakış açısıyla analiz edilmemesi gerekliğini belirterek vergi etiğini vergi itaatsizliğine ait bir tutum olarak analizlerine katmışlardır (Alm ve Torgler, 2004: 5, 6; Kirchler ve Wahl, 2010: 1 Lillemets, 2010: 236; Martinez-Vazquez ve Torgler, 2007: 4; Torgler, 2003b: 4; Torgler, 2007: 65). Aynı zamanda Schmölders (1959) vergi uyumu literatüründe mali psikoloji kavramını ilk kullanan isim olma özelliğini taşımaktadır (McGill, 1988: 5, 6). Schmölders araştırmalarında vergi etiği seviyesini belirlemek amacıyla subjektif vergi yükü kavramını kullanmış, serbest meslek çalışanlarının diğer vergi yükümlülerine göre daha düşük bir vergi etiğine sahip olduğu sonucuna ulaşmıştır (Torgler, 2003b: 5; Leroy, 2008: 14). Strümpel (1969) ise Avrupa ülkelerinde karşılaştırmalı olarak yaptığı çalışmalarda vergi sistemlerini analiz ederek vergi etiğinin artırılması konusunda vergi uyum maliyetlerinin azaltılması gerektiğini belirtmiştir (Torgler, 2003b: 5, 6). Erard ve Feinstein (1994) ise vergi uyumu davranışlarında etik/ahlaki duyguların da modele eklemesi gerektiğini belirtmişlerdir. Bu konuda Andreoni, Erard ve Feinstein (1998) *"vergi uyumu modellerinde etik/ahlaki ve sosyal dinamiklerin gelişmemiş bir alan"* olduğuna dikkati çekerek çalışmalarıyla bu alandaki eksiklikleri kapatmaya çalışmışlardır (Torgler, 2003b: 6).

Günümüzde ise vergi etiği konusu her geçen gün popülaritesini artıran bir araştırma konusu haline gelmiştir. Özellikle 1990'lı yıllardan itibaren vergi uyumu konusundaki araştırmalarda *"insanlar neden vergi kaçırır"* sorusunun yerine *"insanlar neden vergi öder"* sorusu ikame edilmiştir. Bu konuda; Torgler, Feld, Frey, Slemrod, Kirchler gibi araştırmacıların vergi etiği disiplinine ilişkin ulusal ve uluslar arası ölçekteki multidisipliner (çok disiplinli) ve disiplinlerarası (interdisipliner) araştırmaları vergi etiğine yeni bir dinamizm kazandırmıştır. Bu çalışmalarda ülkeler arası vergi etiği ölçümleri yapıldığı gibi vergi etiği ile sosyal sermaye, kayıtdışı ekonomi, din, kültür gibi birçok değişken arasında ilişki kurulmuştur.

2.2 VERGİ ETİĞİNİN OLUŞMASI

Vergi ödeme konusunda içsel bir motivasyon olarak ifade edilen vergi etiği vergi yükümlülerinin kişisel değerleri, sosyal normlardan etkilenme derecesi, çeşitli bilişsel süreçler ile rasyonel olmayan faktörlerin ve motivasyonun etkileri sonucunda oluşmaktadır (Kornhauser, 2008: 139, 141). Bu noktada vergi etiğinin oluşması açısından motiflerden başlayıp davranışlara kadar giden süreçlerin iyi analiz edilmesi gerekir.

2.2.1 Motivasyonel Süreç: Tutum ve Davranışlara Giden Süreç

Vergi ödeme konusundaki algı, tutum ve davranışların ortaya çıkması bir süreç itibariyle gerçekleşir. İlk olarak vergi ödeme konusunda oluşan motifler bir araya gelerek movitasyona dönüşmekte bu motivasyon zaman içerisinde algı, tutum davranışlara dönüşmektedir. Bu yüzden motivasyonel süreç değerlendirilerek vergi etiğinin oluşumu daha iyi anlaşılabilir.

Motivasyonel sürecin ilk çıkış noktası olarak nitelendirilen motifler (güdüler) insanları belli bir davranışı yapmaya yönelten psikolojik unsurlar şeklinde ifade edilebilir. Bu psikolojik durum uyarıların (dürtülerin) belli bir birikim düzeyi ile birlikte insanı belli bir davranışı yapma yönünde harekete geçirmesidir. Motifler, akla dayanan unsurlardan değer sistemleri ve duygulara kadar uzanan unsurların bileşiminden oluşmaktadır. Bu bileşimlerin toplamı motivasyon gücünün etkisini belirlemektedir. İnsanların sahip olduğu motiflerin bir kısmı doğuştan varolmakta

(temel ve birincil motifler) bir kısmı ise *(ikincil motifler)* sosyalleşme süreci içerisinde öğrenilmekte ve kazanılmaktadır (Erkan, 1991: 30-34).

Motivasyon ise bir davranışın yapımcısının kendi davranışına *(sahip olduğu motiflere bağlı olarak)* geçerlilik kazandırmasıdır. Yani motivasyon belli bir kimsenin genel duruma ilişkin bilgisine bağlı olarak oluşturduğu motiflerin toplamıdır. Böylece motivasyon bir davranış sürecinin temelindeki yönlendirici unsurlar toplamı olarak ele alınabilir (Erkan, 1991: 32). Bir motivasyonun yerleşmesi oldukça karmaşık *(heterojen)* bir yapıya sahiptir. Çünkü motivasyon bireysel unsurlarla, sosyal statü ve sosyal kontroller tarafından birlikte belirlenmektedir. Kişi veya grupların sahip olduğu motivasyon yapıları, çeşitli motivasyon tiplerinin birlikte etkisi sonucu oluşmaktadır. Temel motivasyon tipleri şu şekilde ifade edilebilir (Erkan, 1991: 32-47).

- ✓ **Duygusal motivasyon yapısı:** Bunlar; hırs, rekabet, sempati ve antipati gibi unsurlara dayanırlar.

  Toplumdaki vergi adaleti algısı, subjektif vergi yükü hissi ve referans gruplarının vergisel konularla ilgili tutum ve davranışları vs. faktörler bireylerin vergi ödeme konusundaki duygusal motivasyon yapısını önemli ölçüde etkilemektedir. Genellikle vergiden kaçınan ve vergi kaçıran vergi yükümlüleri vergi ödememelerini diğer bireylere bağlayarak bu davranışlarını meşrulaştırma yolunu (savunma mekanizması) seçmektedirler.

- ✓ **Geleneksel motivasyon yapısı:** Bunlar yaşam alışkanlıklarından kaynaklanmaktadır. Başlangıçta bu tür davranışların temelinde yatan motif sonradan ortadan kalkmıştır. Onun yerini otomatik olarak gerçekleşen alışkanlığa bağlı davranış almıştır. Böylece karar vermek için geçmişten bugüne kadar olanlar ölçü olarak kullanılmakta, davranış kalıpları oluşmaktadır.

  Vergi etiği açısından bireylerde vergi kültürünün yerleşmesi vergi ödemeyi bir alışkanlık haline dönüştürebilir. Bir toplumda vergi ödemek ya da ödememek sosyal bir norm halini alabilir.

- ✓ **Değer sistemlerine dayalı motivasyon yapısı:** Bunlar dini, etik ve politik değer yargılarından kaynaklanmaktadır.

  Özellikle vergi yükümlülerinin etik ve dini değerlere bakış açısı, siyasi ve ekonomik yozlaşmalar, siyasal etik ve siyasal güven düzeyleri bireylerin vergi ödeme konusundaki değer sistemlerine dayalı motivasyon yapılarının oluşmasında belirleyici olmaktadır.

- ✓ **Amaçlara dayalı motivasyon yapısı:** Bunlar belirlenen amaçların gerçekleştirilmesine yönelik olarak oluşmaktadır. Ekonomik motiflerle ilişkilidir. Ekonomik motifler belli amaçların gerçekleşmesini sağlayan rasyonel motiflerdir.

  Vergi yükümlülerinin vergi ödemeyi ödev ve sorumluluk etiği şeklinde algılamamaları, her fırsatta vergiden kaçınmanın yollarını arayan, fayda-maliyet analizi yapan rasyonel vergi yükümlüsüne dönüşmeleri amaçlara dayalı motivasyon içerisinde ele alınabilir.

Temel motivasyon tipleri ve vergi yükümlüsü açısından yansımaları bu şekilde ifade edildikten sonra motivasyonların davranışlara dönüşme süreci şu şekilde ifade edilebilir. Öncelikli olarak doğal güdü *(motiv / motif)* bireyi eyleme iten istektir. İstek tekrarlanarak eğilime, eğilim devamlılık göstererek alışkanlığa, alışkanlık birey tarafından kanıksanarak kişisel tutuma, tutum ise dış etkilere karşı hareket kazanıp tepki *(davranış)* şeklinde toplumla paylaşılmasıyla da davranış kuralına *(ahlak/etik)* dönüşür. Toplumdaki diğer bireyler tarafından da benimsenip tekrarlanan güdü *(toplumsal güdü)* ise toplumsal davranış kuralına *(toplum ahlakı / etiği)* dönüşür (Serim, 2009: 156).

Şekil 13: Motivasyonların Davranışlara Dönüşme Süreci

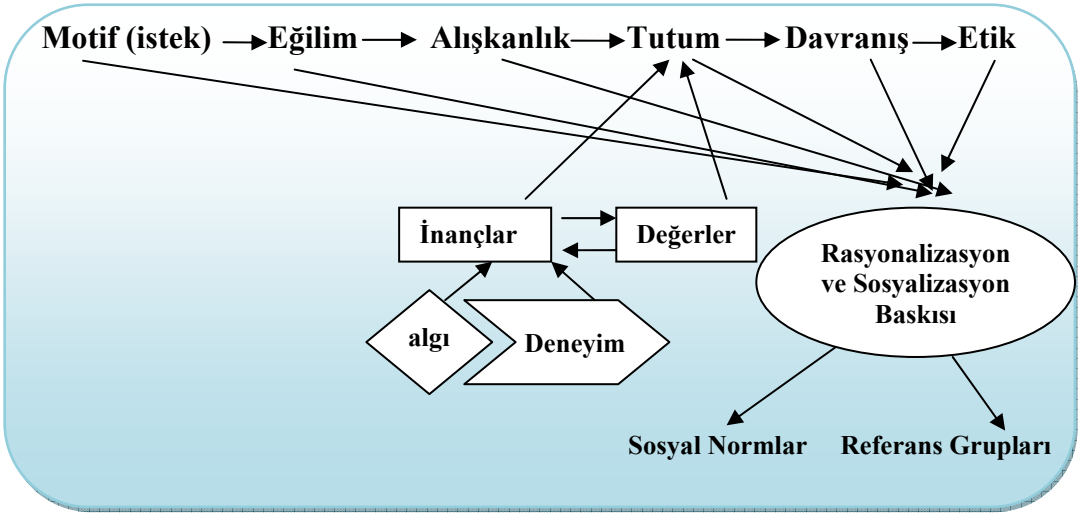

Kaynak : T. J. Moore (1995), *"Values, Attitudes, Behaviours"*, Unpublished doctoral dissertation, University of Nebraska at Lincoln. SRI Consulting Business Intelligence (SRIC-BI); www.sric-bi.com/VAL. *ve* Jack Flanagan, *"Values, Codes of Ethics and the Law",* s.23, http://www.charteredaccountants.com.au/files/documents/ethics%20paper_final.pdf ve Nilgün Serim, *"Vergi Ahlakını Biçimlendiren Faktörlerin Mükellef Davranışları Üzerindeki Etkisi",* Prof. Dr. Mualla Öncel'e Armağan**,** Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayını, Ankara Üniversitesi Yayınları No. 243 Ankara, 2009, s.156'dan yararlanılarak oluşturulmuştur.

Yukarıdaki şekilde de ifade edildiği gibi motifler tekrarlanarak eğilimlere, eğilimler süreklilik gösterdikçe alışkanlıklara dönüşmektedir. Alışkanlıklar ise kişilerin inançları ve değerleri ışığında tutuma dönüşmektedir. Tutumlar, değer yargılarının ve inançların arkasında gizli olan davranışsal eğilimler olarak ifade edilmektedir. Bu yüzden vergi etiğinin oluşmasında tutumların önemli bir özelliği vardır. Çünkü tutumlar algılarla, inançlarla ve değerlerle çok yakından ilişkilidir.

Özellikle algı ifadeleri ne kadar çok inanca dönüşürlerse bir sonraki dönemde o kadar hızlı ve görece düşük sorgulama maliyetiyle kullanılabilirlik özelliği kazanırlar. İnançlar algı ve deneyimleri birbirine bağlayan, aralarında süreklilik oluşturan bir bağ işlevi de görmekle beraber insanlar arası ilişkilerde belirsizliği azaltıcı bir role de sahiptirler. Bölük pörçük ve anlık algı veya duyumlar inanca dönüştükçe bir sonraki algı veya duyuma temel veya çerçeve oluşturarak insan deneyiminin süreklilik ve düzenliliğini sağlarlar[61] (Demir, 2003: 57-59). Bu noktada

[61] İnanç ile algı arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. Algılar gibi inançlar da farklı farklı işlev görürler. Bu yüzden algı-inanç ilişkisinde genelleme yapmak yanıltıcı olabilir. Ancak bütün inançlar algının bilgiye dönüşmesinde ve algı alanının belirsiz bıraktığı durumlarda görece önem kazanırlar (Demir, 2003: 56, 57).

değerler[62] de bir inanç[63] olması bakımından dünyanın belli bir kısmıyla ilgili algı, duygu ve bilgilerimizin bir bileşimi olarak tutumların oluşmasında belirleyici bir etkendir (Arslanoğlu, 2005). Sonuç itibariyle insanların inanç ve tutumları önceden bilinirse, davranışları da önceden kestirilebilir ve düzeltilebilir. Vergi yükümlüsünün tutum ve davranışları da bu perspektiften değerlendirilebilir. Özellikle tüm sayılan bu motivasyonel süreç içerisinde vergi yükümlüleri sürekli olarak rasyonalizasyon (bireysel çıkar hesapları) ve sosyalizasyon baskısıyla (sosyal normlar, referans gruplarının tutum ve davranışları) kuşatılmaktadır. Bu yüzden vergi yükümlülerindeki motivasyonel süreç içerisinde en önemli faktör olan içsel motivasyonun tanımlanması ve içsel motivasyon üzerinde etkili olan faktörlerin belirlenmesi vergi etiği fenomeninin daha iyi anlaşılmasını sağlayabilir.

2.2.1.1 İçsel Motivasyon

Vergi ödeme konusundaki içsel bir motivasyon olarak ifade edilen vergi etiğinin oluşması karmaşık bir yapıya sahiptir. Genellikle vergi etiği "kara kutu" *(black box)* olarak nitelendirilmektedir (Kornhauser, 2008: 143). Çünkü vergi etiği analizlerinde vergi yükümlülerinin bireysel çıkar hesaplarıyla, sosyal ve psikolojik durumları eş zamanlı olarak ele alınmaktadır (Torgler, 2007: 70). Fakat ekonomik analizlerin çoğunda 1960' lara kadar insandaki içselleştirilmiş değerler dışsal olarak ele alınmış ve değerlerin düzenlemelerden ve fiyatlardan etkilenmediği belirtilmiştir. Şüphesiz böyle bir yaklaşım vergi etiği konusunun da vergi uyumu açısından uzun yıllar dışsal bir faktör olarak ele alınmasına neden olmuştur (Torgler, 2003a: 4; Torgler, 2003b: 87).

---

[62] Whiteley (1995) değerleri, bir konuya yönelik olarak çok derinlerdeki düşünce ve duygular seklinde tanımlayarak; davranışların gözlemlenebilir olduğunu ancak, davranışları yönlendiren değerlerin ise gözlemlenemediğini ifade etmiştir. Bireylerin toplumsallaşma süreçleriyle birlikte edindikleri deneyimler sonucunda oluşan bireysel değer sistemleri yaşamın ilk yıllarında biçimlenir. Bu nedenle değerler, uzun sürelidir ve yavaş değişirler. Bu anlamıyla değerler, göreceli olarak bireylerin ve toplumların kişilik eğilimleri ve kültürel özellikleriyle uyuşan bir yapıya sahiptirler (Altıntaş, 2006: 23, 24).

[63] Dini inancın ödülünün bu dünya ile sınırlı olmayıp öte dünyayı da içine alacak bir nitelik taşıması ödül ve ceza bakımından dini inançları öteki tür inançlardan farklılaştırır. Ayrıca bir dini inanca sahip olma ve o inancın gereklerine göre yaşamanın yüklediği maliyetin büyüklüğü, o inanca sahip olmanın ödülü haline gelirse bu durumda fayda-maliyet karşılaştırması için nesnel ölçüt bulmak zorlaşır (Demir, 2003: 60).

Vergi uyumu araştırmalarında vergi etiği ile beraber içsel motivasyon konusunun ele alınması belli süreçler sonrasında gerçekleşmiştir. Bu noktada Sosyo-Ekonomik akımı ilk olarak 1890'larda popüler hale getiren Weber; Alman Tarihçi Okul'un temsilcisi Gustav von Schmöller ve Neo-Klasik Okul'un temsilcisi Karl Menger'in yaklaşımlarını uzlaştırma yolunu seçmiş, mali ve ekonomik olayların ortaya çıkmasında önemli bir rol oynayan bireysel tercihlerin sadece bireysel çıkar hesabından ibaret olmadığını aynı zamanda bireysel tercihlerin değerler, duygular, sosyal bağlar ve yargılar etrafında da şekillendiğini ortaya koymuştur. Fakat Weber'in bu çabaları Neo-Klasik İktisat'ın popüler hale gelmesiyle başarısızlığa uğramıştır. Bu durum sosyal ve psikolojik faktörlerin ekonomik analizlere eklenmesini geciktirmiştir. Fakat 1960'lı yıllarla birlikte sosyal psikoloji ve ekonomi arasındaki ilişki daha da açık hale gelmiştir. Özellikle Suç Ekonomisi çalışmalarıyla dikkat çeken Becker (1976) ile Hirshleifer's'in (1985) görüşleri konuya yeni bir boyut getirmiştir (Robison ve Hanson, 1995: 43).

"... Ekonomik yaklaşım tüm insan davranışlarına uygulanabilir" (Becker-1976).

"...Sosyal bilimler çok yakın bir zamanda ekonomiden ayırt edilemez bir hale gelecektir" (Hirshleifer's-1985).

Yukarıda da ifade edildiği gibi ekonomik yaklaşımların insan davranışlarına uyarlanması vergi uyumu literatüründe de değişime yol açmıştır. Bu noktada vergi etiği konusu öncelikli olarak ele alınmıştır. Bu noktada insan davranışlarının ortaya çıkmasında önemli bir rol oynayan içsel motivasyon konusu 1960'lı yıllarla birlikte ele alınarak vergi yükümlüleri açısından analiz edilmeye başlanmıştır.

Hirschman (1965) ve Sen (1977) insandaki içsel ve dışsal motivasyon arasındaki ilişkiyi ilk ele alanlardır. Frey (1997) vergi etiğini açıklamada dışsal motivasyona karşı içsel motivasyonu *(intrinsic versus extrinsic motivation)* ele almıştır (Torgler, 2003b: 87).

Frey tarafından ifade edilen bu yaklaşıma göre vergi yükümlüleri vergi uyumsuzluğuna yönelik denetim ve cezalar (caydırıcı faktörler) fazlalaştığında dışsal motivasyonun arttığının farkına varırlar. Bu durum diğer yandan içsel motivasyonun azalmasına neden olmaktadır. İçsel motivasyonun azalması durumunda vergi

yükümlüleri fırsatçı olabilecekleri ve vergi kaçıracakları hissine kapılırlar. Bu noktada içsel motivasyonu desteklemede ya da içsel motivasyona zarar vermede politik araçlar etkili olmaktadır. Bu yüzden içsel motivasyon politik araçların uygulanmasına bağlıdır. Fakat Frey'in de (1997) belirttiği gibi dürüst vergi yükümlülerinin katı vergi politikalarının doğrudan dürüst olmayan vergi yükümlülerine yönelik olduğunu algılamaları durumunda vergi etiğinin azalmayacağı ortaya konulmaktadır. Bu yüzden bedavacıları *(free-rider)* engelleyen, adalet ve eşitliği inşa eden düzenlemeler *(vergi aflarının ortaya çıkmaması vs.)* vergi etiğinin korunmasına yardımcı olmaktadır (Torgler, 2007: 70).

İçsel motivasyona ilişkin olarak yapılan başka çalışmalarda ise Frey (2003), Frey ve Feld (2002) Crowding Teorisi'ni *(içsel ve dışsal motivasyon arasındaki ilişki)* incelemişler ve devlet ile vatandaşlar arasındaki mali değişim ilişkisinin niteliğinin vergi etiğinin oluşmasındaki içsel motivasyonu şekillendirdiğini belirtmişlerdir. Bu noktada devletin vatandaşlara saygılı davranması ve vatandaşların doğrudan demokrasi aracı vasıtasıyla politik karar alma sürecine doğrudan katılabilmelerinin (İsviçre kantonları vs.) içsel motivasyonu pozitif yönde etkilediği belirtilmiştir. Çünkü bireylerin ödemiş oldukları vergilerin nasıl harcanması gerektiği konusunda söz hakkına sahip olmaları vatandaşların içsel bir motivasyon göstererek vergi ödeme eğilimlerini artırmakta ve buna paralel olarak devletin vergi kaçırmaya engel olmak için uyguladığı caydırıcı yöntemler azalmaktadır (Braithwaite ve Ahmed, 2005: 524).

2.2.1.2 Dışsal Müdahaleler ve İçsel Motivasyon Üzerindeki Etkisi

Vergi uyumu literatüründe dışsal müdahalelerle içsel motivasyon arasında sistematik bir ilişki kuran teori "Crowding Theory" olarak ifade edilmektedir (Frey ve Feld, 2002: 7). Bu yaklaşıma göre genellikle dışsal müdahaleler içsel motivasyonun zayıflamasına neden olmaktadır.

"Crowding Theory" yaklaşımına göre ödül ve yaptırım gibi dışsal müdahaleler içsel motivasyonu zayıflatmaktadır. Bir grup bilişsel sosyal psikolog belirli şartlar altında parasal (dışsal) ödüllendirmenin içsel motivasyonu zayıflattığını ortaya koymuşlardır. Lepper ve Greene'in 1978 yılında gerçekleştirdiği "*The Hidden Cost of Reward*" *(Ödüllendirmenin Gizli Maliyeti)* adlı çalışmalarında

ödüllendirmenin dolaylı negatif sonuçlar ortaya çıkardığı belirtilmiştir (Frey ve Feld, 2002: 10). Diğer taraftan Frey (1992) ise asıl temsilci *(principal-agent)* modelinde vergi yükümlülerinin vergiye uyum sürecindeki motivasyonlarının içsel ve dışsal faktörlere bağlı olduğunu belirtmiştir. Aynı zamanda düzenlemelerin ve fiyatlandırmaların yani dışsal faktörlerin içsel motivasyonu dışladığını *(crowding-out)* ifade etmiştir. Bu noktada aşırı ve amacını aşan denetimler ve cezalar vergi yükümlüsünün etik düşüncelerini negatif yönde etkilemektedir. Çünkü bu durumda vergi otoritesi vergi yükümlüsüne güvenmediğini ima etmektedir [64](Sour, 2004: 51).

Özellikle vergi yükümlüleri ve devlet arasındaki karşılıklılık esasına göre oluşturulan psikolojik vergi sözleşmesi teşvikler (incentives) ile içsel motivasyon arasındaki etkileşimin açıklanmasında önemli bir rol oynamaktadır. Pozitif ödüller (rewards) veya negatif teşvikler (caydırma) vergi uyumunun sağlanmasında içsel motivasyonu dışlayabilirler (Feld ve Frey, 2007: 104). Daha açık bir ifadeyle dışsal müdahalelerin içsel motivasyonu azaltması üç biçimde gerçekleşebilir (Frey ve Feld, 2002: 8). Tüm dışsal müdahalele türleri *(ödüllendirme-cezalandırma)* içsel motivasyonu azaltabilir. Belirli şartlar altında dışsal müdahaleler içsel motivasyonu azaltabilir. Diğer bazı durumlarda da dışsal müdahaleler içsel motivasyonu artırabilir (Frey, 2003: 390).

- ✓ Tüm dışsal müdahale türleri içsel motivasyonu negatif yönde etkileyebilir. Bu noktada vergi idaresi tarafından caydırıcı yöntemlerin uygulanması, vergi aflarının çıkartılması vergi yasalarına uyumdaki içsel motivasyonu zayıflatmaktadır. Devlete olan güven içsel motivasyon anlamında kullanılabilir (Frey ve Feld, 2002: 8).

[64] Motivasyon konusunda iki önemli çatışan teori bulunmaktadır. Bunlar; Mc Gregor'un X ve Y Teorisi'dir. X teorisine göre (i) Ortalama her insan işi sevmez ve ondan kaçmak için yollar arar. (ii) Bu iş sevmezlikten dolayı çoğu insan zorlanmalı, yönetilmeli ve cezayla tehdit edilmelidir. (iii) Ortalama insanın hırsı yoktur ve yönetilmeyi tercih eder, sorumluluktan kaçarlar ve en yüksek değerleri güvenliktir. Bu insanları iyi yönetebilmek için ceza gereklidir. X teorisi insanların sıkça uyarılarak denetim altında tutulması esasına dayanmaktadır. Bir bakıma havuç ve sopa *(carrot and stick)* yönteminin uygulanmasını ifade etmektedir. Diğer taraftan Y teorisine göre ise dış kontrol ya da ceza tehditleri, insanları motive etmenin tek yolu değildir. Çoğu insan ortak hedeflere ulaşmak için kendilerini yönetir ve kontrol eder. Her ortalama kişi, doğru şartlar altında, sorumluluk istemeyi ve/veya kabul etmeyi öğrenir. Y teorisine göre insanların doğal olarak verimli olması sağlanmaktadır (Woodsmall, 2010).

- ✓ Dışsal müdahalelerden etkilenen içsel motivasyon büyük ölçüde kavranabilir. Esasen bu durum içselleştirme aşamasıdır. Bireyler herhangi bir ödül beklentisi olmaksızın vergi yükümlülüğünü üzerlerine alırlar. Bu noktada içselleştirilmiş normlar davranışlara rehberlik etmektedir (Frey ve Feld, 2002: 8). Dışsal müdahaleler en büyük olumsuz etkiyi içselleştirilmiş unsurlar üzerinde gösterirler.

- ✓ Dışsal müdahaleler bireyler tarafından fazladan ve gereksiz olarak algılanırsa, bireylerde sürekli kendilerinin kontrol edildiğine dair bir algı oluşursa içsel motivasyon zayıflamaktadır. Bu duruma dışlama etkisi *(crowding out effect)* adı verilir. Buna karşın dışsal müdahaleler destekleyici mahiyette algılanırsa içsel motivasyon artabilir (Frey, 2003: 391). Buradaki psikolojik süreç esasen bireylerin hür iradelerinin ve kendilerine olan saygının dışsal müdahalelerden nasıl etkilendiğine bağlıdır. Eğer vergi yükümlülerinin kendi başına karar alabilme yetkisinin *(hür irade)* yüksek olması durumunda gereksiz ve aşırı vergi denetimleri vergi etiğini azaltabilir. Bu noktada vergi yükümlüleri kendilerini rahatsız eden uygulamalara karşı aynı güçle karşı koyan *(countervailing)* bir eğilimde olmaktadırlar (Frey ve Feld, 2002: 8, 9).

2.3 VERGİ ETİĞİNE İLİŞKİN BAŞLICA YAKLAŞIMLAR: VERGİ YÜKÜMLÜSÜ VE ETİK TUTUMU

Vergi etiğine ilişkin yaklaşımlar deontolojik ve teleolojik yaklaşım olmak üzere iki farklı açıdan değerlendirilebilir. Deontolojik yaklaşım kapsamında ödev ve sorumluluk etiği, değerler ve adalet yaklaşımları yer alırken, teleolojik yaklaşım kapsamında bireyci, faydacı ve Makveyelyen yaklaşımlar ele alınmaktadır.

Şekil 14: Vergi Etiğine İlişkin Başlıca Yaklaşımlar

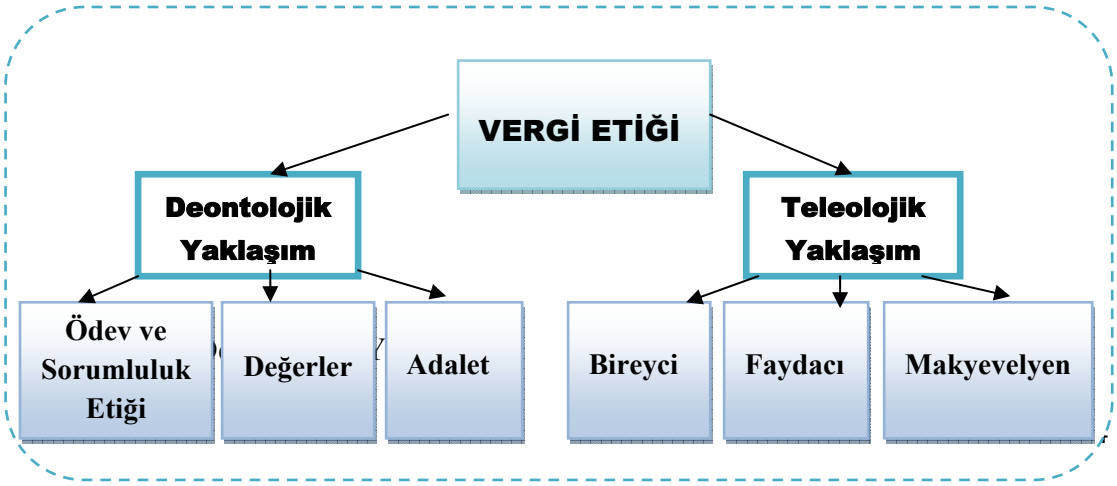

2.3.1 Deontolojik Yaklaşım

Etik fenomeni neyin iyi, neyin kötü olduğuna dair normatif önermeler ortaya koyan bir disiplin olmasına rağmen vergi *"ödemek"* ya da *"ödememek"* şeklinde bir düzeye indirgenmiş pozitif gerçekliği ifade eden bir eylem alanını yansıtmaktadır. Deontoloji ise etiğin ödev, sorumluluk gibi unsurlarını inceleyen disipline verilen addır. Bu noktada vergi etiği konusu vatandaşlık ödevi ve bilincinin bir fonksiyonu olarak deontolojik bir perspektiften değerlendirilebilir.

Deontolojik etik, felsefede insan eylemlerinin haklılığı ile ödev kavramı arasındaki ilişkilere ağırlık veren etik kuram anlamında kullanılmaktadır. Deontoloji kuramı, Immanuel Kant ile özdeşleşmiştir. Deon "ödev[65] ve sorumluluk" anlamına gelmektedir. Kant'a göre ahlaki/etik davranış, her koşul ve durumda ortaya konması gereken davranıştır. Sonuç önemli değildir. Bir eylemin sonucu olumlu olsa bile, bu eylem ilkesel olarak yanlış olabilir (Akdoğan, 2005: 298). Diğer bir deyişle deontolojik yaklaşım davranışın etik olup olmadığını sonuçlarına göre değil, davranışın arkasındaki güdülerle, yöntemlerle değerlendirmektedir. Alınan bir karar ya da yapılan bir davranış, kişinin hak ve özgürlüklerini zedeliyorsa, diğerleri için daha fazla yarar sağlasa bile ahlaki/etik açıdan doğru değildir, yani bir davranışın sayısal çoğunluk tarafından onaylanması yeterli değildir (Görmez ve diğerleri, 2009: 5). Aksine etik davranışın temelini herkese göre değişmeyen değerler oluşturmalıdır. Yapılan herhangi bir eylemin ya da davranışın iyi mi kötü mü olduğunun cevabı *"Eğer herkes böyle yaparsa ne olur?", "Herkesin bunu yapmasını ister miyiz?" "Kimse sözünde durmazsa ne olur?" "Bunu arzu eder miyiz?"* sorularında yatmaktadır. Bu noktada *"Sana nasıl davranılmasını istiyorsan başkalarına da öyle*

[65] Grekçe deon ödev anlamına gelmektedir. Deontoloji terimi ilk kez J.Bentham'ın 1834 tarihli aynı adlı kitabında kullanılmıştır (Özlem, 2010: 75). Ödev tanımı gereği yapmayı, yerine getirmeyi kendi istencimizle üstlendiğimiz, sorumluluğu üzerine aldığımız bir buyruktur. Onu görevden ayıran da budur. Görev de gerçi bir ödevdir ; o da yapmayı, yerine getirmeyi üstlendiğimiz, yerine getirme sorumluluğunu üzerine aldığımız bir buyruktur; fakat burada yapmamız gereken bizim dışımızda bir otorite (devlet, kurum, aile büyüğü vb.) tarafından bize buyrulmuştur. Ödevde tam bir otonomi varken görevde otonomi ve heteronomi bir aradadır. Dolayısıyla kendi dışımızdaki bir otoritenin buyruğu olarak görev kendisini tam anlamıyla içseyerek, benimseyerek ve özgürce onaylayarak yerine getirdiğimiz sürece ödeve dönüşür. Aksi halde aynı görev isteksizce katlanılan bir angaryaya dönüşebilir, hatta bir zulüm olarak hissedilebilir (Özlem, 2010: 79). Yani Kant'a göre ödev, temelini ahlak yasasına saygıda bulmaktadır. Ödev, yasaya saygıdan dolayı bir eylemi yapma zorunluluğudur (Usta, 2010: 168).

davran" deontolojik etiğin altın kuralı haline gelmiştir (Arslan ve Berkman, 2009: 35).

Deontolojik yaklaşım başta ödev ve sorumluluk etiği (Kant Etiği) yaklaşımı, değerler yaklaşımı ve adalet yaklaşımı olarak üç şekilde ele alınabilir.

2.3.1.1 Ödev ve Sorumluluk Etiği: Kant Etiği Yaklaşımı

Vergi etiği genellikle ödev ve sorumluluk etiği ile ilişkilendirilir. Kant'ın ifade ettiği bu anlayışa göre, bir kişinin eyleminin ahlaki/etik olarak nitelendirilmesinin temel koşulu, aynı eylemin evrensel bir ilke haline dönüşmesidir. Kant bu durumu *"Öyle davran ki davranışının evrensel bir yasa haline gelmesini arzula"* şeklinde formüle etmektedir. Ayrıca Kant, hiçbir kişinin amaca giden yolda bir araç olarak kullanılamayacağını belirtmektedir. Kant'a göre; insan başka bir insanı sadece bir sonuca varmak için araç olarak kullanmamalıdır (Tüsiad, 2005: 56; Yayla, 2005: 85). Kant'ın bu değerlendirmeleri esas alındığında "*Sana yapılmasını istemediğin şeyleri sen de başkalarına yapma" ya da "sana nasıl davranılmasını istiyorsan sen de başkalarına öyle davran" (quod tibi fierinon vis, alteri ne feceris)* ilkeleri ödev ve sorumluluk etiğinin özünü oluşturmaktadır (Uslaner, 2003: 7).

Kant'ın da ifade ettiği gibi ahlaki/etik ödev dışarıdan empoze edilen bir yasa değil, insanın kendi kendine empoze ettiği bir yasadır (Aktaş, 2001: 70). Kant'a göre, insanı insan yapan ve diğer varlıklardan ayıran özelliği, saf akıldır ve bu akıl, ahlaki / etik olarak insanda kendisini vicdan ve ödev duygusu olarak ortaya çıkarmaktadır. Saf akıl veya onun etik açıdan ifadesi olarak vicdan, *"biyolojik-fiziksel"* doğamıza, onun ihtiyaçlarına uymamızı değil, tam tersine onlara karşı çıkmamızı ve asıl doğamız olan insani ödev duygumuzu tatmin etmemizi emretmektedir[66](Şen, 2005: 6). Kant Rasyonalizmi, *"eğer herkes böyle hareket etmiş olsaydı"* sorusunu sormaktadır. Kant'a göre herkes kendi içinde bir sondur ve sadece insan olduğundan

[66] İbn-i Haldun, kişilerin iyiliğe yönelmesinin sebebini hayvanlarda bulunmayan ve sadece insana has olan akıl kuvvetine, kötülüğe yönelmesinin sebebini de hayvanlarda da bulunan içgüdülere bağlamaktadır. İnsanlık vasfı akıl olduğundan, insanın, dürtülerinin veya içgüdülerinin etkisi altında hareket etme yerine aklına uygun hareket etmeye çok daha yatkın bir varlık olduğunu belirtmektedir. (Sarıbaş, 2007: 10). Dolayısıyla İbn-i Haldun'da davranışlara kaynaklık eden iki unsur olarak akıl ve içgüdüler bulunmakta ve bunlar sırasıyla iyiliğin ve kötülüğün dayandığı esas unsurlar olarak görülmektedir.

dolayı bile saygıyı hak eder. Toplumun menfaati için bir insanın bile feda edilmesi, Kant için kabul edilemez bir anlayıştır (Tüsiad, 2005: 56).

Kant etiğinde vergi ödemek temel vatandaşlık görevlerinden birisidir. Bu yaklaşıma göre vergi oranlarının yüksek olması, vergilerin devlet tarafından nasıl harcandığı, mali sistemin adaletli olup olmaması önemli değildir. Bu yüzden Kantçı yaklaşım "Koşulsuz Bağlılık Teorisi" *(Theories of Unconditional Commitment)* olarak da ifade edilmektedir (Lubian ve Zarri, 2011: 5). Buna göre vergi yükümlüsü diğer dışsal faktörlere bakmadan bir vatandaşlık erdemi olarak vergisini ödemelidir. Novadis'in yüzyıllar önce ifade ettiği *"insan vergilerini sevgilisine bir buket çiçek verdiği gibi ödemelidir"* sözü vergi vermenin erdemini ortaya koymaktadır (Cansız, 2006: 116).

Kantçı etik yaklaşım vergi ödememenin toplumun tümüne karşı işlenmiş en büyük suçlardan birisi olduğunu ve sonuçlarının toplumun tamamına zarar verdiğini savunmaktadır (Lubian ve Zarri, 2011: 5). Vergi etiğine ilişkin olarak Orviska ve Hudson (2002) tarafından yapılan çalışmada vergi etiği vatandaşlık görevi *(civic duty)* ile ilişkilendirilmiştir (Braithwaite ve Ahmed, 2005: 524). Knack ve Keefer (1997) ise 29 ülke vatandaşlarının yer aldığı çalışmada güven ve vatandaşlık erdemi unsurlarının ekonomik zenginlik ve büyüme üzerindeki etkisini araştırmıştır. Ayrıca 1981 ve 1990 yılına ait Dünya Değerler Araştırması *(World Value Survey)* verilerine dayanılarak yapılan çalışmada *"eğer imkanınız olsaydı vergi kaçırırmıydınız"* sorusu da vatandaşlık normlarının bir boyutu olarak ele alınmıştır (Slemrod, 1998: 487).

Vatandaşlık erdemi, vergi yükümlüsünün verginin ekonomik maliyetine bakmaksızın vergi düzenlemelerine uyumunun etik/ahlaki bir ödev olduğunu yansıtmaktadır (Murphy, 2007: 7). Konuyla ilişkin olarak Frey (1997) yaptığı çalışmada bireylerin vatandaşlık erdemiyle donatıldığını, fakat devletin prosedürel adalet normlarını ihlal etmesi ve yürütülen politikaların adaletsiz olduğu algısının vatandaşlık erdemi üzerinde dışlayıcı bir etki oluşturduğunu belirtmiştir[67] (Schnellenbach, 2007: 1).

[67] Konrad ve Qari (2009) birkaç Avrupa ülkesini karşılaştırdığı çalışmasında yurtseverliğin vergi etiği üzerinde güçlü bir pozitif etki oluşturduğunu ortaya koymuşlardır. Benzer sonuçlara Latin Amerika, Rusya ve Asya ülkelerinde de ulaşılmıştır (Doerrenberg ve Peichl, 2010: 4).

Esasen vergi yükümlüsü vergisini tam ve zamanında ödeyerek iyi bir insan olmanın gereklerini yerine getirirken aynı zamanda vatandaşlık erdemine de kavuşmuş olmaktadır. Aristoteles'in de ifade ettiği gibi "*Bir insanın erdemi (aretesi) onun bir insan olarak iyi işlevde bulunmasıdır. İyi bir yurttaş olma erdemi, yürürlükteki yasaya uygun davranmak; iyi bir insan olma erdemi ise insan soyunun gerektirdiği davranışları gerçekleştirmek, "insan olma eylemini gerçekleştirmek" tir. Bu eylem, ahlak yasası ile toplum yasasını; iyi insanla iyi yurttaşı birleştirir" (Aristoteles'ten aktaran: Poyraz, 2008: 18).* Fakat Aristoteles her zaman *"iyi insan"* ile *"iyi yurttaşın"* birleştirilemeyeceğini belirterek *"iyi insan-iyi yurttaş"* ikilemine de işaret etmiştir. Aşağıda yer alan ifadeler bu durumu çok açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

> *"Şimdi tartıştığımız konularla yakından ilgili bir başka soru da iyi bir adamın iyiliğiyle iyi bir yurttaşın iyiliğini aynı iyilik saymamızın gerekip gerekmediğidir. Bu karşılaştırmayı yapacaksak, önce iyi yurttaşlığın ne olduğunu ana hatlarıyla belirlememiz gerekir. Tıpkı bir gemideki denizci gibi, bir yurttaş da içinde yer aldığı topluluktan biridir. Denizcilerin her birinin kendine ait bir görevi ve –kürekçi, dümenci, gözcü gibi- bu göreve uygun bir adı vardır. Her gemici kendi yaptığı işte iyi olmalıdır ama bütün gemicilerin ortak olarak katkıda bulunduğu bir iyilik daha vardır: yolculuğun iyi geçmesi. Çünkü gemicilerden her birinin amacı bunu sağlamaktır. Benzer bir biçimde, birbirlerinden ne kadar farklı olursa olsunlar, bütün yurttaşların ortak amacı da toplumun, yani yurttaş olarak öğelerini oluşturdukları siyasal topluluğun güvenliğidir. Onun içindir ki, yurttaşın iyiliğinin bu topluluğun tümüne ilişkin bir iyilik olması gerekir; ama birçok farklı toplum türü olduğu için de iyi yurttaşlığın tek bir tanımı, yani ideal iyilik diye bir şey olamaz. Oysa iyi bir adamın iyiliğinin tek bir iyilik, yani ideal bir iyilik olduğunu söyleriz.* ***Öyleyse, iyi bir adamı iyi kılan iyiliğe sahip olmadan da iyi bir yurttaş olunabilir****"(Aristoteles, Politics Books III-IV, Çev: Robinson 1995'ten aktaran: Rosen ve Wolff, 2006: 215).*

Yukarıda da Aristoteles'in de ifade ettiği gibi "*iyi bir adamı iyi kılan iyiliğe sahip olmadan da iyi bir yurttaş olunabilir"*. Esasen modern ulus devlette hukukun kurallarına uygun davranan insan iyi bir vatandaş (yurttaş) olarak kabul edilebilir. Uyduğu kuralı onaylayıp onaylamaması bu durumu değiştirmez. Önemli olan onlara uyup uymadığıdır. Onaylayarak uyması onu daha iyi bir vatandaş yapmamakta; sadece kurallara uymasının sağlanması için ilave düzenleme yapılmasını gerektirmediği için hukuku uygulamanın işlem maliyeti düşmektedir. Yani bir toplumda doğru olduğuna inanmadığı halde hukuk kurallarına uyan birisi bu tutumu nedeniyle kınanamaz. Tersine hukuk kurallarına uymanın gerekçesi, onların doğruluğuna inanmak değil, ortak uzlaşmayı temsil ediyor olmalarını kabul etmektir. Örneğin verginin haklı gerekçelere dayanmadığını savunan bir vergi yükümlüsünün böyle düşünmesine rağmen düzgün vergi beyannamesi vermesi *"ikiyüzlülük"* olarak değerlendirilip kınanamaz[68]. Hatta bu tutum iyi bir vatandaşlık bilincine sahip olmanın bir göstergesi bile sayılabilir. Çünkü doğru-haklı olmadığını savunmasına rağmen sırf yürürlükte olduğu için kurallara uymak, yüksek bir vatandaşlık bilincini gösteriyor olabilir. Burada aslolan kurala uymaktır, onun doğruluğuna veya hakkaniyete uygun olduğuna inanıp inanmamak değildir (Demir, 2003: 121, 122).

Sonuç itibariyle vatandaşlık bağları ve vatandaşlık erdemi toplum tarafından genelleştirilmiş karşılıklı normları güçlendirmekte, sosyal güvenin ortaya çıkmasına yardım etmektedir. Bu tür ağlar, işbirliğini, iletişimi, saygıyı kolaylaştırmaktadır. Ekonomik ve politik uzlaşma sağlandığında sosyal etkileşim ağları güçlenmekte, toplumdaki fırsatçılık azalmaktadır. Bu sayede toplumdaki ben duygusunun yerini biz almakta ve toplumsal kaynaklar kollektif yararlar için kullanılır hale gelmektedir (Putnam, 1995: 67).

[68] Verginin haklı gerekçelere dayanmaması uzun vadede toplumun genelinde vergiye karşı tepkilerin oluşmasına neden olabilir. Günümüzün modern devletinde vergi etiği kadar vergileme etiği de önemli bir konu olma özelliği gösterir.

2.3.1.2 Değerler Yaklaşımı

Değerler[69], bireylerin yaşamında rehber prensipler olarak yer alan ve onları hayatta güdüleyen amaçların sosyal birer temsilcileridir. Bu yüzden Hofstede'in de (2001) ifade ettiği gibi değerler bireylerin doğru-yanlış ayrımına ilişkin belirledikleri inanç standartları olduğundan dolayı insanların inanç, tutum ve davranışlarının oluşmasında yönlendirici bir nitelik taşımaktadır (Altıntaş, 2006: 23, 24). Bu noktada değerler konusu mali ve ekonomik tutum ve davranışların oluşmasında belirleyici bir etken olabilir. Vergi etiği açısından vergi yükümlülerinin tutum ve davranışlarının arkasında gizli olan değerlerin ve inançların nasıl oluştuğu önemlidir.

Özellikle heterojen bir toplumda vergi yükümlülerinin bireysel anlamda tutum ve davranışları birbirinden çok farklı olabilir. Normlar ve sosyal değerler bu noktada vergi yükümlüsünün vergiye uyum ve vergi kaçırma davranışının oluşmasında önemli bir etkiye sahip olmaktadır. Sosyal normlar değerler sistemini sağlamlaştırmaktadır (Branham, 2009: 1512, 1516). Sosyal normlara uymada devletin zorlayıcı ve yaptırımcı mekanizmaları söz konusu olmaz. Bu tür normlar halkın arasında geniş bir konsensus oluşması sonucu ortaya çıkmaktadır (Branham, 2009: 1516, 1517). Bu yüzden bir toplumda *"vergi ödemek"* de *"vergi ödememek"* de sosyal bir norm halini alabilir.

[69] Son 25 yıldır, bireysel değerlere ilişkin akademik çalışmalara olan ilginin arttığı görülmektedir Bireysel değerlerle ilgili araştırmaların temel amacı, değerlerin etkilediği tutum, davranış, sosyal deneyim ve roller arasındaki ilişkileri ortaya koymaktır. Aslında değerlerin, süreçlerin kabul edilebilirliği (işlevsel adalet) ve kaynakların dağıtımı (dağıtım adaleti) ile ilgili algılar üzerindeki rolü önemlidir. Bu nedenle değerlerin adalet algıları üzerindeki etkileri ile ilgili çok sayıda araştırma yapılmasına gereksinim vardır (Özmen, Arbak ve Özer, 2007: 23, 24).

Şekil 15: Değerler Hiyerarşisi

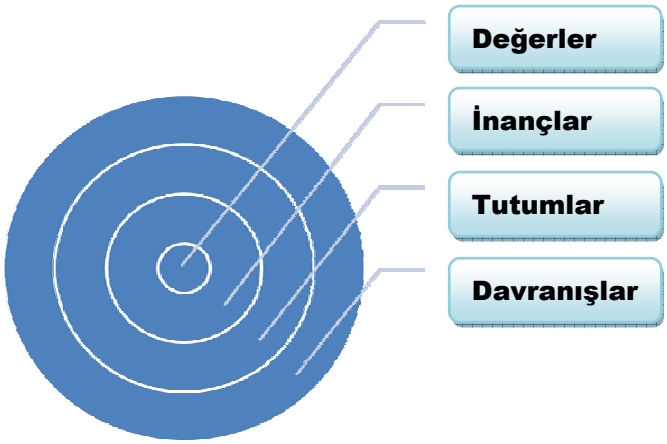

Kaynak : D. Kavran, S.M. Wyman (2009), *"Building a Landscape for Ethics Training in Southeastern Europe"*, http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/untc/unpan003965.pdf (16.02.2009) s.10'dan yararlanılarak oluşturulmuştur.

Şekilde de görüldüğü gibi değerler insanların inançlarının oluşmasında bir standart olma özelliği taşımaktadır. İnsanlardaki bu inançlar tutum ve davranışlara dönüşmekte, zamanla bireysel ve toplumsal etik haline gelmektedir. Bu yüzden bireylerdeki değer yapısının bileşenlerinin *(değerleri etkileyen unsurların)* nelere dayandığının bilinmesi önemlidir.

Şekil 16: Bireysel Değer Yapısının Bileşenleri

Kaynak: D. Kavran, S.M. Wyman (2009), *"Building a Landscape for Ethics Training in Southeastern Europe"*, http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/untc/unpan003965.pdf , (16.02.2009) s. 9'dan yararlanılarak oluşturulmuştur.

- ✓ **Bireysel özellikler:** Aile etkisi, dini aktiviteler, ebeveyn etkisi, etik ve kültürel normlar tarafından yaratılan zihinsel özelliklerdir (Kavran ve Wyman, 2009: 9, 10). *Değerler duruma, koşullara ve çevreye göre değişebilir (görecelilik / relativite). Bireyin çevresindeki referans grupları (arkadaş, meslektaş, aile bireyleri, ebeveyn, vs.) vergi kaçırmayı benimsiyor ve onaylıyorlarsa bireylerde o yönde eğilim gösterecek yani kendilerini referans gruplarıyla özdeşleştireceklerdir. Aynı zamanda olumsuz davranış kalıpları toplumun daha geniş bir alanına yayıldığında bireyler yaptıkları olumsuz davranış sonucunda sosyal ayıplamalarla karşılaşmayacağından daha az utanma duygusuna sahip olacaklardır. Bu durum vergi yükümlülerinin de tutum ve davranışlarında etkiler göstermektedir (Kanniainen ve Pääkkönen, 2006: 5) Ayrıca vergi ödemenin dini bir görev olarak algılanması ve bireylerin vergi kültürüne sahip olmaları da vergiye olan önemi ve değeri artırır.*

  Diğer taraftan etik; bireysel değer yapısını şekillendiren en önemli unsurlardan birisidir. Çünkü değer türlerinden birisi de etik değerlerdir. Etik değerler doğrudan birey için yararı açık olmayan, başkaları veya bir bütün olarak toplum için iyi olduğu kabul edildiği için içselleştirilen değerlerdir. Etik değerlere bireylerin gönüllü olarak uyma gerekçeleri bulundukları toplumun üyesi olarak yaşamlarını sürdürme arzularıdır. Etik gerekçelerle toplum için iyi olan dolaylı biçimde birey için de iyi olana dönüşmektedir (Demir, 2003: 113, 114). Etik değerlerin çiğnenmesi normal kişide suçluluk ve utanma duygusu uyandıracaktır. Kişi bu değerlere rıza göstermeye kendini bilinçli olarak zorunlu hisseder. Toplum da kişinin rızasını sağlamak için yoğun çabalara girer. Bu kutupta en kesin ve katı emirler yer alır. "Yapılmalı" ve "yapılmamalı" olanları belirten değerler bulunur (Fichter, 2001: 148). Bu yüzden vergi yükümlülerinin etik değerler ışığında vergi ödemenin bir sosyal norm olduğuna içten inanmaları ve vergi ödememeleri durumunda ortaya çıkan suçluluk ve utanma duygusu bazen yasal yaptırımların önüne geçebilir ve dolayısıyla vergi etiği artabilir.

- ✓ **Sosyal beklentiler:** Sosyal beklentiler; devletin yasaları, uygulamakta olduğu politikalar, özel ve kamusal davranış normları gözlemlenerek bireylerin etik muhakemeleri doğrultusunda şekillenir (Kavran ve Wyman, 2009: 9, 10). *Vergi yükümlüleri ödemiş oldukları vergilerin etkin ve verimli harcanmadığı hissine kapıldıkları ve vergi sistemindeki adaletsizlikleri gördükleri zaman kendilerinin kandırılmış (cheated) olduğu hissine kapılabilirler. Eğer devlet güvenilir, etkin ve vatandaşların tercihleriyle uyumlu politikalar yapıyorsa vergi yükümlülerinin etik/ahlaki maliyetleri artacağından vergi ödeme eğilimleri de artmaktadır (Torgler, 2003e: 30). Bu noktada kamu sektörü ile vergi yükümlüleri arasındaki etkileşim önemlidir. Sosyal beklentiler ışığında şekillenen vergi yükümlülerinin tutum ve davranışları vergi ödemenin sosyal bir norm haline gelmesini sağlayabilir ya da sağlamayabilir de…*

- ✓ **Organizasyon yapısı:** Organizasyon yapısı kamu görevlilerinin hesap verebilirliği ve otoritenin yapısıyla ilgilidir. Bu yapılar genelde kamu kurumlarındaki bürokratik hiyerarşi ve etik karar vermeyle ilgili olabilir (Kavran ve Wyman, 2009: 9, 10). *Kamu kurumlarının hesap verebilir ve şeffaf yapıda olması vergilerin nasıl harcandığı konusunda devlet ile vergi yükümlüsü arasında asimetrik enformasyonu ortadan kaldırır. Devlet ve vergi yükümlüsü arasındaki güven esasına dayanmayan hiyerarşik ilişkiler vergi etiğinde azalmaya neden olabilir. Bunun aksine yatay ilişki ağları vergi etiğini artırır.*

- ✓ **Organizasyon kültürü**: Organizasyon kültürü; değerler, gelenekler ve normlar ışığında gelişen yasal organizasyon yapısı içinde otoritenin davranış yapılarını oluşturmaktadır. Bunlar genelde bireyler üzerinde etik ve etik olmayan sonuçlar doğurması açısından önemlidir (Kavran ve Wyman, 2009: 9, 10*). Bu noktada toplumsal etik ile kamu etiği kesişmektedir. Kamu etiği esasen toplumsal dinamiklerden beslenerek kendini yenilemekte, zaman içerisinde toplumdaki etik algılamaların değişmesi kamu etiğini de olumsuz yönde etkilemektedir. Bu yüzden kamu etiğindeki yozlaşmalar vergi etiğine de yansıyabilmektedir.*

2.3.1.3 Adalet Yaklaşımı

Deontolojik kuramın diğer bir versiyonu da John Rawls'ın adalet yaklaşımıdır. Rawls'da adalet sosyal kurumların ilk erdemidir. Rawls'a göre adalet erdemi olmadan bireylerin sosyal işbirliğine girmelerini bekleyemeyiz. Yine Rawls'a göre toplumun işleyişinin dayandığı terimlerin adaleti yansıtmaları gerekmektedir (Aktaş, 2001: 187). Bu noktada vergi adaleti konusu da bireylerin vergiye olan bakış açısını şekillendirmektedir. Bu yüzden vergi yükümlülerinin vergi adaleti algılamaları vergisel konulardaki tutum ve davranışları da doğrudan etkilemektedir.

Rawls'a göre (1971) toplumsal yüklerin ve yararların eşit biçimde dağıtılması adaletin ve etiğin esasıdır. "Yükleri kimler taşımaktadır?" "Maliyetleri kimler ödemektedir?" "Yararlardan kimler istifade etmektedir?" Bu yük-yarar denkleminde eşitliğin özü bunların "tarafsız" dağıtımıdır. Eşit olanlara eşit, eşit olmayanlara eşit olmadan davranılmasıdır. Örneğin, iki kişi aynı işte aynı özelliklerle birbirlerinden farkı olmadan çalışıyorlarsa, eşit ücret almalıdırlar. Ancak, birisi diğerinin iki katı çalışıyorsa iki katı ücret almalıdır. Yani, paylaşım doğru görünüyorsa eylem adildir (Arslan ve Berkman, 2009: 36). Vergi adaleti konusu da Rawls'un bu yaklaşımı esas alınarak ifade edilebilir.

Vergi adaleti konusu verginin meşruiyeti konusu irdelinerek daha iyi anlaşılabilir. Vergileme devletin meşruiyetinin önemli bir göstergesi sayılmaktadır (Leroy, 2008: 10). Bu noktada Rousseau'nın Toplum Sözleşmesi adlı yapıtının giriş cümlelerindeki ifadeler meşruiyet konusunun daha iyi anlaşılmasını sağlayabilir.

> *"İnsan özgür doğar; ama her yerde zincire vurulmuştur. Kişi başkalarının efendisi olduğunu düşünebilirse de, onlardan daha fazla köle durumuna düşmektedir. Bu değişiklik nasıl oluştu? Bunu bilmiyorum. Bunu ne meşrulaştırabilir? Sanıyorum ki bu soruyu yanıtlayabilirim." (Friedrich, 1999: 171).*

Rousseau'nun bu soruya verdiği cevap meşruluğun tek temelinin halkın iradesi olduğudur; çünkü bir tek halk kimin kendisini yönetme hakkına sahip olduğunu söyleyebilir (Friedrich, 1999: 171). Vergileme yetkisinin meşruiyyeti de devletlerin sahip olduğu bir mali gücü hukuki olarak kullanmalarına ve aynı zamanda

konulan vergi ve diğer mali yükümlülüklerin vatandaşlar üzerinde ağır bir yük oluşturmamasına bağlı bulunmaktadır (Aktan ve Gencel, 2003: 1).

Vatandaşlara sunulan kamusal mal ve hizmetlerin maliyet paylaşım aracı olarak vergilerin vergi yükümlüleri tarafından paylaşılması aşamasında, farklı gelir grupları arasında *"mükellefin kabul edebileceği yükün ne olabileceği sorusuna cevap aranması ve piyasa kuralı içinde buna bir çözüm bulunması"* öncelikli bir konu haline gelmektedir. Vergi yükümlülerinin kabul edebileceği bir düzeyin belirlenmesi burada zorunlu olmaktadır (Cansız, 2006: 116).

Vergiler faydalanma teorisine göre mi konmalıdır yoksa insanların kamu hizmetlerinden ne şekilde ve ne kadar faydalandıklarına bakmaksızın sadece vergi yükümlülerinin ödeme gücü mü esas alınmalıdır? Bu iki yaklaşım birbiri ile çelişir mi? Yoksa bağdaştırılabilir mi? Bunlardan biri adil diğeri adaletsiz midir? Ya da her iki yaklaşım da haksız olabilir mi? Sadece ödeme gücüne göre vergi almak belki gelir dağılımını eşitleme yönünde doğru yaklaşım olabilir ancak adalet ve mülkiyet hakkı gibi temel haklar açısından doğru olmayabilir. Ahlakçıların büyük çoğunluğu ödeme gücünü esas alsalar bile, bu konuda görüş birliği bulunmamaktadır. Şayet fikir birliği olsa bile ödeme gücü esasının doğru olduğu anlamına gelmemektedir. Sivil savaş öncesinde ABD'de halkın büyük çoğunluğu köleliğin Allah'ın hukukuna göre bile adil olduğunu düşünüyorlardı. Kölelerin çoğu da köleliğin adil olmadığını düşünmüyorlardı. Fakat bir konuda insanların ne düşündüğü, o konunun adil olup olmadığı ile doğrudan alakalı değildir. Adalet fikre veya çoğunluk oyuna dayalı bir şey değildir (McGee, 2004: 18' den aktaran: Mutlu, 2009: 10, 11).

2.3.2 Teleolojik Yaklaşım

Teleolojik yaklaşım, bir davranışın etik olup olmadığına, doğru-yanlış olup olmadığına, o davranışın sonuçlarına bakarak karar verilmesi gerektiğini ileri sürmektedir. Teleolojik yaklaşımda nihai referans, elde edilen ya da elde edilmesi beklenen faydanın karşılaştırılan miktarıdır, yani, kararın sonuçlarının iyi veya kötülüğüdür (Şen, 2005: 5). Teleolojik etik, amaç etiği olarak da ifade edilmektedir. Bu yaklaşım, hayal edilen amaçlara ulaşmayı veya arzu edilen sonuçları elde etmeyi, ödev, doğru davranış ve ahlaki/etik yükümlülük gibi kavramlara tercih etmektedir. Teleolojik yaklaşım ilkelerine göre, ilk olarak bir eylemin hem iyi hem de kötü

sonuçları hesap edilir. İkinci olarak, iyi sonuçların toplamının kötü sonuçların toplamından daha ağır gelip gelmediği belirlenmelidir. Eğer iyi sonuçlar daha fazlaysa o zaman bu eylemi yapmak etik açıdan daha doğru sayılır. Eğer kötü sonuçlar daha fazlaysa, o zaman bu eylem etik açıdan doğru değildir (Usta, 2010: 164, 166). Bu şekildeki bir fayda-maliyet esası vergi yükümlüleri açısından da söz konusudur. Vergi yükümlüleri beyan etmemiş olduğu gelirinden sağladığı vergi tasarrufu ile denetim riski ve yakalanması durumunda uğrayacağı ceza miktarı arasında bir değişim ilişkisi (trade-off) kurarak; diğer bir deyişle fayda-maliyet analizi yaparak vergi ödemeye ya da ödememeye karar verebilirler.

Teleolojik yaklaşım vergi etiği açısından bireyci, faydacı ve Makyevelyen yaklaşım olmak üzere üç farklı şekilde değerlendirilebilir.

2.3.2.1 Bireyci Yaklaşım

Bireyci yaklaşım modeli bireyin kendisi için iyi-kötü değerlendirmesinde kendisine en üstün yararı sağlayacak sonucu seçtiğini ifade etmektedir (Akdoğan, 2005: 287). Neo-Klasik Refah İktisatçıları homo-economicus'u rasyonel ve kendi gelir ve refahını düşünen bir model olarak tanıtmışlardır (Cullis, Jones ve Lewis, 2007: 1). Bireyci anlayışa göre her birey kendi çıkarlarını öne çıkarma güdüsüyle hareket ettikçe genel çıkarlar da üste çıkacaktır. Bu da bir anlamda gelişme demektir. Ancak bireyci yaklaşım dürüstlük, doğruluk kavramlarının temeline oturduğu zaman gerçek anlamına ulaşmaktadır. Aksi takdirde bireysel yararın bireysel çıkara dönüşmesi sapmalara neden olur (Akdoğan, 2005: 287).

Bireyselci görüşlere sahip bir vergi yükümlüsü vergilendirmede ödeme gücü ilkesinden ziyade fayda ilkesinin esas alınması eğilimindedir. Bu noktada bireylerin kamusal mal ve hizmetlerin finansmanına katılmaları kamusal mal ve hizmetlerden yararlanmaları ile orantılı olmalıdır. Vergi muafiyetleri ancak vergi yükümlülerinin kamusal mal ve hizmetlerden yararlanmamaları durumunda söz konusu olabilir. Aynı zamanda ödeme gücü ilkesinin göstergeleri olarak en az geçim indirimi, ayırma kuramı (emek ve sermaye gelirlerinin farklı düzeylerde vergilendirilmesi) ve artan oranlılık gibi tekniklerin uygulanması bireyselci görüşlerin dışında kalmaktadır.

Bireyselci görüşlere sahip vergi yükümlüsü eşitlikten ziyade negatif anlamda özgürlüğe vurgu yapmaktadırlar. Yani devletin sosyal problemleri çözme konusunda

geri planda kalmasını savunurlar. Bireyselci görüşlerin hakim olduğu bir vergi yükümlüsü eşitlik ve pozitif özgürlüğü savunan, yeniden dağıtımcı politikaları daha çok destekleyen kolektivist-eşitlikçi yapıdaki vergi yükümlüsüne göre vergi ödeme konusunda daha az istekli davranacaktır (Kornhauser, 2008: 145).

2.3.2.2 Faydacı Yaklaşım

Faydacılık[70], tüm insanı etkinliklerin temeline faydayı yerleştiren ve insani faaliyette bulunmaya yönelten temel güdünün fayda olduğunu savunan yaklaşımdır (Demir, 2003: 105). Bu yaklaşıma göre bir eylemin ya da kararın etik açıdan değerini; elde edilen ya da beklenilen sonucun faydası, güvenilirliği ve başarısı belirlemektedir (Özlem, 2010: 73, 74). Faydacılık yaklaşımına göre "iyi" demek, en çok sayıda insana en fazla iyiliği getirmek demektir. Herkesi hesaba katarak en fazla sayıda insana en çok faydalı olanı yapmak, etiğin amacıdır (Usta, 2010: 164). Faydacı teori bireysel faydaların matematiksel olarak toplanabileceğinden hareketle toplumsal faydanın bulunabilceğini ileri sürmekte ve ortaya çıkan toplam fayda toplumun faydası olarak görülmektedir. Devlet ise toplumun faydasını hesaplayabileceği veya bilebileceği için buna uygun yasalar yapacaktır. Kuşkusuz bu da toplumun baştan aşağı bilinçli olarak tasarımını gerektirmektedir (Aktaş, 2001: 93, 173).

Faydacılığın en etkili adı olarak J.S.Mill'in de ifade ettiği gibi insanlar kendi bireysel mutluluklarına ancak toplumsallık durumunda ve karşılıklı yarar düşüncesi doğrultusunda ulaşabilirler[71] (Özlem, 2010: 73, 74). Bu noktada faydacılık yaklaşımı vergisel konular açısından da ele alınabilir. Vergi kuramsal anlamda devletin

[70] Üç çeşit faydacılık tanımlanmaktadır: Birincisi *"eylem faydacılığı"* (bu durumda şunu şunu yapsam, genel toplum açısından faydaları ne olacaktır), ikincisi, *"genel faydacılık"* (bu durumda eğer herkes şunu şunu yapsa, genel toplum açısından sonuçları ne olacaktır) ve üçüncüsü ise *"kural faydacılığı"*dır (bu ve benzeri durumlarda, hangi kurallar en büyük genel iyiyi ortaya çıkaracaktır). Eylem faydacılığı pratik olmayabilir. Çünkü o, düşünülen her bir eylemin, yük ve getirilerinin aktör tarafından hesaplanmasını gerekli kılmaktadır. Genel faydacılık eleştirilebilir. Çünkü, herkesin aynı şekilde hareket etmeyeceği bilinmektedir. Kural faydacılığı ise en iyi olanıdır. Çünkü kural faydacılığı, optimum sonuçları üretecek bir kuralın faydasını tanımlamaktadır. Aynı zamanda kural faydacılığı, her durumda net iyinin yeniden hesabını gereksizleştirerek eylemi basitleştirmektedir (Şen, 2005: 6).

[71] Mill'e göre, özel faydayla genel fayda birbirlerine sıkıca bağlıdırlar. Kişi başkalarının çıkarını düşünmeden kendi çıkarını düşünemez. Bu bağlamda Mill'in ahlak anlayışı, özel ve kamuya ait çıkarların ayrılmaz şekilde birbirine bağlı olduğu bütünüyle mutlu bir topluma yol açmaktadır (Şen, 2005: 6).

hukuksal cebir *(coercive power)* yetkisine dayanılarak alınan karşılıksız bir unsur olarak ifade edilse de vergi; aynı zamanda pratik olarak devlet ve birey arasında karşılıklı güven ve işbirliği esasına dayalı olarak oluşturulan psikolojik / toplumsal sözleşme olarak da ifade edilebilir.

Vergi yükümlüleri devletin kendi menfaatleri doğrultusunda davrandıklarını düşündüklerinde, kamusal mal ve hizmetlerin kendi tercihlerine uygun türde ve miktarlarda üretildiğini gördüklerinde vergi etiğinin de artması beklenir. Fakat vergi yükümlülerinin devlet hakkındaki bu olumlu algılamaları ve düşünceleri "şartlı destek" *(contingent consenters)* anlamında değerlendirilebilir. Çünkü vergi yükümlülerinin devlet algılaması olumlu olsa bile diğer vergi yükümlüleri hakkındaki olumsuz algılamaları kısa vadede bedavacılık rolünün yeniden ön plana çıkmasına neden olabilir (Cullis, Jones ve Lewis, 2007: 5, 6). Bu noktada verginin toplumsal fayda açısından olumlu sonuçlar ortaya koyması engellenmiş olur. Bireylerin bireysel faydalarla birlikte toplumsal faydaları da hesaba katması ve yüksek bir vergi bilincine ulaşmaları vergilemeden beklenen mali olmayan *(extra fiscal)* amaçların da ortaya çıkmasını sağlayacaktır.

Esasında vergi etiğindeki problemlerin arka planında genel etiğin etkisi bulunmaktadır. Genellikle etiğin temel problemi bireysel mutlulukla toplumun genel iyiliğini bağdaştırabilmek olmuştur. Bu yüzden bencillik *(egoism)* ve özgecilik *(altruism)* birbiriyle bağdaştırılmadıkları sürece bireysel ve toplumsal mutluluk söz konusu olamaz (Özlem, 2010: 73, 74). Fakat Ortodoks İktisat yaklaşımının çıkış noktasının ben-merkezcilik olması, sosyal alanın da bu çerçevede inşa edilmesi sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Yani, etik konusunun iktisattan kopartılması, bir bütün olarak sosyal normlar üzerinde de benzer bir etkiyi yaratmaya yöneliktir. Bu yüzden sosyal normların izdüşümlerinin vergisel alanda da görülmesi kaçınılmaz olmaktadır (Özpınar, 2009: 271).

Sonuç itibariyle faydacı yaklaşım açısından vergi, vergi veren için haksızlık olarak algılanabilir. Çünkü bireyin vergiyi bir karşı-armağan olarak algılaması mümkün olmamakla birlikte verginin soyut bir kuruma verilmesi söz konusudur. Buna göre karşılığı da soyut bir şekilde alınır ya da alınamaz. Faydacı bireyin model olduğu toplumda anlaşıldığı şekliyle vergi, toplumsallık aracı sayılmamakta; soyut

bir gücün iktidar aracı olarak sayılmaktadır. Faydacı modelin sınırı ve tam olarak ne ifade etmek istediği burada tüm gerçekliği ile ortaya çıkmaktadır. Faydacı davranışların var olabilmesi için, bireyin fayda azamileştirmesini bir kenara bırakan davranış ve ilişki biçimlerinin de varlığı gerekmektedir. Fayda, faydasızlıktan ürer. Çünkü toplumu oluşturan değerler, mutlak birey için faydasız olan değerlerdir (İnsel, 2003: 107'den aktaran: Özpınar, 2009: 271).

2.3.2.3 Makyavelyen (Machiavellien) Yaklaşım

Makyevelyen yaklaşım adını İtalyan birliğinin sağlanmasını esas alan Machiavelli'den almıştır. Machiavelli sisteminin temelini güce dayandırmış ve iktidarı kullanana, hiçbir ilkeye bağlanmamasını önermiştir. Machiavelli için önemli olan başarıya ulaşmaktır. Yöneticilikte başarı, etik kaygılarla ve duyarlılıkla pek bağdaşmamaktadır. Ona atfen söylenen, *"siyasi başarı için amaç, araçları meşru kılar"* sözü bu açıdan değerlendirilebilir[72] (Bulut, 2007: 4). Machiavelli'nin bireyi ve toplumu siyasal iktidarın aracı kılan, topluma güvensizlik duyan, egemeni mutlak, sınırsız, bir ve bütün olarak tanımlayan, etik ve kültürel yaşamın evrensel meşruiyet ilkeleri yerine siyasal iktidarın birliği ve bütünlüğünü önceleyen, ortak iyi ilkesini salt egemenin iradesine bırakan, egemeni sınırlandıracak hiçbir gücü kabul etmeyen, amaç-araç ilişkisinde zor, baskı ve gücü önceleyen, itaat olgusunu pasif bir boyun eğmeye dönüştüren devlet anlayışı vardır (Çetin, 2002: 3).

Machiavelli'den türeyen realpolitik ve güç politikası da etik söylemi bütünüyle politikanın dışına çıkarmıştır. Bu değişimin en vahim sonucu, telossuz (amaçsız) bir dünyada içbütünlük erdeminin unutulması, dolayısıyla insan ilişkilerinin temelini oluşturan adalet ve güven duygularının yok edilmesidir (Aral, 2008: 12). Machiavelli'nin yaklaşımları günümüzde *"amaca giden her yolda her türlü aracın meşru sayılabileceği"* şeklinde bir algının oluşmasına neden olmuştur. Bu algı bireylerin mali ve ekonomik karar ve davranışlarında da gözlemlenmektedir.

---

[72] Machiavelli, Platon'un aksine, ahlaki/etik ideallerin politikada yüceltilmesinin gereksiz olduğu görüşündedir. Machiavelli, insanın doğasının genelde kötü olduğunu kabul eder. Machiavelli'ye göre insan bencil bir varlıktır, arzusuna göre sever, çıkarı ölçüsünde yöneticiye bağlı kalır. Bu durum prensin iktidarını sürekli tehlike altına atar. Prensin gerektiğinde etik dışı davranabilmesinin altında da bu durum yatmaktadır. Fakat prensin etik dışı davranabileceğini söyleyen Machiavelli, yönetilenler söz konusu olduğunda tavrını değiştirmektedir. Machiavelli halkı, başta vatan sevgisi ve yönetene bağlılık olmak üzere, bir dizi ahlaki/etik ilkeye tabi kılmakta ve böylece siyaseti etiğin varlığı için bir ön koşul olarak görmekte, hatta etiği siyasetin emrine vermektedir (Bulut, 2007: 4, 5).

Machiavelli'nin topluma güvensizlik duyan, baskı ve gücü önceleyen devlet anlayışı birey ve devlet arasındaki vergi ilişkisini de bir tür baskı ilişkisine dönüştürmekte, devlet hakkındaki olumsuz algılamalar devlete olan güvenin azalmasına neden olmakta ve bu durum psikolojik sözleşmenin de bozulması anlamına gelmektedir.

Makyevelist eğilimlere sahip bir vergi otoritesine göre devletin vergilemeden beklenen amaçları mali amaçlarla sınırlı kalabilir; mali olmayan (extra fiscal) amaçlar göz ardı edilebilir. Bu noktada vergi adaleti ve vergi yükümlülerinin psikolojik özellikleri ikinci planda kalabilir. Oysa ki modern vergi yönetimleri vergi sistemlerini oluştururken müşteri odaklılık ilkesiyle hareket etmekte; etkin hizmet sunumu, verimlilik gibi özellikleri ön plana çıkarmaktadır.

Makyevelist yaklaşım bireyler açısından vergi etiğinde kamu açısından ise kamu etiğinde yozlaşmalara neden olmaktadır. Kamu etiği esasen toplumsal dinamiklerden beslenerek kendini yenilemekte, zaman içerisinde toplumdaki etik algılamaların değişmesi kamu etiğini de olumsuz yönde etkilemektedir**.** Bu yüzden *"amaca giden her yolda her türlü aracın meşru sayılabileceği"* şeklinde bir algı oluşturan Makyevelist eğilimlerin toplumsal hayattan silinmesi devlet ve birey arasındaki vergi ilişkisinin daha sağlıklı sürmesini sağlayacaktır.

2.4 DÜNYA'DAKİ VERGİ ETİĞİ ARAŞTIRMALARI: ÜLKE ÖRNEKLERİ

Dünya genelinde son yıllarda vergi etiği araştırmalarında ciddi artışlar yaşanmaktadır. Her geçen gün gittikçe yaygınlaşan ve genişleyen vergi etiği literatütünde ülkeler açısından ciddi farklılıklara rastlanmaktadır. Bu çalışmaların çoğu Dünya Değerler Araştırması *(World Value Survey)* verileri kullanılarak yapılmaktadır (Leroy, 2008: 15).

2.4.1 OECD'ye Üye Ülkelerde Vergi Etiği Dereceleri

Alm ve Torgler (2006) 14 ülkeyi kapsayan vergi etiği ilgili yapmış oldukları çalışmalarda en yüksek vergi etiğinin A.B.D.'de olduğunu, A.B.D'yi Avusturya ve İsviçre'nin takip ettiğini ortaya koymuşlardır. Özellikle A.B.D.'de ve İsviçre'de vergi etiğinin yüksek olmasında bu ülkelerdeki doğrudan demokrasi mekanizmasının etkin olduğu vurgulanmıştır. Ayrıca Avrupa ülkeleri içerisinde de Belçika ve

Portekiz'in en düşük vergi etiğine sahip ülkeler olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Alm ve Torgler, 2006: 242 ; Lewis ve diğerleri, 2009: 432). Weck'in (1983), 1960-1978 yılları arasında ülkelerarası vergi etiğini tespit etmeye yönelik yaptığı çalışmalarda da A.B.D., Kanada, Japonya, İrlanda, İskandinav ülkeleri, Hollanda ve İngiltere'nin yüksek vergi etiğine sahip ülkeler olduğu belirtilirken, Fransa, İtalya ve İspanya'nın ise düşük vergi etiğine sahip ülkeler olduğu belirtilmiştir (Gökbunar, Selim ve Yanıkkaya, t.y: 74).

Tablo 12: Ülkelerarası Vergi Etiği Dereceleri

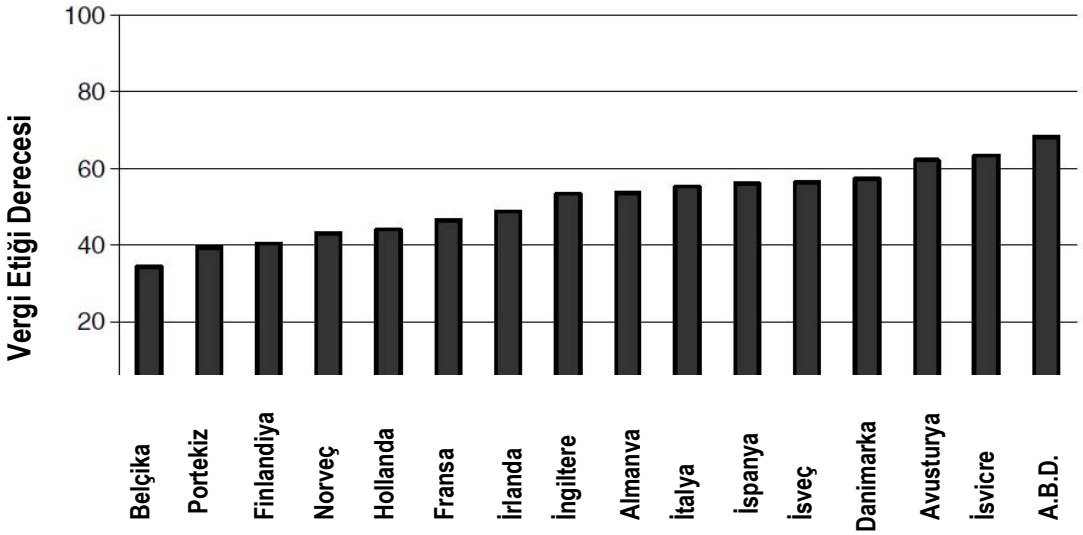

Kaynak: J. Alm, B. Torgler, *"Culture differences and tax morale in the United States and in Europe"*, Journal of Economic Psychology 27 (2006) 224–246, s. 239.

Torgler 2003 yılında 1990 ve 1997 yıllarının verilerini alarak yaptığı çalışmada Doğu Almanya'nın Batı Almanya'ya göre daha yüksek bir vergi etiğine sahip olduğunu belirtmiştir (Feld, Torgler ve Dong, 2008: 17). Günümüzde Doğu Almanya vergi sistemi tamamen Batı Almanya vergi sistemine uyarlanmıştır (Nerre ve Pallas, 2004: 275). Özellikle Batı Almanya'da daha modern ve piyasaya uyumlu *(market oriented)* vergileme anlayışı hakimken; Doğu Almanya'da vatandaşlar tarafından hissedilmeyen dolaylı ve saklı vergileme yoluna gidilmiştir (Nerre ve Pallas, 2004: 275).

Vergi etiği araştırmalarında öncü bir isim olarak kabul edilen Schmölders (1960) yapmış olduğu çalışmada, Avrupa ülkelerinde serbest meslek çalışanlarının vergi etiğinin diğer sektörde çalışanlara göre daha düşük olduğu sonucuna ulaşmıştır. Diğer taraftan Strümpel (1969) Almanya ve İngiltere'nin vergi etiğini karşılaştırmış, Almanya'da vergi etiğinin İngiltere'ye oranla daha düşük olduğu sonucuna ulaşmıştır. Strümpel Almanya'nın daha zorlayıcı vergi uygulama teknikleri uygulaması diğer taraftan İngiltere'deki vergi sisteminin daha şeffaf ve daha az kontrol gücüne dayandığı sonucuna ulaşmıştır. Strümpel Almanya'daki zora dayalı stratejilerin vergi yükümlülerini kamuya yabancılaştırdığını ve bunun vergi etiği üzerinde negatif etkiler oluşturduğunu ortaya koymuştur. Buna karşılık İngiliz vergi sisteminin vergi etiğinin gelişmesine katkıda bulunduğunu ortaya koymuştur (Alm ve Torgler, 2006: 228). Aşağıdaki tabloda OECD ülkelerinin vergi etiği seviyeleri yer almaktadır.

Tablo 13: OECD Ülkeleri Arasındaki Vergi Etiği Seviyeleri

Ülke	Yıl	Vergi Kaçakçılığı Asla Doğru Değildir (%)	Ort. Vergi Etiği Seviyesi	Yıl	Vergi Kaçakçılığı Asla Doğru Değildir (%)	Ort. Vergi Etiği Seviyesi	Yıl	Vergi Kaçakçılığı Asla Doğru Değildir (%)	Ortalama Vergi Etiği Seviyesi
ABD	1982	67.0	2.22	1990	66.7	2.31	1995	73.6	2.48
Almanya *	1981	52.7	1.83	1990	53.8	2.00	1997	46.9	1.76
Avustralya	1981	47.7	1.72				1995	62.1	2.18
Avusturya				1990	62.3	2.26			
Belçika	1981	43.3	1.58	1990	33.9	1.28			
B. Britanya	1981	58.2	1.87	1990	53.9	1.94			
Danimarka	1981	58.5	2.10	1990	57.3	2.03			
Finlandiya	1981	58.7	2.11	1990	40.3	1.64	1996	57.4	2.01
Fransa	1981	48.9	1.58	1990	46.5	1.69			
Holanda	1981	37.9	1.53	1990	42.9	1.66			
İrlanda	1981	38.5	1.55	1990	48.8	1.80			
İspanya	1981	49.9	1.78	1990	58.4	1.96	1995	69.5	2.33
İsveç	1982	68.8	2.41	1990	56.4	2.01	1996	49.3	1.87
İsviçre				88-89	63.8	2.08	1996	53.5	1.95
İtalya	1981	52.8	2.41	1990	69.7	1.97			
İzlanda	1981	56.9	1.96	1990	56.0	2.00			
Japonya	1981	81.8	2.60	1990	81.9	2.64	1995	80.6	2.62
Kanada	1981	66.9	2.17	1990	59.2	2.08			
K.İrlanda	1981	74.7	1.86	1990	55.2	2.25			
Norveç	1982	40.3	1.48	1990	43.1	1.64	1996	47.5	1.83
Portekiz				1990	39.9	1.46			
Ortalama		**55.8**	**1.93**		**54.5**	**1.94**		**60.0**	**2.12**

***** Almanya'nın 1981 yılı değerinde sadece Batı Almanya dikkate alınmıştır.

Kaynak: Torgler ve Murphy, 2004, s. 328.

Tablodan da görüleceği gibi OECD ülkeleri içerisinde 1981 yılı ortalaması itibariyle *"vergi kaçakçılığı asla doğru değildir"* önermesine katılanların oranı % 56 iken; 1995 yılında bu oran % 60'ı bulmuştur. 1981 yılında OECD ülkelerinin vergi etiği seviyesi ortalama olarak 1.94 olarak gerçekleşirken 1995 yılı ortalaması itibariyle bu oran 2.12'yi bulmuştur. 1981-1995 zaman aralığı içerisinde vergi etiği seviyesinde İsveç ve Almanya haricinde bir yükseliş gözlemlenmektedir. OECD ülkeleri içerisinde Japonya tüm dönemlerde en yüksek vergi etiğine sahip ülke konumundadır. Ayrıca ABD, Avustralya, İspanya ve Norveç'te vergi etiği dönemsel olarak artış eğilimindedir.

İspanya'da ise 1981-1995 yılları arasında vergi etiği seviyesinde sürekli bir artış gözlemlenmiştir. İspanya'daki vergi etiğinde görülen bu ciddi artışların nedenleri olarak vergi ve diğer alanlarda gerçekleştirilen kurumsal reformlar ve özellikle "Moncloa Paktı" ile başlayan ve Avrupa Ekonomik Topluluğu'na üyelik süreciyle devam eden süreç gösterilmektedir (Martinez-Vazquez ve Torgler, 2007: 22). Prieto Rodriquez vd. (2006) tarafından yapılan ve İspanya'daki vergi etiğini konu alan çalışmada ise politik ideolojilerin vergi etiğini önemli ölçüde etkilediği ve İspanya'da güçlü bağımsızlık hissine sahip olan bireylerin daha düşük vergi etiğine sahip olduğu sonucu ortaya çıkmıştır[73] (Alm ve Torgler, 2006).

[73] İspanya ve İtalya'da vergi kavramı için kullanılan *"impot", "imposto" ve "impuesto"* kelimeleri rahatsız edici bir yükü yüklemek anlamına geldikleri halde; İngilizce *"tax"* ve *"duty"*, Almanca *"abgabe"* ve *"steuer"* veya İskandinavca *"skat"* kelimeleri harç, görev, yardım veya devlet hazinesi için verilen aidatı ifade etmekte ve büyük ölçüde devlet varlığının zorunluluğuna inanan bir anlayışın ürünü sayılmaktadırlar (Schmölders, 1976: 113).

OECD ülkeleri içerisinde vergi kaçırma düzeylerinin GSYİH'ya oranına bakılarak da vergi etiği seviyeleri hakkında bilgi elde edilebilir.

Tablo 14: OECD Ülkelerindeki Vergi Kaçırma Düzeyleri (GSYİH'nın %'si olarak)

Oecd Ülkeleri	Ortalama 1989/90	Ortalama 1991/92	Ortalama 1994/5	Ortalama 1997/98	Ortalama 1999/2000	Ort. 2001/02	Ort. 2002/03
Yunanistan	22.6	24.9	28.6	29.0	28.7	28.5	28.3
İtalya	22.8	24.0	26.0	27.3	27.1	27.0	26.2
Portekiz	15.9	17.2	22.1	23.1	22.7	22.5	22.3
İspanya	16.1	17.3	22.4	23.1	22.7	22.5	22.3
Belçika	19.3	20.8	21.5	22.5	22.2	22.0	21.5
İsveç	15.8	17.0	19.5	19.9	19.2	19.1	18.7
Norveç	14.8	16.7	18.2	19.6	19.1	19.0	18.7
Finlandiya	13.4	16.1	18.2	18.9	18.1	18.0	17.6
Danimarka	10.8	15.0	17.8	18.3	18.0	17.9	17.5
Almanya	11.8	12.5	13.5	14.9	16.0	16.3	16.8
İrlanda	11.0	14.2	15.4	16.2	15.9	15.7	15.5
Kanada	12.8	13.5	14.8	16.2	16.0	15.8	15.4
Fransa	9.0	13.8	14.5	14.9	15.2	15.0	14.8
Avustralya	10.1	13.0	13.5	14.0	14.3	14.1	13.8
Hollanda	11.9	12.7	13.7	13.5	13.1	13.0	12.8
Yeni Zelanda	9.2	9.0	11.3	11.9	12.8	12.6	12.4
Gt.Britanya	9.6	11.2	12.5	13.0	12.7	12.5	12.3
Japonya	8.8	9.5	10.6	11.1	11.2	11.1	11.0
Avusturya	6.9	7.1	8.8	9.0	9.8	10.6	10.8
İsviçre	6.7	6.9	7.8	8.1	8.6	9.4	9.5
Amerika	6.7	8.2	8.8	8.9	8.7	8.7	8.6
OECD Ortalama	13.2	14.3	15.7	16.7	16.8	16.7	16.4

Kaynak: Alan Lewis, Sonia Carrera, John Cullis, Philip Jones, "*Individual, cognitive and cultural differences in tax compliance: UK and Italy compared",* Journal of Economic Psychology 30 (2009) 431–445, p. 433. **Not:** Vergi yükleri, 2003 yılı için ; İsveç: 51, Danimarka: 50.2, Belçika: 47.1, Fransa: 45.4, Avusturya: 44.0, Finlandiya: 44.5, İtalya: 42.8, Almanya: 41.4, Hollanda : 39.8, Yunanistan: 38.2, Portekiz: 37.7, İspanya: 36.6, İrlanda: 31.2, EU ORT.: 41.5 (Lewis vd., 2009: 434).

Tabloda da görüldüğü gibi OECD ülkeleri içerisinde vergi kaçırma miktarının GSYİH'ya oranı olarak en düşük ülkeler 2002-2003 itibariyle A.B.D, İsviçre, Avusturya ve Japonya'dır. Buna karşın vergi kaçırma miktarının GSYİH'ya oranı olarak en yüksek ülkeler ise Yunanistan, İtalya, Portekiz, İspanya ve Belçika'dır.

2.4.2 Asya Ülkelerindeki Vergi Etiği Dereceleri

Asya ülkelerindeki vergi etiği araştırmalarında genellikle Japonya'nın hem Asya ülkeleri içerisinde hem de Avrupa'nın birçok ülkesiyle kıyaslandığında en yüksek vergi etiğine sahip ülkeler arasında yer aldığı belirtilmektedir. Özellikle dünyadaki vergi etiği araştırmalarında en yüksek vergi etiğine sahip olan ülkeler olarak A.B.D., İsviçre, Avusturya ve Japonya gibi ülkeler ön sıralarda yer

almaktadır (Alm ve Torgler, 2006: 242 ; Lewis ve diğerleri, 2009: 432). Aşağıdaki tabloda Asya ülkelerindeki vergi etiği dereceleri yer almaktadır.

Tablo 15: Asya Ülkelerinde Vergi Etiği

	Vergi Kaçakçılığı Asla Doğru Değildir			Ortalama Vergi Etiği Seviyesi		
Ülkeler	1981-1984	1990-1993	1995-1997	1981-1984	1990-1993	1995-1997
Bangladeş			96.3			2.930
Çin		78.7	79.0		2.619	2.613
Hindistan		82.9	77.0		2.614	2.519
Japonya	81.8	81.9	80.6	2.603	2.636	2.621
Filipinler			38.2			1.583
Güney Kore	76.4	89.9	71.6	2.560	2.697	2.416
Tayvan			63.7			2.263
Ortalama	79.1	83.4	72.3	2.582	2.641	2.421

Not: Vergi etiği seviyesi 0-3 aralığında değerlendirilmektedir. 3 en yüksek vergi etiğine işaret etmektedir.

Kaynak: Torgler, 2003b: 383.

Tabloda da görüldüğü gibi Asya ülkeleri arasında en yüksek vergi etiğine sahip ülkeler olarak Bangladeş, Japonya, Çin, Hindistan yer alırken; en düşük vergi etiğine sahip ülkeler olarak ise Filipinler dikkati çekmektedir. Filipinler ile diğer Asya ülkeleri arasındaki vergi etiği derecesi farkı bir hayli yüksek boyutlardadır.

Asya ülkelerinde kayıtdışı ekonomi ekonominin GSYİH'nın %'si olarak rakamlarına bakıldığında genellikle Bangladeş hariç olmak üzere kayıtdışı ekonominin büyüklüğü ile vergi etiği arasında negatif yönlü bir korelasyon olduğu görülmektedir.

Tablo 16: Asya Ülkelerinde Kayıtdışı Ekonomi (GSYİH'nın %'si olarak)

Ülkeler	Ortalama 1989-1990 (GSMH%)	Ortalama 1990-1993 (GSMH%)	Ortalama 1999-2000 (GSMH%)
Bangladeş			35.6
Çin			13.1
Hindistan	22.4		23.1
Japonya	13.2	8.5	11.3
Filipinler	50.0		43.4
Güney Kore	38.0	20.3	27.3
Tayvan		16.5	19.6

Kaynak: Torgler, 2003b, s. 384.

Bangladeş vergi etiği ölçümlerinde yüksek bir seviyeye sahip olmasına rağmen Bangladeş'teki kayıtdışı ekonomi GSYİH'nın % 35,6'sıdır. Buna karşın Japonya, Çin ve Hindistan'da kayıtdışı ekonomi ile vergi etiği arasında negatif yönlü bir koralasyon söz konusudur.

Asya ülkeleri OECD ülkeleri ile karşılaştırıldığında da Asya ülkelerindeki vergi etiğinin OECD ülkelerinin birçoğuna göre yüksek olduğu belirtilmektedir. Bazı yazarlar Asya toplumlarındaki sosyal normlara uyum düzeyinin diğer Avrupa ülkelerine göre daha yüksek olduğunu belirtmişler ve bu yüzden sosyal normlara uyum arttıkça vergi etiğinin de arttığını belirtmişlerdir. Helliwell (1996) bu konuyla ilişkin olarak yaptığı değerlendirmede özellikle Güneydoğu Asya ülkelerindeki sosyal kurumların modern dünyanın kurumlarına göre daha sağlam ve güçlü bağlarla oluştuğunu ifade etmiş ve bu durumun vergi etiği üzerinde de olumlu etkiler oluşturduğunu belirtmiştir (Torgler, 2003b: 382). Aynı zamanda Asya ülkelerindeki vergi etiği seviyesinin yüksek olmasında devlete olan güven seviyesinin yüksek olması, milliyetçi eğilimler, yasal sisteme duyulan güven, dini duyarlılıkların yüksek olması gibi etkenler önemli rol oynamaktadır (Torgler, 2003b: 383-399).

2.4.3 Geçiş Ekonomilerinde Vergi Etiği Dereceleri

Geçiş ekonomilerindeki vergi etiği analizlerinde mali ilgi *(fiscal concerns)* anahtar bir rol oynamaktadır. Alm ve Martinez-Vazquez (2001) geçiş ülkelerindeki vergi kaçırma ile ilgili şu ifadeleri kullanmaktadır (Torgler, 2003b: 292).

> *Gelişmekte olan ülkelerdeki ve geçiş ekonomilerindeki yüksek seviyedeki vergi kaçakçılığı makroekonomik istikrar, yeterli sosyal hizmetlerin tedarik edilmesi ve sermaye altyapısı gibi devletin temel politikalarını gerçekleştirmesini çoğu zaman tehlikeye düşürür (Alm ve Martinez-Vazquez, 2001'den aktaran: Torgler, 2003b: 292).*

Raiser vd. (2001), geçiş ekonomilerinde sosyal sermayenin varlığının ve devlete olan güvenin ekonomik büyüme üzerinde önemli derecede etkili olduğunu belirtmiştir. Fakat yasal sisteme olan güven için aynı durum söz konusu değildir. Özellikle geçiş sürecinde yasal sistemin zayıflığı esas problemi oluşturmuştur. Diğer taraftan Nerré (2001) ise Rusya'daki vergi kültürü ile ilgili yaptığı çalışmada Rusya'da kişisel gelir vergisini dolaylı vergilerle karşılaştırdığında Rusya'daki

kişisel gelir vergisinin toplam vergi gelirleri içerisinde % 10'dan daha az olduğu sonucuna ulaşmıştır (Torgler, 2003b: 309).

Gërxhani (2002) ise çoğu geçiş ülkesinin komünizmin yıkılmasının ardından kurumsal bir kriz yaşadığını belirtmiştir. Kurumsal kriz eski kurumsal yapının yıkılması ve yeni kurumların kurulması arasında bir boşluk üretmiştir. Reform süreci yüksek seviyede yeni uyum maliyetleri ve ekonomik yükü ortaya çıkarmıştır (Torgler, 2003b: 307). Norman Barry'e göre yıkıcı sonuçları olan "kişisel çıkarcılık" serbest piyasanın değil aşırı devletçiliğin bir sonucudur. Nitekim "Sovvet tecrübesi" bunu açık bir biçimde göstermiştir. Çünkü bireylerin doğrudan veya kurdukları organizasyonlar yoluyla birbirlerini denetlemeleri yerine her şeyin bir üst otorite tarafından denetlenmeye çalışıldığı bir ortam yasaları çiğnemenin getirisinin de yüksek olması nedeniyle bu riski üstlenmeye hazır kişilerin bulunmasını özendirmektedir (Demir, 2003: 173).

Tablo 17: Geçiş Ülkeleri ile Diğer Ülkeler Arasındaki Vergi Etiği Karşılaştırmaları

Ülkeler	1990-1993	1995-1997	1999-2000
Orta ve Doğu Avrupa			
Ermenistan		1.508	
Bulgaristan	2.038	2.24	2.316
Bosna		2.172	
Hırvatistan		1.309	1.956
Çek Cumhuriyeti			2.209
Macaristan	1.913		2.252
Makedonya		2.109	
Montenegro		1.749	
Polonya	1.829	2.001	2.228
Romanya	2.308		1.97
Slovak Cumhuriyeti			2.181
Slovenya	2.296	1.913	2.122
Sırbistan		1.969	
Ortalama	2.077	1.886	2.154
Eski Sovvet Ülkeleri			
Azerbeycan		1.634	
Belarus	1.617	1.518	1.11
Estonya	2.25	1.56	
Georgia		1.76	
Latvia	2.155	1.379	2.113
Litvanya	2.089	1.687	1.433
Moldova		1.426	
Rusya	1.857	1.662	1.73
Ukrayna		1.558	1.533
Ortalama	1.994	1.576	1.584

Not: Vergi etiği seviyesi 0-3 aralığında değerlendirilmektedir. 3 en yüksek vergi etiğine işaret etmektedir.

Kaynak: Torgler, 2004c: 5.

Tablodan da görüldüğü gibi Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin Eski Sovvet ülkelerine kıyasla daha yüksek bir vergi etiğine sahip oldukları görülmektedir. Özellikle 1990-1997 yılları arasında vergi etiğinde ciddi bozulmalar meydana gelmiştir. 1990-1993 yılları arasında en düşük vergi etiği Belarus'ta 1995-1997 yılları arasında en düşük vergi etiği ise Latvia ve Hırvatistan'da gerçekleşmiştir. Diğer taraftan 1995-1997 ve 1999-2000 yılları arasında Latvia, Litvanya ve Estonya'dan oluşan Baltık ülkelerinin vergi etiğinde ciddi biçimde bozulma meydana gelmiştir (Torgler, 2004c: 5, 6). Özellikle geçiş ekonomilerinde yasal sistemin zayıflığı devlete olan güvenin azalmasına, dolayısıyla düşük bir vergi etiğine yol açmaktadır (Torgler, 2004c: 7).

Özellikle Eski Sovvet ülkelerinde merkezi planlamaya dayalı olarak devlet yönetimlerinin kamusal kaynakların tahsisinde güçlü bir ihtiyari güce sahip olması yolsuzluğu artırmıştır. Kamu kurumlarına güvenin kaybolduğu Rusya'da yolsuzluk ekonominin de ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Levin ve Satarov (2000) yapmış oldukları çalışmada Rusya'daki yolsuzluk miktarının toplam bilim, eğitim, sağlık, kültür ve sanata ayrılan harcamaları geçtiğini belirtmişlerdir (Torgler, 2004c: 9). Alm, Martinez-Vazquez ve Torgler (2006) tarafından yapılan başka bir çalışmada ise sadece Rusya konu alınmış ve Rusya'nın piyasa ekonomine geçişi ile birlikte vergi etiğinde düşüş gözlemlendiği belirtilmiştir. Bu durumun yolsuzlukların artmış olduğu algılamasından kaynaklandığı ifade edilmiştir.

Diğer taraftan küçük köylerde yaşayan insanların birbirleri arasındaki etkileşim ve yakınlık bireysel tercihlerin daha kolay saptanmasını sağlamaktadır. Karşılıklılık normları adalet ve sosyal özdeşleşme bu yolla artırılabilir. Bu durum sosyal sermayenin artması ve anonim *"anonymous"* bir toplum olmaktan kurtulma anlamına da gelebilir. Sosyal sermayenin artması vergi etiği üzerinde olumlu bir etki oluşturmaktadır. Diğer yandan geçiş ekonomilerinde daha büyük şehirlerde daha yüksek bir ekonomik gelişme daha iyi yaşam standartları ve ekonomik fırsatlara yol açmaktadır. Buna karşın daha büyük şehirlerde vergi etiği azalmaktadır (Torgler, 2003b: 310).

2.4.4 Latin Amerika Ülkelerinde Vergi Etiği

Geçmişte diktatörlükle yönetilmiş olan Latin Amerika ülkelerinde vergi etiğinin düşük olduğu gözlemlenmektedir (Alm ve Gomez, 2008: 75). Latin Amerika ülkelerindeki gelir dağıtımındaki eşitsizliklerin bir hayli yüksek olması düşük dayanışma seviyesini ortaya koymakta, düşük gelir gruplarının refahını göreceli olarak düşürmektedir (Bird, Martinez-Vazquez ve Torgler, 2004: 288). Latin Amerika ülkelerindeki vergi etiği seviyesiyle ilgili olarak Dünya Değerler Araştırması *(World Value Survey)* ve (Latinobarómetro) verileri kullanılarak Torgler tarafından elde edilen sonuçlar aşağıdaki tablolarda yer almaktadır.

Tablo 18: Latin Amerika Ülkelerinde Vergi Etiği (Dünya Değerler Araştırması)

Ülkeler	Vergi Kaçakçılığı Asla Doğru Değildir (%)			Ortalama Vergi Etiği		
	1981-1984	1990-1993	1995-1997	1981-1984	1990-1993	1995-1997
Arjantin	64,4	80,5	72,1	2,136	2,563	2,314
Brezilya		60,8	46,8		2,006	1,608
Şili		75,7	64,2		2,442	2,180
Kolombiya			72,2			2,382
Dominik Cumhuriyeti			70,4			2,399
Meksika	48,9	37,3	54,7	1,375	1,453	1,844
Peru			62,7			2,202
Porto Riko			74,4			2,369
Uruguay			80,3			2,512
Venezuella			70,6			2,417
Ortalama	56,7	63,6	66,8	1,756	2,116	2,223

Kaynak: Torgler, 2003b, s. 346.

Tablo 19: Latin Amerika Ülkelerinde Vergi Kaçakçılığı (Latinobarómetro)

Ülkeler	Vergi Kaçakçılığı Asla Doğru Değildir (%)	Ortalama	Vergi Kaçakçılığı
Arjantin	66,3	2,266	34,2
Bolivya	49,2	2,044	34,8
Brezilya	65,1	2,165	37,8
Kolombiya	65,3	2,214	26,8
Kosta Rika	63,2	2,100	23,0
Şili	60,4	2,209	22,2
Ekvator	52,6	1,910	43,0
El Salvador	61,4	2,205	28,2
Guetemala	78,7	2,556	17,7
Honduras	79,6	2,519	24,9
Meksika	50,2	1,732	36,5
Nikaragua	74,2	2,395	42,2
Panama	66,7	2,228	24,7
Paraguay	68,5	2,373	34,6
Peru	53,1	2,058	33,6
Uruguay	50,5	1,948	31,7
Venezuella	68,8	2,310	35,0
Ortalama	63,2	2,190	31,2

Kaynak: Torgler, 2003b, s. 347.

İki ayrı tablodan da anlaşılacağı üzere Orta Amerika ülkelerinin Güney Amerika ülkerine göre daha yüksek bir vergi etiğine sahip olduğu görülmektedir. Guetemala Latin Amerika ülkeleri içerisinde en yüksek vergi etiğine sahip olan ülkedir. Guetemala'yı ise Honduras izlemektedir. Guetemala'daki vergi etiğinin yüksek çıkmasında 1996'daki vergi reformunun etkisi olmuştur. 1996'dan önce Guetemala'daki vergi ceza oranları neredeyse % 100'ü bulmasına rağmen reform sürecinin ardından bu oran % 10' a düşmüştür. Diğer taraftan Latin Amerika ülkeleri içerisinde en düşük vergi etiğine sahip ülkeler olarak ise Meksika, Brezilya sayılabilir (Torgler, 2003b: 347, 348; Torgler, 2005: 143). Latin Amerika ülkelerinde genellikle vergi etiği düzeyinin düşük olarak gösterilmesinin nedenleri olarak, başta kayıtdışı ekonomi, yolsuzluk, devlete olan güven seviyesinin düşük olması, vergi otoritesi ile vergi yükümlüleri arasında karşıt *(antagonistic)* bir vergi ikliminin olması gösterilmektedir (Torgler, 2005: 153, 154).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

VERGİ ETİĞİNİ BELİRLEYEN FAKTÖRLER: VERGİ ETİĞİ BİLEŞENLERİNİN ANALİZİ

Vergi etiği disiplini heterojen bir yapıya sahiptir. Bu yüzden vergi etiğinin oluşmasında çok çeşitli faktörlerin etkisi bulunmaktadır. Bunlar; vergi etiğinin bileşenleri kapsamında psikolojik-sosyolojik bileşenler, mali-ekonomik bileşenler, sosyal sermaye bileşenleri, politik bileşenler, yönetimsel-kurumsal bileşenler ve demografik bileşenler olarak ifade edilebilir.

Tablo 20: Vergi Etiği Bileşenleri

VERGİ ETİĞİ BİLEŞENLERİ	İNCELENEN KONULAR
PSİKOLOJİK VE SOSYOLOJİK BİLEŞENLER	Vergilemenin Psikolojik Sınırı, Mali Aldanma (Fiscal Illusion) Sosyolojik Faktörler (Mali Sosyoloji) ve Vergi Etiği
MALİ VE EKONOMİK BİLEŞENLER	Vergilemenin Mali Sınırı (Vergi Optimumu) Vergilemenin Ekonomik Sınırı, Vergi Oranları ve Vergi Etiği, Vergi Ceza Oranları ve Vergi Etiği, Gelir Seviyesi/Ekonomik Durum ve Vergi Etiği, Makro Ekonomik Belirleyenler ve Vergi Etiği, Para Sevgisi ve Vergi Etiği, Kayıtdışı Ekonomi ve Vergi Etiği
SOSYAL SERMEYE BİLEŞENLERİ	Sosyal Normlar ve Vergi Etiği, Karşılıklılılık İlişkisi ve Vergi Etiği (Pozitif ve Negatif Karşılıklılık, Dikey ve Yatay Karşılıklılık) Vergi Adaleti ve Vergi Etiği (Dikey-Yatay Adalet Algısı, Dağıtıcı Adalet Algısı, Prosedürel Adalet Algısı, Cezalandırıcı Adalet Algısı) Psikolojik Sözleşme- Güven ve Vergi Etiği, Güven Çeşitleri ve Vergi Etiği Açısından Analizi, Güven Ağları: Birey-Devlet İlişkisi Açısından Vergi Etiği, Vergi Kültürü ve Vergi Etiği, Din ve Vergi Etiği, Ulusal Gurur ve Vergi Etiği
POLİTİK BİLEŞENLER	Vergilerin Siyasal Sınırı ve Vergi Etiği, Siyasal Güven ve Vergi Etiği, Kamu Etiği ve Vergi Etiği, Demokrasi Kültürü ve Vergi Etiği Siyasal (Politik) Karar Alma Sürecine Katılım: Asimetrik Enformasyon Sorunları ve Vergi Etiği
KURUMSAL-YÖNETİMSEL BİLEŞENLER	Vergi (leme) Etiği, Merkeziyetçi ve Adem-i Merkeziyetçi Yönetim Yapıları ve Vergi Etiği, Vergi Bürokrasisi: Vergi Sisteminin Karmaşıklığı ve Vergi Etiği, Vergi İdarelerinin Kalitesi-Etkinliği ve Vergi Etiği, Vergi Uyum Politikaları ve Vergi Etiği, Vergi Afları ve Vergi Etiği, Vergi Denetiminin Etkinliği ve Vergi Etiği, Yolsuzluklar ve Vergi Etiği
DEMOGRAFİK BİLEŞENLER	Yaş, Medeni Durum, Cinsiyet, Meslek, Eğitim ile Vergi Etiği Arasındaki İlişkiler

3.1 PSİKOLOJİK VE SOSYOLOJİK BİLEŞENLER

Vergi etiği, psikoloji ve sosyoloji disiplinleri ile çok yakından ilişkilidir. Vergi yükümlülerinin psikolojik yapısı ile toplumun mali sosyolojik yapısı birbirinden beslenerek gelişme göstermektedir. Bu noktada vergi yükümlüsüne vergi ödeme konusunda motivasyon kazandırma *(erdemli davranışlara yönelme)* açısından psikolojiden ve mali olayların vergi yükümlüsü üzerindeki etkilerini anlamak noktasında da sosyolojiden eş zamanlı olarak yararlanılması vergilemeden beklenen amaçların daha kolay ortaya çıkmasını sağlayabilir.

Bireyler verginin bizzat yükümlüsü ve ödeyicisi olduğu gibi, vergilemeden ötürü cezaya da maruz kalabilmektedirler. Bu koşullar altında, vergi yükümlülerinin vergiye olan uyumlarının daha iyi anlaşılabilmesi için bireylerin psikolojisi ve bu psikolojiden kaynaklanan algı, tutum ve davranışlarının aynı zamanda vergilemenin toplumsal yönlerinin ortaya konulması gerekmektedir (Tunçer, 2002: 112, 113). Fakat vergiye psikolojik ve sosyolojik açıdan yaklaşılması ve vergi etiği konusun gündeme getirilmesi ancak 1960'lı yıllarda Alman maliyeci Schmölders'in çalışmalarıyla gerçekleşmiş ve son 20 yılda ciddi bir artış göstermiştir. Vergi etiği ve vergi uyumu konusunda birçok çalışmaya imza atan Frey, vergi yükümlülerinin motivasyonlarının ortaya çıkarılması noktasında sosyoloji ve psikolojinin önemini şu şekilde ortaya koymuştur:

> *"Oysa, insan davranışlarının çok farklı nitelikteki motivasyon türleri aynı zamanda diğer sosyal bilimlerin, özellikle de sosyoloji ve psikolojinin özünde yatmaktadır. Buna göre, insanların, içsel (internal) veya özden (intrinsic) gelen nedenlerle, ekonomik dille tercihlerin değişmesiyle davranışlarını değiştirecekleri kabul edilir. Bu durumda davranış, insan tercihlerinin bir bölümünü oluşturan ahlaki/etik düşünceler üzerinde kurulmaktadır"(Frey, 1992'den aktaran: Tunçer, 2002: 112).*

Yukarıda da ifade edildiği gibi vergilemeden beklenen mali ve ekonomik amaçlara ulaşmak için psikoloji ve sosyoloji disiplinleri etkin bir araç olarak kullanılabilir ve (subjektif) vergi yükünün toplum tarafından hafif hissedilmesi sağlanarak mali sosyolojik yapı ile uyum içerinde bir vergilendirme süreci ortaya çıkabilir. Bu noktada öncelikli olarak yapılması gereken vergilemenin psikolojik sınırlarının çok iyi tespit edilmesidir.

3.1.1 Vergilemenin Psikolojik Sınırı

Bir ülkede kamu gelirlerinin artırılabilmesi o ülkede yaşayan insanların psikolojik durumlarıyla yakından ilişkilidir. Vergi psikolojisinin önemi devletin en önemli gelir kaynağı durumundaki vergilere ve borçlanmaya ilişkin vergi yükümlüleri ya da vatandaşlar aleyhine değişiklikler gerçekleştirildiğinde daha bariz biçimde ortaya çıkmaktadır[74] (Eker, 1996: 15). Özellikle verginin kişisel ve psikolojik yönü; vergiyi doğuran olayın başlangıcından verginin ödenmesine kadar olan süreçte, vergi beyanının yapılıp yapılmayacağı ya da ne kadarının beyan edileceğine ilişkin konularda vergi yükümlüsünün kendi vicdanına ve insiyatifine bırakılması veya vergiden kaçınmak olayında da vergi yükümlüsünün vergiye karşı kendi kişisel düşünceleri ve tepkileri ile öne çıkmaktadır (Özpınar, 2009: 268, 269). Bu yüzden vergilemenin psikolojik sınırlarının tespiti öncelikli bir konu haline gelmektedir.

Vergilemenin psikolojik sınırı vergilemenin mali, ekonomik ve siyasal sınırlarından daha geniş bir anlama sahip olup, her üç sınırın ilerisindeki veya gerisindeki bir noktayı ifade edebilir (Şenyüz, 1995: 22). Gerloff'un ifadesiyle *"eğer vergilemenin ölçüsü vergi ödeyicilerinin davranışında vergilemenin mali verimliliğini azaltacak veya vergilemenin arzu edilmeyen etkiler meydana getireceği şekilde değişikliklere yol açarsa"* psikolojik sınırlara *(psychological breaking point)* ulaşılmış olmaktadır (Turhan, 1998: 198, 199). Bu psikolojik sınırlar vergi

[74] Vergi psikolojisinin önemi, başarılı bir vergi uygulaması için gerekli görünmektedir. Bilindiği gibi psikoloji; şahısların iç ve dış uyarıcılara karşı gösterdiği veya gösterebileceği tepkiyi araştırır. Psikologlar, psikolojiyi iki değişik biçimde ele almakta ve incelemektedir (Çataloluk, 2009: 215). Birinci görüşte, birey toplumdan ayrı bağımsız olarak ve tıpkı bir boşluktaymış gibi, bireyin kişilik yapısı, duygu ve düşüncesi çevre ve toplum etkisi olmaksızın ele alınır ve incelenir. Diğer görüşte ise, insanın hiçbir zaman yalnız yaşamadığı noktasından hareketle, bireyi içinde yaşadığı toplumun etkilediği gibi, bireyin de toplumu etkilediği görüşü benimsenmekte ve karşılıklı bir etkiden söz edilmektedir.

yükümlülerinin tahammül edebileceği bir seviyede kamu sektörü için de bir üst sınır çizmektedir [75](Şenyüz, 1995: 21, 22). 20. yüzyılın başında % 15 oranındaki toplam vergi yükünün tahammül edilebilir psikolojik bir sınır olarak kabul edilmesine rağmen bugünkü Amerikan literatüründe % 50'lik bir oran psikolojik sınırın tavanı olarak kabul edilmekte ve vergi yükümlüsünün bu sınıra kadar maliyeden ziyade bizzat kendisi için çalıştığı duygusuna sahip olduğu ileri sürülmektedir. Ne var ki vergilemenin etkileri konusunda yapılan ampirik araştırmaların kanıtladığı gibi vergi yükümlülüğü için objektif vergi yükünün yanısıra ve hatta ondan daha fazla subjektif etkenler önemli rol oynamaktadır (Turhan, 1998: 199, 200).

Vergi psikolojisi alanında ilk çalışmalara imza atan Schmölders vergilemenin sınırlarının her şeyden önce psikolojik nitelikte olduğunu belirtmiştir. Bu noktada Schmölders optimal vergi noktasının psikolojik şartlar tarafından belirlenen vergilemenin maksimal sınırları içinde kaldığını, bu sınırların her toplum için farklı olduğunu ve bu farklılığın da halkın devlete karşı tavrı ve fedakarlık duygusuna yani vergi etiğine ve vergi zihniyetine bağlı olarak oluştuğunu belirtmiştir (Schmölders, 1976: 101, 102). Bu noktada vergi etiği ne kadar kötü olursa vergiden kaçınma eğilimleri de o derece kuvvetlenmekte ve buna paralel olarak mevcut vergi kanunları ile elde edilen devlet gelirleri o nispette daha düşük olmaktadır. Bu nedenle kanun koyucunun egemen vergi zihniyeti ve vergi etiği ile bu iki unsuru etkileyen ekonomik ve psikolojik olayların durumuna göre vergi yükümlülerinin vergilemenin verimliliğini önemli ölçüde sınırlayan, fakat her durumda kesinlikle etkileyebilen tepkilerini dikkate alma zorunluluğu ortaya çıkmaktadır (Schmölders, 1976: 114). Aynı zamanda Reynaud'un da (1966) belirttiği gibi, vergileme konusunda maliyenin iki büyük prensibinin, yani verimlilik ve adalet prensiplerinin dikkate alınması da vergilemenin psikolojik sınırlarının tespitindeki önemli unsurlardandır (Çiçek, Karakaş ve Yıldız, 2008: 17).

[75] Psikolojik sınır mutlak ve sabit bir sayı olarak ifade edilemez. Örneğin vergi ödemedeki çok büyük bir isteklilik vergi yükümlülerinin tahammül sınırlarını genişleteceği, tersi bir durum da düşüreceğinden psikolojik sınır değişme göstermektedir (Şenyüz, 1995: 22).

3.1.2 Vergilemenin Psikolojik Sınırının Tespitinde Kullanılan Kavramlar

Mali terminoloji de genellikle ödenen vergi ile gelir düzeyi arasındaki sayısal ilişkiyi yansıtan vergi yükü *(objektif vergi yükü)* vergi yükümlülerinin vergiye karşı olan tepkilerinin belirlenmesi açısından önemli bir araçtır. Vergi yükü çok farklı anlamlarda kullanılabilmektedir. Bu noktada vergi yükü toplanan parayı ifade ettiği gibi vergilerin ortaya çıkarttığı çeşitli etkileri de ifade edebilmektedir. Böyle bir genişlik içinde tek vergi yükü kavramının kullanılması sakıncalı duruma gelmektedir. Bu nedenle vergi yükümlüsünün sırf vergi ödemeden duyduğu memnuniyetsizlikten dolayı hissettiği ağırlığın *(subjektif unsurların)* vergi yükümlüsünün gelirinde ortaya çıkan nihai net azalmayı ifade eden vergi yükünden ayrılması gerekir (Şenyüz, 1995: 14). Bu yüzden vergi yükleri objektif, subjektif ve net subjektif vergi yükü olarak üç farklı açıdan değerlendirilebilir.

3.1.2.1 Objektif Vergi Yükü

Objektif vergi yükü ödenen vergi ile gelir düzeyine dayanmakta ve sayısal bir değeri ifade etmektedir. Buna göre aynı gelir düzeyine sahip kişiler aynı miktarlarda vergi ödediklerinde vergi yükleri eşit olacaktır (Şenyüz, 1995: 14, 15). Objektif vergi yükünün hesaplanmasında psikolojik unsurlara yer verilmediğinden dolayı vergi yükünün vergi yükümlüleri üzerinde nasıl bir etki bıraktığı konusu net olarak gözlemlenememektedir. Bu yüzden subjektif (psikolojik) vergi yükü ve net subjektif (psikolojik) vergi yükü kavramları daha gerçekçi sonuçlar ortaya koymaktadır.

3.1.2.2 Subjektif (Psikolojik) Vergi Yükü

Subjektif vergi yükü veya vergi tazyiki bir kişinin vergi ödemesi nedeniyle ekonomik gücünde ortaya çıkan azalmadan dolayı duyduğu baskı hissi olarak ifade edilebilir (Eker, 1996: 152). Subjektif vergi yükü esas itibariyle vergi miktarına dayandırılmakla beraber hiçbir zaman ödenen vergi miktarını ifade etmemektedir. Subjektif vergi yükünün psikolojik yapısı nedeniyle fedekarlık veya refah kaybı şeklinde bireyden bireye değişebileceği için ölçülmesi de imkansızdır. Aynı ekonomik koşullar içindeki kişiler eşit objektif vergi yükü altında kalsalar bile farklı vergi tazyiki duyabilirler. Bu yüzden vergi yükünün özünde taşıdığı bu subjektiflik, objektif vergi yükünü anlamsız kılmaktadır (Şenyüz, 1995: 15).

Bireylerin hissettikleri subjektif vergi yükleri, vergi sisteminin yapısına bağlı olarak değişebileceği gibi, kişilerin zihni düzeylerine göre de değişebilmektedir. Şayet, vergi yükümlüleri rasyonel bakış açısına sahip iseler, subjektif vergi yükü objektif vergi yüküne yaklaşacaktır. Bu noktada entellektüel düzeyi vergiyi rasyonel değerlendirmeye uygun olan vergi yükümlüsünün, subjektif vergi yükü ile objektif vergi yükü arasında ciddi bir fark olmayacaktır. Ama entellektüel düzeyi vergiyi rasyonel değerlendirmeye uygun olmayan, bilgi birikimi, vergi etiği ve vergi bilinci daha az olan vergi yükümlüsünün ise vergiyi gerçekte olduğundan daha farklı algılaması söz konusu olabilmektedir. Bu nedenle verginin nasıl tanıtıldığı ve bireylerin vergiyi nasıl algıladığı çok önemlidir. Subjektif vergi yükünün, objektif vergi yükünden farkı, ancak vergi yükümlüleri ile yapılacak olan anketlerle belirlenebilir[76] (Çiçek, Karakaş ve Yıldız, 2008: 17-27).

3.1.2.3 Net Subjektif (Psikolojik) Vergi Yükü

Vergi yükümlülerinin ödemiş oldukları vergilerin yüklerini hesaplarken faydanılan kamu harcamalarının ödenmiş vergilerin oluşturduğu vergi yükünden düşülmesi net subjektif vergi yükü olarak ifade edilmektedir. Ancak devletin ürettiği mal ve hizmetlerin bölünememe ve dışsallık özellikleri nedeniyle kamu harcamalarının faydalarını ölçmek son derece güçtür, hatta bazı durumlarda imkansızdır. Çoğu zaman vergi yükümlüleri kamu harcamalarının faydalarını hissetmezler. Örneğin bireyler güvenlik ihtiyacı ortaya çıkmadan güvenlik harcamalarının faydasından pek haberdar olmazlar. Buna karşın vergi yükümlüleri kamu harcamalarının faydasını dikkate almayan vergi yüküyle ilgilenme eğilimindedirler. Böylece vergi yükümlüsü elde ettiği faydadan çok ödediği vergiden haberdar olmakta bu durum da vergi yükümlülerinin gerçek yükten daha fazla bir yük hissetmelerine neden olmaktadır (Şenyüz, 1995: 16, 17).

[76] Bazı durumlarda vergilerin ödenme şekli de o verginin psikolojik olarak ödeme sınırını da belirleyebilmektedir. Örneğin; miktarı veya oranı açıkça belli olan, toplamı fiyatlara karışmamış olan ve bir defada ödenen geniş tabanlı bir vergiye katlanmak, fiyatlara katılarak birkaç taksitte ödenen vergilere katlanmaktan daha zordur (Çiçek, Karakaş ve Yıldız, 2008: 17, 18).

Genellikle vergi yükümlülerinin net subjektif vergi yükünü daha az hissetmeleri için sıklıkla uygulanan vergi türü dolaylı vergilerdir. Mali anestezi[77] açısından uygun olan dolaylı vergiler vergi adaletine zarar vermesinden dolayı sıklıkla eleştiri konusu olmaktadır. Aynı zamanda dolaylı vergiler bireylerin ödedikleri vergileri hissetmemelerinden dolayı bireylerdeki mali farkındalığın iki önemli unsuru olan vergi bilinci ve vergi etiğinin oluşmasını da olumsuz yönde etkilemektedir. Net subjektif vergi yükünün hesaplanmasına ilişkin olarak OECD ve Dünya Bankası'nın verilerinin kullanılarak yapılan çalışmada vergi tazyiki indeksinde 30 OECD ülkesi yer almış ve 18 farklı kriter kullanılmıştır (Bessard, 2009: 16). Bu indekste göze çarpan en önemli husus, çoğu ülkede objektif vergi yükünün düşük olmasına rağmen net subjektif vergi yükünün *(vergi tazyiki)* yüksek olmasıdır. Aşağıdaki tabloda vergi canlılığı indeksi, kamu yönetişim indeksi, finansal özerklik indeksi ve vergi tazyiki indekslerine yer verilmektedir.

[77] Mali anestezi, mali yükümlülüklerin muhatapları tarafından farkına varılmadan yerine getirilmesini ifade etmektedir. Özellikle dolaylı vergilerin fiyat içerisine gizlenmiş olmaları nedeniyle verginin ödeyicisi tarafından açıkça hissedilmemesi bunun en iyi örneğini oluşturmaktadır. Verginin yüklenicisi ödediği dolaylı nitelikteki bu vergi bakımından his-duygu iptaline uğraması sonucunda mali açıdan uyuşturulmuş olması sonucu verginin farkına varamamaktadır. Literatürde *(vergi yükümlüsünün tepkisini çekmeme, canını yakmama gibi)* değişik benzetmelerle açıklanmaya çalışılan mali anestezi olayı psikoloji ve vergiye karşı vergi yükümlülerinin tepkilerini çekmeme bakımından olumlu sonuçlar ortaya çıkarabilen ya da bu amaçla girişilen uygulamaları belirtmeye yönelik bir niteliğe sahiptir (Akdoğan, 2007: 180, 181).

Tablo 21: Vergi Canlılığı, Kamu Yönetişim, Finansal Özerklik ve Vergi Tazyiki İndeksleri

Ülkeler	Vergi Canlılığı İndeksi	Kamu Yönetişim İndeksi	Finansal Özerklik İndeksi	Vergi Tazyiki İndeksi
İtalya	3.2	7.0	1.7	6.0
Türkiye	3.6	5.0	3.3	6.0
Polonya	3.9	6.6	1.7	5.9
Meksika	5.1	4.7	2.5	5.9
Almanya	3.1	9.1	0.0	5.9
Hollanda	3.2	9.3	0.0	5.8
Belçika	3.4	8.9	0.8	5.6
Macaristan	3.8	7.6	1.7	5.6
Fransa	3.1	8.5	1.7	5.6
Yunanistan	3.3	7.0	3.3	5.5
İngiltere	3.4	9.0	1.7	5.3
Amerika	4.0	8.4	1.7	5.3
Norveç	3.5	9.6	1.7	5.1
Portekiz	3.2	8.2	3.3	5.1
Çek Cumhuriyeti	3.9	7.6	3.3	5.1
Avustralya	5.6	9.2	0.0	5.1
İspanya	3.9	7.7	3.3	5.0
Japonya	4.9	8.5	1.7	5.0
İsveç	4.0	9.7	1.7	4.9
Finlandiya	3.8	9.8	1.7	4.9
Kore	4.8	7.3	3.3	4.9
Danimarka	4.4	9.6	1.7	4.8
Yeni Zelenda	4.6	9.7	1.7	4.7
İrlanda	5.3	9.3	1.7	4.6
İzlanda	5.1	9.8	1.7	4.5
Slovakya	6.0	7.4	3.3	4.5
Kanada	5.9	9.3	1.7	4.4
Avusturya	3.1	9.4	5.0	4.2
Lüksemburg	5.0	9.7	5.0	3.4
İsviçre	6.0	9.8	8.3	2.0

Kaynak: Bessard, 2009, s. 16.

Not: Vergi Canlılığı Kriterleri: Toplam vergi yükünün GSMH içerisindeki payı, kamu borçlanmasının GSMH içerisindeki payı, standart katma değer vergisi oranları, kurumlar vergisi oranları, gelir vergisi oranları, yerel yönetimlerin vergi özerkliği, **Kamu Yönetişim Kriterleri:** Şefaflık-hesap verilebilirlik, siyasi istikrar-şiddet ve terör faaliyetlerinin yokluğu, hükümetin etkinliği, regülasyonların miktarı, yasa kuralı, yolsuzluk kontrolü, **Finansal Özerklik Kriterleri:** Bankaların güvenilirliği, vergi değişim anlaşmaları, karşılıklı bilgi değişimi, vergi konularında bilgi değişimi, vergi konularında banka bilgileri değişimi (Bessard, 2009: 15).

Tablodan da görüleceği üzere Avusturya hariç olmak genellikle çoğu ülkede objektif vergi yükü *(vergi canlılığı indeksi içerisinde)* düştükçe vergi tazyikinin yükseldiği gözlemlenmektedir. Bu durum objektif vergi yükü kavramını anlamsız kılmaktadır. Diğer taraftan kamu yönetişim indeksi arttıkça da vergi tazyiki indeksinde düşüş gözlemlenmektedir. Buna karşın finansal özerklik indeksi ile vergi tazyiki indeksi arasında doğrudan bir ilişki bulunmamaktadır.

Sonuç itibariyle vergiler ile kamu harcamaları arasında kurulacak olan bağlantı net subjektif vergi yükünün objektif vergi yükü sınırlarına gelmesini sağlayacaktır. Böyle bir durumun ortaya çıkması ancak vergi yükümlülerinin yüksek bir vergi bilinci ve etiğine sahip olması durumunda mümkün olabilecektir. Buna karşın devlet de uyguladığı vergi politikalarıyla vergi yükünün yanlış algılanmasına neden olabilir. Genellikle kamu harcamalarının finansmanında doğrudan vergiler yerine dolaylı vergilerin tercih edilmesi vergi yükünün yanlış algılanması *(mali aldanma)* durumunu ortaya çıkarmaktadır. Bu durum mali aldanma *(fiscal illusion)* kavramı ile daha iyi açıklanabilir.

3.1.2.4 Vergi Yükünün Yanlış Algılanması: Mali Aldanma (Fiscal Illusion)

Vergi psikolojisi açısından vergi yükünün yanlış algılanması durumu mali aldanma *(fiscal illusion)* olarak ifade edilebilir. Daha geniş bir ifadeyle mali aldanma, vatandaşların devletin sunduğu mal ve hizmetlerden, dolayısıyla kamu harcamalarından elde ettiği fayda ile kamusal mal ve hizmetlerin kendilerine olan maliyetinin (vergi fiyatı) vatandaşlar tarafından yanlış algılanması olarak ifade edilebilir. Mali aldanma seçmenlerin vergi konuları hakkında eksik enformasyona sahip olması (rasyonel bilgisizlik), vatandaşlar ve politikacılar arasındaki asimetrik enformasyon sorunları ve vergilerin görünmezliği gibi çeşitli faktörler sonucunda ortaya çıkabilir (Dileyici, 2006: 173-178).

Mali aldanma konusuna ilişkin olarak John Stuart Mill (1848) dolaylı vergi yükünün olduğundan daha az tahmin edildiğine dair bir görüş ortaya koymuştur. Buna göre vergi yükümlüleri dolaylı vergilerin yükünü dolaysız vergilere göre eksik tahmin etmektedirler. Çünkü dolaylı vergiler fiyatların içerisinde gizli olmasından dolayı vergi yükümlüsünde vergi aldanması ortaya çıkmaktadır (Sanandaji ve Wallace, 2010: 1, 2). Mill'in vergi aldanması şeklinde ifade ettiği bu yaklaşımı İtalyan maliyeci Puviani 1903 yılında *"mali aldanma"* kavramı olarak ilk kez ortaya atmıştır. Puviani, kamu otoritesinin çeşitli mali araçları kullanarak vergi konuları arasında gerçek vergi yükünün olduğundan daha düşük tahmin edilmesine yönelik bir girişiminin olduğunun altını çizmiştir. Buchanan (1960) ise Puviani'nin mali aldanma kavramını daha da geliştirmiştir. Buchanan kamu otoritesinin mali aldanma

kavramı konusunda üç farklı stratejiye sahip olduğunu belirtmiştir. Birincisi; vergilerin kamu borçlanmasında bir gelir kaynağı olarak görülmesi, ikincisi; kamusal mal ve hizmetlerin finansmanının doğrudan vergiler yerine dolaylı vergilere ağırlık verilerek yapılması, üçüncüsü ise enflasyon yoluyla (Tanzi etkisi) vergi gelirlerinin artırılmasıdır[78] (Sanandaji ve Wallace, 2010: 1, 2).

Bir bireye yüklenen toplam vergi yükü çok sayıdaki verginin yer aldığı bir vergi sisteminde bölündüğü ölçüde, vergi sistemi aldanıcı etkiler ortaya çıkarabilir. Örneğin bir vergi yükümlüsü tarafından ödenen tüm vergiler kişisel gelir üzerinden alınan gelir vergisinden ibaretse vergi yükümlüsü vergiden dolayı katlandığı fedekarlık konusunda daha bilinçli olacaktır. Oysa çok sayıda kaynağın vergilendirildiği bir vergi sisteminde vergi yükümlüsü farklı vergi yüklerine maruz kalacağından vergiden dolayı katlandığı fedekarlığı tam olarak algılayamayacaktır. Diğer şartlar sabit olduğunda daha karmaşık vergi sistemi daha fazla kamu harcamasıyla sonuçlanmaktadır (Dileyici, 2006: 178).

Sonuç itibariyle mali aldanma kamu harcamalarının aşırı ölçüde artmasına yol açabilir. Bu noktada vergi yükünü doğru bir şekilde algılamayan vergi yükümlüsünün/seçmenlerin onay verdikleri vergi ve harcama politikaları uygulanırsa kamu harcamalarında aşırılıklar, seçmen tercihlerinde de sapmalar ortaya çıkabilir. Bu nedenle mali aldanmanın 20. yüzyılda birçok ülkedeki kamu harcamalarındaki artışı açıklayabileceği savunulmaktadır (Dileyici, 2006: 185, 186). Aynı zamanda mali aldanma devlet faaliyetlerine ilişkin hesap verme sorumluluğunun sağlanmasına da engel olabilir. Genellikle seçmenler/vergi yükümlüleri kamusal mal ve hizmetlerin gerçek maliyetini tam olarak kavrayamadıklarından dolayı politikacıların

[78] Tanzi etkisi, enflasyon etkisi nedeniyle vergi gelirlerinin düşmesidir. Özellikle beyan esasına dayalı vergilerde, gelirin elde edildiği dönem ile ödendiği dönem üzerinde uzun bir süre geçmektedir. Bu arada ekonomide meydana gelen değişmeler sonucu vergi ödeme konusunda eğer enflasyonist bir dönem yaşanmış ise, vergi kaybı ortaya çıkmaktadır. Vergi yükümlüleri, ödedikleri verginin reel değerinin düştüğünü görürlerse yani para aldanımına uğramazlar ise, verginin yükünü daha az hissedeceklerdir. Parasal aldanıma düşen vergi yükümlüsü ise, gerçek değerler yerine parasal değerlerle düşüneceğinden, enflasyon subjektif vergi yükünde bir değişikliğe yol açmayacaktır. Buna karşın deflasyon ortamında karşıt bir durumla karşılaşan vergi yükümlüleri, vergi ödemelerindeki gecikme ve para aldanımına uğramamaya bağlı olarak, daha fazla subjektif yük altında kalırlar. Fakat para aldanımına uğranılması halinde bu yükte hiçbir değişiklik olmayacaktır (Çataloluk, 2009: 225).

uyguladıkları politikalar konusunda hesap sorma olanakları daralmış olmaktadır. Çünkü mali aldanma mali saydamlığı engellemekte, seçmenlerin kamusal faaliyetler konusunda bilgi alma imkanlarını sınırlamaktadır (Dileyici, 2006: 187).

3.1.3 Sosyolojik Faktörler (Mali Sosyoloji) ve Vergi Etiği

Toplumsal olayları inceleyen sosyoloji mali olayların toplum üzerindeki etkileri dolayısıyla maliye ile ilgilenir. Maliye ise kamu gelirlerinin sağlanması ie ilgili kararları alırken ve uygularken, vergi yükümlülerinin gösterecekleri anlayış ve tepkileri tahmin etmek ve ona göre kendisini yönlendirmek gereğini duymaktadır[79](Akdoğan, 2007: 15, 16). Sosyolojiye nazaran çok daha soyut olan maliye disiplini bazı mali prensip ve usulleri genel olarak izah etmektedir. Mali sosyoloji ise mali olayın içinde yer aldığı karşılıklı sosyal ilişkiler mekanizmasını tarihi ve yerel bağlardan koparmaksızın bir bütün olarak incelemektedir[80] (Bilgiseven, 1984: 9).

Bu yüzden mali sosyoloji, maliye politikalarının belirlenmesinde çok önemli etkilere sahip bir çalışma alanı olmakla birlikte aynı zamanda tek başına bir bütün olarak toplumun gelişmesi ve devletlerin ve fertlerin kaderlerinde kamu gelirlerinin bileşimlerinin ne kadar önemli olduğunu göstermek ve toplumda vergi etiği ve bilincinin de oluşması bakımından son derece önemlidir (Çiçek, Karakaş ve Yıldız, 2008: 19). Çünkü vergi ve vergileme süreci, ekonomik bir süreç olmasına karşın; çok ciddi anlamda da toplumsal ve siyasal bir süreçtir. Vergileme sürecinin analizi yoluyla, insanlığın, ulusların, ülkelerin uygarlıklarının gelişimi rahatlıkla izlenebilir. Vergi, çağının ve uygulandığı toplumun aynası gibidir (Erol, 2011: 24). Bu noktada vergi, bir toplumsallığı ifade etmektedir. Her ne kadar, ödenen vergi bireysel olsa da,

---

[79] "Vergi dolaylı mı yoksa dolaysız yapıda mı olmalıdır?", "Gelirden mi, harcamadan mı yoksa servetten mi verginin alınması vergi yükümlülerince daha anlayışla karşılanır?, "Toplumun vergiler karşısındaki dayanma gücü nedir ve hangi aşamaya kadar rasyonel bir vergi uygulaması yapılabilir?", "Vergi kaybına yol açan etkenlerle toplumsal yapı arasında ilişki kurulabilir mi?" şeklindeki soruların yanıtları günümüzde mali sosyoloji denen bir inceleme alanının doğmasını sağlamıştır (Akdoğan, 2007: 15, 16).

[80] Mali sosyoloji, toplumsal sınıf, grup ve örgütler, kısaca toplum üzerinde mali araç ve olguların etkilerinin araştırılmasını konu edinen sosyoloji biliminin bir alt disiplini olarak ele alınmaktadır. Mali sosyoloji bu haliyle, maliye, siyaset ve psikoloji ile iç içe bir yapıya sahiptir (Çiçek, Karakaş ve Yıldız, 2008: 18). Buna karşın mali sosyolojiye yakın disiplinlerden birisi de vergi sosyolojisi disiplinidir. Vergi sosyolojisi vergileme, devlet ve toplum arasındaki ilişkileri araştıran bir disiplindir (Leroy, 2008: 2). Bu noktada vergi sosyolojisi mali sosyolojinin bir alt disiplini olarak da ifade edilebilir.

sonuç bizi toplumsala götürmekte ve bu durum, verginin çok boyutluluğuna gönderme yapmaktadır (Özpınar, 2009: 272). Özellikle vergi yükümlülerinin vergi ödevlerini yerine getirirken de, her ne kadar rasyonel davranacağı varsayılsa bile, o bireyin toplumda yaşaması dolayısıyla, o toplumun dilinden, mantık sisteminden, düşünce ve değerler sisteminden etkileneceği, bunların bireyin psikolojisinde değişimler meydana getireceği ve algılarını toplumun süzgecinden geçirerek yapabileceği belirtilmektedir Yani birey, toplumu etkilemesinden kat kat daha fazla toplumdan etkilenmektedir[81]. Böylece vergi etiğinin gelişmediği bir toplumda bireyler vergilere karşı direnç göstereceklerdir (Çiçek, Karakaş ve Yıldız, 2008: 19). Bireyin çevresindeki referans grupları *(arkadaş, meslektaş, aile bireyleri, ebeveyn, vs.)* vergi kaçırmayı benimsiyor ve onaylıyorlarsa bireylerde o yönde eğilim gösterecek; yani kendilerini referans gruplarıyla özdeşleştireceklerdir. Aksi takdirde vergi kaçırma eğiliminde olabileceklerdir (Kanniainen ve Pääkkönen, 2006: 5). Bu yüzden vergi ödemenin toplumda sosyal bir norm olarak yerleşmesi ya da yerleşmemesi vergi etiği üzerinde doğrudan bir etki oluşturmuş olacaktır[82].

Sonuç itibariyle toplumda vergi etiği ve bilincinin oluşması bireylerin mali sosyalleşmeleri sonucunda ortaya çıkacaktır. Mali sosyalleşme; bireylerin mali kültürün gereklerine uygun bir davranış sergilemesi, mali kültürün benimsenmesi, öğrenilmesi, yaşanması ve yaşatılması, gelecek kuşaklara aktarılması vergi vermenin temel vatandaşlık görevi olduğu hissinin bireylere kazandırılması, bireylere mali sorumluluk duygusunun kazandırılması olarak ifade edilebilir. Mali sosyalleşme ile toplumun sahip olduğu değer yargıları ve anlayışlar da dikkate alınarak açıklanacak

[81] Özellikle Akdeniz ülkelerinde vergi yükümlüleri beyan üzerine alınan vergilere karşı daha duyarlı ve dirençli olmaktadırlar. Çeşitli ülkelerde vergi anlamına gelen kelimeler de, o toplumun psiko-sosyal ve toplumsal yapısından doğal olarak etkilenen bireylerin vergiye karşı davranış biçimlerine göre farklı şekiller almışlardır. Örneğin; Fransa, İtalya ve İspanya gibi Akdeniz ülkelerinde vergi kelimesi bir zorlama ve yükümlülüğü ifade eden *teklif (impôt, imposto, impuesto)* adı ile adlandırılmıştır. Buna karşın Avrupa'nın kuzeyinde aynı sözcük, Almanya'da mali destek anlamına gelen (*steuer*), İskandinav ülkelerinde ise, kamu hizmetlerini başarabilmek için biriktirilen fona katılım payı olarak tanımlanan (*skat*) kelimesiyle ifade edilmektedir. (Çiçek, Karakaş ve Yıldız, 2008: 14, 15, User, 1992).

[82] Wenzel (2004) sosyal normların vergi etiği ve vergi uyumu üzerindeki etkisinin ancak kişinin kendisini sosyal grupların bir parçası olduğunda ve kişinin kendini ait hissettiği ve özdeşleştirdiği grupların normları olduğu sürece anlamlı olduğunu tartışmaktadır (Torgler, 2007: 66; Zenginobuz ve diğerleri, 2010: 34). Aksi takdirde sosyal normlar vergi etiği üzerinde etkili olamamaktadır.

mali konular, toplum tarafından kolaylıkla benimsenebilir ve kabul edilebilir. Aksi durumda toplum değerleri ile çatışan yeni norm ve değerler, mali sosyalleşmenin etkileri söz konusu olmaksızın ve mali dirençle karşılanabilir. Buna karşın mali sosyalleşmenin sağlanması ile toplumun bireyden beklediği akılcı davranışlar ortaya çıkmakta bu ise akılcı, yönetime ve kararlara katılan bireylerin çoğalmasını sağlayarak, toplum refahının artmasına katkıda bulunmaktadır (Çataloluk, 2010: 107, 109).

3.2 MALİ VE EKONOMİK BİLEŞENLER

Vergi etiği bileşenlerinin en önemlilerinden birisi de mali-ekonomik bileşenlerdir. Mali-ekonomik bileşenler söz konusu olduğunda öncelikli husus vergilemenin mali ve ekonomik sınırlarının tespit edilmesi olmaktadır. Çünkü vergi etiği ile birçok değişken (mali ve ekonomik bileşenler: vergi oranları, vergi ceza oranları, gelir seviyesi, ekonomik durum, makro ekonomik belirleyenler, para sevgisi, kayıtdışı ekonomi) arasındaki ilişkilerin doğru analiz edilebilmesi için vergilemenin mali ve ekonomik sınırlarının iyi tespit edilmesi gerekir. Aksi takdirde vergi kapasitesi düşecek ve vergilemeden beklenen amaçlara ulaşılamayacaktır.

3.2.1 Vergilemenin Mali Sınırı (Vergi Optimumu)

Vergilemenin mali sınırı *(vergi optimumu)* var olan bir verginin oranının arttırılmasına rağmen, vergi gelirlerinde artık bir artışın görülmediği veya yeni konulan bir vergiye rağmen vergi hasılatında bir değişikliğin olmadığı nokta olarak ifade edilebilir (Çiçek, Karakaş ve Yıldız, 2008: 16). Diğer bir deyişle vergi optimumu verginin toplam hasılat toplam maliyet farkının, yani toplam net hasılatın en yükseğe ulaştığı noktayı göstermektedir. Bu nokta aşıldığında gayrisafi hasılat artsa bile safi hasılatta azalma başlar[83] (Şenyüz, 1995: 19). Laffer eğrisi olarak

[83] Gerloff, bu gelişmeyi "Vergi Hasılatı Kanunu" ve "Vergi Masrafları Kanunu" ile ifade etmiştir. Vergi masrafları ve vergi yükümlülüklerinin düşük ödeme gücü olanlara doğru genişletilmesi suretiyle vergi yükümlüsü sayısı çoğaltılacak olursa maliyenin tarh, tahakkuk ve tahsil masrafları artmaktadır. Vergi hasılatındaki gelişme ise şu şekilde olmaktadır. Vergi oranlarında yapılacak % 100'lük bir artış, vergi gelirlerini aynı oranda değil fakat, daha az bir artışa sebep olacağı gibi, hatta bazı durumlarda vergi gelirlerinin mutlak azalmasına bile yol açabilir. Böylelikle iki kere ikinin her zaman dört değil, bazen bir edeceği ortaya çıkmaktadır. Bu durum mali literatürde *"Swift'in Vergi Çarpım Tablosu"* olarak nitelendirilmektedir (Şenyüz, 1995: 19).

bilinen; vergi oranları ile vergi hasılatı arasında ilişkiyi gösteren eğri de bu durumu çok net ifade etmektedir.

Şekil 17: Laffer Eğrisi

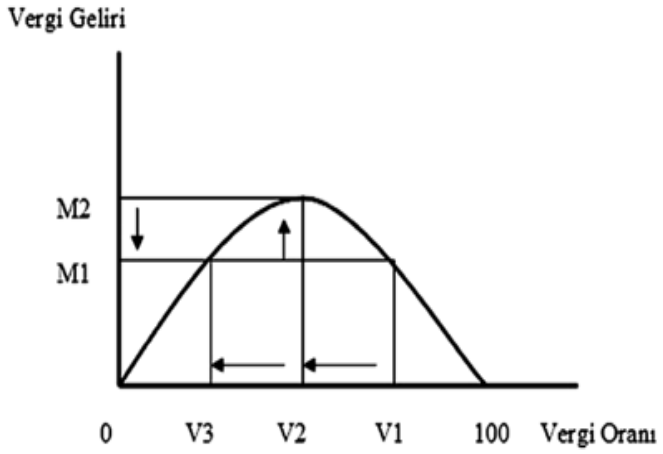

Laffer eğrisi vergi oranlarının belli bir noktaya kadar artırıldığında vergi gelirlerinin de artacağını, fakat bu noktadan sonra vergi oranının artırılmasının vergi gelirlerini negatif yönde etkileyeceğini belirtmektedir. Bu durum aynı zamanda vergi etiğinin zayıflaması anlamına gelmektedir. Şekilde de görüldüğü gibi vergi oranını v3 seviyesinden v2 seviyesine kadar artırmak devletin yararına bir durum olmasına rağmen; v1 oranında vergilendirme isteği hem amaçlanan vergi gelirinin elde edilmesini sağlayamayacak hem de vergi yükümlülerinde vergiye karşı olumsuz tepkilerin oluşmasına ve devletin bireyler gözünde otorite ve saygınlık kaybına, güven seviyesinin düşmesine neden olacaktır. Şekle göre optimum vergi oranı v2 seviyesidir. V2 seviyesi toplumlarin iktisadi ve kültürel yönden gelişmişlik düzeylerine göre farklılık gösterebilir. Bu noktada belirleyici olan hususlar başta vergi etiği olmak üzere vergi bilinci ve vergi kültürü gibi unsurlar olmaktadır.

3.2.2 Vergilemenin Ekonomik Sınırı

Vergilemenin ekonomik sınırı vergilerin en yüksek düzeye ulaştığı, fakat ekonominin bundan zarar görmediği bir nokta olarak kabul edilmektedir. Colin Clark, bu noktayı sayısal biçimde ifade ederek milli gelirin % 25'i olarak belirtmektedir. Vergilerin bu sınırı geçmesi halinde, ekonomide üretimin düşmesi, gelir dağılımın bozulması ve fiyatların yükselmesi gibi olumsuz gelişmelerin olacağı iddia edilmektedir (Şenyüz, 1995: 18). Çünkü, vergilemenin ekonomik bakımdan

maksimum sınırlarının ne olduğu sorusunun cevabı aranırken her şeyden önce göz önünde bulundurulması gereken husus, kamu gelir ve giderlerinin milli gelir veya milli servetin bir kısmı olduğu ve bu nedenle her iki büyüklüğün hacminin netice itibariyle milli gelirin seviyesiyle sınırlı olduğudur; hiçbir zaman mevcut olandan fazla dağıtılamaz. Fakat bu mutlak sınır sadece teori açısından geçerlidir; çünkü uzun vadede tüm vergi sisteminin verimliliğini azaltmaksızın vergilemenin uygulanabileceği ekonomik sınır özellikle piyasa ekonomisinde oldukça daha aşağıda bulunmaktadır (Schmölders, 1976: 102).

Vergilemenin ekonomik sınırları elastikidir. Bu noktada vergilemenin esasları ve sınırları iktisadi sistem ve reel ekonomik yapı ile vergi hasılatının kullanılma şekli tarafından belirlenmekle beraber, geçici olarak genişleyebilmektedir. Bunun için önemli olan vergi yükümlülerinin sınırları aşan tedbirlerin sürekliliği hakkındaki bekleyişleridir. Örneğin, verginin nispeten uzunca bir döneme ait optimal noktasından ziyade maksimum noktasına ulaşmanın söz konusu olduğu siyasi buhran ve savaş dönemlerinde verginin ekonomik sınırlarınının *"ceteris paribus"* gerek tüm vergi sistemi gerekse bireysel vergiler açısından normal şartlara kıyasla daha geniş olduğu söylenebilir (Schmölders, 1976: 105, 106).

Vergilemenin mali sınırı ile ekonomik sınırı değerlendirildiğinde birçok ortak noktaya rastlanmaktadır. Hatta bir bakıma ikisi de iç içedir. Fakat mali sınır ekonomik sınıra oranla daha esnektir. Fakat bu esneklik, vergi oranlarındaki artışla düz orantılı olmayabilir. Çünkü yeni bir vergi konulduğunda veya bir verginin oranı yükseltildiğinde, vergi yükümlüleri bazen o verginin konduğu malın tüketiminden vazgeçebilmekte, bazen ikamesi mümkün olan daha düşük vergili başka bir malın tüketimine yönelmekte, bazen de vergi kaçırma yollarını deneyebilmektedirler (Çiçek, Karakaş ve Yıldız, 2008: 16).

Görülüyor ki vergilerin uzun döneme ait verimliliği ve sınırları hakkında bir yargıya varabilmek için sadece ekonomik şartlar yeterli değildir. Buna karşın eğer vergilemenin ölçüsü vergi ödeyicilerinin davranışında vergilemenin mali verimliliğini azaltacak veya vergilemenin arzu edilmeyen etkiler meydana getireceği şekilde değişikliklere yol açarsa vergi sınırlarına ulaşılmış olur. Sonuç itibariyle vergi yükümlülerinin davranışları sadece reel ekonomik şartlar tarafından değil,

aksine her şeyden önce vergileme sanatının meşgul olması gereken vergi zihniyeti ile vergi etiği gibi unsurlar tarafından belirlenmektedir (Schmölders, 1976: 106).

3.2.2.1 Vergi Oranları ve Vergi Etiği

Vergi yükümlülerinin daha yüksek marjinal vergi oranlarında vergiye karşı daha çok tepki verdiği bilinmektedir (McGill, 1988: 24). Fakat daha da önemlisi artan marjinal vergi oranları ile beraber, vergi otoritesinin keyfi davranışları vergi yükümlüleri ile vergi otoritesi arasında güvensizliğe yol açarak etik/ahlaki maliyetlerin azalmasına neden olmakta ve bu durum vergi etiğinde azalmayla sonuçlanmaktadır (Blumenthal ve Nerre, 2003: 56).

Vergi oranları ile vergi etiği arasındaki ilişki aşamalar itibariyle şöyle gerçekleşmektedir. Başlangıçta vergi yükümlüleri düşük oranlı vergiler karşısında olumlu bir tutum sergilemekte ve vergilere **sempati** ile yaklaşmaktadırlar. Düşük oranlı vergilerde vergi yükümlülerinin severek ve isteyerek vergi ödedikleri söylenebilir. Vergi yükümlüsünün kendisini toplumun bir parçası olarak görmesi böyle bir tutum sergilenmesinde oldukça etkilidir. Ancak bu durum vergi oranlarındaki artışa bağlı olarak değişime uğramakta ve olumsuz tutumlara dönüşmektedir. Bu noktada ilgisizlik anlamına gelen **apati aşaması** vergiye karşı tutumun olumludan olumsuza geçmesindeki ilk aşamadır. Bu durumda genel bir kararsızlık hali söz konusu olmakla birlikte vergi yükümlülerinin eğitim seviyesi, devlete bağlılık, sosyal sınıf farkları gibi nedenlerden dolayı vergiye karşı tutumlar farklılaşabilmektedir (Aktan, Dileyici ve Saraç, 2006: 162).

Şekil 18: Vergi Yükümlüsü Davranışları Yönünden Oran-Tutum Analizi

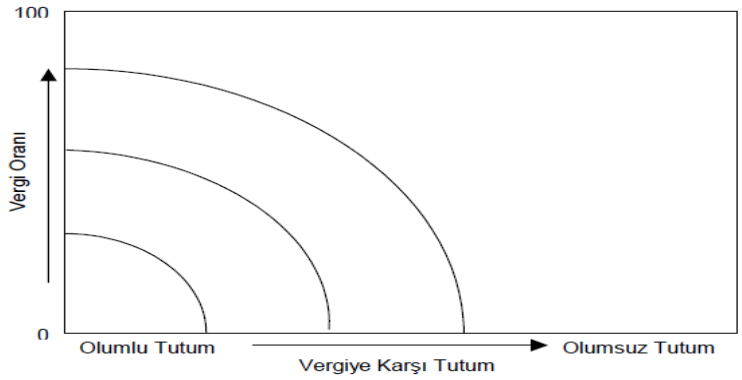

Kaynak: Aktan, Dileyici ve Saraç, 2006, s. 161.

Üçüncü aşama olan **antipati aşaması** ise vergi yükümlüleri yönünden vergilere karşı olumsuz tutumların pekiştiği aşama olarak değerlendirilebilir. Vergiye karşı tutum sürecinde vergi yükümlülerinin vergilere antipati duymalarının en önemli nedeni vergilerde meydana gelen artıştır. Dolayısıyla apati aşamasında kararsızlık hali içinde olan vergi yükümlüleri bu aşamaya geldiklerinde kararlılık göstermeye başlamakta ve bazı olumsuz hislere kapılmaktadırlar. Kendilerinin sistemli bir şekilde suistimale maruz kaldıkları ve kişisel ve toplu olarak haksızlığa uğradıkları hissine kapılan vergi yükümlüleri ellerindeki fırsatları değerlendirmek suretiyle vergilere karşı olumsuz tepkiler göstermeye başlamaktadırlar. Daha sonraki aşamada ise bu tepkiler nefret haline dönüşmektedir. **Vergi alerjisi** olarak da nitelendirilebilen bu aşama vergiye karşı tutumların en gergin olduğu aşamadır. Vergi yükümlüleri antipati aşamasında hile ve gizli olarak gerçekleştirdikleri tepkileri bu son aşamada aleni hale getirebilmekte, protesto ve gösterilerle vergi yönetimine karşı direnebilmektedirler (Aktan, Dileyici ve Saraç, 2006: 162).

Vergi oranları ile vergi etiği arasındaki ilişkiyi ele alan birçok çalışma bulunmaktadır. Örneğin; Reckers vd. (1994) tarafından yapılan çalışmada vergi etiği ile vergi oranları arasındaki etkileşim araştırılmış ve artan marjinal vergi oranları karşısında vergi kaçırmanın etik olarak yanlış olmadığı, dolayısıyla vergi etiğinin azaldığı belirtilmiştir (Kanniainen ve Pääkkönen, 2010: 272). Buna karşın Crane ve Nourzad'ın Kaliforniya'daki vergi affından gelen bilgileri kullanarak geliştirdiği deneysel modelinde vergi kaçakçılığı ile marjinal vergi oranları arasında pozitif bir ilişki tespit edilmesine rağmen, vergi oranlarındaki bir değişimin sonuçlarının birçok analizde belirsiz olduğu ve deneysel analizlerin bu konuyu çözmede yetersiz olduğu vurgulamaktadır. Bu belirsizliğin nedeni ise şu şekilde açıklamaktadırlar: Vergi oranlarındaki bir değişim vergi yükümlüleri üzerinde iki zıt etki ortaya çıkarmaktadır. Bir taraftan vergi oranlarındaki bir artış daha büyük vergi kaçakçılığı teşvik ederken (ikame etkisi); diğer taraftan harcanabilir geliri azaltarak daha yüksek bir vergi oranı ek bir etki meydana getirmektedir (gelir etkisi) ki bu etki bireylerin riske karşı tutumuna bağlı olarak daha fazla veya az kaçakçılığa yol açabilir. Eğer birey vergi geliri düştükten sonra risk almaya daha az istekliyse, vergi oranları arttığında vergi kaçırma eğilimi daha az olacaktır. Riskten kaçınma gelirle birlikte artmazsa ya da ikame etkisi gelir etkisine yeterince güçlü bir biçimde baskınsa daha

yüksek vergi oranları düşük vergi kaçakçılığına dolayısıyla vergi etiğinde artışa yol açar. Sonuç olarak etki belirsizdir (Saraçoğlu, 2009).

Sonuç itibariyle vergi oranlarının artması esasen kısır bir döngüye girildiğinin de işaretçisi olmaktadır. Esasen vergi oranları artmaya başladığında ekonomik faaliyetlerde, rakamlarda ifade edildiği şekilde azalma olmamakta, sadece yüksek vergi oranları nedeniyle kayıtlı ekonomiden kayıt dışılığa geçiş söz konusu olmaktadır. Bu durumda kayıtlı ekonominin boyutu da küçülmüş olmaktadır. Bu noktada hükümetler, yüksek vergi oranlarının etkisini hafifletmek için vergi muafiyet ve istisna uygulamalarını genişletmektedirler. Bunun sonucunda ise vergi adaleti bozulmakta ve rekabet eşitsizliği ortaya çıkmakta; vergi istisna ve muafiyetlerinden yararlanamayanlar, vergi kaçakçılığı yoluna gitmektedirler (Aydın, 2006: 1, 2).

3.2.2.2 Vergi Ceza Oranları ve Vergi Etiği

Vergi uyumu konusunda yürütülen çalışmalarda yüksek cezaların ve denetim olasılığının vergi kaçakçılığını engelleyeceği, denetim oranı ile vergi etiği arasında güçlü bir pozitif ilişkinin olduğu ortaya konulmaktadır. Bu model genellikle Allingham-Sandmo modeli olarak bilinir ve sosyal ve psikolojik unsurlar ön plana alınmaz. Alm, Jackson ve Mckee (1992) yaptıkları amprik çalışmada, vergi etiğinin denetim oranı ile arttığını fakat vergi ceza oranlarındaki değişmenin vergi etiği üzerinde çok fazla etkili olmadığını belirtmişlerdir. Bu çalışmaya göre, ceza oranlarındaki artışa verilen tepki pozitif olmakla birlikte küçük ve önemsizdir. Bu noktada vergi yönetiminden (devletten) memnuniyetsizlik derecesi vergi etiği üzerinde daha çok etkili olmaktadır (Alm, Jackson ve Mckee, 1992: 107, 108).

Yapılan araştırmalardan çıkan sonuç vergi cezalarının denetim ile desteklenmediği sürece çok önemli bir etki oluşturmadığıdır. Bu amaçla vergi yasalarında bazı düzenlemeler yapmak *(örneğin yüksek ceza oranlarının etkin ve verimli denetim koşulları altında yeniden düzenlenmesi)* gereklidir. Aynı şekilde, önceki denetimlerin gelecekte de denetlenme olasılığını arttıracağı varsayıldığında, bir önceki yılda yapılan denetimin kişinin ilerleyen yıllarda da gönüllü uyum davranışını etkileyeceği sonucuna ulaşılabilir (Tuay ve Güvenç, 2007: 30, 31). Ancak denetimler doğru beyanda bulunmama eğilimini *(non-compliance)* kavramada başarısız oluyorsa ya da mevcut cezalar doğru beyanda bulunmama eğilimini ortaya

çıkarmada kullanılamıyorsa bu durum vergiye gönüllü uyum gösteren vergi yükümlülerinde kaçak için vergi ödedikleri gibi bir düşünceye neden olabilir (Gerçek, 2009). Dolayısıyla, denetimlerin yetersiz ve amacına ulaşmadığı bir ortamda yapılacak olan vergisel düzenlemeler fazla bir anlam taşımayacaktır.

3.2.2.3 Gelir Seviyesi /Ekonomik Durum ve Vergi Etiği

Gelir seviyesinin artmasının vergi etiğini artırıp artırmadığı tam olarak net değildir. Daha yüksek bir gelir seviyesine ulaşılması vergi etiğini artırabilir de azaltabilir de. Bu noktada vergi etiği daha çok risk tercihleri, gelir vergisi oranı ve zamanın işlem maliyetlerine bağlı olarak değişmektedir (Alm ve Torgler, 2006: 237). Yapılan analizlerde alt orta sınıfa göre hem üst orta sınıf hem de çalışanlar, vasıfsız işçiler ve işsizlerin daha düşük vergi etiğine sahip olduğu tespit edilmiştir. Yani gelir düzeyi ile vergi etiği arasında doğrusal bir ilişki bulunmamaktadır (Gökbunar, Selim ve Yanıkkaya, t.y. : 80).

Rasyonel Seçim Teorisi'ne göre daha düşük gelir seviyesine sahip olan bireylerde vergi suçuyla ilgili aktivitelerde bulunma olasılığı daha düşüktür. Çünkü bu durumda suçun fırsat maliyeti düşüktür (Alm ve Torgler, 2006: 237). Buna karşıt bir görüş olarak ise geliri az olan vergi yükümlüsünün finansal zorlukları sebebi ile vergi kaçırmaya daha eğilimli olabileceğidir. Başka bir deyişle, geliri az olan vergi yükümlüsünün şu an için paraya olan ihtiyacı, ileride yakalanarak cezalandırılma korkusunun önüne geçmektedir (Tuay ve Güvenç, 2007: 21).

Crane ve Nourzad (1990) ise bireylerin daha yüksek bir gelir seviyesine ulaştıklarında vergi kaçırma yönünde daha çok eğilimli hale geldiklerini ifade etmiştir (Kasipillai, Aripin ve Amran, 2003: 135). Bu duruma en iyi örneklerden birisi de Amerika'da gerçekleşmiştir. 1976 yılında, ABD'de yıllık gelirleri 200.000 Dolar'ın üstünde olan yaklaşık 250 vergi yükümlüsünün hiç vergi ödemediği, bunlardan beşinin yıllık gelirlerinin 1 milyon Dolar civarında olduğu rapor edilmiştir (User, 1992). Yine aynı şekilde, ABD'de 2003 yılında 2097 vergi yükümlüsü ile yapılan bir çalışmada orta ve yüksek gelir düzeyinde yer alan vergi yükümlülerinin vergi kaçırma eğilimleri daha yüksek bulunmuştur. Benzer olarak, Lewis'in 1982 yılında Fransa, Danimarka, İngiltere ve Batı Almanya'yı karşılaştırdığı araştırmasına

göre de, her dört ülkede de gelir yükseldikçe vergi etiğinde ve vergi uyumunda azalmalar olduğu görülmüştür (Tuay ve Güvenç, 2007: 21).

Gelir grupları bakımından değerlendirildiğinde ise vergiler; yüksek gelirlilerde lüks tüketim ve tasarruflarından, düşük gelirlilerde ise zorunlu tüketime giden fonlardan oluşmaktadır. Burada görüleceği gibi, düşük vergi gruplarının vergi yükü yüksek gelirli kesime göre daha ağırlaşmakta ve subjektif yük fazlalaşmaktadır. Özellikle zorunlu tüketimini karşılamakta zorlanan fakir bir kesim var ise, o zaman bu tepki daha sert bir hale dönüşebilir. Bu nedenle vergi yükümlüleri arasında vergi yükü açısından, aynı tür vergilere değişik dilimli gelir grupları arasında farklı tepkiler oluşmaktadır. Bu yüzden vergi yükümlülerinin tepkilerini en aza indirecek bir biçimde ödeme gücüne göre vergilendirilmeleri *(asgari geçim indirimi, artan oranlılık veya ayırma ilkeleri gibi tekniklerler)* gerekmektedir (Çataloluk, 2008: 217).

Özellikle bireylerin risk algılamasına bağlı olarak artan oranlı tarife yapısı içinde gelir arttığında vergi etiği düşebilir ya da artabilir. Artan oranlı vergi tarifesinde yüksek gelire sahip olanlar için vergi kaçırmanın TL. getirisi daha yüksek fakat ekonomik (marjinal) faydası ise daha az olacaktır. Buna karşın düşük gelirli vergi yükümlülerinin ise kaybedecekleri ve kısıtları daha az olsa da risk alma eğilimleri düşük olacaktır. Çünkü yakalanmaları halinde kaybedecekleri (marjinal) fayda daha yüksek olacaktır (Gökbunar, Selim ve Yanıkkaya, t.y. : 80).

Bakmakla yükümlü olduğu kişi sayısı fazla olan bir vergi yükümlüsü kendisine göre daha az sayıda kişiye bakan birisiyle aynı vergi diliminde bulunmalarına rağmen, taşıdıkları yük aynı olmamakta ve tepkileri de faklılaşmaktadır. Tek başına yaşayan ve yeterli gelire sahip olan bir bireyin daha sonra evlenip çocuk sahibi olması durumunda, daha önce yeterli olan gelirinin sonucunda fedakarlık olarak alınmayan vergi anlayışı değişebilir ve vergi etiği azalabilir. Burada önemli olan husus toplam gelirden ziyade, kişi başına düşen gelirin aile bireylerinin asgari ihtiyaçlarını karşılayıp karşılamadığıdır (İpek ve Kaynar, 2009: 120).

Vergi etiği üzerinde gelirin etkilerini teorik olarak değerlendirmek oldukça zor görünmektedir. Vergi yükümlüsünün denetlenme olasılığına ve ceza alma beklentisine ve gelir vergisi tarifesindeki artan oranlılığın seviyesine bağlı olarak, vergi etiği artabilir veya azalabilir. Daha üst düzeyde gelir elde eden vergi yükümlüleri aynı zamanda parayla gelen maddi gücün, vergilerle azalmasını istemezler. Bu durumda daha az vergi ödemenin yollarını arayabilirler. Böyle bir durumda daha üst bir gelir seviyesi daha düşük bir vergi etiği ile aynı çizgide gidebilir. Diğer yandan, daha düşük gelir elde eden gelir vergisi yükümlüleri vergi kaçırma durumunda eğer yakalanıp cezalandırılmaları durumunda yüksek bir maddi kayba uğrayabileceklerinden bu riski az alırlar (Serim, 2009: 165).

3.2.2.4 Makro Ekonomik Belirleyenler ve Vergi Etiği

Makro ekonomik belirleyenlerin (GSMH, enflasyon, işsizlik, gelir dağılımı) vergi etiği üzerinde birtakım etkiler oluşturduğu ortaya konulmuştur. Yapılan araştırmaların çoğunluğunda enflasyon, işsizlik ve gelir dağılımındaki eşitsizliklerle vergi etiği arasında negatif yönlü bir korelasyon olduğu saptanmıştır. Bu konulara ilişkin olarak Heinemann (2010), işsizliğin vergi etiği üzerinde negatif etki oluşturduğunu ortaya koymuştur. Martinez-Vazquez ve Torgler (2009) ise İspanya'yı konu aldığı çalışmada işsizlik-enflasyon ile vergi etiği arasında negatif yönlü bir korelasyon olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Heinemann ve Kocher (2010), artan oranlı vergilerde vergi etiğinin düz oranlı vergilere göre daha yüksek olduğu sonucuna ulaşmıştır (Doerrenberg ve Peichl, 2010: 3, 4). Cannari ve Alessio (2007) ise vergi etiği ile işsizlik ve suç oranları arasında negatif bir korelasyon olduğu buna karşın vergi etiği ile sosyal sermaye ve kamu sektörünün niteliği arasında ile pozitif korelasyonun olduğunu belirtmişlerdir (Barone ve Mocetti, 2008: 3).

Makro ekonomik belirleyenler arasında vergi etiği üzerindeki en önemli etkiyi gelir dağılımı konusu oluşturmaktadır. Bu konuya ilişkin olarak Bloomquist, toplumda vergilendirmeden önce mevcut olan gelir eşitsizliğinin daha fazla vergi kaçakçılığına neden olduğunu ortaya koymuştur. Bloomquist, tarafından 1947-1999 yılları arasındaki zaman verileri kullanılarak yapılan çalışmada gelir eşitsizliği ile A.B.D.'deki ücret ve maaşlarının eksik beyanı arasında istatistiki olarak önemli bir korelasyon olduğu sonucuna varılmıştır (Saraçoğlu, 2008b: 62). Elferrs (1991) ise

çoğalan gelir eşitsizliğinin, parasal olmayan kaynakların toplam gelir üzerinde daha fazla payı olması sonucunda bu durumun işlemlerin görünebilirliğini *(transaction visibility)* azaltacağını, ayrıca artan sayıda vergi yükümlüsünün finansal zorluklar ve eşitsizlik ortamında vergi etiğinde bir azalma olacağını belirtilmiştir (Tuay ve Güvenç, 2007: 21). Özellikle yeniden dağıtım politikalarının gelir dağılımındaki adaletsizlikleri düzeltmekten ziyade rant ekonomisi haline dönüştürmesi bireylerin vergi ödeme eğilimlerini olumsuz yönde etkilemektedir (Özpınar, 2009: 275). Özellikle rant kollama faaliyetleri kurumsal yapıların tam olarak gelişmediği gelişmemiş ülkeler ile gelişmekte olan ülkeler açısından büyük bir sorundur. Bu ülkelerde gelir dağımını iyileştirmeye yönelik olarak yapılan vergi ve transferlerin gelir dağılımına etkisi oldukça düşüktür. Bu durum vergi ve transferler öncesi gini kaysayısı ile vergi ve transferler sonrası gini katsayılarına bakılarak anlaşılabilir.

Tablo 22: AB Ülkeleri ve Türkiye'de Vergi ve Transferler Öncesi ve Sonrası Gini Katsayısı

Ülkeler	Dönem	Gini Katsayısı		Gelir Dağılımına Etkisi (%)
		Vergi ve Transferler Öncesi	Vergi ve Transferler Sonrası	
Danimarka	1994	0,420	0,217	-48,3
İsveç	1995	0,487	0,230	-52,8
Finlandiya	1995	0,392	0, 231	-41,1
Hollanda	1994	0, 421	0,253	-39,9
Belçika	1995	0,527	0,272	-48,4
Almanya	1994	0,436	0,282	-35,3
İtalya	1993	0,510	0,345	-32,4
Ülkeler Ort.		**0,456**	**0,261**	**-42,8**
Türkiye				
TÜSİAD*	1994	0,474	0,447	-5,7
Pınar **	1994	0,530	0,426	-19,6
Pınar**	2002	0,557	0,451	-19,0

:** Gini katsayısı yalnızca devlet transferleri öncesi bireysel gelir dağılımına ilişkindir. *:** Gelir vergisi ve transferler öncesi ve sonrasında hane halkı gelir dağılımına ilişkin gini katsayısıdır.
Kaynak: Özpınar, 2009, s. 274.

Tabloya göre, incelenen yedi AB ülkesinde vergi ve transferler öncesi gini katsayısı 0,456 iken, bu katsayının vergi ve transferler sonrası 0,261'e düştüğü görülmektedir. Böylece maliye politikası gelir dağılımı eşitsizliğini % 42.8 oranında azaltmaktadır. Türkiye'de yapılan iki çalışmanın sonuçları ise, maliye politikasının gelir dağılımı üzerine etkisinin AB ülkelerine göre oldukça düşük olduğunu göstermektedir. Türkiye açısından 1994 ve 2002 yılları karşılaştırıldığında, maliye politikasının gelir dağılımını düzeltici etkisinde de bir güçlenme olmadığı

görülmektedir. Özellikle maliye politikalarının bu şekilde etkinliğini yitirmesi vergi ile toplumsalın bağının gerek bilinç düzeyinde gerek sosyal düzeyde ve gerekse pratikte koptuğu Türkiye gibi ülkelerde vergiye ilişkin anomik tutumların artmasına (vergi etiğinde azalmaya) yol açmaktadır (Özpınar, 2009: 273, 274).

3.2.2.5 Para Sevgisi ve Vergi Etiği

Kişilerde bulunan zengin olma isteği, zengin olmanın güzel bir şey olduğu düşüncesi, zengin olunduğunda ve çok para kazanıldığında yaşamının çok daha keyifli olacağının düşünülmesi gibi duygular, kişilerde fırsatını bulduklarında vergi hilelerine başvurmalarında etkili bir değişken olarak ortaya çıkmaktadır (Yayla ve diğerleri, 2009: 72). Bu durumda kişideki para sevgisi (zengin olma isteği) arttıkça vergi etiği de azalmaktadır. Buna karşın toplumda herhangi bir baskı ve ceza söz konusu olmaksızın vergilerini tam ve zamanında ödeyen bireyler de söz konusudur [84].

Para sevgisine ilişkin olarak Tang ve Chen (2008) tarafından yapılan çalışmada para sevgisinin etik olmayan davranışlara neden olduğu belirtilmektedir. Çalışmada para sevgisi ile Makyevelizm *(amaca giden yolda her türlü aracın meşru olması)* arasında, Makyevelizm ile etik olmayan davranışlar arasında anlamlı ve pozitif yönlü ilişkilerin varlığı tespit edilmiştir. Ayrıca para sevgisi ile etik olmayan davranış arasında dolaylı bir ilişkinin varlığı tespit edilmiştir. Para sevgisi Makyevelizm aracı değişkeni üzerinden etik olmayan davranışa yol açmaktadır. Para sevgisinin yüksek olması etik değerlerde aşınmaya yol açmakta, vergi etiğinde de yozlaşmalara neden olmaktadır (Yayla ve diğerleri, 2009: 72). Peroux'un (1962) aşağıdaki ifadeleri para sevgisinin toplum üzerinde ne tür etkiler oluşturduğunun anlaşılması bakımından önemlidir.

[84] Lubian ve Zarri tarafından İtalya'da yapılan bir çalışmada mutluluk ile vergi etiği arasında pozitif bir korelasyon olduğu sonucuna varılmıştır. Böyle bir yaklaşım ""hedonistik paradoks" *(hedonistic paradox)* olarak ifade edilmektedir. Bu yaklaşım bireylerin her zaman fayda maksimizasyonu yapan bireyler olmadığını çok net ortaya koymaktadır (Lubian ve Zarri, 2011: 1, 2).

"Her toplum kazanma ruhuyla ve daha fazla kazanç anlayışıyla tahrik olmayan, işin bu yönüne bulaşmamış toplumsal alanların varlığı sayesinde düzgün bir biçimde işler. Yüksek düzeyde memurun, askerin, yargıcın, papazın, sanatçının ve bilim adamının böylesi bir hırsın etkisi altına girdiği toplum yıkılıp çöker ve bu tür toplumda hangi biçimiyle olursa olsun ekonomi de tehdit altındadır. Şeref, neşe, sevgi, başkasına saygı, kendine güven gibi insanların hayatında en asil ve en değerli şeylerin hiçbir piyasaya gelmemesi gerekir. Bunun eksikliğini duyan hangi toplumsal küme olursa olsun, temelleri üzerinde sendeler" (Peroux, 1962'den aktaran: Yavilioğlu, 2001: 120).

Sonuç itibariyle para kazanmaya ciddi düzeyde motive olmuş ve bu motivasyon ile birlikte daha yüksek gelir elde edebilmiş olan bireyler, vergiler yoluyla devletin, ellerindeki gelirleri "gasp" ettiği inancına daha fazla sahip olurlar. Bu inancın hakim olduğu bireyler toplumun daha az gelire sahip olan bireylerine göre vergiye uyum sağlamada daha dirençli pozisyonda bulunabilirler. Bu direncin nedeni, devletin bu kişilerin ellerinden aldığı paraları verimsiz alanlarda kullanacağı yönünde dışsal nedenlere bağlı bir algılama olabileceği gibi; bu bireylerin toplumun aylak ya da tembel kesimlerini finanse etmeme istekliliği gibi içsel bir tutumdan da kaynaklanabilir (Yayla ve diğerleri, 2009: 72).

3.2.2.6 Kayıtdışı Ekonomi ve Vergi Etiği

Kayıtdışı ekonomi; ya hiç belgeye bağlanmayarak ya da içeriği gerçeği yansıtmayan belgelerle gerçekleştirilen ekonomik olayın (alım-satım) devletten ve işletme ile ilgili öteki kişilerden (ortaklardan, alacaklılardan, kazanca katılan işçilerden vb.) tamamen ya da kısmen gizlenerek, kayıtlı (resmi) ekonominin dışına taşınmasıdır (Altuğ, 1997: 596).

Kayıtdışı ekonomi kavramı vergileme açısından ele alındığında ise kavramın sınırları biraz daha genişlemektedir. Konuyu vergileme açısından ele alan Aktan (2006) yaptığı çalışmada "vergi dışı piyasa ekonomisi"[85] kavramını kullanarak vergi

[85] Günlük kullanımı ile kayıtdışı ekonomi ile kastedilen vergi dışı piyasa ekonomisi olup; genelde tahmin metotları özellikle de vergi ile ilgili değişkenleri kullanan tahmin yöntemleri bu tür kayıtdışılığı tahmin etmektedir. Bu yaklaşıma göre, vergi istisna ve muafiyetleri, kayıt içi kesimin kayıtdışılığı *(yarı kayıtlılık veya yarı kayıtdışılık),* vergi yasalarının düzenleniş şekli, vergi idaresinin

dışı piyasa ekonomisini *"hem kayıtlı ve hem de kayıtdışı ekonomide vergi dışı kalan ekonomik faaliyetleri ve bu faaliyetler dolayısıyla devletin uğramış olduğu vergi kaybı"* olarak ifade etmektedir (Aktan, 2006: 195).

Kayıtdışı ekonomi vergi etiği ile yakın ilişki içerisindedir. Çünkü bir toplumda vergi etiğinin sosyal bir norm olarak yerleşmesi kayıtdışı ekonomi ile mücadelede önemli bir rol oynayacaktır. Buna karşın kayıtdışı ekonomik faaliyetler vergisini ödeyen bireylerde bir isteksizliğe (vergi etiğinde azalma) yol açarken, toplumda vergi bilinci ve vergi etiğinin de yerleşmemesi de kayıtdışılığı normal bir davranış kalıbı haline dönüştürecektir. Özellikle vergi yükümlülerinin diğer vergi yükümlerinin kayıtdışı faaliyet gösterdiğine ilişkin algısı vergi yükümlüsündeki etik/ahlaki maliyetlerin azalmasına neden olmakta ve kendi aktivitelerini kayıtlı olmaktan çıkarıp kayıtdışı faaliyetlere geçme isteğini artırmaktadır. Böylelikle vergi yükümlülerindeki vergi ödeme konusundaki potansiyel içsel motivasyon ortadan kaybolmuş olmaktadır. Bu noktada kayıtdışılık bir dışlama etkisi *(crowding-out effect)* gerçekleştirmiş olmaktadır (Bird, Martinez-Vazquez ve Torgler, 2004: 287).

Frey ve Schneider (2000) toplumun mali konulardaki etik/ahlaki yapısının kayıtdışı ekonominin ortaya çıkmasında belirgin rol oynadığını ifade ederek; etik/ahlaki maliyetlerle kayıtdışı ekonomi arasındaki ilişkiyi şu şekilde ifade etmiştir (Torgler, 2003b: 256, 257).

> *"İyi bir vatandaş sahip olduğu etik/ahlaki vicdan sayesinde yasaklanmış aktivetelerden uzak durabilir. Bu etik/ahlaki maliyetler vatandaşların devlete ödemeleri gereken vergi konusunda vatandaşları motive eden vergi etiği ile yakından ilişkilidir" (Frey ve Schneider, 2000'den aktaran: Torgler, 2003b: 257).*

Vergi uyumu literatüründe de vergi etiği ve kayıtdışı ekonomi arasındaki ilişki birçok kez araştırma konusu yapılmıştır. Torgler (2001) yılında Dünya Değerler Araştırması (World Value Survey) verilerine dayanarak yapmış olduğu çalışmada vergi etiği ile kayıtdışı ekonomi arasında önemli derecede negatif yönlü bir

---

etkinsizliği ve vergi idaresi ile bağlantılı kamu birimleri arasındaki koordinasyonsuzluk bazı ekonomik faaliyetleri kayıtdışı bırakmaktadır (Savaşan, 2011: 7, 8).

korelasyon olduğu sonucuna ulaşmıştır[86] (Torgler, 2003b: 256, 257). Halla (2010) tarafından yapılan çalışmada da Amerika, Latin Amerika, Avrupa ve birçok geçiş ülkesinde vergi etiği ile kayıtdışı ekonominin büyüklüğü arasında negatif yönlü bir korelasyon olduğu sonucuna varılmıştır (Lubian ve Zarri, 2011: 3).

Genellikle vergi etiği derecesinin en yüksek olduğu ülkelerde (ABD İsviçre, Avusturya) kayıtdışı ekonominin düşük olduğu görülmektedir. Belçika ve Portekiz ise vergi etiği en düşük olan ülkeler arasındadır. Buna karşın İtalya'da kayıtdışı ekonominin boyutları diğer ülkelerden daha yüksek olmasına rağmen vergi etiği derecesinde aynı oranda büyük bir düşüş yaşanmamıştır. Esasında kayıtdışı ekonomi ile vergi etiği arasında genellikle negatif yönlü bir korelasyon bulunmaktadır. Fakat kayıtdışı ekonomiden dolayı ortaya çıkan vergi kaçakçılığı kayıtlı ekonomi açısından ise vergiden kaçınma olarak ortaya çıkmaktadır. Vergiden kaçınma yasal ve meşru olmasına rağmen vergi gelirleri açısından büyük bir kayba sebebiyet verebilmektedir (Alm ve Torgler, 2006: 243).

Kayıtlı bir ekonomide neredeyse nüfus sayısının % 90'ının vergi yükümlüsü (mükellefi) olarak bir şekilde vergi idaresine bildirimde bulunuyor durumda olması gerekir[87]. Sağlıklı, kayıtlı ve etkin denetlenebilir *(para ve mal hareketlerinin rahatlıkla izlenebildiği)* bir ekonomide kabul edilebilir sayısal ölçüt budur. Türkiye gibi nüfusu 70 milyonun üzerinde olan bir ülkede, olağan koşullarda hiç olmazsa vergi yükümlüsü (mükellefi) sayısının seçmen sayısı (yurtiçi seçmen sayısı: 50.189.930) ile aynı olması gerekir. Böyle bir yapıda, kayıtdışılık ölçümü için çok karmaşık matematik ve istatistik modellere ve çözümlemelere gerek yoktur. Türkiye açısından sadece seçmen sayısı ile vergi yükümlüsü (mükellefi) sayısına bakılarak ülkedeki kayıtdışılık ölçüsüne kabaca varılabilir. İşte bu gerçek, ülkedeki yolsuzluk

[86] Schneider (2005) yapmış olduğu çalışmada kayıtdışı ekonomi miktarının kuzeydeki refah ülkelerine göre Akdeniz ülkelerinde daha yoğun miktarda olduğu sonucuna ulaşmıştır (Kanniainen ve Pääkkönen, 2010: 272). Kosta Rika ve İsveç ise Dünya Değerler Araştırmaları (World Value Survey) verilerine göre kayıtdışı ekonominin en az olduğu ülkeler olarak dikkati çekmektedir (Torgler, 2004b: 18).

[87] Latvia'da vergi yükümlüleri sicili konusunda gelişmiş bir mevzuat bulunmaktadır. Latvia'da her vergi yükümlüsü Kamu Gelir İdaresi'ne kaydolmak zorundadır ve finansal kurumların vergi yükümlüsü kodu olmayan hiçbir işletme ya da kişiye hesap açmalarına izin verilmemektedir (Gökbunar ve Utkuseven, 2007: 65).

ve kirlenmenin boyutlarını da belirlemektedir (Erol, 2011: 253). Aşağıdaki tabloda Türkiye'deki vergi mükellefi (yükümlüsü) sayıları verilmektedir.

Tablo 23: Türkiye'deki Vergi Mükellefi Sayıları

Gelir Vergisi Faal Mükellef Sayısı	1.700.776
Gelir Stopaj Vergisi Faal Mükellef Sayısı	2.370.732
G.M.S.İ Faal Mükellef Sayısı	1.056.260
Basit Usulde Vergilendirilen Mükellef Sayısı	721.243
Kurumlar Vergisi Faal Mükellef Sayısı	658.200
KDV Faal Mükellef Sayıları	2.280.828
Toplam	8.788.039

Kaynak: Maliye Bakanlığı, Gelir İdaresi Başkanlığı, 2010, (www.gib.gov.tr).

Türkiye'de kayıtdışı ekonominin GSYİH'nın üçte biri ile yarısı arasında olduğu tahmin edilmektedir. Şüphesiz ki, kayıtdışı ekonomi olgusu, kurumsal ve hukuki altyapı eksiklikleri dahil, birden fazla belirleyicisi olan çok boyutlu bir olgudur. Ayrıca, kayıt altındaki ekonomik faaliyetler üzerine yüksek vergi salınmasına bizzat kayıtdışı ekonominin büyüklüğü de yol açabilmektedir. Bu durum kayıt altındaki tüketim ve gelir üzerinden toplanan vergilerin, özellikle de kayıt altındaki istihdam üzerinden alınan vergilerin, yüksek olmasına yol açmaktadır.

Diğer taraftan da yüksek tüketim ve istihdam vergileri kayıtdışına geçmeyi ve kayıtdışı kalmayı körüklemektedir. Aile geçindiren işçiler için karşılaştırıldığında, Türkiye'de işçinin işverene brüt maliyet ile sigorta primi ve gelir vergisi kesintileri sonrası işçinin eline geçen net ücret arasındaki fark, diğer bir deyişle "vergi makası"[88], OECD ortalamasının oldukça üzerindedir. Kayıtdışı ekonomi ile kayıt altındaki ekonomi üzerindeki yüksek vergi yükünün birbirini bir sarmal halinde körüklediği kısır döngünün kırılması gerekmektedir (Zenginobuz ve diğerleri, 2010: 17, 63). Aşağıdaki tabloda OECD ülkeleri için "vergi makası" rakamları verilmektedir.

[88] Vergi makası istihdam açısından işçinin işverene brüt maliyeti ile sigorta primi ve gelir vergisi kesintileri sonrası işçinin eline geçen net ücret arasındaki fark olarak ifade edilmektedir (Zenginobuz ve diğerleri, 2010: 63).

Tablo 24: Ortalama Ücret Düzeyinde Geliri Olan (Bekar) Çalışan İçin Vergi Makası (Brüt ücret maliyetinin yüzdesi olarak, 2000-2008)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
A.B.D.	30.4	30.3	30.1	29.9	29.8	29.7	29.9	29.7	30.1
Almanya	54.0	53.0	53.5	54.2	53.2	53.1	53.3	52.6	52.0
Avustralya	30.6	27.3	27.7	28.0	28.0	28.3	28.3	27.7	26.9
Avusturya	47.3	46.9	47.1	47.4	48.1	48.0	48.3	48.6	48.8
Belçika	57.1	56.7	56.3	55.7	55.4	55.5	55.5	55.8	56.0
Büyük Britanya	32.6	32.2	32.3	33.8	33.9	33.9	34.0	34.0	32.8
Çek Cumhuriyeti	42.7	42.6	42.9	43.2	43.5	43.8	42.6	42.9	43.4
Danimarka	44.3	43.6	42.6	42.6	41.3	41.1	41.3	41.4	41.2
Finlandiya	47.8	46.4	45.9	45.0	44.5	44.6	44.0	43.6	43.5
Fransa	49.6	49.8	49.8	49.8	49.9	50.0	50.1	49.2	49.3
Hollanda	39.7	37.2	37.4	37.1	38.8	38.9	44.6	44.3	45.0
İrlanda	28.9	25.8	24.5	24.2	24.0	23.5	23.0	22.7	22.9
İspanya	38.6	38.8	39.1	38.5	38.7	38.9	39.1	38.9	37.8
İsveç	50.1	49.1	47.8	48.2	48.4	48.1	47.8	45.3	44.6
İsviçre	30.0	30.1	30.1	29.7	29.4	29.5	29.5	29.7	29.5
İtalya	46.9	46.4	46.4	45.7	46.0	45.7	45.9	46.2	46.5
İzlanda	26.2	26.9	28.5	29.3	29.8	29.7	29.5	28.1	28.3
Japonya	24.8	24.9	30.5	27.4	27.3	27.7	28.8	29.3	29.5
Kanada	33.2	32.0	32.1	32.0	32.0	31.9	31.9	31.2	31.3
Kore	16.3	16.4	16.1	16.3	17.0	17.3	18.1	19.7	20.3
Lüksemburg	37.5	35.8	32.9	33.5	33.9	34.7	35.3	36.3	35.9
Macaristan	54.6	55.8	53.7	50.8	51.8	51.1	52.0	54.5	54.1
Meksika	12.6	13.2	15.8	16.8	15.3	14.7	15.0	15.9	15.1
Norveç	38.6	39.2	38.6	38.1	38.1	37.2	37.4	37.5	37.7
Polonya	43.1	42.8	42.7	43.0	43.2	43.4	43.7	42.9	39.7
Portekiz	37.3	36.4	36.6	36.8	37.8	37.3	37.4	37.7	37.6
Slovakya	41.7	42.7	42.5	42.9	42.5	38.3	38.5	38.6	38.9
Türkiye	40.4	43.6	42.5	42.2	42.8	42.8	42.7	42.7	39.7
Yeni Zelanda	19.4	19.4	19.5	19.7	20.0	20.4	21.1	21.5	21.2
Yunanistan	38.5	38.2	39.0	37.9	40.0	40.5	41.9	42.3	42.4
OECD ORTALAMASI	**37.8**	**37.5**	**37.5**	**37.3**	**37.5**	**37.3**	**37.7**	**37.7**	**37.4**
EU 15 ORTALAMASI	**43.3**	**42.4**	**42.1**	**42.0**	**42.3**	**42.3**	**42.8**	**42.6**	**42.4**
EU 19 ORTALAMASI	**43.8**	**43.2**	**42.8**	**42.6**	**42.9**	**42.7**	**43.1**	**43.0**	**42.8**

Kaynak: Zenginobuz ve diğerleri, 2010: 18.

Tablo 25: Ortalama Ücret Düzeyinde Geliri Olan İki Çocuklu (Tek Çalışanlı) Aile İçin Vergi Makası (Brüt ücret maliyetinin yüzdesi olarak, 2000-2008)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
A.B.D.	20.6	20.1	20.1	17.3	17.3	17.4	17.8	17.4	17.7
Almanya	37.4	36.8	36.5	37.5	36.5	36.9	37.4	36.8	36.4
Avustralya	22.7	18.3	18.4	19.6	15.2	16.0	17.2	15.1	14.9
Avusturya	35.2	34.9	35.3	35.7	36.4	36.6	37.3	38.0	38.4
Belçika	42.6	42.6	42.4	41.6	42.7	40.3	40.3	40.8	40.8
Büyük Britanya	27.8	25.6	25.8	27.5	27.8	27.9	28.1	28.1	26.9
Çek Cumhuriyeti	22.7	24.5	24.5	27.1	29.0	27.2	26.1	21.5	20.6
Danimarka	31.0	30.6	30.0	29.9	29.4	29.2	29.5	29.8	29.5
Finlandiya	40.7	39.5	39.4	38.7	38.0	38.4	37.9	37.7	38.0
Fransa	40.7	40.5	40.7	41.1	41.4	41.6	41.7	41.9	42.1
Hollanda	29.6	28.2	28.3	27.8	29.5	29.7	37.6	37.4	38.0
İrlanda	15.5	12.8	9.1	6.4	6.4	5.8	1.9	2.1	5.5
İspanya	32.1	32.7	33.1	32.5	32.9	33.2	33.6	32.8	31.8
İsveç	44.3	42.9	41.8	42.4	42.8	42.6	41.6	39.4	38.9
İsviçre	18.7	18.8	19.0	18.6	18.4	18.5	18.2	18.6	16.7
İtalya	39.0	38.1	36.7	34.3	36.7	35.8	36.1	35.1	36.0
İzlanda	4.8	5.1	8.4	10.1	11.7	11.5	12.0	11.0	10.4
Japonya	21.1	21.3	27.1	23.8	23.5	23.9	23.7	23.8	24.0
Kanada	23.9	22.4	22.3	21.5	21.5	21.5	21.9	19.4	20.2
Kore	15.6	15.8	15.5	15.8	16.0	16.2	16.8	17.4	18.1
Lüksemburg	13.9	12.4	9.9	10.1	10.2	10.9	11.4	12.7	12.8
Macaristan	43.9	43.9	42.2	39.4	41.0	40.7	41.2	44.0	43.9
Meksika	12.6	13.2	15.8	16.8	15.3	14.7	15.0	15.9	15.1
Norveç	28.4	29.3	29.7	29.6	29.9	29.6	30.0	30.5	30.9
Polonya	38.4	38.0	37.7	41.3	41.5	41.8	42.2	37.4	33.7
Portekiz	30.2	27.1	27.1	27.0	28.8	28.0	28.1	28.1	27.2
Slovakya	30.4	32.0	31.3	31.9	28.1	23.1	23.7	24.4	25.4
Türkiye	40.4	43.6	42.5	42.2	42.8	42.8	42.7	42.7	38.5
Yeni Zelanda	13.5	14.9	16.0	17.2	18.0	14.4	3.1	2.8	3.5
Yunanistan	40.1	39.9	40.7	39.5	41.3	41.8	43.1	42.6	42.7
OECD ORTALAMASI	**28.6**	**28.2**	**28.2**	**28.1**	**28.3**	**27.9**	**27.9**	**27.5**	**27.3**
EU 15 ORTALAMASI	**33.4**	**32.3**	**31.8**	**31.5**	**32.1**	**31.9**	**32.4**	**32.2**	**32.3**
EU 19 ORTALAMASI	**33.5**	**32.8**	**32.2**	**32.2**	**32.7**	**32.2**	**32.6**	**32.1**	**32.0**

Kaynak: Zenginobuz ve diğerleri, 2010: 19.

Tablo-24'te görüldüğü gibi Türkiye'de ortalama ücret geliri düzeyinde geliri olan bekar bir çalışan için vergi makası 2008 yılında %39.7' dir. Bu rakam 2000'li yılların çok büyük bir bölümünde %43'e yakın bir düzeyde seyretmiş olup, 2007 yılında hayata geçirilen kısmi vergi indirimleri sonrasında %40 düzeyinin altına inmiştir. OECD ortalamasının 2000'li yıllarda istikrarlı bir şekilde %37 düzeyinde seyrettiği gözönüne alındığında, Türkiye'de istihdam üzerindeki yükün yüksek olduğu görülmektedir (Zenginobuz ve diğerleri, 2010: 17).

Tablo-25 değerlendirildiğinde ise Türkiye'de istihdam üzerindeki sigorta ve vergi gibi zorunlu kesintiler oldukça yüksek olduğu çok net görülmektedir. Birçok OECD ülkesinde asgari geçim indirimi ve çocuklu ailelere sağlanan diğer vergi avantajları gibi düzenlemeler bulunmakta iken, Türkiye'deki vergi sistemi evli olmayan fertler ile evli ve/veya çocuklu fertler arasında kayda değer bir fark gözetmemektedir. Tek çalışanı olan iki çocuklu bir aile için vergi makasında OECD ortalaması %27.3 iken, Türkiye için bu oranın çocuk sahibi olmayan çalışanlar için %39.7 olan orandan çok küçük bir farkla %38.5 olduğu görülmektedir. Kayıtdışı ekonomi ile kayıt altındaki ekonomi üzerindeki yüksek vergi yükünün birbirini bir sarmal halinde körüklediği kısır döngünün kırılması gerekmektedir (Zenginobuz, 2010: 17, 63).

Esasen bu noktada kayıtdışı ekonomik faaliyetler kayıtlı ekonomi içerisinde vergi yükünün daha da artmasına yol açarak vergi etiğinde bir azalma ortaya çıkarmaktadır. Özellikle kayıtdışı olarak ekonomik ve mali etkinlikte bulunan kişilerin toplumda ve siyasal yaşamda kabul görmeleri ve hatta saygınlık görmeleri yetişmekte olan kuşaklar açısından "tipleme" ya da "model" olma bakımından çok sakıncalı sonuçlar doğurmaktadır. Çocukluktan itibaren öndeki modelleme bu olunca, gencin sorumluluk alma çağı geldiğinde; yani değerler altyapısı bütünüyle şekillendiğinde sürekli yakınılan "yoz" bir yapı ortaya çıkmaktadır. Bu yoz yapı toplumsal, bireysel ve etik değerler anlamında önüne konulan tiplemenin olumsuz etkisine maruz kalmış bireylerin önemli sayıda olduğu bir toplumsal yapıyı tüm yönleriyle sarmalına almaktadır. Bu sarmal, tepeden tırnağa o toplumun bugününü ve yarınını etkilemekte ve belirlemektedir. İşte bu belirlemeler sonucu toplumsal, siyasal ve ekonomik yapıda sürekli yakındığımız *(ya da her alanda olduğu gibi bu*

alanda da yakınıyor muş gibi yaptığımız) yozlaşma, kirlenme, etik değerlerde aşırı yıpranım ve çöküntü ile yüz yüze kalınmaktadır[89] (Erol, 2011: 252).

3.3 SOSYAL SERMAYE BİLEŞENLERİ

Vergi etiği esasen ödev ve sorumluluk etiği olması itibariyle bir sosyal sermaye unsuru olarak düşünülebilir. Bu yüzden sosyal sermaye düzeyinin yükselmesi vergi etiğinin de artması anlamına gelmektedir. Özellikle sosyal sermaye kavramının vergi etiği açısından analizi ve vergi etiğinin oluşumunda rol oynayan sosyal sermaye faktörlerinin (sosyal normlar, vergi adaleti, devlete güven, vergi kültürü, din, ulusal gurur vs.) analizi önem taşımaktadır. Sosyal sermayenin vergi etiği üzerindeki etkisini belirtmeden önce sosyal sermaye kavramının iyi analiz edilmesi gerekmektedir.

Sosyal sermaye; sosyal, siyasal ve ekonomik boyutları olan bir kavram olma özelliği taşır. Bu yüzden sosyal sermayeye ilişkin farklı tanımlamalar söz konusudur. Sosyal sermaye konusunda öncü çalışmalara imza atan Putnam[90] (1995) sosyal sermayeyi *"koordinasyonu ve karşılıklı yarara dayalı işbirliğini kolaylaştıran sosyal ağlar, normlar ve sosyal güven gibi sosyal organizasyonun özellikleri"* olarak ifade etmektedir [91](Job ve Reinhart, 2004: 2, 3). Fukuyama (2000) ise sosyal sermayeyi insanlar arasında işbirliğini güçlendiren informel *(sosyal normlar)* normlar olarak tanımlamıştır. Bu normlar karşılıklılık, güven ve işbirliği esasına dayalı normlardan

---

[89] Ekonomik etkinliklerini ve bunların sonuçlarından biri durumunda olan vergilerini kayıtdışı bırakan kişilerde devletin her an onları yakalama endişe ve korkusu onlar üzerinde ağır bir baskı yaratmakta ve yaratılan bu baskı devlet kurumlarına ve hatta çevredeki tüm bireylere karşı yersiz şüphe, paranoya ve korkuya yol açmaktadır. Özellikle yersiz şüphe, paranoya ve hatta korku bireyler üzerinde ciddi anlamda iletişim, sağlıklı düşünme, sağlıklı karar verme ve karar alma konularında sorunlar ortaya çıkarmakta; bireyle devlet kurumları arasında ciddi bir korku savaşına yol açmaktadır. Devlet kurumlarından kayıtdışılığı ortaya çıkarma yönünde her an gelmesi olası bir hareketin yarattığı panik duygusu ve endişe bireyin tüm yaşamını etkisi altına almakta ve devlet kurumlarıyla olan ilişkilerinde kullanması gereken en doğal haklarını bile kullanırken çekinik ve korkak davranmasına yol açmakta; hatta olabildiği kadar devletin kurumlarıyla ilişki kurmamaya ve legal sistemle karşılaşmamaya çaba harcamaktadır (Erol, 2011: 251).

[90] Sosyal sermaye konusundaki en ünlü eserlerden birisi de Robert D. Putnam'ın "Bowling Alone: America's Declining Social Capital" ("Tek Başına Bowling Oynamak: Amerikan Sosyal Sermayesinin Düşüşü" adlı çalışmasıdır. Bu çalışmada yazar Amerikan toplumundaki sosyal sermayenin günden güne azaldığına vurgu yapmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Robert D. Putnam, "**Bowling Alone: America's Declining Social Capital",** Journal of Democracy, Volume.6 Number.1, January-1995.

[91] Putnam (1993) demokrasilerde etkin yönetişimin oluşmasında sosyal sermayenin önemli bir rol oynadığını belirtmiştir (Torgler, 2007: 66).

oluşmaktadır[92] (Fukuyama, 2000: 3). Fukuyama (2005: 49) ekonominin sağlığı için kritik bir önemi olan ve güvenin eridiği bir pota olarak; sosyal sermayenin toplumun kültürel köklerine yaslandığını ifade etmektedir. Bu yönüyle sosyal sermaye; bireylerdeki yardımseverlik duygusu, dürüstlük, görev ve sorumluluk bilinci, birbirine güvenme ve sosyal normlara uyum sağlama gibi sosyal erdemlerin ortak adı olarak da ifade edilebilir. Öyle ki; sosyal sermaye Hristiyanlık gibi dini bir öğreti sonucunda ortaya çıkabileceği gibi Konfüçyüsçülük gibi etik/ahlaki bir öğreti sonrasında da ortaya çıkabilir (Fukuyama, 2000: 3). Bu yüzden sosyal sermaye heterojen bir yapıya sahiptir.

Sosyal sermaye tanımlamalarından ortaya çıkan sonuç sosyal sermayenin kurumları, normları ve ağları[93] işaret etmekle beraber, toplumdaki ortak hareket ve işbirliğini güçlendirici bir nitelik taşıdığı [94] (Alm ve Gomez, 2008: 74) ve kamu kurumlarının etkin bir yapıya kavuşmasında ve birey ile devlet arasındaki uyum politikalarının oluşmasında kritik bir öneme sahip olduğudur (OECD, 2001: 55). Özellikle sosyal sermaye mali ve ekonomik alanda bireyler ve gruplar arasında olumlu ilişkilerin ortaya çıkmasını sağlayarak ekonomik performansı artırmakta ve devlet ve birey arasındaki ilişkilerde yönlendirici bir rol üstlenmektedir. Bu noktada sosyal sermaye vergi etiği açısından da ele alınabilir. Çünkü vergi etiği bir anlamda vatandaşlarla vatandaşların tercihleri dikkate alınarak oluşturulan demokratik

---

[92] Fukuyama'ya (1995) göre *"sosyal sermaye bir mandal gibi bir yöne diğer yöne olduğundan daha kolay döner, onu yeniden inşa etmeye çalışan hükümetlerin çabalarından çok hükümetin faaliyetleriyle zarar görür"*. Bu nedenle sosyal sermayenin artması ve demokrasinin çalışması için en önemli gereksinim toplumda *"karşılıklılık normlarının ve sivil müdahale ağlarının"* varlığıdır (Akdoğan, 2006: 179).

[93] Ağlar birbirleriyle ilişki içerisinde olan oyuncuların objektif davranışlarıyla ilişkilidir. Paylaşılan normlar, değerler ve sözleşmeler ise uyulması gereken davranış kuralları ve yaptırımların yanı sıra bireylerin ve grupların subjektif niyet ve tutumlarıyla ilişkilidir. Kültürel bağlam içerisinde paylaşılan tutumlar, değerler ve bilgi bireylerin ve grupların işbirliği ile ilgili olarak tercihlerinin anlaşılması ve bunların nesilden nesile aktarılması açısından büyük önem taşımaktadır. Paylaşılan normlar ve değerler bazı normlar ve değerler üzerinde uyuşmazlık ortaya çıkarsa da insanların ortak duygularını yansıtan ve deneyimlerini birbirlerine net aktarabildiği sosyal ortamların oluşmasına da imkan sağlamaktadır (OECD, 2001: 41).

[94] Sosyal sermayenin temelde üç değişik biçimi vardır. Bunlar; sosyal bağlar, sosyal köprüler ve sosyal bağlantılardır. Sosyal bağlar genellikle aileler ve etnik gruplar arasındaki ilişkileri tanımlamaktadır. Sosyal köprü ise uzak arkadaş ve çalışma arkadaşlarıyla ilişkilendirilir. Sosyal bağlantı ise farklı sosyal sınıflar arasındaki hiyerarşik açıdan güç, sosyal refah ve sosyal statü ilişkilerini ifade etmektedir (OECD, 2001: 42).

kurumlar arasındaki güçlü ve karşılıklı güven ilişkilerine bağlıdır (Rothengatter, 2005: 41, 42).

Sosyal sermaye toplumdaki sosyal bağların ve vatandaşlık bağlarının artmasını sağlayarak bireylerin vergi etiğinin yükselmesinde önemli bir rol oynayabilir. Bu yönüyle vatandaşlık bağları toplum tarafından genelleştirilmiş karşılıklı normları güçlendirir ve sosyal güvenin ortaya çıkmasına yardım eder. Bu tür ağlar, işbirliğini, iletişimi, saygıyı kolaylaştırmakta; ekonomik ve politik uzlaşma sağlandığında sosyal etkileşim ağları güçlenmekte, toplumdaki fırsatçılık azalmaktadır. Bu sayede toplumdaki "ben" duygusunun yerini "biz" almakta ve toplumsal kaynaklar kollektif yararlar için kullanılır hale gelmektedir (Putnam, 1995: 67). Bu noktadan bakıldığında sosyal sermayenin güçlenmesi sonucunda bireylerin vergi ödemeye ilişkin tutum ve davranışlarında da birtakım olumlu etkilerin ortaya çıkması kaçınılmaz hale gelecektir. Bu noktada sosyal sermayenin aynı zamanda "kamusal bir mal"[95] (OECD, 2001: 39) olduğu gerçeğini de belirtmek gerekir.

Sosyal sermayeye ilişkin yapılan bir çalışmada Putnam; seçmen davranışları, vergi kaçırma, yurttaşlık, politik katılımı veri olarak aldığı çalışmada, bu unsurları sosyal sermaye ile ilişkilendirmiş, kamu kurumlarının performansı ile sosyal sermaye arasında bir bağlantı kurmuştur. Sonuç itibariyle devlete olan güven seviyesi ve politik katılım arttıkça devletin kalitesinde de artış görülmüş ve böylelikle diğer sosyal ve ekonomik faktörlerin kontrolünde kolaylaşma olduğu sonucu ortaya çıkmıştır (OECD, 2001: 55). Dolayısıyla gönüllü olarak vergi ödeme istekliliğinden kaynaklanan sosyal sermaye devletin işlem maliyetlerini düşürerek bu maliyetlerin vatandaşlar tarafından etkin bir şekilde paylaştırılmasını sağlamaktadır[96] (Slemrod, 1998: 486).

Sosyal sermayenin vergi etiği üzerindeki etkisi sosyal sermaye bileşenlerinden yararlanılarak daha iyi analiz edilebilir. Vergi etiği açısından sosyal sermaye bileşenleri olarak birçok faktör kullanılabilir. Bunlar; sosyal normlar, vergi

[95] James Coleman sosyal sermayenin "kamusal mal" olduğunu ifade etmektedir (Fukuyama, 2000: 3).

[96] Yapılan bir araştırmada Güney İtalya'da vatandaşlık erdeminin Kuzey İtalya'ya göre oldukça düşük olduğu sonucuna varılmıştır. Bu durumun oluşmasında Güney İtalya'da sosyal sermayenin düşük olmasının etkili olduğu belirtilmiştir (Frey, 2003: 390).

adaleti algısı, psikolojik sözleşme ve devlete güven, vergi kültürü, din, ulusal gurur gibi bileşenler olarak ifade edilebilir.

Şekil 19: Vergi Etiği Açısından Sosyal Sermaye Bileşenleri

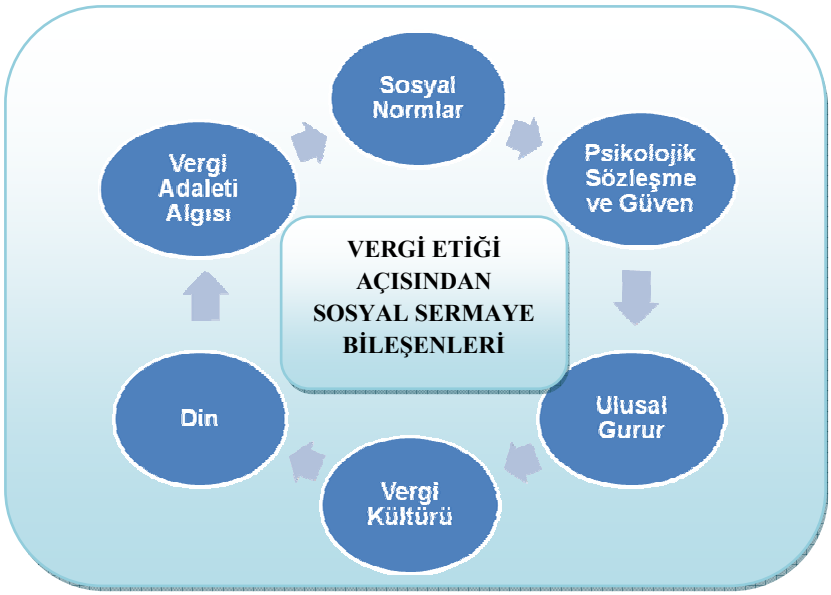

3.3.1 Sosyal Normlar ve Vergi Etiği

Sosyal sermaye bileşenlerinden biri olarak sosyal normlar vergi yükümlülerinin algı, tutum ve davranışlarının oluşmasında önemli bir rol oynar. Öyle ki, bir toplumda vergi ödemek ya da ödememek sosyal norm halini alabilir. Bu açıdan sosyal normların ve sosyal normların önemli bir uzantısı olan karşılıklılık ilişkilerinin analizinin yapılması gerekir.

Sosyal normlar[97] insanlar tarafından paylaşılması gereken, onaylanıp onaylanmaması ile sürdürülebilirlik gösteren davranış kalıplarından (tarzlarından) oluşmaktadır. Fehr ve Gachter (1997) sosyal normları, *"sosyal olarak paylaşılan bir*

[97] Normlar üç farklı seviyede değerlendirilebilir: Bireysel, sosyal ve ulusal. Bireysel normlar nasıl davranılması gerektiği konusundaki içselleştirilmiş standartlardır. Bireysel normlar, ahlaki/etik düşünce, otoriterizm, Makyavelyenizm, egoizm, norma bağlılık ve değerlerle ilişkilidir. Bireysel normlar, değerler ile vergi etiği arasında büyük bir örtüşme vardır. Ahlaki/etik düşünce veya vergi etiği geliştikçe gönüllü vergi uyumunda da artış meydana gelir. Sosyal seviyede normlar referans grupları arasındaki vergi kaçakçılığının kabulu ve yaygınlığı olarak tanımlanır. Sosyal normlar referans gruplarının, arkadaş gruplarının, tanıdık ve mesleki grupların davranışları ile ilişkilendirilir. Eğer vergi yükümlüleri referans gruplarını vergi uyumsuzluğu içerisinde görmeleri durumunda kendileri de bu davranışı tekrarlayacaklardır. Wenzel (2004) vergi yükümlülerinin kendilerini referans gruplarıyla özdeşleştirmeleri ve bu davranış kalıplarını içselleştirmeleri durumunda vergi uyumunun artacağını ifade etmektedir. Ulusal seviyedeki normlar ise kültürel standartlardır ve sıklıkla yürürlükte olan yasaları yansıtırlar. Ulusal normlar etkin bir şekilde oluşturulduğunda siyasi liderlere ve yönetime olan güvenin gönüllü vergi uyumuna yol açacağı belirtilmiştir (Kirchler, Hoelzl ve Wahl, 2008: 218).

inanca dayalı ve yasal olmayan sosyal yaptırımlar tarafından davranışa zorlayıcı bir itici güç oluşturan davranışsal düzenlilik" olarak ifade etmektedir (Torgler, 2007: 66). Cialdini ve Trost (1998) tarafından yapılan tanımlamada ise sosyal normlar yasaların zorlayıcı gücü olmaksızın; grup üyelerinin sosyal davranışını sınırlayan ve davranışlarına rehberlik eden kurallar ve standartlar olarak tanımlanmıştır (Bobek, Roberts ve Sweeney, 2007: 51).

Sosyal norm tanımlamalarından ortaya çıkan en önemli sonuç, sosyal normların insan davranışları üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu ve zamanla yasaların yerine geçen bir özellik taşımasıdır (Torgler, 2007: 67). Ayrıca sosyal normlar davranışları etkilemek amacıyla ortaya çıkmakta; ortaya çıkan bu davranış biçimleri de yasal ve politik çevrenin şekillendirmesi sonucu oluşmaktadır (Feld ve Frey, 2007: 3). Akerlof'tan (1980) beri sosyal normların insan davranışları üzerinde sürekli bir etki oluşturduğu vurgulanmaktadır (Dong, Dulleck ve Torgler, 2008: 5). Bu etki mali alanda vergi yükümlülerinin vergi ödeme eğilimleri üzerinde de görülmektedir.

Vergi yükümlüleri vergi ödemenin sosyal bir norm olduğuna inandıkları sürece ve bu normları içselleştirmeleri durumunda vergilerini ödemede daha istekli davranacaklardır. Esasen dışsal bir mahiyet arzeden sosyal normlar içsel bir mahiyet arzeden ahlaki (etik) normlarla iç içe geçtiği takdirde vergi etiği üzerinde etkin olacaktır (Kornhauser, 2008: 147). Vergi etiğinin bireysel davranışları şekillendiren farklı sosyal normlardan oluştuğu yorumlanmaktadır (Feld ve Torgler, 2007: 2). Bu açıdan vergi etiği vergi uyumu araştırmalarında içselleştirilmiş bir sosyal norm olarak ifade edilmektedir (Lisi ve Pugno, 2011: 1; Traxler, 2010: 89). Bir bireyin vergiye karşı tutumu sosyal normlardan ne anladığı ve sosyal normlara karşı oluşturduğu motivasyon sonucunda şekillenir (Lillemets, 2010: 234). Bu noktada Wenzel (2004) sosyal normların vergi etiği üzerindeki etkisinin ancak kişinin kendisini sosyal grupların bir parçası olduğunda ve kişinin kendini ait hissettiği ve özdeşleştirdiği grupların normları olduğu sürece anlamlı olduğunu belirtmektedir [98]

[98] Vergi kaçırmanın ekonomik olmayan gerekçelerinde geleneksel olarak ahlaki/etik boyutta kişisel etik anlayışının vergi ödeme davranışını belirlediği ifade edilmektedir. Bu şahsi normların yanı sıra yapılan çalışmalarda vergi kaçırma davranışının oluşmasında sosyal öğrenme ve çevre etkisi gibi faktörlerin de önemli rol oynadığı belirtilmektedir. Bu nedenle vergi yükümlülerinin sadece bireysel

(Torgler, 2007: 66; Zenginobuz ve diğerleri, 2010: 34). Aksi takdirde sosyal normların vergi etiği üzerinde etkisi sınırlı kalmaktadır.

Alm ve Martinez-Vazquez, sosyal normların vergi etiği üzerindeki etkisini incelerken sosyal normları içsel (internal) ve dışsal (external) normlar olmak üzere iki kategoriye ayırmıştır. İçsel normlar bireylerin neyin doğru, uygun (kabul edilebilir) neyin ahlaki/etik davranış olacağına ilişkin algılamaları ışığında kendi zihninde oluşan vergi ile ilgili hükümlerden oluşurken; dışsal normlar ise vergilerin ödenmesi ve kamu hizmetlerinden faydalanılması sonucunda vergi yükümlüsüne devlet tarafından nasıl davranıldığı hissine ilişkindir (Kornhauser, 2008: 152; Nerre, 2002: 36; Torgler, 2004b: 18). Bazı içsel normlar vergi etiği üzerinde güçlü olumlu etkiler yapabilir. Dürüstlük, yardımseverlik gibi yüksek etik düşüncelere dayalı değerler vergi etiğini pozitif yönde etkilemektedir. Bir kişi diğerlerinin ne yaptığına bakmaksızın bu kişisel normlara bağlı davranabilir. Ancak normlar statik bir yapıya sahip değildir. Bireyler birbirleriyle ve çevreyle sürekli bir etkileşim halindedir. Örneğin bir vergi yükümlüsü başlangıçta kendi kişisel normlarına bağlı kalarak vergi ödeme konusunda yüksek bir motivasyon gösterebilir (Kornhauser, 2008: 147). Fakat zamanla vergi kaçırmanın toplumda yaygın bir davranış haline gelmesi (dışsal normlar) vergi etiğini azaltabilir.

İçsel ve dışsal normlar iç içe geçtiği takdirde vergi etiği daha çok artmaktadır. İçsel normların ve dışsal normların kendi başlarına belirleyici etkisi net değildir.

Sosyal normların vergi etiği (vergi ödeme istekliliği) konusunda önemini ortaya koyan birçok araştırma yapılmıştır. Alm'in (1995) A.B.D için, Yankelovich, Skelly ve White (1984) ve Vogel'in (1974) İsveç için, Lewis'in (1979) İngiltere için ve De Juan'ın (1993) İspanya için yapmış oldukları çalışmalarda elde edilen sonuçlarda ortak noktalar şu şekilde ifade edilmiştir (Torgler, 2007: 67):

---

etik anlayışı değil aynı zamanda sosyal etik anlayışının da vergi kaçırma üzerinde etkisi bulunmaktadır (Çubukçu ve Pınar: 475).

- ✓ Bireyler vergi kaçırma davranışının etik dışı bir davranış olduğu konusunda hemfikirdirler.
- ✓ Vergi yükümlülerinde etik duyarlılık yerleşmişse vergi etiği artmaktadır.
- ✓ Bireylerin yakın çevresindeki arkadaşlarında vergi kaçakçılığı durumu hakimse muhtemelen kendileri de aynı davranış kalıbına girme eğiliminde olmaktadırlar.
- ✓ Toplumlarda sosyal bağlılık duygusu arttıkça vergiye olan gönüllü uyum da da artış meydana gelmektedir.

Alm, Jackson ve McKee (1993) ise yapmış oldukları çalışmada politik karar alma süreçlerinde vatandaşların tercihlerine yer verilmesinin ve kamusal hizmetlerin bu tercihlerle uygun düşmesinin sosyal normlara olan uyumu artıracağını ve dolayısıyla vergi etiği üzerinde pozitif bir etki oluşturacağını belirtmişlerdir (Alm, 2011: 18). Alm, Sanchez ve De Juan (1995) ise İspanya ve A.B.D.'yi konu aldıkları çalışmada A.B.D.'de sosyal normlara uyum derecesinin İspanya'ya göre yüksek olmasından dolayı A.B.D.'de vergi etiğinin ve dolayısıyla vergi uyumunun İspanya'ya göre yüksek olduğu sonucuna varmışlardır (Torgler, 2004, Posner, 2000: 1785).

Becker ve Mehlkop (2006) ise sosyal normları içselleştirme derecesinin suç işleme üzerinde azaltıcı bir etki yaptığı sonucuna ulaşmışlardır (Winden ve Ash 2009: 17). Mummert ve Schneider (2002) ise Doğu Alman rejimini örnek verdiği çalışmasında totaliter bir rejimde bireylerin zamanla siyasi otoriteye güveninin arttığını ve sosyal normların zamanla içselleştirildiğini belirtmişlerdir. Buna göre sosyal normların bir defa içselleştirilmesi durumunda bireylerdeki suç işleme eğiliminin azaldığı, suçluluk hissinin ve yasalara itaatın arttığı belirtilmiştir. Bundan dolayı Doğu Almanya'da kayıtdışı ekonominin az olduğu ve dolayısıyla vergi etiğinin yüksek olduğu belirtilmiştir (Torgler, 2003b: 434).

Sosyal normlar konusundaki bu açıklamalar bir toplumda sosyal normların karşılıklılık ilişkisi çerçevesinde gerçekleştiği izlenimini vermektedir. Bu yüzden sosyal normların vergi etiği üzerindeki etkisi toplumdaki bireylerin kendi aralarında ve aynı zamanda devletle olan karşılıklı ilişkilerinin incelenmesi sonucunda daha rahat anlaşılabilir.

3.3.1.1 Karşılıklılık İlişkisi ve Vergi Etiği

İktidar teorisine göre vergi; devlet görevlerinin yerine getirilmesi için bireylerin kamu hizmetlerinden yararlanma olanakları ve ölçüsü dikkate alınmaksızın ödeme güçlerine göre tek taraflı olarak devletçe saptanan kayıtsız şartsız zorunlu ödemeler olarak kabul edilse de (Turhan, 1998: 21) uygulamada devlet ve vergi yükümlüleri arasındaki vergi ilişkisinin *"karşılıklılık"* esasına dayanan bir psikolojik sözleşme olduğu da ifade edilebilir.

Özellikle son yıllarda insan davranışlarının açıklanmasına yönelik olarak yapılan araştırmalarda insanlar arası etkileşimlerde sadece kişisel menfaatın *(self-interest)* rol oynamadığı aynı zamanda bireyler arasındaki güçlü karşılıklılık *(strong reciprocity)* ilişkisinin de oldukça etkili olduğu ortaya konulmuştur. Bu yönü itibariyle karşılıklılık ilişkisi insanların işbirliğine gitmelerinin bir ön şartı *(predisposition)* olarak değerlendirilmiştir (Gintis ve diğerleri, 2003: 154). Bu noktada sosyal normların bir uzantısı olarak toplumdaki karşılıklılık normlarının güçlü olması işbirliği davranışını güçlendirecek; bu durum vergi etiğinde artışla sonuçlanabilecektir (Kornhauser, 2008: 150).

Fehr ve Gachter (1998) karşılıklılık ilişkisine göre sosyal normlara uyum sağlayan bireyleri *"homo-reciprocan"* olarak ifade etmekte ve karşılıklılık ilişkisini şu şekilde açıklamaktadır[99] (Kanniainen ve Paakkönen, 2006: 4).

[99] Bir Ezop masalı "karşılıklılık"ilişkisini şu şekilde ifade etmektedir. *"Karıncalar güzel bir kış günü, uzun süren yağmurlu bir dönem sırasında depolarında nemlenen tahılı kurutmaya koyulmuşlar. Yanlarına bir ağustos böceği gelmiş ve kendisine biraz tahıl vermelerini istemiş. " Açlıktan ölmek üzereyim," demiş. İlkelerine aykırı olduğu halde karıncalar bir an durmuşlar. " Bütün yaz ne yaptın? Neden kış için erzak toplamadın?" diye sormuşlar. Ağustos böceği, "Doğrusunu isterseniz şarkı söylemekle o kadar meşguldüm ki, vakit bulamadım," demiş. Bunun üzerine karıncalar, "Madem yazı şarkı söyleyerek geçirdin, öyleyse kışı da dans ederek geçir,"* diye karşılık vererek işlerine devam etmişler (Jones, 1994: 120'den aktaran: Rosen ve Wolff, 2006: 301). Sonuçta, kimileri karşılığı almanın kendi başına adalet olduğunu düşünür. Pythagorasçıların dediği gibi; nitekim onlar *"adaleti başkasına yaptığının aynısıyla karşılığını alma"* diye tanımlarlar. Oysa aynı karşılığı alma ne paylaştırıcı ne de düzeltici adalete uygun düşer (Aristotales, 1997: 98-100'den aktaran: Rosen ve Wolff, 2006: 301, 302).

"Karşılıklılık (reciprocity) sosyal normların uygulanmasında anahtar bir rol oynar. Arkadaşlık, aile, çalışma hayatındaki çoğu sosyal ilişki açık (kesin) düzenlemelerle oluşturulmamıştır. Sosyal normlar açısından karşılıklılık esasının rolü belki de en önemli fonksiyon olmaktadır" (Torgler, 2007: 66).

Karşılıklılık ilişkileri vergi etiği açısından ele alındığında, bireylerin kamusal malların finansmanı konusunda sadece kişisel refahını maksimize etme amacında olan rasyonel bireyler olmadığı ortaya çıkar. Bazı durumlarda bireylerin kararlarında deneme yanılma yoluyla öğrenilen davranışlar *(heuristics behaviour)* etkili olabilir. Deneme yanılma yoluyla ortaya konan davranış karşılıklılık ilkesine ve işbirliğine dayalıdır. Bu noktada geçmişte ödediği vergi karşısında gerekli kamusal mal ve hizmetin kendisine tekrar döndüğünü fark eden bir vergi yükümlüsünün içsel motivasyonu artabilir, bedavacılık *(free-rider)* rolü geri planda kalabilir (Lavoie, 2008: 11, 12). Bu yüzden karşılıklılık normlarına göre vergiler *"devletin pozitif davranışlarını için ödenen fiyatlar"* şeklinde ifade edilebilir (Torgler, 2003d: 129). Aynı zamanda toplumdaki referans gruplarının vergi ödediğine ilişkin algılar bireyler arasındaki karşılıklılık ilişkilerini pozitif yönde geliştirir.

Toplumdaki karşılıklılık ilişkilerinin vergi etiği açısından olumlu sonuçlar ortaya çıkarması devlet ve birey arasındaki aynı zamanda toplumdaki bireyler arasındaki karşılıklılık ilişkilerinin gelişimine bağlıdır. Bu noktada karşılıklılık ilişkileri pozitif-negatif ve dikey-yatay karşılıklılık olmak üzere iki farklı açıdan değerlendirilebilir.

3.3.1.1.1 Pozitif ve Negatif Karşılıklılık

Devlet ve vergi yükümlüleri arasındaki vergi ilişkisinin olumlu seyretmesi pozitif karşılıklılık olarak ifade edilirken, olumsuz seyretmesi ise negatif karşılıklılık olarak ifade edilir. Daha açık bir ifadeyle pozitif karşılıklılık vergi yükümlülerinin devlete bakış açısı ve vergi etiği üzerinde pozitif etki oluşturmaktadır. Buna karşın; vergiden kaçınma ve vergi kaçakçılığı davranışı ise negatif karşılıklılığın bir reaksiyonu olmaktadır (Torgler, 2007: 78).

Devlet ve vergi yükümlüleri arasındaki pozitif-negatif karşılıklılık diğer bireylerin davranışlarının gözlemlenmesi sonucunda gerçekleşen koşullu iyilik *(conditional kindness)* ve koşullu misilleme *(conditional retaliation)* davranışından yola çıkılarak daha iyi anlaşılabilir (Schnellenbach, 2007: 2). Karşılıklılık normuna göre bireyler kendilerine nasıl davranılıyorsa kendileri de karşıdaki bireylere aynı şekilde cevap verme eğiliminde olmaktadırlar. Eğer bir birey cömert ve dürüst ise diğer bireylerde o kişiye aynı şekilde cevap vermeye kendilerini zorunlu hissedebilirler. Fakat diğer kişiler dolandırıcılık ve hile yoluna başvuruyorsa bireyler de benzerlikle aynı negatif davranışlarla karşılık vermektedirler (Kornhauser, 2008: 150). Özetle pozitif karşılıklılık *"bize karşı nazik olanlara karşı nazik olma güdüsü"* nü ifade ederken, "*göze göz, dişe diş davranmak"* ise negatif karşılıklılığın temel ilkesini ifade etmektedir. Karşılıklılık ilişkisini vergi etiği açısından ele alan Frey ve Holler'e (1998) göre devletin vergi yükümlülerine karşı gösterdiği pozitif davranışlar vergi etiğini olumlu yönde etkilemekte, buna karşın vergi denetimi ve cezalar gibi caydırıcı faktörlerin aşırı artırılması negatif karşılıklılık ilişkisi açısından özellikle dürüst vergi yükümlülerinin vergi etiğinin azalmasına yol açmaktadır (Torgler, 2007: 74).

3.3.1.1.2 Dikey ve Yatay Karşılıklılık

Karşılıklılık ilişkisi yatay ve dikey karşılıklılık olmak üzere iki farklı şekilde de değerlendirilebilir. Herhangi bir vergi yükümlüsü ile diğer vergi yükümlüleri arasında yatay bir karşılıklılık söz konusu iken vergi yükümlüleri ile devlet arasında dikey karşılıklılık söz konusudur (Schnellenbach, 2007: 27; Schnellenbach, 2007: 1, 2).

Genellikle vatandaşların devletin kendi menfaatleri doğrultusunda davrandıklarını düşündüklerinde, yasalara ve devlete olan güven artmakta ve vergi etiği de bu durumdan olumlu yönde etkilenmektedir. Bu ilişki genellikle devlet ve vergi yükümlüleri arasındaki "dikey karşılıklılık" ilişkileri doğrultusunda ortaya çıkmaktadır. Fakat vergi yükümlülerinin devlet hakkındaki bu olumlu algılamaları "şartlı destek" *(contingent consenters)* anlamında değerlendirilebilir. Çünkü, vergi yükümlülerinin devlet algılaması olumlu olsa bile diğer yükümlüler hakkındaki olumsuz algılamaları *(yatay karşılıklılık)* kısa vadede bedavacılık (free-rider) rolünün

yeniden ön plana çıkmasına neden olabilir (Cullis, Jones ve Lewis, 2007: 5, 6). Özellikle diğer vergi yükümlülerinin vergi kaçırdığına ilişkin algılar vergi etiğini düşürdüğü gibi bireylerin kendilerini ahmak *(chump)* gibi hissetmelerine yol açabilir. Böyle bir durum sosyal normların en önemli özelliği olan "karşılıklılık" ilişkisinin de zedelenmesine neden olur (Kornhauser, 2008: 147).

Sonuç itibariyle vergi yükümlüleri diğer vergi yükümlülerinin vergi ödeme konusundaki işbirliği hususunda belirsizlik algılaması içerisinde olurlarsa devlet ile işbirliği yapmanın riskli olacağını düşünürler. Çünkü diğer vergi yükümlülerinin uyumu belirsiz ise vergiden kaçınma ve vergi kaçırma davranışı ortaya çıkabilir. Buna karşın etik açıdan vergi ödemeye razı *(moral suasion)* bir vergi yükümlüsünün işbirliği derecesi artabilir Bu noktada işbirliği davranışı açısından paradoksal bir durum söz konusudur (Kirchler, 1998:118; Torgler, 2003e: 32).

3.3.1.2 Karşılıklılık İlişkisinin (Teorisinin) Değerlendirilmesi

Karşılıklılık ilişkisi (teorisi) vergi uyumu modellerinden geleneksel caydırma modeli ile karşılaştırılarak analiz edilebilir. Aşağıdaki tabloda geleneksel caydırma teorisi ile karşılıklılık teorisi arasındaki ilişki bireysel aktörler, kollektif davranış, düzenleyici politikalar ve tercihlerin değişkenliği açılarından karşılaştırmalı olarak ifade edilmektedir.

Tablo 26: Kollektif Davranışın Farklı İki Teorisi

	Geleneksel Teori	**Karşılıklılık Teorisi**
(i). Bireysel Aktörler	Rasyonel Fayda Maksimizasyoncuları	Duygusal/Ahlaki (Etik) Karşılık Verenler
(ii). Kollektif Davranış	Tekli Denklik	Çoklu Denklik
(iii). Düzenleyici Politika	Teşvikler	Güven
(iv). Tercihlerin Değişkenliği	Homojen	Heterojen

Kaynak: Kahan, 2003, s. 73.

(i). Geleneksel teori açısından vergi yükümlüleri kollektif (kamusal) malların finansmanına katkı yapmak yerine bedavacı *(free-rider)* olma eğilimindedirler. Geleneksel teorinin aksine karşılıklılık *(reciprocity)* teorisinde vergi yükümlüleri kendilerinin dışındaki vergi yükümlülerinin de işbirlikçi ve güvenilir olduğuna

inanmaları durumunda ve aynı zamanda kollektif mallardan herkesin eşit ölçülerde yararlandığı şeklinde bir algıya sahipseler aynı şekilde karşılık verme *(pozitif kaşılıklılık)* eğiliminde olacaklardır. Diğer vergi yükümlüleri vergiden kaçınma, vergi kaçırma ve hile yapma eğiliminde iseler kendileri de aynı şekilde cevap verme eğilimine girerler *(negatif karşılıklılık).* Bu durumda *"misilleme"* yani *"kısasa kısas"* şeklinde bir yaklaşım söz konusu olmaktadır (Kahan, 2003: 73, 74).

(ii). Vergi yükümlülerinin tek başına olduğu zamanlarla *(tekli denklik)* toplum içinde bulunduğu zamanlardaki *(çoklu denklik)* tutum ve davranışları farklılık gösterebilir. Toplumdaki sosyal yaptırım kurumları, denetim mekanizmaları etkin bir şekilde çalışıyorsa vergi yükümlüleri bundan olumlu yönde etkilenir. Tersine bir durumda ise vergi yükümlüsündeki kötü davranış eğilimleri açığa çıkar *(negatif karşılıklılık özelliği)*. Bu noktada Long ve Swinger'in (1991) ifade ettiği gibi *"bireyler vergi kaçırmazlar sadece eğilimindedirler"* (Torgler ve Schneider, 2006: 2). Çünkü, karşılıklılık ilişkileri ekseninde sosyal normlara bağlılık arttıkça kollektif davranışlar artmaktadır *(çoklu denklik)*. Burada işbirlikçi eğilimler ve referans gruplarının etkisi önemlidir. Vergi yükümlüleri diğerlerinin kamusal malların finansmanına katkı yaptıklarını düşünürlerse işbirlikçi eğilimler artar tersi bir durumda ise bedavacılık *(free-rider)* yolu ortaya çıkabilir (Kahan, 2003: 74, 75).

(iii). Karşılıklılık teorisi açısından değerlendirildiğinde; vergi yükümlüleri kendisi dışındakilerin kamusal malların finansmanına katkıda bulunduklarına inanırlarsa herhangi bir teşvik olmaksızın kamusal malların finansmanına katılabilirler yani vergi etiği artabilir. Bu noktada karşılıklı güven ve işbirliği esastır. Buna karşın vergi denetim mekanizmalarının gereğinden fazla artırılması içsel motivasyonun düşmesine *(crowding-out etkisi)* neden olabilir (Kahan, 2003: 77, 78).

(iv). Geleneksel (klasik) vergi uyumu teorisi homojendir. Çünkü vergi ödeme sadece denetim ve cezai yaptırım açısından ele alınmaktadır. Karşılıklılık teorisi ise heterojen bir yapıya sahiptir. Karşılıklılık teorisinde bireyleri vergi ödemeye iten etkenler olarak devlete olan güven ve sosyal psikolojik unsurlar dikkate alınmaktadır (Kahan, 2003: 78, 79). Özellikle heterojen bir toplumda vergi yükümlülerinin bireysel anlamda tutum ve davranışları biribirinden çok farklı olabilir. Normlar ve sosyal değerler bu noktada vergi yükümlüsünün vergiye uyum ve vergi kaçırma

davranışının oluşmasında önemli bir etkiye sahip olmaktadır (Branham, 2009: 1512). Bu yüzden *"insanların neden vergi kaçırdığı"* sorusundan ziyade *"insanların neden vergi ödediği"* sorusunun üzerinde durulması gerekir.

Şekil 20: Kollektif Davranışın Heterojenliği

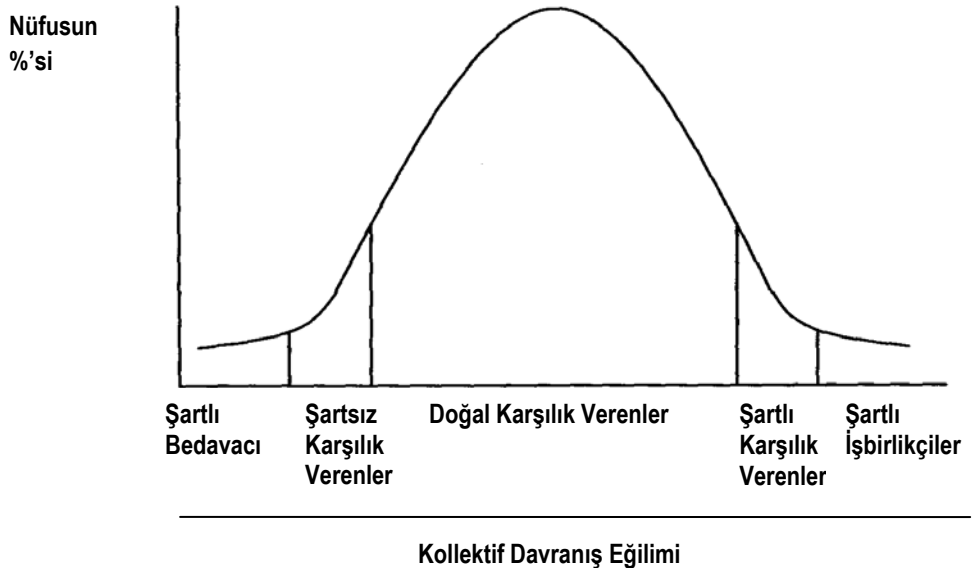

Kaynak: Kahan, 2003, s. 78.

Grafikte de görüldüğü gibi ilk başta vergi ödemeye ilişkin olarak toplumda karşılıklı olarak bir miktar şartlı bedavacı *(dedicated free riders)* ve şartlı işbirlikçi *(dedicated cooperators)* olan vergi yükümlüleri yer almaktadır. Aynı zamanda yine ilk başta karşılıklı olarak negatif ve pozitif karşılıklılık hissiyle hareket eden vergi yükümlüleri bulunmaktadır. Toplumda vergi ödemeye ilişkin algılar şekillenmeye başladığında şartlı bedavacı eğilimlerle şartlı işbirlikçi eğilimler ve aynı zamanda negatif ve pozitif karşılık verenler birbirlerinden beslenerek gelişme göstereceklerdir. Daha açık bir ifadeyle vergi yükümlülerinin devlet tarafından kendilerine iyi davranıldığı hissi, kamusal hizmetlerden memnuniyet seviyesi arttıkça ve toplumda vergi ödeme sosyal bir norm olarak yerleştikçe vergi yükümlülerinin işbirlikçi eğilimleri artacak ve bu durum vergi etiğinde artışla sonuçlanacaktır. Aksine toplumda bedavacı eğilimler arttıkça ve devlete olan güven seviyesi azaldıkça, vergiden kaçınma ve vergi kaçakçılığı yaygın bir davranış haline geldikçe *(vergi anomisi arttıkça)* vergi yükümlülerinin negatif karşılıklık verme durumları artacaktır.

Sonuç itibariyle toplumda zaman içerisinde kendiliğinden oluşan bir doğal karşılık verme *(pozitif veya negatif anlamda)* durumu ortaya çıkacak ve pozitif ve negatif karşılıklılık birbirinden beslenerek gelişme gösterecektir.

3.3.1.3 Vergi Etiği Açısından Sosyal Normların Yaptırımları

Sosyal normlar yürürlükte olan vergi kanunlarına uyulmasında yönlendirici bir nitelik taşır. Vergi etiği açısından sosyal normların ihlal edilmesi vergi yükümlülerinde suçluluk ve utanma duygusu ile görev ve yakalanma duygusu gibi etkiler oluşturabilir (Torgler, Schaffner ve Macintyre, 2007: 4).

3.3.1.3.1 Suçluluk ve Utanma Duygusu

Son yıllarda vergi uyumu çalışmalarında denetim, tutukluluk gibi geleneksel caydırma tekniklerinin yanı sıra suçluluk ve utanma duygusunun ortaya çıkarılmasına ilişkin yöntemler de uygulanmaktadır (Kornhauser, 2008: 146). Suçluluk duygusu, kanunen veya dinen yasaklanan, ya da ahlaki/etik açıdan ayıplanan bir şey yapıldığında, toplumun ahlaki/etik normlarının, ya da kendi standartlarımızın çiğnendiği düşüncesinin yarattığı pişmanlık ve rahatsızlık duygularıdır. Buna karşın utanma/utanç duygusu ise, kişinin içinde yaşadığı toplumun temel bir değerini, kuralını, töresini çiğnediği, dürüst davranmadığı veya aptalca davrandığı duygusu olarak nitelendirilmektedir (Sığrı, Tabak ve Sağır, 2010: 73).

Suçluluk ve utanma duygusu yasal ve yasal olmayan eğitimin ortaya çıkardığı bir sonuçla yakından ilişkili olup, parasal olmayan bir yaptırımdır. Suçluluk duygusu içsel *(internal)* bir durumu ifade ederken, utanma duygusu ise dışsal *(external)* bir durumu ifade etmektedir. Suçluluk duygusu suçu işleyen kişinin içselleştirdiği değerlere ve edindiği bilgilere aykırı davranması sonucunda ortaya çıkarken, utanma duygusu ise toplumdaki diğer kişilere karşı mahcup olma durumunu yansıtmaktadır (Branham, 2009: 1517).

Suçluluk kişisel olmayan norm veya kural olmasına rağmen utanma duygusu[100] kişinin özeleştirisini yansıtan "*insani bir yüz*"e *(human face)* sahiptir. Lewis'in (1971) ortaya koyduğu gibi utanma duygusu *"başkasının kendini azarladığı, kendisinden nefret ettiği ya da küçük gördüğü"* durumlarda ortaya çıkan *"içselleştirilmiş bir deneyim"* olarak görülmektedir. Lewis (1971) bireylerin kendilerini sorumsuz olarak davrandıkları hissine vardıklarında ve içselleştirmiş olduğu sosyal normları ihlal etmeleri durumunda suçluluk duygusunun oluştuğunu belirtmiştir (Torgler, 2003b: 84; Torgler, 2006: 85; Torgler, 2007: 68).

Suçluluk ve utanma duygusu vergiye ilişkin tutum ve davranışları da önemli ölçüde etkilemektedir. Erard ve Feinstein (1994) suçluluk ve utanma duygularını doğrudan doğruya vergi yükümlüsünün faydasıyla ilişkilendirmişlerdir. Bu hipoteze göre vergi yükümlüleri gelirlerini olduğundan düşük göstermeleri ve denetimden kaçtıkları anda suçluluk duygusu hissederler. Buna karşın vergi yükümlüleri gelirlerini olduğundan düşük gösterirler ve yakalanırlarsa utanma duygusunu yaşarlar (Torgler, 2007: 68).

Vergi kaçırmanın tespit edilmesiyle ilgili olarak bireylerdeki suçluluk ve utanma duygularının yoğunluğu bu davranışın diğer bireyler tarafından bilinip bilinmemesiyle ilgilidir. Bilişsel teorilere göre *(Cognitive Appraisal Theory of Emotions)* farklı durumlar farklı duyguları ortaya çıkarabilir. Vergi kaçakçısı vergi kaçırdığının diğer bireyler tarafından bilinmemesine rağmen pişmanlık ve suçluluk duygusu yaşayabilir. Buna karşın vergi kaçırdığı kamuoyu tarafından bilinmesi

[100] Buradaki utanma duygusu Platon'un Devlet'inde kullandığı *'thymos'* kavramından yararlanılarak açıklanabilir. Thymos insandaki bir tür doğuştan adalet duygusudur: İnsanlar belli bir değere sahip olduklarına inanırlar. Başkaları kendilerine daha az değer verdiğinde, değerlerini tam olarak kabul etmediğinde öfkelenirler. Özdeğer duygusuyla öfke arasındaki iç bağlantı, İngilizce'de öfkeyle eş anlamlı bir sözcük olan "indignation" örneğinde görülebilir. Dignity (onur) kişinin özdeğeriyle ilgilidir, *"in-dignition"* ise özdeğeri zedeleyen bir şey olduğunda duyulur. Buna karşın başkaları kendi özdeğerlerimize uygun bir davranış içinde olmadığımızı fark ettiğinde utanç duyarız. Ve adil (hakiki değerimize uygun) değerlendirildiğimizde ise gurur duyarız. Sonuç itibariyle bir insan thymos çerçevesinde kabul görme talep etmeden de kendisinden gurur duyabilir. Ama değer biçme bir elma ya da bir Porsche gibi bir nesne değil, bir bilinç durumudur. İnsanın kendi özdeğer duygusu konusunda subjektif bir kesinliğe ulaşmak için başka bir bilinç tarafından kabul edilmeye ihtiyacı vardır. Yani thymos insanı kaçınılmaz bir şekilde olmasa da kural olarak kabul görme arayışına yöneltir (Fukuyama, 1999: 171, 172). Bu açıdan thymos duygusu bir toplumun sosyal, kültürel, mali ve ekonomik yapılarındaki gelişimi hızlandırıcı motivasyonel bir faktör olarak değerlendirilebilir. Bu çerçevede bireydeki üstün değer yapısı toplumun tüm katmanlarına yayılabilir. Yani iktisadi anlamda homo-economicus'un yanına toplum insanı da eklenmiş olur.

durumunda utanma ve mahçup düşme durumuyla karşı karşıya kalabilir. Çünkü bireylerin azalan saygınlığını tekrar elde edebilmeleri oldukça zor bir iştir. Bu yüzden utanmaktan sakınma ve suçluluktan sakınma muhtemelen vergi etiğini artırmaktadır (Coricelli ve diğerleri, 2007: 4).

Dünyanın bazı ülkelerinde utanma duygusunun bireylerde vergiye olan direnci azaltması bakımından bazı uygulamalara rastlanmaktadır. Amerika'nın Alabama, California, North Carolina ve Wisconsin eyaletlerinde vergi suçlularının kamuya deşifre edilmesi yöntemi sıklıkla uygulanmaktadır (Kornhauser, 2008: 146). Bu konuyla ilişkin olarak Porcano ve Price (1993) tarafından yapılan bir araştırmada sosyal damgalanmanın *(social stigmatization)* yani vergi kaçakçılarının gazetelerde ve basın aracılığıyla deşifre edilmesinin vergi yükümlüleri üzerinde çok önemli bir caydırıcı etki oluşturduğu sonucuna varılmıştır (Tsakumis, Curatola ve Porcano, 2007: 144).

Referans grupları da utanma duygusunun ortaya çıkmasında önemli bir rol oynamaktadır. Genellikle bireylerdeki sosyal statü toplumun geri kalanının tercihlerine bağlı olarak oluşacaktır. Olumsuz davranış kalıpları toplumun daha geniş bir alanına yayıldığında bireyler yaptıkları olumsuz davranış sonucunda daha az utanma duygusuna sahip olacaklardır (Kanniainen ve Paakkönen, 2006: 5) Bu konuyla ilişkin olarak Bayraklı vd. (2004) tarafından yapılan bir çalışmada *"eğer vergi kaçırdığım açığa çıkıp yakın çevrem tarafından bilinseydi utancımdan onların yüzüne zor bakardım"* önermesine katılımcıların yüzde 50'si katılmış; "*vergi kaçırırsam vicdan azabı çekmezdim"* önermesine ise sadece yüzde 28'i katılmamıştır. Burada, vergi yükümlülerinin vergi kaçırma davranışını adalet ve vergi yükü gerekçeleriyle hoş görmelerine rağmen vergi kaçırma eylemi gerçekleştikten sonra *"ortaya çıkması halinde utanç duymaları" ve "vicdan azabı çekmeleri"* ilginç bir gerçeğe işaret etmektedir (Savaşan, 2011: 19).

Vergi yükümlülerinin suçluluk ve utanma duyguları vergi kaçırmanın kendilerinde hissettirdiği faydaların azalmasına neden olabilmektedir. Lewis'e (1971) göre vergi yükümlüleri içselleştirmiş oldukları sosyal normları veya kuralları sorumsuz bir şekilde ihlal ettiklerini farketmeleri durumunda suçluluk duygusu oluşmaktadır. Aitken ve Bonneville (1980) yapmış oldukları Vergi Yükümlüsü

Düşünce Araştırması *(Taxpayer Opinion Survey)* çalışmasında sorulara cevap verenlerin % 50'den fazla bir kısmı aşağıda verilen aktivitelerden herhangi birini yapmaktan dolayı kendilerini rahatsız hissettiklerini dile getirmişlerdir (Torgler, 2007: 68).

- ✓ Ticari faaliyetleriyle ilgili eksik ve yanlış beyanda bulunmak
- ✓ Sağlık harcamalarını olduğundan yüksek göstermek
- ✓ Gelirini olduğundan düşük göstermek
- ✓ Beyanname vermemek
- ✓ Bakmakla yükümlü (bağımlı) olduğu kişileri olduğundan fazla göstermek

Grasmick ve Bursik (1990) tarafından 355 kişiyle görüşülerek yapılan bir araştırmada ise vergi kaçakçılığı da dahil olmak üzere bireylerin çeşitli suçlara yönelik eğilimleri araştırılmıştır. Bu araştırmanın sonuçlarına göre vergi kaçırma davranışı sonucunda oluşan suçluluk duygusunun yasal yaptırımların yarattığı tehditten çok daha fazla caydırıcılığa sahip olduğu ortaya çıkmıştır (Torgler, 2007: 68).

Suçluluk ve utanma duygularının vergi yükümlülelerini etkileme derecesi bireylerin sahip olduğu dünya görüşleriyle de yakından ilişkilidir. Vergi ödeme normunu içselleştirmelerine rağmen bireyselci dünya görüşüne sahip bireylerde suçluluk ve utanma duygusu etkin işlemeyebilir. Buna karşın kolektivist düşünceye sahip bireylerde suçluluk ve utanma duygusu daha baskın bir biçimde görülebilir (Kornhauser, 2008: 146).

Suçluluk ve utanma duygusunun vergi yükümlüleri üzerinde nasıl bir etki oluşturduğu değerlendirildiğinde bazı eksiklikler ortaya çıkmaktadır. Çünkü suçluluk ve utanma duygusunu fayda fonksiyonunun içerisine eklemek biraz zordur. Öyle ki suçluluk ve utanma duygusu doğrudan doğruya gözlemlenebilen bir davranış değildir, ancak bu duyguların ortaya çıkması ve bu konudaki varsayımların şekillenmesine bağlıdır.

3.3.1.3.2 Görev ve Korku (Yakalanma) Duygusu

Vatandaşların görev ve korku algısı vergi uyumu analizinde önemli bir rol oynar. Scholz ve Pinney (1995) yakalanma olasılığı ile ilgili belirsizliğin birtakım zorlukları meydana getirdiğini ortaya koymuşlardır. Scholz ve Pinney korku ve görev arasındaki ilişki ile ilgili olarak görev deneyiminin etkilerine odaklanmışlardır. Bu hipoteze göre vergi yükümlülerinin görev duygusunun vergi kaçırdıklarında algıladıkları yakalanma olasılığını ve riskini önemli ölçülerde etkilediği ortaya çıkmaktadır. Yani yakalanmaya yönelik kişisel risk algısı objektif risk faktörlerinden ziyade görev duygusuyla ilişkilidir. Bu ifadelerden de anlaşılmaktadır ki görev duygusu vergi etiği üzerinde olumlu bir etki yaratmaktadır. Buna karşılık, artan denetim ve cezalar vergi etiğini *(kollektif yükümlülüğü)* önemli bir şekilde artırmamaktadır (Torgler, 2007: 69).

Yakalanma korkusunun vergi kaçırma davranışına etkisi konusundaki ampirik çalışmalarda, vergi kaçıranların ve kayıtdışı sektörde faaliyet gösterenlerin diğer vergi yükümlülerine göre algıladıkları yakalanma olasılıklarının düşük olduğu tespit edilmiştir. Yapılan araştırmalara göre, vergi matrahından yapılan indirimlerdeki detaylar yakalanma olasılığının düşük olduğu algısına yol açmaktadır. Yakalanma olasılığının düşük olduğu algısına yol açan diğer bir neden ise verginin beyan edilmesinde vergi türüne göre gözlemlenen farklılıklardır. Örneğin, gelir üçüncü bir kişinin beyanını gerektirmeyen kaynaklardan elde ediliyorsa yakalanma riski daha düşük algılanmaktadır. Dolaylı vergilerde kaçırmanın hizmet sektöründe daha yaygın olduğu düşünülebilir. Bu sektörde, vergi kaçırma ile sonuçlanan faaliyet fiziksel bir mal ile ilgili olmadığından yarı-kayıtlılığın daha büyük olmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla, "gerçek" yakalanma olasılığı vergi idaresi tarafından sektörler ve vergi türleri arasında faklılaştırılabilse de, "algılanan" yakalanma olasılığı sektöre ve vergi türüne göre değişme gösterecektir (Savaşan ve Odabaş, 2005: 7).

3.3.2 Vergi Adaleti ve Vergi Etiği

Vergi etiği bileşenleri arasında yer alan bir başka sosyal sermaye unsuru da vergi adaletidir. Vergi adaleti oldukça karışık olup, her adalet gibi görecelidir[101]. Yere, zamana ve kişilere göre değişken bir yapıya sahip olan bir idealdir. İdeal adalet düşünceleri ise objektif değer ifade etmekten uzaktır. O halde vergide adaletin zengin ve fakirler için aynı anlama gelmediği söylenebilirse de vergi adaleti nesnesi sınırlı olduğu için daha iyi tanımlanmaktadır (Şenyüz, 1995: 59).

Vergi yükümlülerinin vergi yükünün adil olup olmadığı konusundaki algısı vergi etiğinin oluşması açısından önemli bir faktördür. Uzun yıllar adalet konusu ekonomik analizlerin içerisine pek dahil edilmemiştir. Hak ve adalet konusu Rawls (1971), Buchanan (1986), Baumo (1986), Sen (1987), altruizm konusu Becker (1981), sosyal normlar konusu Opp (1983), Elster (1989), Coleman (1990), bilişsel çelişki *(cognitive dissonance)* konusu Schlicht (1984) tarafından araştırma konusu yapılmıştır (Torgler, 2007: 71).

Vergi adaleti algısının oluşmasında en önemli faktörlerden birisi vergi yükümlülerinin kendi vergi yüklerini diğer kişilerle karşılaştırmasıdır. Spicer ve Becker (1980) yaptıkları araştırmada diğer kişilerin vergi kaçırmasını gören bireylerde vergi kaçırma eğiliminin yüksek olduğunu belirtmişlerdir. Bu durumda vergi kaçırma eşitliği yeniden sağlamanın bir aracı olarak görülmektedir[102] (Sour, 2004: 51). Webley, Cole ve Eidjar ise yapmış oldukları çalışmada adalet hissinin vergi kaçakçılığına karşı tutumu nasıl etkilediği konusunu araştırmışlardır. Anketin uygulandığı bazı vergi yükümlülerinin verdiği cevaplar şu şekilde olmuştur; Stephen:

---

[101] Genel anlamda adalet davranışların erdemle uygunluğunu ifade ederken özel anlamda adalet hakla ve ödevlerle ilgili durumlar için kullanılır. Aristoteles "Nkomakhos'a Etik" eserinde adaleti kendi amacını kendinde taşıyan bir erdem olarak geniş anlamıyla tanımlamıştır. Aristoteles'te dar anlamda adalet ise erdemin bir parçası olarak eşitlik temeline dayanır. Platon ise adaleti organizmacı bir anlayışla "Sitenin değişik tabakalarındaki her insanın kendine düşeni yapması ve kendine düşeni alması" biçiminde tanımlamıştır. Bu tanım gereği bireyler kollektif bir organizma olan sitenin gereklerine uyan varlıklar durumuna getirilmiştir. Ünlü Romalı hukukçu Ulpianus'a göre adaletin en klasik tanımı "herkesin payını kendisine vermek (suum cuique)" biçimindedir (Aktaş, 2001: 184-194).

[102] Vergi eşitsizliğinin serbest piyasa ekonomileri için bir kaçınılmazlık olduğu görüşü bile ileri sürülmüştür. Bu görüş uyarınca, kapitalist sistemde vergi yükümlülerinin tek sorunu büyümek; rakiplerinin öz kaynak, kredi vd. imkanlarını ele geçirerek tekelleşme sürecinde ayakta kalmaktır. Bu koşullarda, vergi kaçıran daha güçlü olmaktadır. Ayrıca, vergi kaçakçıları denetim olasılığının düşüklüğü, cezaların çok geç tahakkuk etmesi ve bu arada meblağı işleterek elde edilen kazancın ceza miktarını aşması gibi nedenlerle, iktisadi açıdan *"rasyonel"* davranmış görünmektedir. Bu davranışın hukuki ve etik açıdan değerlendirmesi ise kuşkusuz daha farklı olacaktır (User, 1992).

"gelir grubum üzerindeki vergi yükünün adaletsiz bir biçimde ağır olduğunu hissedersem vergi kaçırmayı düşünebilirim", Amanda: *"düşük gelirli birey çok fazla vergi odüyor, böylece bir nebze vergi kaçırmasını haklılaştırıyor"* (Saraçoğlu, 2008b: 62).

Vergi adaleti algısının oluşmasında en önemli faktörler vergi sisteminin yapısı ve mali değişim sonucundaki eşitsizlik algılamasıdır. Özellikle adaletsiz bir vergi sistemi vergi kaçırmanın rasyonel bir davranış haline gelmesini teşvik ederek vergi etiğinin oluşmasını zorlaştırır. Diğer taraftan sosyal psikoloji alanındaki araştırmalara göre devletle bireyler arasında gerçekleşen mali değişim ilişkisinde ortaya çıkan eşitsizlik haksızlığa uğrayanlar için mağdur olma hissi yaratır (Torgler, 2007: 71, 72). Spicer ve Lundtstedt (1978) ve Smith'in de (1992) ifade ettiği gibi vergi yükümlüleri kendi vergi yüklerinin iyi harcanmadığı algısına sahiplerse kendilerinin kandırılmış *(cheated)* olduğu hissiyle vergi kaçırma yoluna gidebilirler (Torgler, 2003e: 30).

Spicer ve Becker (1980) tarafından Colorado Üniversitesi'nde 57 öğrenci ile yapılan bir araştırmaya göre ise vergi kaçırma yüzdesi en fazla olan öğrenciler kendilerinden alınan vergi oranlarının ortalamadan daha yüksek olduğunu belirten öğrencilerdir. Vergi kaçırma yüzdesi en düşük olan öğrenciler ise kendilerinden alınan vergi oranlarının ortalama vergi oranından daha düşük olduğunu belirtenlerdir (Torgler, 2007: 71, 72). Dolayısıyla vergi adaletsizliği algılaması arttığında vergi yasalarına karşıtlık da artmakta ve vergi yükümlüsünün etik/ahlaki maliyetleri azalmaktadır.

Vergi adaleti algısının oluşmasında etkili olan bir diğer faktör de gelir adaletsizliğidir. Vergi uyumu konusunu klasik yaklaşımla ele alan araştırmacılar ve davranış teorisyenleri gelir adaletsizliğini vergi kaçırmak için bir belirteç olarak görmüşlerdir. Bu konuyla ilişkin olarak Bloomquist, artan gelir adaletsizliğinin daha fazla vergi kaçakçılığı anlamına geldiğini belirtmiştir. Bloomquist tarafından 1947-1999 yılları arasındaki zaman verileri kullanılarak yapılan çalışmada gelir eşitsizliği ve ABD'deki ücret ve maaşların eksik beyanı arasında istatistiki olarak önemli bir korelasyon olduğu ortaya çıkmıştır (Saraçoğlu, 2008b: 62).

Yukarıda ifade edildiği gibi vergi adaleti algısının vergi etiği üzerinde birçok etkisi bulunmaktadır. Bu noktada daha sistematik bir şekilde dikey-yatay adelet, prosedürel adalet, dağıtıcı adalet ve cezalandırıcı adalet algılarının vergi etiği üzerindeki etkilerinin incelenmesi gerekmektedir.

Şekil 21: Vergi Adaleti Algısını Etkileyen Faktörler

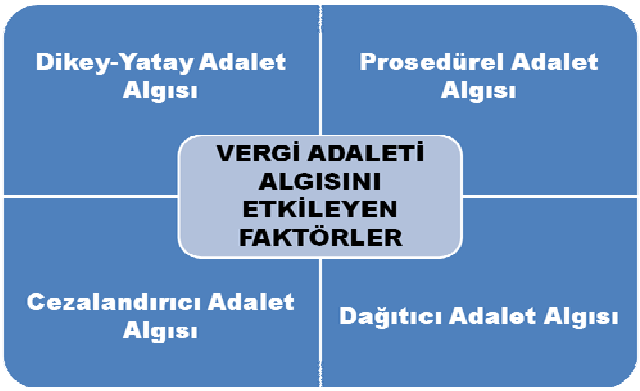

3.3.2.1 Dikey-Yatay Adalet Algısı ve Vergi Etiği

Vergi adaleti algısının oluşmasında etkili olan adalet türlerinden en çok bilineni dikey-yatay adalet algısıdır. Vergilendirmede adalet ilkesine göre, aynı gelir düzeyinde olanların aynı miktarlarda vergi ödemesi yatay adalet olarak ifade edilirken; farklı gelir düzeyine sahip olanların farklı düzeyde vergi ödemesi dikey adalet olarak ifade edilmektedir[103]. Daha geniş anlamda ise yatay adalet vergilendirme bakımından benzer durumda (gelir, gider, servet, aile durumu vb. yönlerden) bulunan kişilerin eşit işleme tabi tutulmasını, dikey adalet ise eşit durumda olmayan, değişik koşullar taşıyan kişilere eşitsizlikleri derecesinde farklı davranılmasını, farklı işlem yapılmasını gerektirmektedir (Çağan, t.y. : 139). Bu noktada ödeme gücü ilkesi önemli bir göstergedir. Verginin adil olabilmesi için, toplam vergi yükünün eşit ödeme gücüne sahip olanlara eşit, eşit olmayanlarda ise farklı biçimde dağıtılması gerekir (Şenyüz, 1995: 60). Vergi yükünün adil dağılımı

[103] Yatay adalet, hukuk devleti kavramının kanun önünde eşitlik ilkesine ilişkindir. Bu anlamda vergilendirmede «şeklî hukukî eşitlik» söz konusu olur. Buna karşılık «maddî hukukî eşitlik» yükümlülere mutlak değil nispî olarak eşit davranılmasını gerektirir; yükümlüler arasındaki fiilî eşitsizlikler gözönüne alınarak vergi yüklerinde farklılaştırmalar yapılır. Vergilendirme bakımından değişik koşullar taşıyan yükümlülere eşit işlem yapılması, eşitlik ilkesine aykırı olur (Çağan, t.y. : 139).

bakımından ödeme gücünün temel alınması ilkesi; ilk çağlarda Aristo ve Platon'dan bu yana *"yükün güce göre eşit dağılımı"* düşüncesi ile orta çağda Saint Thomas'ın *"halkı ezecek yükümlülükler koymaktan kaçınılmalı, ödeyicinin ödeme gücü göz önünde bulundurulmalı"* düşüncesine dayanmakta ve aynı zamanda bu düşünce A. Smith'in vergilendirme ilkelerinden ilki olan adalet ilkesinin de dayanağını oluşturmaktadır (Pamuk, 2010).

Verginin ödeme gücüne uygun alınabilmesi, verginin kişiselleştirilmesine bağlıdır. Gelir vergisi bu açıdan en başarılı vergi olarak kabul edilmektedir. Çünkü gelir vergisi en az geçim indirimi yoluyla en az geçim düzeyi üzerindeki geliri vergilemesi; gelirin marjinal fayda teorisinden hareketle, yüksek gelirlileri yüksek, düşük gelirlileri düşük oranda vergilendirmesini sağlaması, ayırma ilkesi (emek-sermaye gelirlerinin ayrı bir şekilde vergilendirilmesi) ile bazı gelir unsurlarını düşük vergilendirmeye tabi tutarak koruması gibi mükemmel özelliklere sahiptir. Bütün bu özelliklerine karşın gelir vergisi maalesef az gelişmiş ülkelerde vergi adaleti açısından başarılı bir şekilde uygulanamamaktadır (Şenyüz, 1995: 60). Özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde vergi bilinci ve vergi etiğinin tam manasıyla yerleşmemiş olması vergi kaçakçılıkları için elverişli bir ortam oluşturmaktadır

Yukarıda da ifade edildiği gibi yatay ve dikey adaletin gerçekleşmesi vergilemenin doğrudan yapılmasıyla ilgilidir. Bu noktada gelir vergisinin önemi ortadadır. Fakat vergilemenin siyasal sınırları hükümetlerin doğrudan vergilendirme yönteminin de sınırlarını oluşturmaktadır. Özellikle öne çıkan oy kaygısı, beraberinde *"vergilememeyi"* de gündeme getirmekte ve devletin vergi gelirlerindeki yetersizlik en kolay ve zahmetsiz yoldan, dolaylı vergilerden karşılanmaya çalışılmaktadır.[104] Dolaylı vergilerin tersine artan oranlılık niteliği özellikle ücretli

[104] Vergi sistemi, bir toplumun tarihinin, kompozisyonunun (bileşiminin), özlemlerinin, gücünün ve sosyal grupların birlikteliklerinin veya rekabetlerinin bir göstergesidir. Ayrıca, zaman ve mekan içinde dinamik bir karakter gösteren "adalet" kavramının da, demokrasi mücadelesinin başlıca sembolünü oluşturan "vergileme" konusunda taşıdığı anlamı da değişik açılardan sorgulamak gerekmektedir. Modern bir toplumun en önemli göstergelerinden birisi, belki de en önemlisi (dolaysız) vergi yükümlüsü olan kitlenin toplam nüfus içindeki oranıdır. Bu oranın düşük olması geniş kitleleri en önemli politik karar olan vergiler konusunda duyarsız olmaya yöneltmektedir (Muter, Sakınç ve Çelebi, 1993: 5, 6).

kesimin üzerine bir yük daha getirerek, enflasyona karşı en korunmasız kesim olarak belirginleşmelerine neden olmaktadır (Özpınar, 2009: 273).

Vergilendirmede dikey ve yatay adaletin gerçekleştirilmemesi durumunda bozulan bu adalet algılamasını vergi yükümlüleri kendi yöntemleriyle çözme yolunu seçmektedirler. Bu noktada çalıştıklarının karşılığını alamadıklarını gören iş görenlerin daha az çalışması gibi, vergi yükümlüleri de vergi sisteminde (veya genel ekonomik düzende) algıladıkları adaletsizlikleri "düzeltme" eğilimine girmektedirler. Adaletsizlik algılaması, bireylerin ödedikleri vergi ile elde ettikleri fayda kıyaslamasından kaynaklanabileceği gibi, diğer bireyler ile kendi durumunu kıyaslama neticesinde de olabilir. Bu konuyla ilişkin olarak Bayraklı vd.'nin (2004) yaptıkları anket çalışmasında, deneklerin yüzde 37'si *"ödediğim vergi benimle aynı düzeyde geliri olan mükelleflerle hemen hemen aynıdır"* önermesine katılmamış, yüzde 47'si katılmış ve yüzde 16'sı ise kararsız kalmıştır. Aynı ankette yöneltilen *"geliri benden yüksek olanların benden daha fazla vergi ödemediğini düşünüyorum'"* önermesine ise deneklerin yüzde 75'i kesinlikle katılıyorum veya katılıyorum yanıtını vermişlerdir. Bu bulgular, vergi yükümlülerinde yatay adaletin dikey adalete kıyasla daha fazla sağlandığı algısının olduğunu ortaya koymaktadır (Savaşan, 2005: 8, 9; Savaşan, 2011: 19). Diğer taraftan Açık Toplum Enstitüsü Türkiye Temsilciliği ve Boğaziçi Üniversitesi (2008-2009) tarafından yapılan çalışmada vergi sistemindeki adaletin göstergesi olarak vatandaşların %68'i *"herkesten gücü ölçüsünce vergi toplanması"* nı anlamaktadır. Vatandaşların Türkiye'deki vergi sisteminin adaleti için verdiği ortalama puan olan 10 üzerinden 3.15 vergi adaletsizliği algısını çok net bir biçimde ifade etmektedir (Zenginobuz ve diğerleri, 2010: 64). Sonuç itibariyle vergilendirmede devletin dikey ve yatay adaleti gerçekleştiremediğini gören vergi yükümlüsü adaleti yeniden sağlamanın yollarını aramakta ve vergi etiği azalmaktadır.

3.3.2.2 Dağıtıcı Adalet Algısı ve Vergi Etiği

Vergi adaleti algısının oluşmasında etkili olan adalet türlerinden birisi de dağıtıcı adalettir. Dağıtıcı adalet verili bir toplumda kişilerin yetenekleri, kabiliyetleri, ihtiyaçları ve topluma olan katkıları oranında mal, onur ve makamlara sahip olmaları gerektiğini belirtmektedir. Dağıtıcı adalet kavramının temelinde eşitlik vardır. Ancak bu eşitlik aritmetik değil, orantılı *(geometrik)* eşitliktir. Orantılı eşitlik, bireylerin özel ya da subjektif nitelik ve konumlarını dikkate alarak çeşitli dağıtım kalıpları öngörür. Dolayısıyla bu adalet türü yasal eşitlikle yetinmeyip, kişileri toplumsal konumları bağlamında farklılaştırmaktadır. Bu farklılaştırma sosyal ve ekonomik eşitliği sağlamaya kadar uzanmaktadır. Dağıtıcı adalet aynı zamanda sonuç-durumlara *(end-states)* eğilim gösterdiğinden dolayı, oldukça yoğun bir sosyal adalet düşüncesini de haklılaştırmaktadır (Aktaş, 2001: 188-190).

Dağıtıcı adalet kavramı klasik liberal etikle çelişmektedir. Bunun birkaç nedeni bulunmaktadır. Dağıtıcı adalet üretimle dağıtımı birbirinden ayırmaktadır. Bunun sonucu olarak piyasa kurallarına göre dağılmış şeyler bazı kriterlere göre yeniden dağıtılmaktadır. Aslında dağıtıcı adalet yeniden dağıtımı *(redistribution)* öngörmektedir. Dolayısıyla dağıtıcı adalet piyasa kuralları dışında bir dağıtımı öngördüğü için yeniden dağıtıcı adalet kavramına dönüşmektedir[105] (Aktaş, 2001: 189). Dağıtıcı adaletin vergileme ile ilişkisi de tam bu noktada ortaya çıkmaktadır.

Dağıtıcı adalet kavramı vergileme açısından ele alındığında kamusal kaynakların tahsisi ve dağıtımı sonucundaki adalet algılaması ön plana çıkmaktadır (Wenzel, 2003: 45). Bu noktada dağıtıcı adalet kaynakların değişimi (fayda-maliyet karşılaştırması) ile ilgilenmekte ve kaynakların amacına hizmet edip etmediğini sorgulamaktadır (Kirchler, Hoelzl ve Wahl, 2008: 219). Buna göre dağıtıcı adalet algısına sahip olan bir vergi yükümlüsü kendisi ile diğer vergi yükümlüleri arasında bir ilişki kurar. Eğer kamusal mal ve hizmetlerin finansmanına kendisinin yaptığı katkının diğerlerinden fazla olduğuna; buna karşılık gerekli kamusal mal ve hizmeti

[105] Hayek ve Nozick gibi geleneksel liberalizme bağlı düşünürler, piyasa kurallarına göre dağıtılmış olanların yeniden dağıtılmasını adaletsizlik olarak görmektedirler. Buna karşın Rawls ise dağıtıcı adalet kavramını sosyal ve ekonomik eşitsizliklerin giderilmesinde bir araç olarak görmektedir (Aktaş, 2001: 189).

alamadığını düşündüğünde değişim eşitsizliği *(exchange inequity)* algılaması artar ve vergi gayreti düşer. Bu noktada vergi yükümlüleri eşitliği yeniden tesis etmenin yollarını aramaya başlar (Verboon ve Dijke, 2007: 707).

Vergilendirmede dağıtıcı adalet ile ilgili olarak bireysel, grup ve sosyal düzeyde karşılaştırmalar yapılabilir. Bireysel düzeyde vergi yükümlüleri vergi vermeleri sonucunda durumun adaletli olduğuna inanıyorlarsa vergi ödeme konusunda gayretli olabilir ve erdemli davranışlar gösterebilirler. Eğer bireyler kendi vergi yüklerinin diğer bireylerden daha ağır olduğunu hissederlerse muhtemelen vergi etiği de düşmektedir. Grup düzeyinde ise bir grup diğer gruplara nazaran yüksek bir vergi yüküne tabi olduğunu hissederse grup içinde vergi etiği azalabilir. Sosyal (ulusal) seviyede ise vergi yükümlüleri vergi ödemeleri sonucunda tüm ulus için adil bir paylaşım olmadığına inanırlarsa, vergi sisteminin de adaletsiz olduğunu düşünürler ve vergi etiği azalır (Kirchler, Hoelzl ve Wahl, 2008: 219). Aşağıdaki tabloda vergilendirmede dağıtıcı adaletin farklı seviyeleri daha ayrıntılı biçimde yer almaktadır.

Tablo 27: Vergilendirmede Dağıtıcı Adaletin Farklı Seviyeleri

	Bireysel Seviyede	**Grup Seviyesinde**	**Sosyal Seviyede**
Vergi Yükleri	Bireysel vergi yüklerinin karşılaştırılması, diğer bireylerin gelirlerinin göreceli olarak karşılaştırılması	Grupların vergi yüklerinin diğer grupların vergi yükleriyle karşılaştırılması	Vergi seviyesi, vergi yükünün dağılımı, artan oranlılık
Vergiye dayalı faydalar	Bireysel faydaların diğer bireylerin faydalarıyla karşılaştırılması, diğer bireylerin gelirleri ile göreceli olarak karşılaştırılması	Grupların faydalarının diğer grupların faydaları ile karşılaştırılması	Harcama düzeyi, etkinlik, farklı politikalar üzerinde dağıtım
Vergiden kaçınma-Vergi kaçırma fırsatları	Vergiden kaçınma ve vergi kaçırma seçeneklerinin diğer bireylerinki ile karşılaştırılması	Vergiden kaçınma ve vergi kaçırma seçeneklerinin diğer gruplarınki ile karşılaştırılması	Seviye, fırsatların dağılımı

Kaynak: Michael Wenzel, "Tax compliance and the psychology of justice: Mapping the field", In V. Braithwaite (ed) Taxing Democracy: Understanding Tax Avoidance and Tax Evasion. Ashgate, Aldershot, 2003, s. 49.

Dağıtıcı adalet algısı bireysel seviyeden ziyade daha çok gruplardaki ve sosyal seviyedeki işbirliği şeklinde ortaya çıkmaktadır. Bu noktada Schmölders (1970) gelir vergisindeki başarının işbirliğine dayalı olduğunu belirtmiş, fakat bu işbirliğinin bireysel seviyeden ziyade gruplardaki işbirliği ile mümkün olabileceğini belirtmiştir (Wenzel, 2003: 51). Bu yüzden devlet ve vergi yükümlüsü arasındaki dağıtıcı adalet algısının olumlu olması işbirlikçi eğilimlerin artmasını sağlayarak vergi etiğinde artışa yol açabilir.

3.3.2.3 Prosedürel (Yöntem) Adalet Algısı ve Vergi Etiği

Vergi adaleti algısının oluşmasında etkili olan adalet türlerinden birisi de prosedürel adalet algısıdır. Prosedürel adalet kavramı *"yasa (hukuk) önünde eşitlik"* yaklaşımıyla ilgili olmakla birlikte önemli olan adil kuralların herkese eşit olarak uygulanmasıdır. Bu düşünce klasik liberalizmin negatif özgürlük anlayışından ileri gelmektedir. Negatif özgürlüğün egemen olduğu yerde devletin sosyal amaçlara dönük pozitif bir görevine rastlanmaz. Prosedürel adalet negatif adalet olarak da değerlendirilir[106] (Aktaş, 2001: 193).

Prosedürel adaletin ahlaki/etik savunusunda temel haklara dayalı sistemin etkin olup olmaması önemli değildir[107]. Önemli olan, birey haklarının ihlal edilmemesi, titizlikle korunması ve o çerçevede ortaya çıkan, gelişen "doğal" beşeri ilişkilerin başka bazı ilkelere göre yeniden düzenlenmek istenmemesidir. Yeniden dağıtımcı planlar, zorunlu olarak hakları koruyan kuralları çiğneyerek, bireyleri Kant'ın ifade ettiği gibi kendi başlarına bir amaç olmaktan çıkarıp, başkalarının aracı

[106] Prosedürel adalet oyun teorisi ile ilişkilendirilebilir. Bu anlamda oyun teorisi oyuna katılan tarafların aynı fakat kim açısından nasıl sonuç vereceği önceden bilinmeyen kurallara tabi olmaları ve aralarında oyunun kuralları hakkında herhangi bir ihtilaf bulunmaması durumunu ifade etmektedir. Bu anlamda yöntem adaleti örneği yarışlarda ve yarışmalarda görülebilir. Yarışmanın kuralları tüm yarışmacılar için aynıdır, yani genel ve soyut niteliklere sahiptir ve yarışmaya kendi rızaları ile katılan yarışmacılar tarafından bilinmektedir. Bilinmeyen tek şey sonucun kimin lehine olacağıdır. Sonuçta yarışmacılar yarışmadan farklı kazanımlarla ayrılacaktır. Bu durumda yarışmacılar hileye başvurmadıkları sürece sonucun adil olmadığını söylemek doğru olmadığı gibi daha çok hak ettiğini veya yetenekli veya ihtiyaç içinde olduğunu düşündüğümüz kişilerin lehine sonucu etkilememiz mümkün değildir (Karagöz, 2003: 191).

[107] Prosedürel adaletin işlediği serbest pazar mekanizmasının, insanlardaki bencilliği, egoizmi teşvik ettiği, hayırseverlik duygu ve eğilimlerini körelttiği tarzında eleştiriler söz konusudur. Fakat buna karşın liberal kapitalist ülkelerde hayır işlerine insanların gönüllü olarak sanılandan daha fazla ilgi duydukları ve katkıda bulundukları da öne sürülmektedir (Karagöz, 2003: 194).

durumuna düşürecektir. Bu anlamda Nozick'in kapitalizmi etik temellerde savunduğu açıktır [108](Yayla, 2000: 78, 79'dan aktaran: Karagöz, 2003: 193).

Prosedürel adalet algısı vergi etiğini de etkilemektedir. Wenzel'in (2002) ifade ettiği gibi kamusal kaynakların tahsisinde ve yeniden dağıtım sürecinde adaletli davranılması prosedürel adalet algısını olumlu bir şekilde etkiler ve vergi yükümlülerinin vergi ile ilgili yaptırımları daha meşru ve adil olarak algılamalarına ve devletle işbirliği yapmalarına imkan sağlayabilir (Doyle, Gallery ve Coyle, 2009: 53; Feld, Torgler ve Dong, 2008: 32; Kirchler, Hoelzl ve Wahl, 2008: 219; Leonardo, 2008: 23; Wenzel, 2003: 45). Şüphesiz böyle bir durum vergi etiğini olumlu yönde etkiler.

Prosedürel adalette vergi yükümlülerinin devletin kendilerine karşı göstermiş olduğu adaleti kendi kişisel deneyimleri doğrultusunda değerlendirmeleri sonucunda oluşan bir reaksiyon durumu söz konusudur (Murphy, 2003: 380; Murphy, 2004: 189, 190; Murphy, 2007: 14). Konuyla ilişkin olarak Hartner, Rechberger, Kirchler ve Schabmann (2008) yapmış oldukları çalışma sonucunda prosedürel (yöntem) adaletin vatandaşlar için toplumsal içermenin anlamlı bir göstergesi olup, bireylerin vergi ile ilgili yaptırımlarını daha meşru ve adil olarak algılamalarına ve sistemle işbirliği içinde olmalarına neden olduğu belirtilmiştir (Zenginobuz ve diğerleri, 2010: 35).

Vergi sisteminin meşruluğuna inanılmasına rağmen prosedürel adalet tam manasıyla sağlanmış olmaz. Ayrıca otoritenin vergi ile konularda bireylerle yakın temas içinde bulunması ve bireylere geri dönmesi de gerekir. Bu noktada karşılıklı güvenin ve işbirliğinin tesisi gereklidir (Doyle, Gallery ve Coyle, 2009: 54; Kornhauser, 2008: 149, 150; Murphy, 2007: 14).

[108] Prosedürel adalet teorilerine yapılan birçok eleştirilere rağmen bu yaklaşımın deontolojik ve amprik temellerde savunulduğu görülmektedir. Öyle ki prosedürel adalet teorileri etik açıdan devredilemez, vazgeçilemez ve ihlal edilemez birey haklarına dayandığı için aynı zamanda bu teorilere "haklara dayalı teoriler" *(right based theories)* adı verilmektedir. Liberal düşünce çizgisinde yer alan Locke'den Nozick'e kadar uzanan ve negatif haklar olarak formüle edilen haklardır ki bunlar mülkiyet, hayat ve özgürlükten oluşur[108] (Karagöz, 2003: 193).

Smith ve Stalans (1991) yaptığı çalışmada vergi otoritesinin saygılı ve uyumlu pozitif teşviklerinin vergi yükümlülerinin devlete olan bağlılığını artırarak vergi etiğini olumlu yönde etkilediğini belirtmişlerdir (Wenzel, 2003: 54).

Murphy (2003) ve Murphy (2005) yapmış olduğu çalışmalarda vergi otoritesinin davranışlarından memnuniyetsiz olan vergi yükümlülerinin vergi otoritesinin meşruluğuna olan inancının kaybolduğunu, vergiye karşı bir direnç oluşacağını belirtmiştir (Braithwaite, Murphy ve Reinhart, 2007: 142; Hartner ve diğerleri, 2008: 138).

Özellikle varlıklı grupların vergi yükümlülüklerini yerine getirmediği algısı, devletin toplumdaki gruplara tarafsız yaklaşmadığı algısı, farklı gruplar için farklı uygulamalar olması prosedürel adalet algısını bozmakta ve vergi uyumu üzerinde olumsuz bir etki yapmaktadır. Sistem ve uygulamaların adil olmadığı ve *"zenginlerin ödemesi gereken vergileri ödemediği"* inancı yaygın olduğu ölçüde vergi bir vatandaşlık görevi olmaktan uzaklaşmaktadır. Bu noktada sistem adil olmadığı için kendini meşrulaştıramadığından, vergi bir vatandaşlık görevi olmaktan çok bireylerin üzerine haksız olarak yıkılmış bir yük olarak algılanmaktadır. Orta sınıf, yoksul ve sabit gelirliler devletin alt yapısının desteklenmesinin kendi üzerlerinden olduğuna inanırken daha varlıklı sosyal grupların hem bu altyapıdan yararlandığını, hem de devlet ile yakın ilişkileri nedeniyle sistemi ve kanunları kendi çıkarları için devletin de yardımıyla kullandığını düşünmektedirler (Zenginobuz ve diğerleri, 2010: 35).

Prosedürel adaletin vergi etiği üzerindeki nasıl bir etki oluşturduğu bireysel, grup ve sosyal seviyede olmak üzere üç farklı açıdan değerlendirilebilir (Kirchler, Hoelzl ve Wahl, 2008: 219).

Tablo 28: Vergilendirmede Prosedürel Adaletin Farklı Seviyeleri

	Bireysel Seviyede	Grup Seviyesinde	Sosyal Seviyede
Etkileşimsel Davranış	Bireylere duyulan saygı, diğer bireylerle göreceli olarak tutarlılığı	Gruplara duyulan saygı, diğer gruplarla göreceli olarak tutarlılığı	Vergi yükümlülerinin hakları, hizmet standartları
Süreç ve Karar, Kontrol	Ses çıkarma, kontrol, bireysel danışma	Ses çıkarma, kontrol, danışma, grupların temsiliyeti	Vergi yükümlüleri ile istişare, demokratik yapılar
Bilgi ve Açıklama	Açıklamalar ve bireyleri etkileyen kararların hukuka uygunluğu	Açıklamalar ve grupları etkileyen kararların hukuka uygunluğu	Şeffaflık ve basına sunulması
Uyum Maliyetleri	Etkinlik, hizmet vs., bireyler için maliyetleri	Etkinlik, hizmet vs. gruplar için maliyetleri	Yönetim ve uyum maliyetleri, vergi sisteminin karmaşıklığı

Kaynak: Michael Wenzel, "Tax compliance and the psychology of justice: Mapping the field", In V. Braithwaite (ed) Taxing Democracy: Understanding Tax Avoidance and Tax Evasion. Ashgate, Aldershot, 2003, s. 55.

Bireysel seviyede vergi yükümlüleri vergi otoritesinin kendilerine yönelik davranışlarını diğer vergi yükümlüleriyle karşılaştırır, vergi uyum ve yönetim maliyetlerini hesaba katar, vergi konularının yasalara uygun olup olmadığına bakar ve kamusal harcamaların etkinliği konusundaki fikirleri doğrultusunda vergi ödeme konusunda bir tavır alır. Bu noktada bireysel seviyedeki prosedürel adalet algısı ve kültür etkileşimi güven unsurunun oluşmasında önemlidir. Grup düzeyinde ve sosyal düzeyde de vergi yükümlüleri alt gruplarla ilgili olarak vergi memurlarının tarafsız olup olmadığına bakarlar. Eğer vergi otoritesi ve vergi memurları vergi yükümlülerine saygılı, sorumlu ve eşit bir şekilde davranırlarsa bireysel seviyede, grup seviyesinde ve sosyal seviyede devlete olan güven artar (Kirchler, Hoelzl ve Wahl, 2008: 219). Özellikle prosedürel adalet vatandaşların kendilerini yakından etkileyen olaylarla özdeşleştirmelerinde önemli bir rol oynar. Devlete olan güven ve kurumlarıyla özdeşleşme prosedürel adalet algısını olumlu yönde etkiler (Leonardo, 2008: 23). Bu noktada vergi yükümlülerinin kendilerini sosyal gruplarla özdeşleştirmesi prosedürel adaletin bir unsuru olan mali değişimin *(fiscal exchange)* önemini azaltmaktadır (Kornhauser, 2008: 147, 148).

Prosedürel adalet sadece özdeşleştirmeyi beslemekle kalmadığı gibi vergi etiğinin de önemli bir belirleyenidir. Prosedürel adaletin anahtar kelimesi sestir. Bu ses politik karar alma sürecinde siyasi otoritenin bireylerin sesini duyması şeklinde tezahür eder. Bu manada alınan kararların ve karar vericilerin tarafsız olması, vergi otoritesinin bireylere kibar ve saygılı davranması, itibar sahibi olması ve bireylerin devlet kurumlarına güven duyması gerekir. Çünkü otoritenin meşruluğuna olan inanç ve prosedürel adaletin bir unsuru olarak otoriteye güven sosyal normlara uyumu kolaylaştırmakta ve sosyal gruplarla özdeşleşmeyi artırmaktadır (Kornhauser, 2008: 149). Alm'in de (1993) ifade ettiği gibi vergi yükümlülerinin vergi ile ilgili konularda siyasal karar alma süreçlerine katılması, vergi kanunlarının oylama ve çoğunluk kuralı ile konulması vergi etiğini artırmaktadır (Wenzel, 2003: 55). Aynı zamanda vergi ile ilgili konuların şeffaflık ilkeleri doğrultusunda kamuoyuna açıklanması prosedürel adalet algısını olumlu yönde etkiler. Buna karşın Smith'in de (1992) belirttiği gibi vergi yasalarındaki karmaşıklık prosedürel adalet algısı üzerinde önemli derecede negatif bir etki oluşturur (Torgler, 2003b: 273).

Sonuç itibariyle, prosedürel adalet algısının vergi etiği üzerindeki en büyük etkisi devletin meşruiyetini sağlayıp sağlayamadığı konusundadır. Bu noktada toplumda vergi etiğinin yerleşmesi açısından en büyük unsur devletin toplumun gözünde meşruiyetini sağlayabilmesidir. Çünkü meşruiyet kaybı vergi yükümlülerinde motivasyon kaybına yol açarak, daha az bir etik/ahlaki yükümlülüğe neden olur ve vergi etiği de bu durumdan olumsuz yönde etkilenir (Braithwaite ve Ahmed, 2005: 524).

3.3.2.4 Cezalandırıcı Adalet Algısı ve Vergi Etiği

Vergi adalet algısının oluşmasında etkili olan adalet türlerinden birisi de cezalandırıcı adalet algısıdır Cezalandırıcı adalet sosyal kuralların ve normların ihlal edilmesine karşı gösterilen reaksiyon ve yaptırımların adaletli olup olmadığı ile ilgilidir (Wenzel, 2003: 46). Cezalandırıcı adalet prosedürel ve dağıtıcı adaletten farklılıklar gösterir. Tyler ve Smith'in (1998) belirttiği gibi dağıtıcı adalet normlarının ihlal edilmesi durumunda bireylerin zararlarının tazmin edilmesi söz konusu iken (mali sömürü durumunun ortadan kaldırılması) cezalandırıcı adalette

sadece zararların tazmin edilmesi değil aynı zamanda bu adaletsizliğe neden olan kişilerin yaptırımlarla cezalandırılması anlayışı vardır (Wenzel, 2003: 46).

Cezalandırıcı adalet algısı vergi etiği açısından ele alındığında; vergilerin ödenmesi konusunda yapılan aşırı ve gereksiz denetimler ve adaletsiz ceza uygulamalarının vergi memurlarına ve vergiye olan genel bakış açısında olumsuz tutumların oluşmasına yol açarak vergi yükümlülerinde güvensizliğe neden olduğu ve bu duruma bağlı olarak vergi etiğinin azalacağı söylenebilir (Kirchler, Hoelzl ve Wahl, 2008: 219). Cezalandırıcı adalet vergi etiği açısından iki farklı şekilde değerlendirilebilir. İlk olarak dürüst vergi yükümlüleri diğer vergi yükümlülerinin yasaları ihlal etmelerine rağmen bunların cezasız kaldığını gördüklerinde kendilerinin sosyal sorumluluk duygularına saygısızlık yapıldığı ve hatta kendileriyle alay edildiği hissine kapılabilirler. İkinci olarak ise; vergi yasalarını ihlal eden vergi yükümlülerinin işledikleri suçlar ile aldıkları cezaların orantısız olduğuna ilişkin bir algılama cezalandırıcı adalet algısını olumsuz yönde etkiler (Wenzel, 2003: 58). Aşağıdaki tabloda vergilendirmede cezalandırıcı adaletin farklı seviyelerde analizi yapılmaktadır.

Tablo 29: Vergilendirmede Cezalandırıcı Adaletin Farklı Seviyelerde Analizi

	Bireysel Seviyede	**Grup Seviyesinde**	**Sosyal Seviyede**
Cezalar	Cezaların bireyler için uygunluğu, diğer kişilerin suçlarıyla göreceli olarak karşılaştırılması	Cezaların gruplar için uygunluğu, diğer grupların suçlarıyla göreceli olarak karşılaştırılması	Cezaların ciddiyeti, farklı suçlar için cezaların dağılımı, cezaların niteliği
Denetimler	Denetimlerdeki nezaketsizlik ve katılık, (bireyler açısından)	Denetimlerdeki nezaketsizlik ve katılık (gruplar açısından)	Denetimlerdeki nezaketsizlik ve katılık (genel olarak)

Kaynak: Michael Wenzel, "Tax compliance and the psychology of justice: Mapping the field", In V. Braithwaite (ed) Taxing Democracy: Understanding Tax Avoidance and Tax Evasion. Ashgate, Aldershot, 2003, s. 58.

Tabloda da görüldüğü gibi bireysel seviyede, grup seviyesinde ve sosyal seviyede vergi suçlarının niteliği ile vergi cezaları göreceli olarak karşılaştırma yoluna gidilmekte ve bu değerlendirmeler sonucunda vergisel haksızlıklar yapılmış olunmasına rağmen cezaların yetersiz kalması ve vergi yükümlülerini memnun

etmemesi aynı zamanda vergi denetiminde katılıklar ve nezaketsizlikler vergi etiğini olumsuz yönde etkilemektedir. Ayrıca toplumdaki cezalandırıcı adalet algısının olumsuz olması vergi aflarına karşı toplumda bir öfke oluşturabilir (Wenzel, 2003: 58-60).

3.3.3 Psikolojik Sözleşme-Güven ve Vergi Etiği

Sosyal sermaye bileşenleri kapsamında vergi etiğinin oluşmasında ve sürdürülmesinde etkili olan bileşenlerden birisi de psikolojik sözleşme ve güven bileşenidir. Vergi otoritesi ile vergi yükümlüsü arasında güçlü duygusal bağlara, güven ve sadakat esasına dayalı olan psikolojik sözleşme ilişkisinde vergi yükümlülerinin vergi otoritesi hakkındaki olumlu algıları devlete ve kurumlarına olan güven seviyesini artırarak vergi etiğini pozitif yönde etkilemektedir.

Birey ve devlet arasındaki vergi ilişkisinin sağlıklı sürebilmesi için öncelikli olarak devleti ve bireyi iyi anlamak gerekmektedir. İbn-i Haldun'un Mukaddimesi'nde ifade ettiği gibi *"Devlet "asabiyet"le (milli şuur ve milli dayanışma) ile kurulur; ordu ile ayakta durur; para ile hayatını idame ettirir"*. Bu unsurlardan birinin noksan olması halinde, devletin yere yeksan olması kaçınılmaz olur. Bu yüzden devleti kuran unsurlardan biri olması nedeniyle para, devlet hayatında çok önemli bir yere sahiptir. Devlet hayatında genel olarak para şeklinde ifade edilen kamu geliridir ve de en önemlisi vergilerdir (Karakoç, 1995: 11).

Devlet ile birey arasındaki bu vergi ilişkisi genellikle psikolojik bir sözleşme olarak nitelendirilir. Bu psikolojik sözleşmeye göre her iki tarafın da görev ve sorumluluklarını karşılıklı güven esasına göre yerine getirmesi vergi etiğini ve kamu etiğini artırdığı gibi sosyal ve ekonomik refahın da artmasını sağlar.

Psikolojik sözleşme ve güven bileşeni başlığı altında öncelikli olarak psikolojik vergi sözleşmesi teorik açıdan ortaya konulacak; daha sonra ise güven konusu irdelenerek devlet ve vergi yükümlüleri arasındaki güven ilişkisi vergi etiği açısından analiz edilecektir.

3.3.3.1 Psikolojik Vergi Sözleşmesi

Vergi uyumu literatüründeki Sosyal-Psikolojik (tutumsal model) yaklaşımlar ışığında devlet ve vergi yükümlüleri arasındaki vergi ilişkisi bir tür psikolojik sözleşme[109] olarak adlandırılmaktadır. Böyle bir ilişkide her iki taraf arasında adil ve karşılıklı bir değişim ilişkisi *(trade-off)* kurulmaktadır. J.J. Rousseau'nun sosyal sözleşme teorisine de esas oluşturan bu sözleşme ilişkisinde her iki tarafın da yerine getirmesi gereken görevleri ve hakları bulunmaktadır. Psikolojik sözleşmenin sürdürülebilmesi için öncelikli şart tarafların birbirlerine karşı saygı ve dürüstlükle davranması ve güven duymasıdır. Aksi bir durumda sözleşme baştan geçersiz olarak doğmuş olacaktır[110](Feld ve Frey, 2006: 4). Psikolojik vergi sözleşmesi devlet ve vergi yükümlüleri arasındaki ilişkinin hiyerarşik olmadığını, yatay bir ilişki olduğunu belirtir. Feld ve Frey (2002) vergi yükümlüsü ile vergi yönetimi arasındaki ilişkinin katı bir hiyerarşik yapıya sahip olmasının vergi etiğini olumsuz yönde etkilediğini belirtmişlerdir. Bunun yerine psikolojik vergi sözleşmesinden hareketle her iki tarafın belirli hak ve ödevlere sahip olduğu ön plana çıkarılmalıdır (Torgler, 2003b: 343). Çünkü hiyerarşik bir ilişki vergi uyumunu zorlaştırır ve psikolojik sözleşmenin ihlal edilmesine neden olabilir[111](Leonardo, 2008: 24, 25). Aşağıdaki şekilde psikolojik vergi sözleşmesi açısından devlet (vergi otoritesi) ve vergi yükümlüleri arasındaki karşılıklılık ilişkisi gösterilmektedir.

---

[109] John Rawls'un ortaya koyduğu "bilgisizlik perdesi" *(veil of ignorance)* kavramı etkin bir anayasa için önşartı oluşturmaktadır. Bu noktada insanların bilgi ve yeteneklerini bir kenara koyup herkes için yararlı sonuçların ortaya konulması beklenir. Brennan ve Buchanan (1977,1980) tarafından ortaya atılan Leviathan vergi sözleşmesi de devlet ve birey arasındaki psikolojik vergi sözleşmesinin bilgisizlik perdesi altında yapılmasını öngörür (Ayrıntılı bilgi için bkz. Sutter, Weck ve Hannemann, 2003: 217). Bu sözleşme vergi yükümlülerinin görev, sorumluluk ve haklarını net olarak çizdiği gibi devletin sınırsız vergileme gücününü de kontrol altına almaktadır.

[110] Kökeni itibariyle genç sofist okulu mensuplarına (Cicero) kadar giden ve fakat özellikle 17. ve 18. yüzyılların doğal hukuk anlayışına dayanan bu görüşe göre devlet kişilerin ortak amaçlarını gerçekleştirmek amacıyla kurmuş oldukları bir çıkar birliğidir. J.J. Rousseau'nun sosyal sözleşme teorisine de esas oluşturan bu devlet anlayışına göre vergi bir çeşit tekel fiyatı, yani devletçe sağlanan hizmetlerin fiyatıdır. Rasyonalist –ferdiyetçi ve faydacı devlet anlayışından hareket edenlerin vergilemeye ilişkin bu görüşlerinin ortak tarafı vergilemenin vergi alacaklısı ile vergi yükümlüsü arasında bir çeşit değişim olarak kabul edilmesi; dolayısıyla verginin karşılıksız olma karakterinin inkar edilerek (ferdi) vergi ödemeleriyle devletçe sunulan hizmetler arasında kantitatif bir değişim eşitliği ilişkisinin mevcut olduğunun kabul edilmesidir (Turhan, 1998: 14).

[111] Brennan ve Buchanan'ın (1980) ortaya koyduğu Leviathan Vergi Sözleşmesi'ne göre vergi bireylerin rızalarına dayanmaktadır (Leroy, 2008: 7).

Şekil 22: Psikolojik Vergi Sözleşmesi

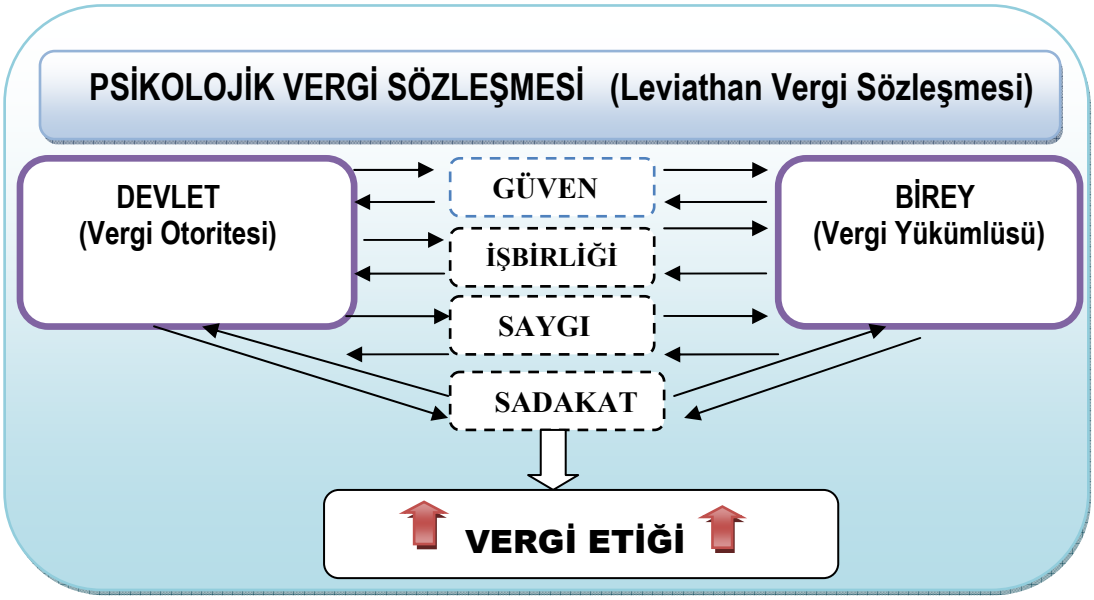

Vergi yükümlüsü ile vergi otoritesi arasındaki bu psikolojik sözleşmede en önemli husus karşılıklı işbirliğine *(reciprocal cooperation)* dayalı koordinasyon ve güvendir (Torgler, Schneider ve Schaltegger, 2007: 12). Bu noktada vergi yükümlüleri vergilerini doğru beyan etmek durumunda buna karşın vergi otoritesi de saygılı davranmak zorundadır (Feld ve Frey, 2002: 91).

Eğer devlet iyi işleyen *(well functioning)* kurumlar oluşturursa ve içten vergi yükümlüleri *(intrinsic taxpayers)* ile işbirliği kurması durumunda vergi etiği de artar. Genellikle bu olumlu ilişki sosyal sermayenin oluştuğu bir atmosferden kaynaklanır (Torgler, 2003b: 196). Aynı zamanda vergi yükümlüleri diğer vergi yükümlülerinin vergi ödeme konusunda dürüst bir tavır takındıklarını hissetmeleri durumunda devlete olan güven seviyesi yükselmekte ve vergi etiği de artmaktadır. Aksi bir durumda ise vergi etiği azalmaktadır. Vergi psikolojisi açısından bu durum "şartlı işbirliği" *(conditional cooperation)* olarak ifade edilmektedir (Frey ve Torgler, 2004: 2, 3). Bu noktada psikolojik vergi sözleşmesinin gerçekleşme koşullarının ve sonuçlarının birlikte analiz edilmesi gerekir.

Psikolojik Vergi Sözleşmenin Gerçekleşme Koşulları

- ✓ **Birincisi;** kamusal hizmetlerle ödenen vergiler arasındaki mali değişim ilişkisinin saptanması gerekir. Eğer vergilemenin fayda ilkesi yani kamusal mallar ile vergi fiyatları arasındaki mali denge *(fiscal equivalence)* vergiler aleyhine bozulduğu takdirde vergi yükümlüleri vergi kaçırmayı kendi içlerinde meşrulaştırabileceklerdir (Feld ve Frey, 2006: 3, 4). Bu bir tür savunma mekanizması olmakla birlikte vergi yükümlüsünün bilişsel çelişki içinde olduğunu da göstermektedir.
- ✓ **İkincisi;** vergi yükümlülerinin ödediği vergileri topluma bir katkı olarak algılaması gerekmektedir. Vergi yükümlüleri kamusal mallardan beklediği faydaları tam olarak alamamasına rağmen gelirini dürüstlükle beyan etmelidir. Bu noktada gelirin yeniden dağıtımı varlıklı vatandaşlar tarafından kabul edildikçe politik süreç daha adil olarak algılanacak ve vergilemenin getirdiği politik sonuçlar daha çok meşruiyet içerecektir (Feld ve Frey, 2006: 4).
- ✓ **Üçüncüsü;** vergi yönetiminin prosedürel seviyedeki uygulamaları da psikolojik sözleşmenin sürdürülmesinde önemli rol oynar. Özellikle denetim sürecinde vergi idaresinin davranışları önemlidir. Frey ve Feld (2002) psikolojik vergi sözleşmesinin vergi otoritesi ile vergi yükümlüleri arasındaki karşılıklı saygı ve dürüstlük ve güven varsayımı altında gerçekleşeceğini belirtmişlerdir. Eğer vergi yönetimi vatandaşlara karşı hiyerarşik bir yönetim tarzını seçerse psikolojik sözleşme ihlal edilmiş olur ve bu durum vergi yükümlülerinin vergi kaçırmaları için kendilerinde iyi bir neden bulmasını (savunma mekanizması) kolaylaştırır (Feld ve Frey, 2006: 4).

Psikolojik Vergi Sözleşmenin Sonuçları

- ✓ **Olumlu Sonuçları:** Devlet ve vergi yükümlüleri arasındaki psikolojik vergi sözleşmenin sonucu olarak vergisini hukuk kurallarına uygun olarak beyan eden ve ödeyen vatandaş pek çok hak ve özgürlüğün yönetişiminde söz sahibi ve taraf olur. İşte verginin yol açtığı bu etkiye "*vergilemenin yörüngeç (türbülans)* ya da *şelale etkisi"* denilebilir. Bu etki sonucudur ki, vatandaş devletin yaptığı tüm eylem ve işlemlere karışma hak ve hukukunu, devletin

yaptığı tüm eylem ve işlemleri sorgulama hak ve hukukunu kazanır. Vergisini tam beyan eden ve ödeyen vatandaş devletin tüm eylem ve işlemlerinin baş denetleyicisi olur. İşte bu denetim ve sorgulama sürecidir ki, o ülkedeki hak ve özgürlüklerin, demokrasinin, hukuk devletinin, ilkeli ve temiz devletin güvencesidir (Erol, 2011: 109). Tabii ki vergileme sonucunda böyle bir yörüngeç (şelale) etkisinin ortaya çıkması için bireylerin yüksek bir vergi etiğine sahip olmalarının yanısıra vergileme etiğinin de gelişmesi gerekmektedir.

- ✓ **Olumsuz Sonuçları:** Psikolojik vergi sözleşmesinin gereğini yerine getirmeyen, vergisini vermeyen, tam vermeyen veya zamanında vermeyen vatandaş (yurttaş) devlet ile arasındaki güven sözleşmesini bozan taraf olduğu için devlet gücü karşısında her koşulda yılgınlığa, bezginliğe ve korkuya düşer. Devlet otoritesi ile karşılaştığında ya da yüzleştiğinde hiçbir sorgulama sürecine girmeden teslimiyetçi bir tavır içerisine düşer. Hatta devletin haksız ve hukuksuz uygulamaları karşısında bile yenik düşer; hakkını, hukukunu arayamaz noktaya gelir. İşte böylesi süreçler içine giren ülkelerde kirlenme, çıkar sağlama, nepotizm, kronizm ve yer altı suç şebekeleri ve örgütleri gelişir. Böylesi ülkelerde devlet erkini kullananlar (seçilmiş ve/veya atanmış) kendilerinde devlet-vatandaş sözleşmesinden gelmeyen güçler bulurlar. Başka bir deyişle vatandaşın hak, hukuk ve özgürlüklerini hoyratça çiğnemekten, devlet gücünü kendi çıkarları için kullanmaktan kaçınmazlar. Çünkü böylesi ülkelerde vatandaş kendisi için var olan devleti ve devlet erkini kullananları denetleme ve hesap sorma gücünü kendisinde bulamaz. Çünkü kutsal sözleşmeyi vergisini vermeyerek bozan taraf kendisidir (Erol, 2011: 46).

3.3.3.2 Vergi Etiğinin Oluşmasında Güven Faktörü ve Analizi

Devlet ve vergi yükümlüleri arasındaki psikolojik vergi sözleşmenin geçerli olmasındaki en büyük faktör tarafların birbirlerine olan güvenidir (Torgler, 2003b: 213). Güvensizlik ortamında vergiye gönüllü uyum (vergi etiği) zorlaşmakta vergi sisteminde öngörülebilirlik azalacağı için ekonomide toplam yatırımlar ve yabancı sermaye girişi azalabilmekte, mali disiplin ve mali sorumluluk etiğinden

uzaklaşılmasının sonucu olarak kamu finansman dengeleri bozulmakta ve sonuç olarak ekonomide istikrarsızlar ortaya çıkabilmektedir (Aktan ve Çoban, 2007: 6). Bu yüzden güven kavramının vergi etiğinin oluşması ve sürdürülmesi noktasında çok iyi analiz edilmesi gerekmektedir.

Devlet ve birey arasındaki vergi ilişkisinde tarafların karşılıklı güveni toplumun sosyal sermayesi olarak görülebilir[112]. Bu yüzden bir sosyal sermaye bileşeni olarak bireyler arasında karşılıklılık esasına dayalı oluşturulan güven vergi etiğini artırabilir.

Güven, bireylerin ve kurumların aralarındaki ilişkilerde canlılığı oluşturan; taahhütlerini yerine getirme, içtenlik, gerçeklik, dürüstlük ve erdemi kapsayan bilinçli tutarlılık olarak tanımlanabilir (Gökalp, 2003: 163). Listhaug (1990) güven kavramını şu şekilde ifade etmiştir (Leonardo: 2008: 12)

> *"Güven siyasi otoritenin ve kurumların göstermiş olduğu performasın halkın normatif bekletinlerine uygun olup olmadığının değerlendirmesini yansıtır. Ayrıca adalet, eşitlik, dürüstlük, etkinlik ve toplumsal ihtiyaçlara uyumu da içinde barındırır. Devlete olan güvenin açıklaması ise halkın yukarıda sayılan bu isteklerine sistemin sürekli duyarlı olmasıdır." (Listhaug 1990'dan aktaran: Leonardo: 2008: 12).*

Güven kavramını vergi otoritesi ve vergi yükümlüleri arasındaki ilişkiler açısından ele alan Kirchler, Hoelzl ve Wahl (2008) ise güveni *"bireylerin ve sosyal grupların, vergi otoritesinin özel bir amaç gütmeden kamu yararı için çalışmasına dair genel düşünceler"* olarak ifade etmiştir (Wahl, Kastlunger ve Kirchler, 2010: 384). Bu noktada güven bir toplumdaki ekonomik ve sosyal gelişmede önemli bir unsur olmakla beraber sosyal bir sermayenin bir sonucu olarak değerlendirilir [113]

[112] Alesina ve La Ferrara (2002) sosyal sermaye ve güvenin kamu kurumlarının işlevlerinin daha iyi olmasını sağladığı gibi piyasa aksaklıklarının giderilmesinde de önemli rol oynadığını belirtmiştir. Sonuçta güven unsuru mali politika kararlarının açıklanmasında önemli bir rol oynar (Schaltegger ve Torgler, 2005: 217). Bu açıdan güven bir toplumdaki sosyal sermayenin sürdürülmesinde ve sosyal ve ekonomik gelişimde önemli bir faktör olarak düşünülür (Hammar, Jagers ve Nordblom, 2009: 239). Ayrıca belirsizlik durumunda karşılıklı güvenin artması işlem maliyetlerini azaltarak kurumsal yapının sorunsuz bir şekilde işlemesini sağlar (Schaltegger ve Torgler, 2005: 217).

[113] Güven; toplumsal düzenin, bireysel yaşantının, ekonomik ve demokratik gelişmenin temelini oluşturmaktadır. Güvenin, ortaklaşa paylaşılan normlara dayalı, dürüst ve işbirliği yönünde davranan üyelerin oluşturduğu bir toplumda ortaya çıkması beklenir. Bu normlar din veya adalet gibi derin değerler hakkında olabileceği gibi, davranış kodları ve çalışma hayatına ilişkin standartlar hakkında da

(Hammar, Jagers ve Nordblom, 2005: 4; OECD, 2001: 41). Nobel Ödüllü Kenneth Arrow (1972) hemen hemen tüm ticari işlemlerde güven unsurunun yer aldığını ve ekonomik geri kalmışlığın *(economic backwardness)* karşılıklı güven eksikliğinden kaynaklandığını belirtmiştir. Diğer taraftan Keefer (1997) ise yüksek güvenli toplumlarda insanların yeniliklere karşı daha açık, fiziksel ve beşeri sermaye birikiminin yüksek olduğunu belirtmiştir (Slemrod, 1998: 486, 487). Güven kavramı hakkındaki bu tanımlamalar değerlendirildiğinde güven kavramının fonksiyonları şu şekilde ifade edilebilir.

- ✓ Güven daha geniş bir toplum oluşturmada bireyler arasında bir köprü kurduğu gibi aynı zamanda sosyal işbirliği kolaylaştırıcı, sosyal düzenin, istikrarın ve dayanışmanın sürdürülmesine yardım eden bir özelliğe de sahiptir. Bu noktada güven sosyal ağlarla karşılıklılık normları arasında bir bağlantı oluşturur (Job ve Reinhart, 2004: 2, 3).
- ✓ Güven bireylerin kurallara uymasını kolaylaştırıcı bir unsurdur. Kurallara uyma anlayışının çok düşük olduğu bir toplumda, işlem maliyetleri artar ve ekonomik atılımı sağlayacak kurumlara sahip olmak zorlaşır. Bütün motivasyonunu kuralların uygulanmasına yönelik zorlayıcı ve cezalandırıcı uygulamalara yönelten kurumlar, ekonomik atılımı sağlayacak içsel motivasyonu gerçekleştiremezler (Aktan ve Çoban, 2007: 6).

Güvenin vergi etiği üzerindeki etkisi ise anayasal ve uygulanmakta olan politik-ekonomik seviye olmak üzere iki farklı açıdan analiz edilebilir (Torgler, 2004c: 7). Bu noktada yasal ve anayasal sisteme duyulan güven vergi yükümlüsü ile devlet arasındaki psikolojik vergi sözleşmesinin temelini oluşturmaktadır. Diğer taraftan politik sistemin iyi çalışması ve vergi memurlarından memnuniyet vergi yükümlüsündeki içsel motivasyonu artırmaktadır. Buna ek olarak vergi yükümlülerinin ödedikleri vergilerle, almış oldukları kamusal mal ve hizmetler arasında girdi-çıktı ilişkisi kurması (değişim ilişkisi) sonucundaki olumlu

---

olabilir. Genel bir özellik olarak, güven duygusu, bir toplumda düzenli ve dürüst davranışlara beklenti yaratacak şekilde bir dizi ahlaki/etik değeri paylaştığı zaman yükselir (Gökalp, 2003: 163).

algılamaları devlete olan güven duygusunu pekiştirmekte ve vergi etiği üzerinde olumlu bir etki oluşturmaktadır (Torgler, 2004c: 7, 8).

Güven ve vergi etiği arasındaki ilişkiyi ele alan Murphy (2004), Avustralya'da 2.292 kişiyi veri olarak aldığı çalışmasında devlete olan güvenin vergiye olan direnci azalttığı ve vergiye gönüllü uyum sağlamada güvenin anahtar bir rol oynadığını ortaya koymuştur (Wahl, Kastlunger ve Kirchler, 2010: 385). Diğer taraftan Slemrod (2001) ise 25 kapitalist ülkeyi kapsayan çalışmasında yüksek güvenli toplumlarda bireylerin vergi kaçırma konusunda daha az eğilime sahip olduğu sonucuna ulaşmıştır[114] (Uslaner, 2003: 3).

Torgler ve Murphy (2004) ise yapmış oldukları çalışmada güvenin vergi etiğinin oluşmasında en önemli faktörlerden biri olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Avustralya'yı konu aldıkları çalışmada 1981-1995 yılları arasında Avustralya'daki daha etkin ve müşteri odaklı vergi politikalarının vergi etiğini artırdığı ortaya çıkmıştır. (Alm ve Torgler, 2006: 236). Aynı zamanda vergi otoritesinin çok sık denetimlere başvurması ve bunu sorgulayıcı bir mantıkla yapması devlete olan güveni azaltmaktadır (Kirchler, Hoelzl ve Wahl, 2008: 213).

3.3.3.3 Güven Çeşitleri ve Vergi Etiği Açısından Analizi

Güven konusunda öncü çalışmalara imza atan Eric Uslaner (2001-2003) yapmış olduğu çalışmalarda güven kavramını üç boyut üzerinden değerlendirmiştir. Bu doğrultuda stratejik güven, etik/genelleştirilmiş güven ve kurumsal güvenden (devlete güven, siyasal güven) oluşan bir sınıflandırma yapmıştır (Uslaner, 2001: 6; Uslaner, 2003: 8-15)

[114] Yüksek güvenli toplumlarda bireyler işlem maliyetleri için daha az kaynak harcamaktadırlar Diğer bir deyişle toplumdaki yaygın güvensizlik iklimi işlem maliyetlerini artırarak, tüm iktisadi faaliyetlere yansıyarak bireylere vergi olarak eklenmektedir (Slemrod, 2002: 2, 3). Buna karşın düşük güvenli toplumlarda insanlar kendilerini yalnızca müzakereye, anlaşmaya ve dava etmeye iten bir formel kurallar sistemi altında birbirleriyle işbirliği yapabilirler. Toplumdaki güvenin yerini alan bu yasal aygıt, kaçınılmaz bir şekilde "işlem maliyetini" de artırmaktadır (Kurt, 2000).

Şekil 23: Vergi Etiği Açısından Güven Türleri

3.3.3.3.1 Etik / Genelleştirilmiş Güven ve Vergi Etiği Açısından Analizi

Etik / genelleştirilmiş [115] güven iyi niyet kavramıyla (optimistik dünya görüşü)[116] ilgilidir. Değerlere dayalı olduğundan dolayı etik güvende çok hızlı değişmeler (sert değişiklikler) söz konusu değildir. Fakat bazı deneyimler ışığında tekrar yorumlanabilir [117](Uslaner, 2001: 3, 7). Bu yüzden genelleştirilmiş güvenle de özdeşleştirilir. Fukuyama (1995) etik/genelleştirilmiş güvenin önemine işaret ederek etik güvenin bir toplumun ortak olarak paylaştığı değerlerin düzenlilik ve süreklilik göstermesi ve bireylerin dürüst davranışlar içerisinde olması sonucu oluştuğunu ifade etmiştir (Uslaner, 2001: 4).

---

[115] Bazı çalışmalarda genelleştirilmiş güven ile etik güven ayrı olarak ele alınmaktadır. Bu kapsamda genelleştirilmiş güvenin etik güveni de içine aldığı; fakat etik güven kadar sağlam olmadığı vurgulanmaktadır. Bu noktada etik güven tam bağımsız olmasına rağmen genelleştirilmiş güven geçmiş yaşantılardan ve deneyimlerden sık sık etkilenmektedir. Etik güveni çok sağlam olan bir birey dışsal faktörlerden etkilenmez. Bu yüzden genelleştirilmiş güven etik güvene çok yakındır. (Bkz. Uslaner, 2001: 1-11) Aynı zamanda etik/genelleştirilmiş güven çoğu zaman altruistik güven ile eş anlamlı olarak kullanılır (Uslaner, 2001: 3,7).

[116] İyimserlik, bireysel planda kısmen mizaç ile ilişkili olsa da esas olarak toplumsal etkenler (gelir bölüşümü ve sosyo-kültürel değerler) tarafından şekillenmektedir. Gelir bölüşümü genel güveni, dolayısıyla sosyal sermayeyi iki kanaldan etkiler. Birincisi; iyimserlik genel güvenin temeli olduğundan daha adil gelir bölüşümü toplumdaki iyimserliğin artmasına neden olur. Diğer taraftan, daha adil gelir bölüşümü toplumdaki farklı gruplar arasındaki bağların güçlenmesine yol açmaktadır (Kirmanoğlu, 2004).

[117] Güven konusuna ilişkin çalışmalarda bireylerdeki güven duygusunun bilgi ya da deneyim sonucunda ortaya çıktığı görüşü vardır. Yamigishi ve Yamigishi (1994) bilgiye dayalı güvenden bahsederken Offe (1999) güven duygusunun geçmiş deneyimlerle ilişki olduğu kanaatindedir (Uslaner, 2001: 2).

Etik /genelleştirilmiş güven bireyler ve konular arasında özel olarak ilişki kurmamaktadır (Uslaner, 2001: 4). Bu yüzden etik/genelleştirilmiş güvende *"göze göz ve dişe diş"* şeklinde bir karşılıklılık ilişkisi yoktur. *"İnsanların çoğuna güvenirim"* şeklinde bir önerme etik/genelleştirilmiş güven kapsamında değerlendirilebilir. Çünkü insanlara güvenme konusunda bir şarta bağlamaksızın güvenme durumu vardır.

Etik/genelleştirilmiş güvenin yaygın olduğu toplumlarda[118] kişiler, birbirlerini tanımasalar ve hatta birbirlerine hiç benzemeseler de başkalarına daha fazla güvenmektedirler[119]. Bu toplumlarda hem ekonomik büyüme daha hızlı ve istikrarlı hem de demokrasi daha ileri düzeyde seyretmektedir. Sosyal sermayenin ekonomi ve demokrasi üzerindeki olumlu etkileri etik/genelleştirilmiş güven aracılığıyla gerçekleşir (Kirmanoğlu, 2004).

Etik/genelleştirilmiş güvenin yüksek olduğu bir vergi yükümlüsünün özellikleri şu şekilde ifade edilebilir.

- ✓ *Etik/genelleştirilmiş güven düzeyi yüksek olan vergi yükümlüsü diğer faktörlere bakmadan vergi ödemenin sadece bir vatandaşlık erdemi olduğu hissiyle davranıp vergisini tam ve zamanında ödeyebilir. Ödev ve sorumluluk etiği ve vergi bilinci ön plana çıkabilir.*
- ✓ *Etik/genelleştirilmiş güven düzeyi yüksek olan vergi yükümlüsü diğer vergi yükümlülerinin de çoğunun vergilerini ödediği konusunda bir algıya sahip*

[118] Cemaatçılığın yaygın olduğu toplumlarda etik/genelleştirilmiş güven seviyesi düşüktür. Çünkü, bir sosyo-kültürel değer olarak cemaatçılığın ayırt edici özelliği grup içi-grup dışı ayırımının keskin olmasıdır (Kirmanoğlu, 2004).

[119] Özel güven, birbirlerine benzeyen kişiler arasında geçerli olan güven türüdür. Benzerlik, aynı mesleğin mensubu olmaktan aynı dünya görüşü ve inanç sistemini paylaşmaya kadar geniş bir yelpazeyi içermektedir. Diğer bir anlatımla, bu durumda güven grup içi ile sınırlıdır. Kişiler öncelikle ve esas olarak kendilerine benzeyenlere güvenmektedirler. Akademisyen öncelikle akademisyene, sağcı öncelikle sağcıya, solcu öncelikle solcuya, liberal öncelikle liberale, Müslüman öncelikle Müslüman'a, Katolik öncelikle Katolik'e vb. güvenmektedir. Özel güvenin artması etik/genelleştirilmiş güvenin azalması anlamına gelmektedir. Özel güvenin yüksek, etik/genelleştirilmiş güvenin düşük olması etnik ve/veya dinsel temelli kimliklere dayalı toplumsal kırılma ve gerilimlerin artmasına yol açar. Tersi durumda ise toplumsal diyaloğun gelişmesi ve bunun sonucunda da demokrasinin ve ekonominin güçlenmesi söz konusudur. Çünkü bu durumda, birbirlerine benzemeseler de, farklılıklarını koruyarak toplumsal, ekonomik ve siyasal grupların işbirliği yapması mümkündür (Kirmanoğlu, 2005).

olabilir. Bu noktada vergi yükümlüsünde " kendi-başkası tutarsızlığı" (self-other discrepancy) şeklinde bir algı söz konusu değildir. Çünkü "kendi-başkası tutarsızlığı" eğilimine sahip bir vergi yükümlüsü diğer vergi yükümlülerinin kendilerinden daha az vergi ödediği kanısına sahip olarak kendine göre bir savunma mekanizması geliştirebilir (Wenzel, 2005: 878).

- ✓ *Etik/genelleştirilmiş güven düzeyi yüksek olan vergi yükümlüsü vergi kaçırması durumunda bunun kendinde ortaya çıkaracağı etik/ahlaki maliyetleri (suçluluk ve utanma duygusu, saygı ve itibarında azalma, toplum tarafından dışlanma) daha çok göz önünde bulundurabilir.*
- ✓ *Etik/genelleştirilmiş güven düzeyi yüksek olan vergi yükümlüsü birey-devlet arasındaki vergi ilişkisini "şartsız işbirliği" (unconditional cooperation) olarak görebilir. Yani diğer vergi yükümlülerinin vergi ödeme eğilimlerinin düşük olması kendi içsel motivasyonunu çok fazla etkilemeyebilir.*
- ✓ *Etik/genelleştirilmiş güven düzeyi yüksek olan vergi yükümlüsünün vergi ödemenin sosyal bir norm olduğuna dair inancı yüksek olabilir.*
- ✓ *Etik/genelleştirilmiş güven düzeyi yüksek olan vergi yükümlüsü devletin yeniden dağıtım politikalarına daha sıcak bakabilir. Çünkü yeniden dağıtım politikaları sonrasında toplumdaki gelir eşitsizliğinin azalacağı yönünde optimist (iyimser) bir tavır içerisinde olabilir.*
- ✓ *Etik/genelleştirilmiş güven düzeyi yüksek olan vergi yükümlüsü mali bağlantı (fiscal connection) konusunda iyimser olabilir. Bu noktada pozitif karşılıklılık ön plana çıkabilir.*

3.3.3.3.2 Stratejik Güven ve Vergi Etiği Açısından Analizi

Stratejik güven genel olarak oyun teorisi perspektifine dayanmakla beraber, insanların diğer bireyler hakkındaki düşüncelerine dayanmaktadır[120] (Uslaner, 2001: 6). Stratejik güven bilgi ve deneyimlere dayalı olarak, kişiler ve/veya kurumlar arasındaki ilişkilerin temelini oluşturmaktadır. Bu durumda, geçmiş deneyimlere ve

[120] Eric Uslaner'e göre stratejik güven bireylerin nasıl davrandığına ilişkin iken etik/genelleştirilmiş güven bireylerin nasıl davranmaları gerektiğini ifade etmektedir (Uslaner, 2001: 6).

bilgiye bağlı, karşılıklılık esasına dayalı bir güven söz konusudur (Kirmanoğlu, 2004).

Stratejik güvende bireyler birbirlerine karşılıklı olarak güvenmekte ve işbirliğine gitmektedirler[121]. (Uslaner, 2003: 8, 9). Eğer Jane Bill'in sözünü tutacağına, Bill de Jane'in sözünü tutacağına inanıyorsa ikisi işbirliğine gitmeye karar verirler. Ortaya çıkan sonuç her ikisi için de iyi olur (Uslaner, 2001: 2). Stratejik güvende insanların birbirlerini tanımaları ve buna davranış göstermeleri söz konusudur. Bu noktada kollektivist toplumlarda stratejik güvenin yüksek olması söz konusudur[122].

Stratejik güvende risk ve belirsizlik unsuru bulunmaktadır (Uslaner, 2001: 3, 12). Bu güven türünde kişiler ve/veya kurumlar arasındaki ilişkilerin yaratabileceği riskin açık bir biçimde dikkate alınması söz konusudur (Kirmanoğlu, 2004). Aynı zamanda bireylerin diğer bireyler hakkında hayal kırıklığı arttıkça güven seviyesi azalacak ve bireyler bu durumu rasyonalize etme çabası içerisine gireceklerdir. Bu durum bireylerde bir deneyim oluşturacaktır. Stratejik güvende bir dışlama *(crowding-out)* etkisi bulunmaktadır. Bu yüzden stratejik güven kısmi güven olarak da ifade edilir (Uslaner, 2001: 3, 12).

Stratejik güven esasında bireylerin şartlı olarak işbirliğine gitmeleri anlamında kullanılmaktadır. Bu noktada Frey ve Torgler bireylerin başkalarına bakarak davranış gösterme eğilimlerini şartlı işbirliği *(conditional cooperation)* olarak ifade etmişlerdir. Kahan (1998) insanlardaki suç işleme eğiliminin diğer kişilerin davranışlarının algılanmasına dayalı olduğunu belirtmiştir (Dong, Dulleck ve Torgler, 2008: 2).

[121] İsveç'te vatandaşların % 66'sı diğer vatandaşların çoğunlukla güvenilir olduğunu düşünürken, bu oran ABD'de %48, Almanya'da %38, Portekiz'de %23 ve Türkiye'de ise %10'dur (Akdoğan, 2006: 183).

[122] Toplumların bireyci ya da kollektivist olmaları da sosyal sermayeyi doğrudan etkileyebilmektedir. Bireyci toplumlarda bireylerin farklı kesimlerden bireylerle etkileşime girmesi bireyler arası güvenin (etik/genelleştirilmiş güvenin) ve dolayısıyla sosyal sermayenin artmasının nedenidir. Kollektivist toplumlarda etkileşim bireylerden çok gruplararası olduğundan stratejik güven yüksek olmakta etik/genelleştirilmiş güven derecesi düşük kalmaktadır (Erdoğan, 2006: 8).

Stratejik güvenin vergi etiği üzerinde oluşturduğu etkiler şu şekilde değerlendirilebilir.

- ✓ *Stratejik güvende, vergi yükümlüleri kendilerinden başka kişilerin vergi ödeme eğiliminde olmaları durumunda, diğerlerinin / referans gruplarının da vergi ödediğine dair bir algıya sahipseler vergilerini öderler. Esasen böyle bir durum şartlı işbirliği (conditional cooperation) olarak ifade edilebilir. Buna karşın diğer vergi yükümlülerinin vergi kaçırdığına olan inanç hakimse stratejik güven azalır ve vergi ödememenin etik/ahlaki maliyetleri ortaya çıkmaz (Uslaner, 2003: 8, 9).*
- ✓ *Vergi yükümlülerinin devlet hakkındaki olumlu algılamaları "şartlı destek" (contingent consenters) anlamında değerlendirilebilir. Çünkü, vergi yükümlülerinin devlet algılaması olumlu olsa bile diğer vergi yükümlüleri hakkındaki olumsuz algılamaları (yatay karşılıklılık) kısa vadede bedavacılık (free-rider) rolünün yeniden ön plana çıkmasına neden olabilir (Cullis, Jones ve Lewis, 2007).*
- ✓ *Stratejik güven bazen kurumsal güvenle özdeş olarak ele alınabilir. Bu noktada devlet ile vergi yükümlüleri arasındaki karşılıklı güven, sadakat ve işbirliğinin (reciprocal cooperation) artması stratejik güvenin artmasına neden olabilir (Torgler, Schneider ve Schaltegger, 2007: 12). Fakat totaliter sistemle yönetilen ülkelerde stratejik güvenden bahsetmek imkansızdır.*
- ✓ *Vergi yükümlülerinin vergilemeye ilişkin "öğrenilmiş çaresizlik" şeklinde bir algıya sahip olması stratejik güvenin azalmasına neden olabilir. Bu noktada vergi yükümlüsü geçmiş deneyimleri ışığında yaşadığı hayal kırıklıkları yüzünden vergi ödemenin sosyal ve ekonomik bir getirisinin olmadığı algısına sahip olabilir ve toplumda vergi ödememe sosyal bir norm olarak kabul edilebilir. Böyle bir durumun oluşmasında toplumun tüm katmanlarında oluşan yozlaşmaların (etik, siyasi ve ekonomik yozlaşmalar, kinikizm vs.) rolü büyüktür.*
- ✓ *Stratejik güvenin artması vergi yükümlülerinin mali bağlantı bilincini daha iyi kavramalarına neden olur. Bu noktada toplumda vergi ödemenin sosyal*

bir norm olarak yerleşmesi ve kurumsal yapının şeffaf ve hesap verebilir bir özellikte olması vergilerin iyi yerlerde harcandığı algısını artırabilir.

- ✓ *Stratejik güvenin azalması bazı durumlarda vergi yükümlüsünün vergi ödeme konusundaki bilişsel çelişkilerinden kurtulma çabası olarak değerlendirilebilir. Çünkü vergi yükümlüleri vergi ödemenin bir ödev ve sorumluluk etiği olmasını bilmelerine rağmen vergi adaletine ilişkin olumsuz algılamaları, toplumun genelinde (referans gruplarının) vergi kaçırıldığına ilişkin algıları bahane göstererek vergi kaçırmayı meşrulaştırma çabası içerisine girebilirler.*

3.3.3.3.3 Kurumsal Güven ve Vergi Etiği Açısından Analizi

Kurumsal güven *(institutional trust)* kişilerarası güvenin *(interpersonal trust)* bir uzantısıdır (Leonardo, 2008: 28). Kurumsal güven, bireylerin devlete olan güveni ve onun alt birimleri olarak; yasal kurumlara olan güven, mahkemelere olan güven ve devlet memurlarına olan güvenden oluşmaktadır (Uslaner, 2003: 4).

Kurumsal güven dikey ve yatay güven olmak üzere iki farklı açıdan ele alınabilir. Bu noktada dikey güven, devlet ile vatandaş arasında problemlerin çözümüne yönelik işbirliği alanlarının kurulmasını ifade ederken; yatay güven ise ortak sorunların çözümünde, baskı ve güç oluşturma maliyetlerini düşürecek işbirliklerini ifade etmektedir (Aktan ve Çoban, 2007: 9).

Kurumsal güvenin sağlanması bir toplumdaki ekonomik gelişmişliği çok net göstermektedir. Bu konuyla ilişkin olarak Kenneth J. Arrow *'Gifts and Exchanges'* adlı çalışmasında karşılıklı güven eksikliğinin ekonomik gerikalmışlığın (economic backwardness) en önemli nedenlerinden biri olarak görmüştür (OECD, 2001: 39). Bu nedenle bir toplumda etik/genelleştirilmiş güven ile birlikte kurumsal güvenin yüksek olması işlem maliyetlerini azaltarak sosyal ve ekonomik refahın da artmasını sağlayacaktır.

Kurumsal güven etik/genelleştirilmiş güven ile de ilgilidir. Fakat bireyler için diğer insanlara güven ile devlete olan güven aynı anlama gelmemektedir. Ancak diğer insanlara olan güven ile devlete olan güven (kurumsal güven) arasında da yakın bir ilişki bulunmaktadır. Bu konuyla ilişkin olarak Brehm ve Rahn (1997) devlete olan güvenin (kurumsal güvenin) bir ölçüde insanlar arasında var olan

etik/genelleştirilmiş güven anlayışının bir sonucu olduğunu iddia etmektedirler. Eğer bir ülkede insanlar genel olarak güvenilmez ise, devletteki insanlar da güvenilmezdir (Aktan ve Çoban, 2007: 7). Yani etik/genelleştirilmiş güven düşük ise kurumsal güven de düşük seyretmektedir.

Bu yüzden hem etik/genelleştirilmiş hem de kurumsal güven seviyesinin yükseltilmesi konusunda devletin idari kuruluşlarının önemli görevleri bulunmaktadır. Bu noktada normların ve yasa hakimiyetinin güvenin sağlanmasında önemli bir etkiye sahip oldukları bilinir. Bundan dolayı siyasal sistemler toplumun genelinin güveni üzerine inşa edilmişlerdir. Demokratik yönetimler toplum adına karar aldıklarında toplum nezdinde bir meşruiyete sahip olurlar [123](Tekir, 2009).

Kurumsal güven, vergi etiği açısından değerlendirildiğinde şu sonuçlara varılabilir.

> *Kurumsal güvenin artması[124] (vergi yükümlülerinin devlete, yasal sisteme ve idari kurumlara ve memurlara güven duyması) vergi etiğini pozitif yönde etkiler. Devletle vergi yükümlüleri arasındaki psikolojik sözleşme ilişkisi sosyal sermayenin güçlenmesi bakımından da büyük önem taşır (Torgler, 2004: 262). Devlet kurumlarına güvenen bireyler vergi gelirlerini beyan etme noktasında aynı şartlar altında bu kurumlara güvenmeyen bireylere göre daha yüksek bir vergi etiğine sahip olacaklardır (Leonardo, 2008: 8). Ayrıca vergi otoritesine güvenilmemesi durumunda toplumda devlete karşı şüphecilik (skepticism) ortaya çıkabilir[125] (Leonardo, 2008: 29). Özellikle siyasi kademelerde yeteri kadar temsil olanağı bulamayan halkın ödediği*

[123] Türkiye'de bireylerin toplumun kurumlarına ve kurumsal yapısına duydukları güven olarak adlandırdıkları pasif güven mekanizmasının ciddi yara aldığını vurgulayan Işık ve Pınarcıoğlu bu tür güvenin *"toplumu oluşturan bireyleri mümkün olduğunca kapsayacak ve asgari müşterekteki ilişkilerini düzenleyecek kurumsallaşmalar"* yoluyla sağlanabileceğini belirtmektedirler. Bu tür kurumsallaşmaların yalnızca devletin alanında yer almadığını vurgulamakla birlikte *"devletin bu kurumsallaşmada en önemli aktör olduğunun"* altını çizmektedirler (Akdoğan, 2006: 183).

[124] Vogel (1974), İsveç'te, Song ve Yarbrough (1978) Amerika için yapmış oldukları çalışmalarda devlete olan güven arttıkça gelir vergilerinde daha az kaçakçılık oluştuğu sonucuna varmışlardır. Wearing ve Headey (1997) Australia ve Slemrod (2003) Almanya ve A.B.D için yapmış oldukları analizlerde de devlete güvenle vergi kaçırma arasında negatif yönlü bir ilişkinin olduğu sonucuna varmışlardır (Uadiale vd., 2010: 118).

[125] Türkiye'de Kamu-Sen'in, 'Halkın Devlete ve Kamuya Bakışı' adlı çalışmadan yararlanarak elde ettiği verilere göre halkın vergi dairesine olan güveni 10 üzerinden 5.0 olarak ortaya çıkmıştır (Özuğurlu, 2004: 21).

vergilerin nereye harcandığı ile ilgili şüphelerin ortadan kaldırılmadığı durumlarda, yani şeffaf bir yönetim anlayışına sahip olunamadığında halkın vergi kaçırması veya vergiden kaçınmasının engellenmesi güç olacaktır[126] *(Tekir, 2009).*

- ✓ *Vergi yükümlüleri; devletin siyasi, demokratik, ekonomik ve hukuki yapısına duydukları güven derecesi oranında vergi ödeme konusunda istekli olacaklardır. Bunun gerçekleşmediği yani devletin demokratik yapısına olan güven duygusunun yitirilmesi sonucunda onun askeri ve polisiye bir görüntüye büründüğü hissini edinen bir vergi yükümlüsü her şartta vergiden kaçınmanın yollarını araştıracaktır. Devleti kabul etmeyen bir vergi yükümlüsünün devletin koyacağı bir vergiyi isteyerek ve tam ödemesi beklenemez (Çataloluk, 2009: 219). Bu noktada Schnellenbach'ın (2006) ifade ettiği gibi "vergiye karşı her türlü direnç ya da vergi kaçakçılığı vergi yükümlülerinin tercihlerine ters düşen politikaları uygulayan aynı zamanda her durumda vergi gelirlerini artırmaya çalışan Leviathan devletin cezalandırılması" olarak da değerlendirilebilir (I. Penas ve S. Penas, 2007: 14).*

- ✓ *İyi düzenlenmiş kurumlara sahip bir devletin diktatörlükle yönetilen bir devletten daha çok kurumsal güvene sahip olduğu açıktır. Kurumsal güven eksikliği devletin gelirlerinin altını kazdığı gibi fonksiyonlarını gerçekleştirmesine de engel olur. Benjamin Franklin'in de ifade ettiği gibi "Her devletin gücünün ve etkinliğinin çoğu bireylerin devletin iyiliksever olduğuna ilişkin genel düşüncesi ve devletin insanlara mutluluk tedarik ettiğidir" (Torgler, 2003d: 129).*

- ✓ *Kurumsal güven içerisinde devlet memurlarına güven duyulması vergi yükümlülerinin vergi sistemine karşı pozitif davranışlarını ve bağlılıklarını artırabilir. Wintrobe (2001) bu konuda "bireyler vergi kodlarının adaletli*

[126] Pek çok alanda olduğu gibi vergi alanında da "en iyiye" ulaşmış bir ülke olan Japonya'da Ulusal Vergi Kurumu, ülkedeki vergi randımanı ile vergi kaçakçılığı üstüne yapılan araştırma ve soruşturmaların sonuçlarını belli zaman aralıklarıyla kamuoyuna açıklamaktadır (Doğanyiğit, t.y.: 35)

olduklarına inandıkları sürece vergi ödeme konusunda daha istekli olacaktır" şeklinde bir ifade kullanmıştır (Torgler, 2003b: 195, 196).

- ✓ *Vergi kanunlarının geriye yürütülmesi ciddi haksızlıklar ve adaletsizliklerin ortaya çıkmasına neden olabilir. Kanunların geriye doğru yürütülmesi kurumsal güveni sarsar. İdeal vergi sisteminde ödenecek vergiler keyfi değil, kesin, açık ve belirli olmalıdır. Vergi idaresinin vergi yükümlülerine karşı keyfi vergileme işlemlerinde bulunmalarını önlemek için, vergi tutarının yanısıra, ödeme şekli ve zamanının da kesin, açık ve belirli olması gerekmektedir (Aktan ve Gencel, 2003: 6, 7).*

3.3.3.4 Güven Ağları: Birey-Devlet İlişkisi Açısından Vergi Etiği

Vatandaşla devlet arasındaki ilişki her ne kadar devletin lehine (hukuksal cebir gücü yetkisinden dolayı) kesin çizgilerle belirlenmiş olsa da bu ilişkinin sağlıklı sürmesindeki en büyük koşullardan birisinin taraflar arasındaki güven ilişkisinin olduğu söylenebilir. Söz konusu ilişki her iki taraf açısından iyi kurgulanabildiği takdirde toplumsal yarar en üst seviyeye çıkarılmış olacaktır. Dolayısıyla yükselen toplumsal yararla birlikte tarafların etik tutum ve davranışları birbirini besleyen süreçler şeklinde işleyecektir. Devlet ve birey arasında kurulacak güven ağları bu açıdan önemlidir.

Turner (2005) devlet otoritesinin gücünün iki farklı şekilde oluştuğunu belirtmektedir: Meşru güç *(legitimate power)* ve cebir (zorlama) *(coercive power).* Meşru güçte bireyler devlet otoritesini kabul etmekle beraber, devlete saygı duyarak gönüllü olarak vergilerini öderler. Cebri güçte ise otorite doğrudan bireylerin iradelerine karşı gelebilmekte, onları belirli davranışları yapmaya zorlayabilmektedir. Meşru güçte devlete olan güven yüksek, cebri güçte ise düşüktür. Güvendeki artış vergi otoritesinin gücünü de artırır. Çünkü vatandaşlar bu durumda vergi otoritesini ve memurları daha çok desteklerler ve onların işini kolaylaştırırlar. Bu noktada vatandaşlar ve vergi otoritesi toplumda vergi kaçakçılığının önlenmesinde işbirliği (whistleblowing) [127]yoluna gidebilirler (Kirchler, Hoelzl ve Wahl, 2008: 213).

[127] Whistleblowing, organizasyonlarda muhtemel kötü ve yanlış davranışların raporlanması veya açığa çıkarılmasıdır. Diğer bir deyişle whistleblowing, bir organizasyon içerisinde yasa-dışı ve etik değerlere uygun olmayan davranış ve eylemlerin organizasyon içi ve/veya organizasyon dışı başka kişilere veya kurumlara zarar vermemesi için enformasyon sahibi kişiler (çalışanlar veya paydaşlar)

Braithwaite's (2003) ise; vergi yükümlülerinin motivasyonel tutumlarını sorumluluk (commitment) ve direnç (resistance) olmak üzere iki şekilde değerlendirmiştir. Sorumluluk duygusuyla hareket eden vergi yükümlüleri devlete olan güven derecesinin de yükselmesiyle vergi ödemenin etik/ahlaki bir yükümlülük olduğu inancıyla iyi niyetli davranabilirler. Buna karşın devlete güvenin düşük olması durumunda motivasyonel tutum karşılıklı güvensizliğe (distrust) dayalı direnç şeklinde gerçekleşir (Wahl, Kastlunger ve Kirchler, 2010: 388).

Devlet ile vergi yükümlüleri arasındaki vergi iklimi de vergi etiğinin şekillenmesinde önemli bir unsurdur. Bir toplumdaki vergi iklimi karşıt *(antagonistic)* ve sinerjik *(synergistic)* vergi iklimi olarak iki farklı şekilde incelenebilir. Karşıt vergi ikliminde vergi otoritesi ve vergi yükümlüleri birbirine karşı hareket etme eğiliminde iken sinerjik vergi ikliminde her iki tarafta da birlikte hareket etme anlayışı vardır. Karşıt vergi iklimi hırsız-polis *(cops and robbers)* anlayışına dayanır. Bu durumda vergi otoritesi vergi yükümlülerini her zaman potansiyel birer vergi suçlusu olarak görmekte, buna karşın vergi yükümlüleri ise kendilerine zulmedildiği hissine kapılmaktadırlar. Böyle bir vergi ikliminde vergi otoritesi ile bireyler arasındaki sosyal mesafeler artmakta bireyler ve gruplar vergi otoritesine karşı çok az saygı duymakta ve vergi otoritesinin üzerlerinde devamlı bir baskı aracı olduğunu hissetmektedirler. Buna karşın sinerjik vergi ikliminde ise vergi otoritesi ile vergi yükümlüleri arasındaki sosyal mesafe azalmakta ve hizmet-müşteri *(service-client)* ilişkisi ön plana çıkmaktadır. Bu durumda vergi otoritesi topluma hizmet sunan bir kurum olarak, bireyler de kendilerini topluma ait bireyler olarak ön plana çıkarlar. Vergi yükümlülerinin saygılı ve destekleyici mahiyetteki davranışlarına vergi otoritesi şeffaf ve hesap verebilir bir yapı oluşturarak karşılık verir (Kirchler, Hoelzl ve Wahl, 2008: 211).

Kirchler, Hoelzl ve Wahl (2008) vergi otoritesi ile vergi yükümlüleri arasındaki karşılıklı güven ilişkisinin sinerjik bir vergi iklimine yol açtığını belirtmişlerdir. Sinerjik vergi ikliminde vergi otoritesi vergi yükümlülerinin dürüst

---

tarafından sorunları çözme güç ve yetkisine sahip iç ve dış otoritelere bildirilmesi olarak tanımlanabilir (Aktan, 2006: 1). Burada whistleblowing, kavramı yüksek güvenin hakim olduğu sinerjik bir vergi ikliminde vergi memurlarının vergisel yolsuzlukları kamuoyuna duyurması aynı zamanda bireylerin toplumdaki vergi kaçakçılarını vergi otoritesine bildirmesi anlamında vergi otoritesi ile vergi yükümlüsü arasındaki işbirliği ilişkisini açıklamak amacıyla kullanılmıştır.

davrandığına güvenerek onlara daha saygılı ve nazik davranma yolunu seçebilir. Bunun karşılığında vergi yükümlüleri üretilen kamusal mal ve hizmetlerin sağladığı faydaları daha çok gözden geçirerek kamusal malların finansmanına gönüllü katılma yolunu seçebilirler (Wahl, Kastlunger ve Kirchler, 2010: 385).

Yukarıda da ifade edildiği gibi devlet (vergi otoritesi) ve vergi yükümlüleri arasındaki saygı ve güvene dayalı ilişki vergi etiğini artırır. Bu ilişki otoriter ve saygı yaklaşımı olarak iki şekilde ele alınabilir. Özellikle otoriter yaklaşım bireylerin yüksek politik katılım haklarına sahip olmalarını engelleyerek vergi etiğinin ciddi bir şekilde zayıflamasına neden olur. Buna karşılık saygı yaklaşımı çerçevesinde vergi etiği bireylerin yüksek politik katılım haklarına sahip olduğu zaman ciddi bir şekilde artar (Frey ve Feld, 2002: 23). Bu durum güven ağlarından yararlanılarak daha iyi açıklanabilir.

Şekil 24: Güven Ağları

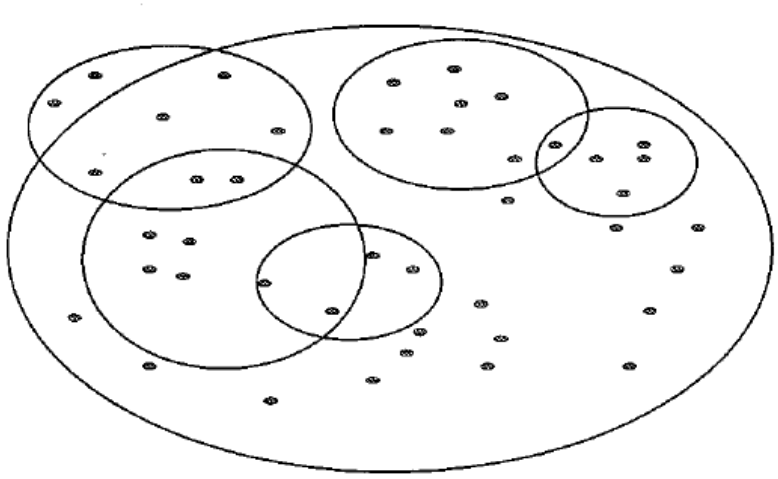

Kaynak: Fukuyama, 2000, s. 5.

Yukarıdaki şekilde de görüldüğü gibi çemberler birbirine bağlanmış ve bir ağ örgüsü oluşmaktadır. Esasen burada güven kavramını ifade eden halka tüm halkaları içine alan en büyük halkadır. Güven halkasının kırılması durumunda diğer unsurlarında işlevlerin de bozulma olacaktır. Burada güven kavramını vergi etiğinin oluşması açısından ele alırsak; devlete olan güvenin kaybolması vergi yükümlülerindeki diğer vergi ödeme isteklerinde etkili olan halkaların da birbirinden kopması anlamına gelecektir. Devlete olan güvenin sarsılması beraberinde adalet

algılarının ve bireylerdeki ödev ve sorumluluk etiğinin de azalmasına neden olacaktır.

Güven ağları şeklinde de görüldüğü gibi "devlete güven" vergi ödeme konusunda önemli bir faktördür. Fakat tek başına güven olgusu vergi etiğini bir noktaya kadar artırabilecektir. Bu konuyla ilgili olarak Wahl, Kastlunger ve Kirchler (2010: 383-406) *"Trust in Authorities and Power to Enforce Tax Compliance: An Empirical Analysis of the "Slippery Slope Framework"* adlı çalışmasında vergi otoritesinin gücünden kaynaklanan caydırıcı yaptırımların ölçüsünün çok iyi ayarlanması gerektiğini belirtmiş ve vergi otoritesi ile vergi yükümlüsü arasındaki bu ilişkinin kaygan bir rampada gerçekleştiğini belirtmiştir. Öyle ki belli bir noktadan sonra koyulan yaptırımlar vergi yükümlülerinin devlete güvenini azaltabilmekte ve motivasyonlarının düşmesine neden olmaktadır *(crowding-out /dışlama etkisi)*. Bu yüzden vergi etiği açısından en optimal durum kamu otoritesinin gücünden ileri gelen vergi uyumunu sağlamadaki caydırıcı yaklaşımlarla devlete olan güvenin eş anlı artırılması sonucu ortaya çıkar. Aşağıdaki şekilde bu durum açıklanmaktadır.

Şekil 25: Vergiye Gönüllü Uyum ve Kamu Otoritesi Arasındaki İlişki

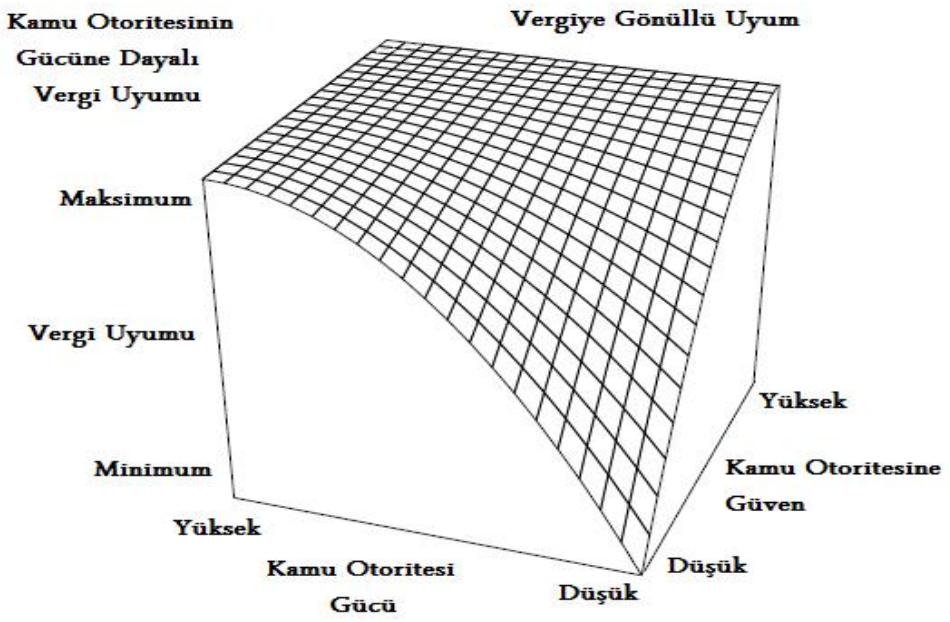

Kaynak : Erich Kirchler, Erik Hoelzl, Ingrid Wahl, "*Enforced versus voluntary tax compliance: The ''slippery slope'' Framework",* Journal of Economic Psychology 29 (2008) 210–225, s.

Şekilde de görüldüğü gibi vergi etiğinin en düşük olduğu durum kamu otoritesine duyulan güvenin en az olduğu durumdur. Diğer taraftan kamu otoritesinin gücü arttıkça vergiye olan gönüllü uyumda da (vergi etiğinde) artış görülmektedir. Fakat vergi etiğinin artırılması için kamu otoritesinin gücüne dayalı anlayış tek başına yeterli görünmemektedir. Bu nedenle öncelikli olarak sosyal sermaye açısından en önemli bir unsur olan devlete olan güvenin artırılması gerekmektedir. Şekilde vergi etiğinin en fazla olduğu durum kamu otoritesinin yani vergi uyumunu sağlamadaki caydırıcı faktörlerin (yakalanma riski, ceza oranı, denetim sıklığı) ve devlete olan güvenin en fazla olduğu durumdur.

Kirchler, Hoelzl ve Wahl (2008), Fischer, Wartick ve Mark (1992) vergi otoritesinin vergi ile caydırıcı yöntemleri seçerken bunların tüm vergi yükümlülerine genel (objektif) olmaktan ziyade subjektif (kişilere özel) olması gerektiğini belirtmişlerdir. Kirchler, Hoelzl ve Wahl (2008) vergi otoritesinin caydırıcı yöntemleri tüm vergi yükümlülerini kapsayacak biçimde sert önlemler alarak uygulamasının vergi otoritesi ile vergi yükümlüleri arasında karşılıklı güvensizliğe yol açacağını belirtmişlerdir. Özellikle bu durum karşıt *(antagonistic)* bir vergi ikliminin doğmasına da yol açabilir. Karşıt bir vergi ikliminde vergi otoritesi vergi yükümlülerini potansiyel vergi suçlusu olarak görmekte, dürüst olan vergi yükümlülerine bile geniş denetimler ve ciddi cezalar koyabilmektedirler (Wahl, Kastlunger ve Kirchler, 2010: 386). Bu yüzden vergi ile ilgili caydırıcı yöntemlerin diğer vergi yükümlülerinin devlete olan güvenini ve vergi ödeme konusundaki içsel motivasyonunu sarsmayacak şekilde uygulanması gerekmektedir.

3.3.4 Vergi Kültürü ve Vergi Etiği

Sosyal sermaye bileşenleri içerisinde vergi etiğinin oluşmasında ve sürdürülmesinde etkili olan bir diğer faktör de vergi kültürüdür. Bu amaçla öncelikli olarak kültür kavramına değinildikten sonra vergi ve kültür arasındaki etkileşim vergi etiği ve vergi kültürü başlıkları altında anlatılacaktır.

3.3.4.1 Kültür Kavramı: Teorik Çerçeve ve Genel Özellikleri

Toplumsal yaşamda bireylerin davranışlarını belirleyen formel kuralların yanısıra birey davranışlarını belirleyen, etkileyen veya yönlendiren unsurlardan birisi de kültürdür. Kültür kavramının bireyin duygu, istek veya arzularını oluşturduğu, ifade ettiği ve karşılamaya çalıştığı araçların tümünü içine alacak kadar geniş bir kapsamı bulunmaktadır (Demir, 2003: 146). Kültür konusunda öncü çalışmalara imza atan Hoftstede'in *"zihnin ortak programlanması"* (Nerre, 2001: 288; Putnam, Bagchi ve Braun, 2006: 3; Richardson, 2008: 69) olarak ifade ettiği kültür kavramını Panther *"toplum aktörlerinin paylaştıkları anlam ve yorum sisteminin öğretilmesi"* (Işık, 2009: 854), Kasper ve Streit (1999) ise *"bireyler ve sosyal gruplar arasındaki gerilim arasında köprü inşa eden bir unsur"* olarak tanımlamaktadır (Torgler ve Schneider, 2004: 3).

Heinrich'in (1999) kültür tanımlaması ise tüm bu kültür tanımlarını da içinde barındıran daha geniş bir yelpazeye sahiptir.

> *"İnsanların beyinlerinde depoladıkları bilgilerdir. Bu bilgiler bireyler arasında aktarılmaktadır. Bu bilgiler; bireylerin beyinlerindeki düşünceler, değer yargıları, inançlar, davranışsal stratejiler, algısal modeller, organizasyonel yapılar olarak düşünülebilir ve diğer bireyler tarafından taklit etme, gözlemleme, tartışma veya öğrenme yolu ile öğrenilebilir" (Aktaran: Torgler ve Schneider, 2004: 3).*

Farklı kültür tanımlamalarının da ortaya koyduğu gibi kültürün en belirgin özelliği insan yapısı olması ve insanın yaptığı her şeyin kültürün bir parçası sayılmasıdır (Fichter, 2001: 130). Bireyler, kişisel davranışlarında, toplumun bu genel kalıplarına yönelerek, onları temel belirleyici kıstaslar olarak benimserler. Davranış kalıpları, toplumda genel kabul gören ve geçerliliğe sahip değer ve değer yargıları ile norm sistemleri yoluyla belirlenmektedir. Değer ve normlar bireylerin içerisinde yer aldıkları sosyal çevrede önceden var olmaktadır. Bunların bireylere aktarılması sosyal süreç içersinde gerçekleşmektedir Bu yönüyle kültür; çoğu kez öğrenilmiş davranış biçimlerini yansıtmakta ve genel bağlayıcılığa sahip ve öğrenilebilir bireysel davranış kalıplarının toplamı olarak ifade edilmektedir (Çataloluk, 2010: 104).

Şekil 26: İnsan ve Kültür

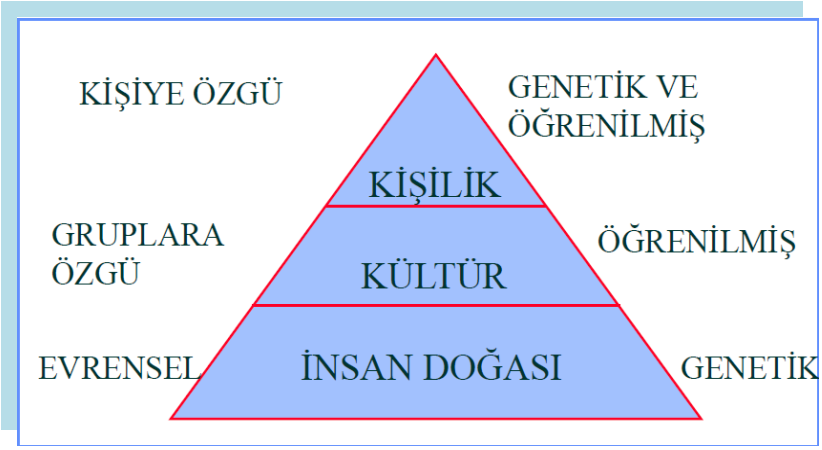

Kaynak: Varoğlu, 2009.

Sonuç itibariyle kültürel değerler zaman içinde kabul edilme durumuna göre tüm topluma yayılmakta ve toplumların ve grupların davranışlarını, inançlarını, tutumlarını ve değerlerini oluşturmaktadır. Bu bakımdan kültür, toplumların tarihsel süreç içerisinde karşılaştıkları her türlü ihtiyaçlarına karşı geliştirdikleri ortak çözümler bütünü olarak ifade edilebilir (Aktan, 2006: 131).

3.3.4.2 Kültür-Etik İlişkisi

Kültür ve etik birbirlerinden beslenerek gelişme göstermektedir. Karmaşık bir yapıya sahip olan kültür esasen ahlaki (etik) kodlarla ilgilidir ve insan davranışlarına yön vermede belirleyici bir niteliğe sahiptir. Fukuyama'ya göre kültür doğuştan aktarılan ahlaki/etik alışkanlıklardır[128] (Fukuyama, 2005: 50, 51). Etik kodların oluşumu, bireyin içinde bulunduğu toplumla ve o toplumun kültürüyle doğrudan ilişkilidir. Kültür, insanın kalıtım yoluyla getirmediği ya da doğada hazır bulmadığı kendisinin doğaya katmış olduğu, olumlu-olumsuz; maddi-manevi her şeyin genel adıdır ve insanların birbirleriyle ve doğanın diğer öğeleriyle ilişkilerini düzenlemektedir. Kültür, soyut özelliğiyle insanların duyum, algılama, düşünme ve davranma süreçlerini şekillendirmektedir (Görmez ve diğerleri, 2009: 4, 5). Dolayısıyla rahatlıkla ifade edilebilir ki kültür ekonomistlerin rasyonel fayda

[128] Ahlaki sistemler, Nietzsche'nin nitelendirmesiyle *"iyinin ve kötünün dili"* ni sunmaktadırlar. Bu perspektiften bakıldığında bireylerin her zaman rasyonel davranamayacağı, ahlaki (etik) kodlardan ister istemez etkileneceği belirtilmektedir (Fukuyama, 2005: 51).

maksimizasyonu yapan bireyler olarak belirlediği insan varlığının temel modelinde kullandıkları bir rasyonel bir seçim değildir. Oysa kültürün etkilediği seçenekler alışkanlıklardan doğmaktadır (Fukuyama, 2005: 50).

İnsanın hiçbir eylem ve davranışının kültürel ve toplumsal bağlamından ayrı düşünülemeyeceği, bundan dolayı da davranışların kültür ve değer bağımlı olarak gerçekleştikleri belirtilmelidir. Bu anlayışa göre insan ve toplum davranışları salt mekanik bir biçimde gerçekleşmez ve süreç monist (tek yönlü) bir formda işlemez. Farklı toplumsal ve kültürel ortamlarda farklı siyasal eylem ve davranışların meydana gelmesi, temelde bu davranışlara yol gösteren *"eylem kılavuzları"* nın ve davranışların yöneldiği değerlerin farklılığıyla ilgili olmalıdır (Dursun, 2009: 61). Bu açıdan etik davranış, daima kültürle iç içe olma özelliği gösterir (Görmez ve diğerleri, 2009: 4, 5). Gerek değerlerin gerekse etik yargıların, hem toplumsal hem de bireysel kaynakları söz konusudur. Hiçbir değer ve etik yargı toplumdan tamamıyla bağımsız değildir. Bundan dolayı da değerler tümüyle bireylere bağlı bir nitelik taşımazlar. Bununla beraber, hiçbir değer veya etik yargı, insandan bağımsız düşünülemez. Çünkü onları ortaya çıkaratan, yaşatan ve geliştiren insandır (Yüksel, 2002: 181).

3.3.4.3 Vergi ve Kültür: Vergi Kültürü

Kültürel düşünceler vergi ödeme konusundaki içsel motivasyonun oluşmasında belirleyici bir rol oynamaktadır (Alm ve Gomez, 2008: 75). Bu yüzden vergi kültürü kavramının incelenmesi vergi etiğinin de daha kolay anlaşılmasını sağlayabilir. Fakat yıllarca vergi ile ilgili araştırmalarda kültür olgusu bir *"kara kutu" (black-box)* olarak görülmüş, vergi ödeme ve kaçırma davranışının kültürle ilgisi olmadığı ortaya konmuştur (Richardson, 2008: 68). Feld ve Frey (2002) bu durumu şu cümlelerle ifade etmektedir:

> *"Çoğu çalışmada vergi etiği tartışılmaksızın, nasıl oluşması ve sürdürülmesi gerektiği dikkate alınmaksızın kara kutu (black box) olarak değerlendirilmektedir. Genellikle vergi yükümlülerinin tercihlerinin bir parçası olarak algılanır. Analizlerde vergi kaçırmayı etkileyen fakat bilinmeyen bir tortu olarak kullanılır. Daha ilginç bir soru ise vergi*

etiğinin nasıl ortaya çıktığı ve devam ettirildiğidir" (Alm ve Torgler, 2004: 5).

Özellikle G. Schmölders ve K. Schnelle (1978), G. Schmölders ve B. Strümpel (1968), B.Beichelt (1968) tarafından ortaya konulan çağdaş yaklaşımlarla beraber vergi kültürüne karşı tek taraflı yaklaşımlar terk edilmiş ve vergi kültürü kavramı vergi yükümlüleri, vergi sistemi, vergi otoritesi ve ulusal sistemi de içine alan bir şekilde incelenmeye başlanmıştır (Sinkuniene ve Levisauskaite, 2010: 30; Nerre, 2004: 2; Nerre, 2002: 34).

Vergi ve kültür kavramları ayrı ayrı olarak ele alındıklarında iki kavramın da evrimsel bir süreçten geçtiği; bu kavramların ikisinin de tarih kavramıyla sıkı sıkıya bağlı olduğu görülmektedir. Bu konuda Schumpeter *"her vergi amacının tarihsel, ekonomik ve sosyolojik unsurları kendisinde barındırdığını"* ortaya koymaktadır[129] (Nerre, 2001: 288). Tam bu noktada kültür kavramının önemi ortaya çıkmaktadır. Kültür unsurlarını içine almayan bir vergi sisteminin evrensel ve objektif amaçları imkansız hale gelmektedir. Çünkü dürüstlük, adalet ve görev bilinci gibi unsurları içinde barındıran kültürel değerler devlet ve vergi yükümlüleri arasındaki etkileşimi hızlandırmaktadır (Nerre, 2004: 3,4). Bu konuyla ilişkin olarak Buchanan kültürel geçmişteki farklılıkların davranışsal sonuçlar üzerinde etkili olduğunu belirtmiştir (Nerre, 2004: 4).

Vergi kültürü kavramı ilk kez 1929 yılında Schumpeter'in "Gelir Vergisinin Ekonomisi ve Sosyolojisi" *(Economics and Sociology of the Income Tax)* adlı makalesinde kullanılmış ve vergi kültürü vergi sistemlerinin geliştirilmesiyle ilişkilendirilmiştir. Schumpeter vergi kültürünü toplumda yer alan kültürel bir mala (sanata) benzetmiş, ulusal vergi sisteminin oluşturulmasında ve vergi kültürünün ortaya çıkmasında politikacıların ve ekonomistlerin önemli rol oynadıklarını belirtmiştir (Sinkuniene, 2005: 184). Buna karşın Schumpeter (1929) vergi kültürünü sadece vergi sistemi içinde ele almış ve vergi yükümlülerini vergi kültürünün bir parçası olarak görmemiştir (Nerre, 2004: 2; Nerre, 2002: 34). Buna karşın Georgi Boos ise *"vergi ödemekten dolayı mutlu olan bir ülke olmadığını, buna karşın vergi*

[129] Kültürel normlar, tarihsel kurumlar bir toplumun vergi kodunu belirlemektedir (Nerre, 2001: 289). Bazı maliyeciler bu konuyu toplumun vergi DNA'sı başlığı altında ele almaktadırlar. Buradaki DNA vurgusu toplumun vergi yapısı ve kodlarının çözümü anlamında kullanılmaktadır (Işık, 2009: 852)

ödeme davranışında vergi kültürünün önemli rol oynadığını" belirtmiştir (Sinkuniene, 2005: 184). Bu noktada vergi kültürü toplumdan topluma aktarılan bir alışkanlık olarak görülmüştür[130].

Vergi ve kültür kavramları bir bütün olarak ele alındığında, vergi kültürü, belli bir ülkeye özgü devam eden karşılıklı iletişimlerin neden olduğu bağımlılıklar ve bağlar dahil edilerek ülkenin kültürü içerisine tarihsel olarak dahil edilen uygulamalar ve ulusal vergi sistemiyle bağlantılı resmi ve gayri resmi kurumların bütünü olarak ifade edilebilir. Bu açıdan vergi kültürü vergileme kültüründen ve vergi ödeme kültüründen daha fazlasını içeren bir kavram özelliği taşımaktadır (Nerre, 2004: 4; Nerre, 2001: 289; Nerre, 2005: 293; Nerre ve Pallas, 2004: 275).

Vergi kültürü, toplumsal süreçlerle yakın bir ilişki içerisinde dinamik bir yapıya sahiptir (Nerre, 2002: 34). Toplumun genel yapısında varolan dürüstlük, adalet ve görev duygusu gibi değerler etkileşimi vergi kültürünün oluşmasında önemli rol oynamaktadır (Nerre, 2002: 34). Bu noktada vergi kültürü *"toplumu oluşturan bireylerin hür vicdanlarında vergi verme gereğini duymaları"* şeklinde ifade edilebilir (Faralyalı, 2009).

IMF ekonomistlerinden Vito Tanzi ise vergi kültürünü vergi yükümlülerinin vergi bilinçliliği *(tax consciousness)* ile ilişkilendirmiştir. Bu noktada Tanzi özellikle dönüşüm *(transformation)* ekonomilerinin uzun süre merkezi planlama ile yönetildiklerinden dolayı bu ekonomilerde özel bir bilinçlilik halinin oluşmadığını belirtmiştir. Çünkü merkezi planlamacılar doğrudan vergileme yerine dolaylı vergileme yolunu seçmişler ve bu durum vergi yükümlülerinde vergiye karşı özel bilinçlilik halinin oluşmasını engellemiştir (Sinkuniene, 2005: 184).

[130] Kültür kelimesinin işaret ettiği gibi insanların yaşamlarında baz aldıkları, yüksek düzeyde gelişmiş ahlaki/etik kurallar, yineleme, gelenek ve birbirini örnek alma ile beslenmektedir. Bu kurallar, daha derinlerde yatan benimseyici bir rasyonelliği yansıtabilir; ekonomik açıdan rasyonel hedeflere hizmet edebilir ve birçok bireyde görüldüğü üzere rasyonel bir onayın sonucu olabilir. Ama bunlar bir kuşaktan diğerine, rasyonellikten uzak sosyal alışkanlıklar olarak taşınır. Alışkanlıklar, sırası geldiğinde insanların ekonomistlerin formüle ettiği gibi, asla tamamen bencil fayda maksimizasyonu yapan varlıklar olmadığının da bir garantisidir (Fukuyama, 2005: 57).

3.3.4.4 Vergi Kültürü Modelleri

Vergi kültürü ile ilgili ilk çalışmalar Schumpeter ile ortaya çıkmaya başlamıştır. Fakat bu çalışmalarda vergi kültürü vergi yükümlüleri ile ilişkilendirilmekten ziyade vergi otoritesi üzerinden açıklanmaya çalışılmıştır. Buna karşın 1960'lı yıllarla birlikte Schmölders vd. bilim adamları tarafından vergi psikolojisi ile ilgili çalışmaların yoğunluk kazanmasıyla vergi kültürü vergi yükümlülerinin tutum ve davranışları üzerinden açıklanmaya başlanarak bu alandaki çalışmalar artmıştır. Özellikle son yıllarda Nerre'nin vergi kültürü konusundaki çalışmaları dikkat çekicidir.

Vergi kültürü modelleri basitleştirilmiş model (Schumpeter Modeli) ve genişletilmiş model olmak üzere iki farklı açıdan ele alınabilir.

3.3.4.4.1 Basitleştirilmiş Model (Schumpeter Modeli)

Vergi kültürünün basitleştirilmiş modelinde vergi yükümlüleri vergi kültürünün bir parçası olarak ele alınmamaktadırlar. Bu modelde vergi otoritesi vergi ile ilgili kararların alınmasında merkezi bir konumda bulunmaktadır. Ayrıca vergi yükümlüleri ile etkileşim çok zayıftır. Çünkü verginin evrimsel sürecinde vergi kültürü kavramı bir bütün olarak ele alınmamış; vergi ve kültür kavramları ayrı ayrı incelenmiştir (Nerre, 2006: 189). Vergi yükümlüsünün vergi otoritesi ile ilgili algılamaları dikkate alınmamış tek yönlü açıklamalar yapılmıştır.

Şekil 27: Vergi Kültürü (Basitleştirilmiş Model)

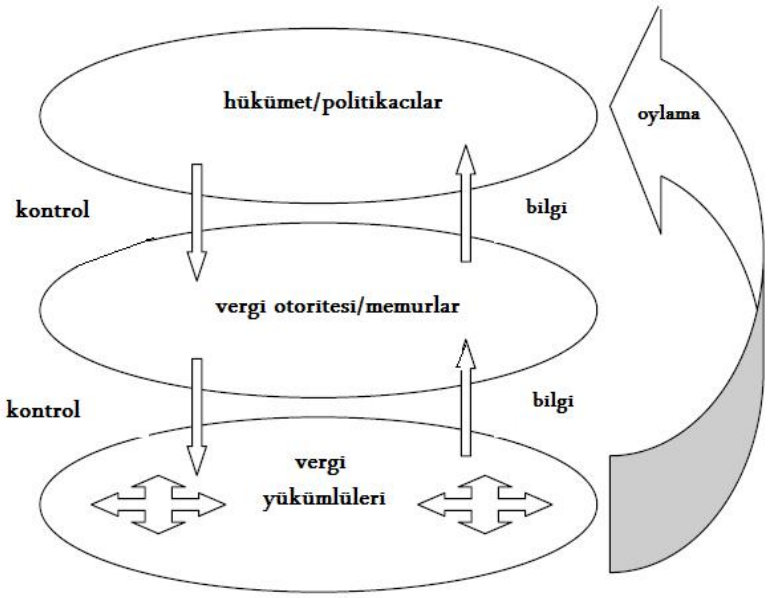

Kaynak: Nerre, 2004

Tabloda da görüldüğü gibi vergi kültürünün basitleştirilmiş modelinde vergi otoritesi ile vergi yükümlüleri arasında yatay bir ilişki türünden ziyade vergi otoritesinin üstün kılındığı hiyerarşik bir ilişki türü bulunmaktadır. Bu modelde vergi otoritesinin vergi yükümlüleri üzerinde doğrudan kontrol gücü bulunmakta; buna karşın vergi otoritesi ile vergi yükümlüleri arasında asimetrik bir enformasyon durumu söz konusu olmaktadır. Devletin hesap verebilir ve şeffaf yapıda olma özelliği ön planda değildir. Ayrıca vergi yükümlülerinin vergileme ile ilgili bilgisi oylama süreci ile sınırlandırılmaktadır.

Vergi kültürünün basitleştirilmiş modelinde vergi uyumunun sağlanması konusundaki caydırıcı faktörlerin ağırlığı, dışsal zorlamaların artması, aktörler ve kurumlar arasında vergi kültürü şoku *(tax culture shock)* yaşanmasına neden olmakta ve burum sosyal kargaşaların oluşmasıyla sonuçlanabilmektedir. En önemlisi de vergi kültürünün erozyona uğraması vergi etiği ve aynı zamanda çalışma etiği üzerinde olumsuz sonuçlar ortaya çıkarmaktadır(Nerre, 2005: 293).

3.3.4.4.2 Genişletilmiş Model

Vergi kültürünün genişletilmiş modelinde vergi kültürü ulusal kültürün bir parçası sayılmakta ve politikacılar, akademisyenler, vergi memurları, mali müşavirler ve vergi yükümlüleri vergi kodunun bir parçası sayılmaktadırlar (Nerre, 2004: 5). Aşağıdaki tabloda vergi kültürünün genişletilmiş modeli gösterilmektedir.

Şekil 28: Vergi Kültürü (Genişletilmiş Model)

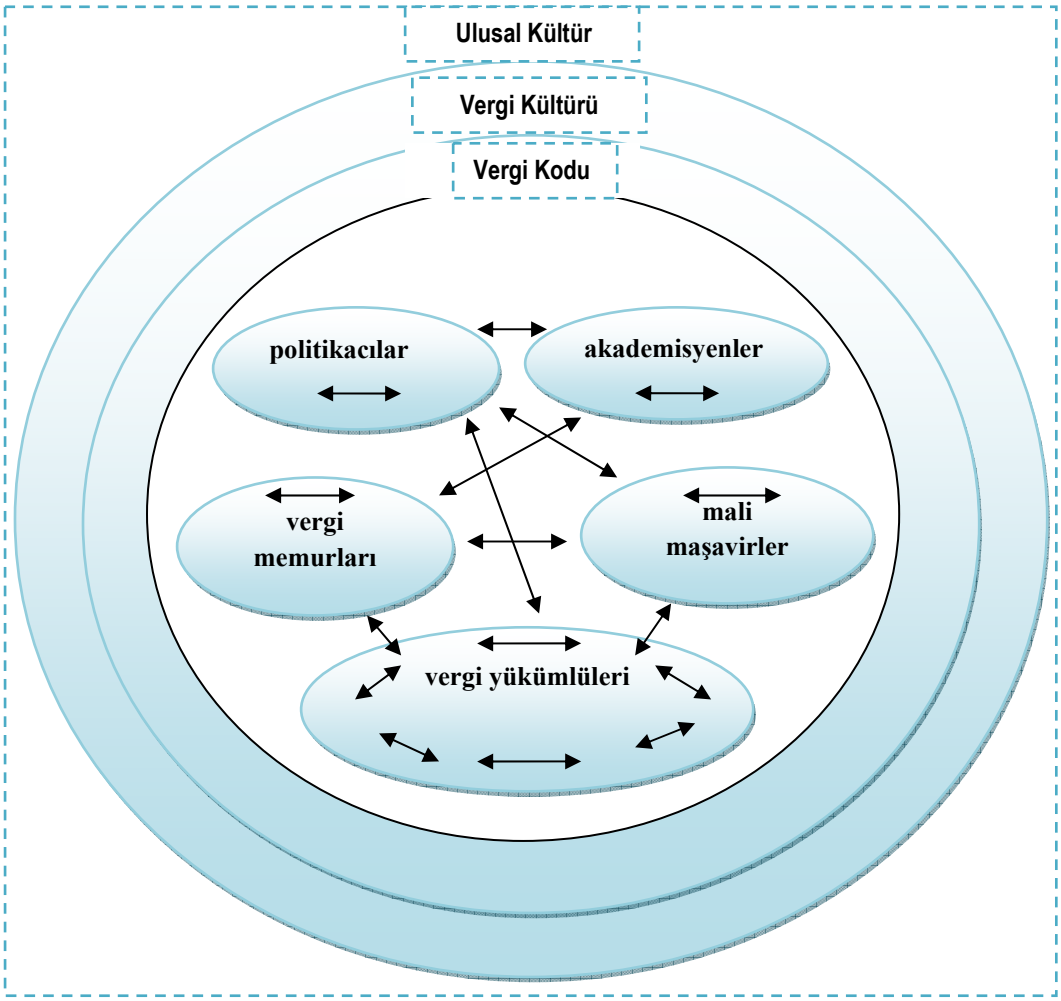

Kaynak: Nerre, 2004: 5

Tabloda da görüldüğü gibi vergi kültürü ulusal kültürün içinde yer almaktadır. Bu açıdan bakıldığında farklı kültürel yapılar farklı vergi kültürlerini ortaya çıkarmaktadır. Bu noktada kültürel normlar ve kurumların tarihsel gelişmişliği vergi kodunu[131] ortaya çıkarmaktadır (Nerre, 2004: 5). Vergi koduna bağlı olarak

[131] Wintrobe (2001) *"bireylerin vergi kodunun adaletli olduğuna inandıkları sürece vergi ödeme konusunda istekli davranacaklarını"* belirtmiştir (Torgler, 2003d: 129).

toplumda bir vergi oyunu oynanmaktadır. Bu vergi oyunu başta vergi yükümlüleri olmak üzere politikacılar, vergi memurları, mali müşavirler ve akademisyenler arasında gerçekleşmektedir. Sayılan bu grupların vergi ile ilgili algı, tutum ve davranışları o toplumdaki kültürel normların, etik değerlerin etkileşiminden büyük ölçüde etkilenmekte ve bir vergi kodu ortaya çıkmaktadır. Ortaya çıkan bu vergi koduyla beraber gruplar arasındaki *(vergi yükümlüleri, politikacılar, vergi memurları, mali müşavirler ve akademisyenler)* etkileşim, sosyal bağlar ve sosyal ağlar ne kadar çok artarsa vergi kültürü de o oranda artmış olacaktır (Blumenthal ve Nerre, 2003: 54).

3.3.4.5 Vergi Kültürü-Vergi Etiği İlişkisi

Vergi kültürü ile vergi etiği arasında çok yakın bir ilişki bulunmaktadır. Çünkü vergi kültürü esasen bir toplumun genel etik değerleri ve belirli davranış normlarını değişen derecelerle yansıtmaktadır (Richardson, 2008: 68). Özellikle her toplumun tarihinin toplumsal hafızasında bıraktığı izler, gelenek, görenek, örf ve adetlerin yansıması olan toplumsal yapıdaki sosyolojik farklılıklar etik normları şekillendirmekte, aynı zamanda değerler ve normlar da bireylerin sosyal sözleşmeleri esnasında sürekli yeniden açıklanmakta ve yorumlanmaktadır (Serim, 2009: 169). Vergi kültürü de toplumdaki farklı değerlerin ve normların etkileşimsel süreci sonrasında ortaya çıkmaktadır. Bu yüzden bir toplumda sahip olunan vergi kültürü vergi etiğini azaltabilmekte ya da yükseltebilmektedir (Richardson, 2008: 68).

Toplumda vergi kültürünün oluşması bir süreç itibariyle gerçekleşir. Bireylerin vergi kültürü düzeyine ulaşabilmesi için öncelikle aileden başlayan okullarda devam eden ve basın ile diğer iletişim araçlarıyla dinsel kurumlarca desteklenecek bir eğitim almaları şarttır. Fakat edinilen vergi kültürünün çeşitli şekillerde ve özellikle devletin vergi politikaları ile de desteklenmesi gerekmektedir. Bu noktada devletin vergi politikasını oluştururken ve uygularken verginin genel ve esas prensiplerine saygı göstermesi gerekmektedir. Aynı zamanda vergilerin adil, yasal, kolay ve anlaşılır olması sağlanmalı, sık sık değiştirilmeyen kalıcı vergi normları oluşturulmalı, vergi yönetimi bireylere yardımcı olmalı, sevecen davranmalı

ve vergi ödenebilir nitelikte olmalıdır. Kısacası, vergi yönetimi vergi vermek isteyenlerin yoluna altın köprüler inşa etmelidir (Faralyalı, 2009).

Her toplumun kendine ait farklı kültürel algılamaları mali ve ekonomik davranışlar üzerinde farklı sonuçlar ortaya çıkarabilir. Bu konuda Coleman ve Freeman (1997) yapmış oldukları çalışmada vergi etiğinin kültürel çevrenin bir fonksiyonu olduğunu belirtmişlerdir (Uadiale ve diğerleri, 2010: 117). Örneğin bir ülkede kayırmacılık ve liyakat ilkesinin ihlali olarak görülen bir davranış diğerinde *"memleketlisine yardım"* olarak algılanabilir. Bu noktada armağan vermek ve kabul etmek bir noktada iş yaşamının ayrılmaz bir parçasıyken başka bir noktada büyük sorunların da kaynağı olabilmektedir (Tüsiad, 2003: 21). Buna benzer şekilde farklı kültürel algılamalara bağlı olarak vergi ödeme alışkanlığı bir toplumda sosyal bir norm halini alabileceği gibi aynı zamanda vergi otoritesinin bir baskı aracı olarak algılanıp vergi kaçırma davranışı hafif bir suç olarak da görülebilir.

Vergi kültürünün vergi etiği üzerindeki olumlu etkisi Amerika örneğinde ele alınabilir. Amerika'da vergiye olan duyarlılık konusunda halkın baştan beri istekli olduğu bilinmektedir. Özellikle İngiliz kolonisi olan Amerika'nın bağımsızlık mücadelesini verirken *"temsilsiz vergi olmaz"* şeklinde bir anlayış geleneğine sahip olması Amerikan vatandaşlarının geçmişten günümüze vergi konusuna verdiği önemi ve vergi kültürünün geldiği noktayı çok net göstermektedir (Alm ve Skidmore, 1999: 481, 482). Benjamin Franklin'in yıllar önce dile getirdiği Amerikan filmlerinde sıklıkla duymaya alıştığımız *"Hayatta iki şeyden kaçamazsın; biri ölüm diğeri ise vergi"* şeklindeki ifadeler dikkate değerdir.

3.3.4.6 Vergi Kültürü-Vergi Etiği İlişkisi: Ülkelerarası Değerlendirmeler

Dünya Değerler Araştırması (WVS) ve Avrupa Değerler Araştırması (EVS) verileri kullanılarak kültür unsurlarının vergi etiğini nasıl etkilediği ölçülmeye çalışılmıştır. Ampirik incelemelerin odak noktasında, kültürel unsur bakımından zengin bir çeşitliliğe sahip olan İsviçre, Belçika ve İspanya gibi ülkeler bulunmaktadır. Sonuçlar genelde, bir ülke içinde kültürel alt yapının, vergi etiğine güçlü bir etkisinin olmadığını göstermektedir. Bununla beraber güçlü vergi etiğinin olduğu yerlerde ise, kültür ve kurumlar arasında kuvvetli bir etkileşimin olduğuna dair veriler elde edilmiştir. Ancak, kültürel zenginliği kuvvetli başka ülkelerle

(Türkiye ve Rusya gibi) karşılaştırılma yapıldığında kültür unsurlarının vergi etiğine ve uyumuna yaptığı etkiler arasında büyük farklılıklar elde edilmektedir (Işık, 2009: 858).

Vergi kültürü yoluyla vergi etiğini tahmin eden modellerin belirlenmesinde kültür farklılıkları, vergi sisteminin unsurları (vergi türleri, idarenin yapısı, vergi ödeme dönemleri, vergi kanunları ve cezaları, uyuşmazlıkların çözümü, demografik değişkenler, cinsiyet, eğitim, medeni hal, iş durumu, dindarlık, kurumlar (vergi idaresi, Maliye Bakanlığı, vergi idaresi ve ekonomi ile ilgili diğer kurumlar), milliyetçilik duygusu, kamu harcamalarının miktar ve kalite düzeyi, yolsuzluklar, ekonomik etkenler (gelir düzeyi, gelir dağılımı, büyüme ve kalkınma) ve meslek gibi değişkenlerden yararlanılmaktadır (Işık, 2009: 860).

Yukarıdaki değişkenlerden yararlanılarak vergi kültürünün vergi etiği üzerindeki etkileri değerlendirilmiştir. Kore ve Japonya için yapılan vergi kültürü araştırmasında yukarıda belirtilen değişkenler çerçevesinde Japonya'nın vergi kültürü Kore'den daha yüksek çıkmıştır, Hyun burada cezalar, yasal sistem, vergi yapısı, kültür unsurları, vergi tahsilat karşılaştırması gibi birçok değişkeni karşılaştırmıştır (Işık, 2009: 861). Diğer taraftan Strümpel (1969) çeşitli Avrupa ülkelerindeki kültürel etkilerin vergi yönetim tarzlarına etkisini karşılaştırmalı olarak ele almış ve ulusal kültürlerin vergi kaçırma davranışı üzerindeki önemine dikkati çekmiştir. Tittle (1980) ise vergi yükümlülerinin davranışındaki sapmaların kültürel geçmişle ilgili olduğunu belirtmiştir. Diğer taraftan Coleman ve Freeman (1997) Avustralya için Chan, Troutman ve O'Bryan (2000); Hong Kong ve ABD için yaptığı çalışmalarda vergi etiğinin kültürel geçmişin bir fonksiyonu olduğunu belirtmekle beraber farklı kültürel çevrelerin vergi kaçırma davranışı üzerinde başat faktörlerden birini oluşturduğunu belirtmişlerdir (Richardson, 2008: 68).

Alm ve Torgler (2006) ise Avrupa ülkelerindeki kültürel farklılıkların vergi etiği üzerindeki etkilerini araştırmış ve Kuzey Avrupa ülkelerinin Güney Avrupa ülkelerine göre daha yüksek bir vergi etiğine sahip olduğu sonucuna ulaşmıştır. Diğer taraftan Romanik ülkelerde diğer ülkelere göre daha düşük bir vergi etiğinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Kanniainen ve Pääkkönen, 2007). Torgler (2003) ise Batı ve Doğu Almanya sakinlerinin vergi etiğini karşılaştırmış ve Doğu Almanya

sakinlerinin daha yüksek vergi etiğine sahip olduğu sonucuna ulaşmıştır (Feld ve Torgler, 2007: 28, 29). Torgler'in araştırmasına paralel olarak Mummert ve Schneider Doğu Almanya' da ki kayıt dışı ekonominin boyutlarının Batı Almanya'ya göre daha düşük olduğunu ileri sürmüşlerdir (Işık, 2009: 859). Fakat Doğu Almanya'daki vergi etiğinin zamanla aşındığı gözlemlenmiştir (Feld ve Torgler, 2007: 28, 29).

A.B.D. ve Hong Kong'da yürütülmüş bir başka araştırmada ise A.B.D. vatandaşlarının kendilerini farklı ve bireysel haklar konusuna büyük bir değer veren ayrı varlıklar olarak gördükleri; buna karşılık, Hong Kong Çinlilerinin kollektivist olma eğiliminde olabildikleri, toplulukları içinde meslektaşlarının kabulünü ve sosyal statü kazanmak amacıyla açık ve örtülü değerleri izlemeyi ve onaylamayı bekleyebildikleri ve bu kültürel farklılıkların etik/ahlaki gelişim üzerinde ve dolayısıyla, vergi etiği üzerinde doğrudan etkisinin varolabileceği şeklinde sonuçlarına ulaşılmıştır (Serim, 2009: 169). Diğer taraftan İsviçre'de ise kültür ve vergi etiği arasında doğrusal bir ilişki bulunduğu ifade edilmiştir. Bu durumun ortaya çıkmasında İsviçre'de kültür ve kurumlar arasındaki güçlü etkileşimin önemli rol oynadığı belirtilmiştir (Işık, 2009: 860, 861).

Sonuç itibariyle vergi kültürünün vergi etiği üzerindeki etkileri farklı çalışmalarla ortaya konulmuştur. Vergi ve kültür arasındaki ilişkiler Hoftstede'in (1980) kültür konusunda belirleyici unsur olarak ifade ettiği kavramlar açısından değerlendirilmeye tabi tutulmuştur. Bu noktada uluslararası vergi uyumu araştırmalarında Hoftstede tarafından öne sürülen 4 belirleyici unsur etrafında vergi kültürü açıklanmaya çalışılmıştır (Chau ve Leung, 2009: 38; Tsakumis, Curatola ve Porcano, 2007: 132). Bunlar güç mesafesi, belirsizlikten kaçınma, bireyselcilik/toplulukçuluk ve ata-erkillik/anaerkillik gibi belirleyici faktörlerden oluşmaktadır. Tsakumis, Curatola ve Porcano (2007) ise yaptığı çalışmalarda, vergi kaçırma davranışını Hofstede'e (1980) ait kültürel çerçeve ekseninde analiz etmişlerdir. Hofstede kültürün 4 boyutu olduğunu belirtmiştir. Tsakumis vd. (2007) 50 ülkeyi konu alan araştırmalarında güç mesafesinin ve belirsizlikten kaçınmanın yüksek olduğu; bireyselcilik ve ataerkil tutumların düşük olduğu ülkelerde vergi kaçırmanın arttığını (vergi etiğinin düştüğünü) belirtmişlerdir. Fakat Tsakumis vd. tarafından yapılan çalışmanın bazı eksik yönleri bulunmaktadır. Çünkü bu modele

yasal, politik ve dinsel değişkenler dahil edilmemiştir (Richardson, 2008: 68). Aşağıda Hofstede tarafından öne sürülen kültürel belirleyiciler ayrıntılı bir şekilde değerlendirilmektedir.

(i).Güç Mesafesi

Bu yaklaşım bir ülkedeki insanlar arasındaki eşitlik ve eşitsizlik derecesi üzerine odaklanmaktadır. Güç mesafesinin yüksek olması ülkede güç ve refah eşitsizliklerinin olduğunu gösterir. Güç mesafesinin düşük olması ise bireyler arasındaki güç ve refah bakımından farklılıkları ortaya koyar ve herkes için eşitlik ve fırsat ortamının bulunduğunu ifade eder (Richardson, 2008: 69; Tsakumis, Curatola ve Porcano, 2007: 139). Kültürün yöneten yönetilen ilişkisine bakış açısı kültürleri güç mesafesi düşük kültürler ve güç mesafesi yüksek kültürler olarak iki kategoriye ayırmaktadır. Genellikle güç mesafesindeki artışın daha yüksek bir vergi kaçakçılığı dolayısıyla düşük vergi etiği ile ilişkilendirildiği görülmüştür (Tsakumis, Curatola ve Porcano, 2007: 132).

Tablo 30: Güç Mesafesi Açısından Kültürler

Güç Mesafesi Düşük Kültürler	**Güç Mesafesi Yüksek Kültürler**
Güce karşı rıza gösterme eğilimi düşüktür.	Güce karşı rıza gösterme eğilimi yüksektir.
Gereksiz güç kullanımı hoş karşılanmaz.	Güç sorgulanmaz.
Devletle vatandaşlar arasında eşitler arası bir ilişki vardır.	Devlet ve vatandaş arasındaki ilişki güçlü ve güçsüz arasındaki ilişkidir.
Katılım teşvik edilir.	Katılım hoş görülmez.
Çocuklara ailenin bireyi gibi davranılır.	Çocuklara itaat öğretilir.
Adem-i merkeziyetçilik vardır.	Merkeziyetçilik vardır.
İdeal yönetici, demokratik tutum gösterir.	İdeal yönetici babacan-otoriter tutum gösterir.
Güç kullanımı yasaldır.	Güçlü olan yanlışı ve doğruyu belirler.
Güç, pozisyon, uzmanlık ve yeteneğe bağlıdır.	Güç, ilişkiler, karizma ve gücü kullanma yeteneğine bağlıdır.

Kaynak: Görmez ve diğerleri, 2009, s. 7 ve Varoğlu (2009)'dan yararlanılarak oluşturulmuştur.

(ii). Belirsizlikten Kaçınma

Belirsizlikten kaçınma durumunun yüksek olması kural odaklı yaklaşıma vurgu yapar. Bu noktada kurallar, yasalar ve düzenlemeler öncelikli bir yere sahiptir. Belirsizliğin az olduğu toplumlarda farklı düşüncelere toleranslı davranılması ve insanların riske girmeleri daha çok söz konusudur (Richardson, 2008: 69).

Belirsizlikten kaçınmanın yüksek olması vergi kaçırmanın daha da artmasına neden olmaktadır (Richardson, 2008: 75). Hoftsetede (2001) tarafından yapılan çalışmada devletin kurumlarına olan güvenle belirsizlikten kaçınma arasında negatif yönlü bir korelasyonun olduğu sonucuna varılmıştır (Tsakumis, Curatola ve Porcano, 2007: 137). Aşağıdaki tabloda kültürler belirsizlikten kaçınma açısından karşılaştırılmaktadır.

Tablo 31: Belirsizlikten Kaçınma ve Kültürler

Belirsizlikten Kaçınma Düşük	**Belirsizlikten Kaçınma Yüksek**
Belirsizlik vardır ve kaçınılmazdır.	Belirsizlik tehlikelidir ve azaltmak gerekir.
Düşük stres, duygular gizlenmemelidir.	Yüksek stres, duygular gizlenmelidir.
Karmaşık durumlar rahat karşılanır ve riske girilir.	Karmaşık durumlar önlenir ve riskten kaçınılır.
Çocuklar için kurallar esnektir.	Çocuklar için kurallar katıdır.
Farklı olan merak uyandırır.	Farklı olan tehlikelidir.
İnsanlar öğrenme ve tartışmaya dönüktür.	İnsanlar düzen ve doğru cevaplara dönüktür.
Yönetici ve öğretmenler bilmeyebilir.	Yönetici ve öğretmenler her şeyi bilirler.
Kurallar gerektiği kadar vardır.	Gerekli olmasa da kurallar vardır.
Tembellik yaparken rahat hissedilir.	Devamlı meşguliyet tutumu vardır.
Dakiklik ve titizlik öğretilmelidir.	Dakiklik ve titizlik doğal insan davranışıdır.
Yenilikçi fikirler ve davranış teşvik edilir.	Yenilikçi fikirler ve davranış bastırılır.
Başarı ve aidiyet motive eder.	Güvenlik ve fiziki imkanlar motive eder, genç insanlara yönelik olumsuz tutum vardır.
Bir çok doğru olabilir.	Tek doğru vardır.

Kaynak: Varoğlu (2009)'dan yararlanılarak oluşturulmuştur.

(iii). Bireyselcilik/Toplulukçuluk

Bireyselciliğin ve toplulukçuluğun (kollektivizm) kültürel boyutta ele alınışı bireylerdeki ben veya biz kavramının açıklanmasıyla ilgilidir. Bireyselciliğin yüksek olması, kültürlerde bireysel hakların baskın olduğunu gösterir, ilişkiler karşılıklı çıkarlara dayandırılır. Bireyselciliğin düşük olduğu ülkelerde ise birey bir grubun parçası olarak sayılır, uzlaşma ve işbirliğinin önemi ve sosyal bağların kuvvetli olduğu görülür (Richardson, 2008: 69; Tsakumis, Curatola ve Porcano, 2007: 137). Kollektif kültürlerde ise bu sayılanların tersi bir durum söz konusu olmaktadır. Yapılan araştırmalarda bireyselciliğin düşük olması durumunun vergi kaçakçılığının artmasına neden olduğu belirtilmektedir (Richardson, 2008: 75). Bu durum kültürel boyutun vergi etiği üzerinde olumsuz bir durum ortaya çıkardığını göstermektedir.

Aşağıdaki tabloda bireyci kültürler ile kollektivist kültürlerin karşılaştırılması yapılmaktadır.

Tablo 32: Bireyci-Kollektivist Kültürlerin Özellikleri

Bireyci Kültürler	**Kollektivist Kültürler**
Kamu yönetiminin nesnesi bireydir.	Kamu yönetiminin nesnesi toplumdur.
Birey için iyi olan genel için de iyidir.	Toplum için iyi olan genel için de iyidir.
Bireyin çıkarı ön plandadır.	Toplumun yararı ön plandadır.
Devlet bir araçtır.	Devlet amaçtır.
Kurallara uyumsuzluk, bireysel suçluluğa ve kendine olan saygının azalmasına neden olur.	Kurallara uyumsuzluk grup için utanç kaynağıdır.
İlişkiler karşılıklı çıkarlara dayandırılır.	İlişkiler ahlaki kurallara dayandırılır.
Farklılıklar normaldir.	Uyum vurgulanır, çatışmalar bastırılır.
Görev ilişkilerden önemlidir.	İlişkiler görevden önemlidir.
Kendini gerçekleştirme önemlidir.	Uzlaşma ve işbirliği önemlidir.

Kaynak: Görmez ve diğerleri, 2009, s. 6 ve Varoğlu (2009)'dan yararlanılarak oluşturulmuştur.

Toplumların bireyci ya da toplulukçu (kollektivist) kültür olması vergi etiği üzerinde farklı etkiler oluşturmaktadır. Bireyci kültürlerde kişinin çıkarları grup çıkarlarından daha önemliyken toplulukçu kültürlerde grup çıkarları bireylerin düşünce ve davranışlarını yönlendirmektedir (Kağıtçıbaşı, 2008: 97). Toplulukçu kültürlerin bir özelliği bireyin kendi topluluğuna bağlı olması, topluluğun diğer üyeleriyle dayanışma ve uyum içinde olması ve bireysel sorumluluk duygusu taşımamasıdır. Toplulukçu bir kültürde topluluk (geniş anlamda aile, arkadaşlık grubu gibi) bireyi korumakla yükümlüdür. Öte yandan, bireyci bir toplumun belirgin özellikleriyse bireysel sorumluluk, yarışma ve bireysel gelişimdir. Topluluğun bireyi koruması beklentisi bulunmamaktadır (Emre ve Duru, 2002: 18-29).

Aynı zamanda bireyci kültürlerde sorumluluk bilinci yüksektir. Bireyci bir yapıya sahip olan ülkelerde eğitim sisteminden ve toplumun diğer kurumlarından gelen etkilerle birey, bireysel kabiliyetlerini geliştirmiştir. Bu nedenle üretkenlik kabiliyeti de gelişmiştir. O birey, bu kabiliyetlerinin realize edilebilmesinin karşılığı olarak devletin sağlamış olduğu alt yapı yatırımlarını yeterli görür, ödediği vergiyi yerinde bularak vergiye karşı daha az tepkisel davranış içerisine girer. Oysa bireyselliğin gelişmemiş olduğu bir yapıya sahip olan ülkelerde, bireyin üretkenlik kabiliyetlerinin daha az gelişmiş olmasından dolayı, devletin yapmış olduğu harcamaların onun için fazla bir değer ifade etmesi söz konusu değildir. Dolayısıyla

bireyselciliğin gelişmediği toplumlarda vergi yükümlüsünün psikolojisi vergileri bir yük olarak anlama yönünde daha çok eğilimli olacaktır (Çiçek, Karakaş ve Yıldız, 2008: 24).

(iv). Ata-erkillik/Ana-erkillik

Ataerkilliğin yüksek olması durumu bir toplumda maddi başarıların ve sürekli gelişmenin önemi üzerinde durulduğunu ifade etmektedir. Ataerkilliğin düşük olması durumunda herkesin alçak gönüllü olduğu varsayılmakla birlikte zayıflara sempati ile bakılır. Danimarka ve İsveç gibi ülkeler istisna olmak şartıyla genellikle ataerkilliğin yüksek olduğu ülkelerde vergi etiğinin de yüksek olduğuna ilişkin sonuçlara ulaşılmıştır (Richardson, 2008: 69).

Aşağıdaki tabloda kültürler ata-erkillik ve ana-erkillik durumları açısından karşılaştırılmaktadır.

Tablo 33: Ana-erkil ve Ata-erkil Kültür Karşılaştırması

Ana-erkil (Feminen)	Ata-erkil (Maskulen)
Başkalarını koruma ve sıcak ilişkiler önemlidir.	Maddi başarılar ve gelişme önemlidir.
Herkesin alçak gönüllü olması beklenir.	Erkekler atılgan, katı, kadınlar ise yumuşak başlı ve ilişkilere önem veren yapıdadır.
Ailede anne ve baba rolleri eşittir.	Ailede baba gerçeklerle, anne duygularla ilgilenir.
Zayıflara sempati gösterilir.	Güçlülere hayranlık duyulur.
Ortalama öğrenci norm olarak kabul edilir.	En iyi öğrenci norm olarak kabul edilir.
Okulda başarısızlık normal karşılanır.	Okulda başarısızlık felakettir.
Öğretmenlerin arkadaşça olması beklenir.	Öğretmenlerin üstün olması beklenir.
Yaşamak için çalışılır.	Çalışmak için yaşanır.
Yöneticiler, sağduyu ve uzlaşmaya önem verir.	Yöneticiler, kararlılığa ve girişimciliğe önem verir.
Müsaadeci toplum yapısı vardır.	Düzeltici toplum yapısı vardır.
Küçük ve yavaş iyidir.	Büyük ve hızlı iyidir.
Kadınlar erkeklerin mesleklerini yaparlar.	Kadınlar erkeklerin uygun gördüğü meslekleri yaparlar.

Kaynak: Varoğlu (2009)'dan yararlanılarak oluşturulmuştur.

Hoftstede tarafından öne sürülen kültürel belirleyiciler (güç mesafesi, belirsizlikten kaçınma, bireyselcilik/toplulukçuluk ve ata-erkillik/anaerkillik) ayrıntılı bir şekilde değerlendirildikten sonra vergi kültürünü belirleyen faktörler ve vergi kaçırma ilişkisi aşağıdaki tabloya bakılarak daha ayrıntılı bir şekilde değerlendirilebilir

Tablo 34: Vergi Kültürünü Belirleyen Faktörler ve Vergi Kaçırma İlişkisi

Ülke	Belirsizlikten Kaçınma	Bireyselcilik	Ata-erkillik	Güç Mesafesi	Vergi Kaçırma Skoru
Arjantin	86	46	56	49	27.13
Avustralya	51	90	61	36	13.97
Avusturya	70	55	79	11	10.43
Belçika	94	75	54	65	21.73
Brezilya	76	38	49	69	41.00
Kanada	48	80	52	39	15.67
Şili	86	23	28	63	20.33
Kolombiya	80	13	64	67	41.27
Kosta Rika	86	15	21	35	27.00
Danimarka	23	74	16	18	17.73
Ekvador	67	8	63	78	35.40
El Salvador	94	19	40	66	47.23
Finlandiya	59	63	26	33	17.83
Fransa	86	71	43	68	14.90
Almanya	65	67	66	35	16.37
Yunanistan	112	35	57	60	28.47
Guetemala	101	6	37	95	51.93
Hong Kong	29	25	57	68	16.97
Hindistan	40	48	56	77	24.30
Endonezya	48	14	46	78	21.37
İran	59	41	43	58	19.40
İrlanda	35	70	68	28	15.63
İsrail	81	54	47	13	22.87
İtalya	75	76	70	50	26.60
Jamaika	13	39	68	45	37.70
Japonya	92	46	95	54	11.03
Malezya	36	26	50	104	31.63
Meksika	82	30	69	81	31.70
Hollanda	53	80	14	38	12.90
Yeni Zelanda	49	79	58	22	12.57
Norveç	50	69	8	31	18.83
Pakistan	70	14	50	55	37.80
Panama	86	11	44	95	64.83
Peru	87	16	45	64	60.37
Filipinler	44	32	64	94	44.50
Portekiz	104	27	31	63	22.37
Singapur	8	20	48	74	13.40
Güney Afrika	49	65	63	49	29.00
Güney Kore	85	18	39	60	28.13
İspanya	86	51	42	57	22.40
İsveç	29	71	5	31	18.89
İsviçre	58	68	70	34	9.13
Tayvan	69	17	45	58	26.57
Tayland	64	20	34	64	53.34
Türkiye	85	37	45	66	33.20
İngiltere	35	89	66	35	12.47
Amerika	46	91	62	40	8.60
Uruguay	100	36	38	61	51.47

Kaynak : Tsakumis, Curatola ve Porcano, 2007, ss. 135, 141.

Yukarıdaki tabloda Hoftstede tarafından ortaya konan vergi kültürünü açıklamada kullanılan bireycilik/toplulukçuluk ata-erkillik/ana-erkillik, belirsizlikten kaçınma ve güç mesafesi gibi unsurların vergi kaçırma davranışı ile ilişkisinin kurulması sonucunda ortaya çıkan sonuçlar gösterilmektedir. Tabloda da görüldüğü gibi Hoftstede tarafından ortaya konan vergi kültürünü açıklamada kullanılan faktörlerin araştırılması sonucunda ortaya şu sonuçlar çıkmıştır. Belirsizlikten kaçınma ve güç mesafesinin yüksek olduğu ülkelerde (Tayland, Uruguay, Filipinler, Peru, Panama, El Salvador, Kolombiya, Brezilya) yüksek bir vergi kaçakçılığı görülmekte, buna karşın bireyselciliğin ve ataerkilliğin yüksek olduğu ülkelerde (Amerika, İsviçre, Japonya, İrlanda, Almanya, Kanada ve Avusturya) daha düşük bir vergi kaçakçılığı söz konusu olmaktadır (Tsakumis, Curatola ve Porcano, 2007: 132). Buna karşın bireyselciliğin yüksek olmasına rağmen ataerkilliğin düşük olduğu İsveç ve Danimarka gibi ülkelerde vergi kaçakçılığı düşük (vergi etiği yüksek) seviyelerde seyretmektedir.

Yukarıda tablonun sonuçları genel olarak değerlendirildiğinde vergi kültürünü belirlemede kullanılan faktörlerin vergi etiği üzerindeki etkileri aşağıdaki tabloda şu şekilde özetlenebilir.

Tablo 35: Vergi Kültürünü Belirlemede Kullanılan Faktörler ile Vergi Kaçakçılığındaki ve Vergi Etiğindeki Değişim

Vergi Kültürünü Belirlemede Kullanılan Faktörler (Hoftstede, 1980)	Vergi kaçakçılığındaki ve vergi etiğindeki değişim
Belirsizlikten kaçınmaki artış	Vergi kaçakçılığında artış (düşük vergi etiği)
Güç Mesafesindeki artış	Vergi kaçakçılığında artış (düşük vergi etiği)
Bireyselcilikteki artış	Vergi kaçakçığında düşüş (yüksek vergi etiği)
Ataerkillikteki artış	Vergi kaçakçılığında düşüş (yüksek vergi etiği)

Kaynak : Tsakumis, Curatola ve Porcano, 2007, s. 132'den yararlanılarak oluşturulmuştur.

3.3.5 Din ve Vergi Etiği

Sosyal sermaye unsurlarından biri olarak din vergi etiği üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Öyle ki iktisadi yaşamda birer homo-economicus *(ekonomik insan)* olan bireyler aynı zamanda birer homo-religious *(dindar insan)* olma özelliği gösterirler. Bu yüzden bireylerin dini duyarlılık seviyeleri mali ve ekonomik davranışlar üzerinde etkili olmaktadır. Dolayısıyla dinin bireylerin vergi ödeme istekliliği (vergi etiği) üzerinde de birtakım etkilerinin olması doğaldır.

3.3.5.1 Din Olgusu ve Birey-Toplum Üzerindeki Etkileri

Başlangıcı insanlık tarihi kadar eskilere uzanan kavram olarak din; aşkın bir varlığa bağlanma ve bu inancın gerektirdiği düşünce ve uygulamaların bütünü şeklinde ifade edilen bir inanç, ibadet ve ahlak sistemi olmakla beraber tarihin her döneminde bireyleri ve toplumları etkileyen en önemli kurumlardan biri olmuştur. İnsanın var olduğu her yerde her hangi bir dine mensup olmayan insanlara rastlanmakla birlikte dini olmayan bir toplum bu güne kadar görülmemiştir. M. Eliade ilk insanın dindar insan *(homo-religious)* olduğunu ve anlamlı bir dünyanın ancak kutsalın keşfi ile mümkün olabileceğini öne sürmüştür (Keskin, 2004: 7-9)

Dinin önemli bir toplumsal işlevi *"toplumsal kontrol"* yani insanları toplum kuralları çizgisinde tutmaya yardım etmesidir. Dini sosyolojik açıdan paylaşılan inançlar ve amellerden oluşan kültürün bir kısmı olarak kabul eden Vernon'a göre dinler, toplumun sosyal düzenine ait değer yargılarına da tesir ettiklerinden önemli bir ölçüde bir sosyal kontrol kuvveti sağlamaktadırlar (Keskin, 2004: 15). Dinin bir başka önemli işlevi de toplumlara zihniyet ve ruh kazandırma veya yeni bir dünya kurma vizyonu sağlaması konusunda bir araç olmasıdır. Berger'in ifadesiyle:

> *"Hayata anlam ve gaye kazandıran din, insanın dünya kurma girişiminde stratejik bir rol oynamaktadır. Din evrenin tamamını insan açısından manidar bir varlık olarak kavramanın cüretkar bir girişimidir" (Keskin, 2004: 11).*

Dinin aynı zamanda kültürü aşan bir boyutu da bulunmaktadır. Bu farklılık dini, kültürün diğer unsurlarından ayırmaktadır. Freyer; dinin iktisat, hukuk, sanat, ilim, eğitim gibi kültürün bir parçasıymış gibi değerlendirilemeyeceğini, bunlardan farklı olarak dinin kuşatıcı bir yönünün bulunduğunu belirtmekte ve şöyle demektedir:

> *"Netice itibariyle din, kültürün kendisinden ayrılması veya tecrid edilmesi kabil olan bir cüzü değildir. Belki o, zihniyetiyle bütün kültür sahalarına nüfuz etmiş bulunmaktadır. Sırf dünyevi davranışlardan dahi bir kimsenin dindar olup olmadığını hatta hangi dine kabil olduğunu anlamak kabildir. Dinine bağlı bir Budist'in iktisat, sanat vb. gibi hadiselere karşı tutumu, ister istemez bir Müslüman ve Hristiyanınki'nden farklıdır" (Keskin, 2004: 13).*

Sonuç itibariyle din, hayatta karşılaşılabilecek çok önemli sorunlarla ilgili hal tarzları, insanları ilgilendiren çeşitli hususlar ve problemlere karşı bir takım tutum ve davranışları içermektedir. Din duygusunun elemanlarını korku, sevgi, sempati, hayranlık, şükretme, minnettarlık, bağlılık, güvenme, teslim olma ve sığınma gibi unsurları içeren duygular oluşturmaktadır. Din duygusunda korku ve ümit, saygı ve sevgi bir arada bulunur (Arslan, 2007: 299). Bu unsurların etkileşimi bireylerin tutum ve davranışlarının olumlu veya olumsuz yönde seyretmesinde etkili olmaktadır.

3.3.5.2 Vergi Etiğinin Oluşmasında Din Faktörünün Etkisi

İnsanların dini duyarlılıklarının gelişmesi vergi etiğinin oluşmasında rol oynayan potansiyel bir faktör olarak ele alınabilir. Dindarlık kişisel ahlaki/etik inançlara benzemekle beraber ahlaki/etik inançlar dinsel motivasyonlar sonucunda şekillenmektedir[132]. Margolis (1997) dindarlığın insanı etik davranmaya zorladığı ve

[132] Kohlberg ahlaki/etik gelişimin bilişsel gelişim ile paralellik gösteren bir yaklaşım içerisinde oluştuğunu açıklamıştır. Tayland, Malezya, Meksika, Türkiye gibi çeşitli ülkelerdeki ahlaki düşünmeleri araştıran Kohlberg, bu ülkelerde yaşayan bireylerde birbirine benzer gelişim süreçlerinin varlığını saptamıştır. Gelişim sürecinin bir dine ya da dinsizliğe de bağlı olmadığını belirlemiştir. Kohlberg'e göre bütün kültürlerdeki insanlar adalet, eşitlik, sevgi, saygı, otorite gibi aynı temel ahlaki/etik kavramları kullanmaktadırlar (Kılavuz, 2010: 5).

her dinin doğru ve yanlış davranışın ayırt edilmesine dair belirli referanslarının olduğunu belirtmiştir[133] (Pope ve Mohdali, 2010: 569).

Dinin ekonomi konuları üzerindeki etkilerinin araştırılması uzun süre ihmal edilmiştir. Max Weber'in 1904 yılında yayınlanan "Protestan Etik ve Kapitalizmin Ruhu" *(The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism)* adlı çalışmasından sonra ekonomi, etik ve din arasındaki ilişki daha yoğun bir şekilde tartışılmaya başlanmış ve günümüze kadar gelmiştir. Weber bu çalışmasında kapitalizmin başarısını Protestan çalışma etiğine bağlamıştır (Kanniainen ve Pääkkönen, 2007: 1). Weber'in de (1930) ifade ettiği gibi ekonomik gelişim dini uygulamalardan ve inançlardan sürekli etkilenmektedir (Pope ve Mohdali, 2010: 571). Bu yüzden kamu düzeninin oluşturulmasındaki önemi büyük olan dini kurallar her alanda olduğu gibi mali davranışlar üzerinde de dikkati çekecek derecede etkili olmaktadır. Bu noktada dini inançlarına bağlı olan bir vergi yükümlüsü, dini kurallara göre alınan ya da alınacak vergilere itibar etmektedir (Şenyüz, 1995: 47, 48).

Vergi uyumu araştırmalarında dindar insanların dindar olmayan insanlara göre daha yüksek bir ahlaki/etik anlayışa sahip olduğu ve dolayısıyla dindar insanların vergi etiğinin yüksek olduğu ifade edilmiştir[134] (Verboon ve Dijke, 2007: 719). Bu noktada dindar insanlar doğru ve yanlış yapma konusunda daha fazla duyarlılığa sahip olmakla beraber vergi ödeme davranışını öncelikli konuları arasına alabilirler (I. Penas ve S. Penas, 2007: 12). Ancak böyle bir yaklaşımın vergilerin mensup olunan dinin bir ödevi olarak kabul edilmesi durumunda ortaya çıkacağı açıktır (Şenyüz, 1995: 47, 48). Bu noktada, mali idare ile din işlerinden sorumlu olan örgütün yapacakları işbirliği hem maliye-vergi yükümlüsü ilişkileri açısından hem de vergi tahsilatına somut olumlu katkı bakımından yararlı sonuçlar ortaya çıkaracaktır (Çiçek, Karakaş ve Yıldız, 2008: 48).

---

[133] Durkheim ise her kurumun olduğu gibi ahlakın da toplum tarafından belirlendiğini ifade etmektedir. Ona göre diğer kurumlar gibi ahlak da dinden doğmuştur (Arslanoğlu, 2005).

[134] Dindarlık "dini bağlılık" *(religious affiliation)* ve "dini taahhüt" (*religious commitment)* olmak üzere iki eksen üzerinden değerlendirilebilir. Hirschman (1983) insanların doğumundan itibaren dini bağlılıklarının başladığını belirtir. Lenski (1961) dinlerin insanlığın varoluşunun hemen hemen her safhasında farklı kültürel yapıların ve farklı grupların sosyal miraslarının taşıyıcısı olduğunu belirtmiştir. Bu yüzden farklı tarihsel miraslara sahip farklı dini bağlılıklar bireysel davranışların farklılık göstermesine neden olmaktadır (Pope ve Mohdali, 2010: 572).

Dinin vergi etiği üzerindeki etkisini araştıran Torgler tarafından yapılan çalışmalarda dindarlık olgusu üzerinde durulmuştur. Dindarlığı belirleyen unsurlar arasında dini eğitim, dini organizasyonların aktif bir katılımcısı olmak, cenaze törenine katılım, mezar ziyareti, din algılaması, dini rehberlik, din eğitimi gibi unsurlar yer almıştır[135] (Torgler, 2007: 113). Bu değişkenlerden yararlanılarak yapılan analizlerde; Torgler ve Murphy (2004) dindarlığın artmasıyla vergi etiğinin de arttığını belirtmişlerdir (Alm ve Torgler, 2006: 237). Torgler (2006) tarafından yapılan araştırmada dini etkilerin vergi etiği üzerinde sağlam bir etki oluşturduğu sonucuna ulaşılmıştır (Pope ve Mohdali, 2010: 573). Ayrıca dindarlığın İsviçre, Belçika, Amerika ve Kanada'nın da bulunduğu 30'dan fazla ülkede vergi etiği üzerinde pozitif yönde bir etki meydana getirdiği sonucuna ulaşılmıştır (Pope ve Mohdali, 2010: 569).

3.3.5.3 Farklı Dinlerde Vergi Etiği: Dünya Örnekleri

Dinler içerdikleri mesajlar bakımından vergi ödemenin erdemli bir davranış olduğunu belirtmektedirler. Bu noktada İncil'deki *"Kayser'in hakkını Kayser'e, Allah'ın hakkını da Allah'a verin"* sözü ile Kur'an-ı Kerim'deki *"Namazınızı kılın, zekatınızı verin"* ayeti arasında tam bir benzerlik bulunmaktadır. Çünkü inananlar bir taraftan Allah'ın hakkı olan ibadeti yaparken, diğer taraftan da devletin hakkı olan vergiyi vererek, üzerlerine düşen görevlerini de yerine getirmiş olmaktadırlar Eskicioğlu, 2007: 429).

Katolikler ile Protestanların vergi etiğinin karşılaştırılması konusunda genellikle Katoliklerin vergi etiği yüksek bulunurken bazı çalışmalarda bunun aksi görüşler de ortaya konulmuştur (Leroy, 2008: 15). Guiso vd. (2003) tarafından yapılan çalışmada din ile bireylerin yasal kurallara karşı tutumu (örneğin devlete olan güveni), vergi kaçırma, rüşvet verme arasındaki ilişki incelenmiştir. Sonuçlara göre vergi kaçırma istekliliği en zayıf olarak başta Yahudiler ve sırasıyla Protestanlar, Katolikler, Hindular ve Müslümanlar bulunmuştur (Kanniainen ve Pääkkönen, 2010: 272). Diğer taraftan Alman Mali Araştırma verilerine göre Verboon ve Van

[135] Dindarlık beş boyut üzerinden değerlendirilebilir: Bunlar: ideolojik boyut, törensel boyut, deneyimsel boyut, entellektürel boyut ve bu dört boyutu da içine alacak şekilde inançların, uygulamaların, deneyimlerin ve bilginin insan davranışlarına rehberlik etmesidir (Pope ve Mohdali, 2010: 572).

Dijke'nin (2007) yapmış oldukları araştırma sonucunda Protestanların[136] Katoliklere ve dini duyarlılığı yüksek olmayanlara göre vergi ödemeye daha eğilimli oldukları sonucu ortaya çıkmıştır (Leroy, 2008: 15). Buna karşın Furnham, İngiliz vatandaşları ile yaptığı çalışmada Protestan çalışma etiğine sahip olan bireylerde vergiye karşı daha çok karşıt bir anlayışın olduğunu ifade ederek Katoliklerin daha yüksek bir vergi etiğine sahip olduğunu belirtmiştir. Diğer taraftan Grasmick vd. (1991) ise Protestan olan Amerikan vatandaşları ile yaptığı çalışmada mezar ziyaretinin sıklığı ve dini kimliğin ağır basması durumunda vergi kaçırmaya karşı eğilimlerin azaldığı sonucuna ulaşmışlardır (Leroy, 2008: 15). Welch vd. (2005) ise Amerikan Katolik kilisesinde yaptığı çalışmada toplumdaki diğer bireylerin vergi uyum seviyelerinin düşük olduğuna inanılması durumunda kişisel dindarlığın vergi kaçırma davranışı üzerinde çok az bir etkide bulunduğunu belirtmişlerdir (Leroy, 2008: 15).

Vergi etiği ve din arasındaki ilişkiyi ele alan başka bir çalışmada ise Güney Avrupa ülkeleri ile Kuzey Avrupa ülkelerinde dini otorite, devlet yapılanması ve vergi etiği arasındaki ilişkilere dikkat çekilerek "Fransa, İtalya, İspanya gibi Romanik ülkelerde, diğer birçok ülkeye göre daha düşük bir vergi etiğinin olduğu, güneydeki Katolik ülkelerin[137] çoğunluğunun aksine Avrupa'nın kuzey ülkelerinde vergi etiğinin yüksek olmasında devlet ve dini otoritenin büyük bir kişi tarafından yapılandırılmasının (14.yüzyılda, I.Margrete) etkili olduğu savunulmuştur (Serim, 2009: 168, 169). Kirchgassner'in de (1999) ifade ettiği üzere bu ülkelerde devlete karşı işlenen suçlar aynı zamanda dine karşı da suçtur ve dolayısıyla günahtır. Bu yüzden vergiye karşı direnç azalmakta ve vergi etiği de artmaktadır (Kanniainen ve Pääkkönen, 2010: 272).

Vergi etiğinin Asya ülkelerindeki analizine yönelik olarak yürütülen çalışmada ise Hindu, Müslüman, Budist, dinsiz, diğer dinler arasında bir karşılaştırma yapılmıştır. Görüşülen bireylerin çoğunluğunu Hindular (%77,4) oluştururken onları Müslümanlar takip etmiştir (% 12). Referans grup olarak Hindular'ın alındığı

[136] Dinin içerdiği mesajların yorumlanması vergi ödeme eğilimi üzerinde farklı etkiler oluşturabilir. Weber'e göre Protestanlıktaki rasyonel olma, tutumlu olma ve dünyevi işe dinsel ahlaksal bir değer verme gibi prensipler modern kapitalizmi doğurmuştur. Kısacası Protestanlık, insan hayatını rasyonalize etmekte, insanın işini düzenli, namuslu ve gayretli bir yapmasını onun kutsal görevi olarak kabul etmektedir. (Arslanoğlu, 2005).

[137] Güney Katolik ülkelerinde dinin affedicilik özelliği bir kültür olarak yerleşmiştir (Kanniainen ve Pääkkönen, 2010: 272).

araştırmanın sonucunda azınlık olan (din) gruplarının referans gruptan anlamlı derecede daha fazla vergi etiğine sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Serim, 2009: 168).

Vergi etiği konusu İslami açıdan ele alındığında vergi kaçırmanın sadece günah değil, aynı zamanda yasak olması, vergi kaçırmanın büyük cezalarının olması (Eskicioğlu, 2007: 238, 376) ilk başta Müslümanların vergi etiğinin yüksek olabileceği anlamına gelebilir. İslam'da vergi anlayışının temelinde ihtiyaç fazlası kavramı vardır. Özellikle nakdi sermayenin atıl tutulması hoş görülmemiş bunlardan vergi (zekat) alınarak yatırım ve harcamaya dönüştürülmesi teşvik edilmiştir. (Mutlu, 2009: 20, 21).

Vergi İslami perspektiften dini-ahlaki-vicdani ve ihtiyari bir mahiyet arzetmektedir. Kur'an'ın 20 yerinde zekata[138] işaret buyrulmakla birlikte zekat İslam'ın beş şartından biri olarak sayılmıştır (Eskicioğlu, 2007: 16, 47). İslam'da vergiler ayet ve hadisle sabittir, bunun için hükümetler, kanunla vergi koyma ve vergi kaldırma yetkilerine sahip değildir. Diğer bir deyişle İslam'da vergiler kanunlarla değil anayasa ile belirlenmektedir (Eskicioğlu, 2007: 238). Konuyla ilgili olarak ayette *"Onların mallarından bir vergi (sadaka) al"* buyrulmaktadır. Görüldüğü gibi ayette ver demeyip *"al"* buyrulmaktadır (Eskicioğlu, 2007: 48, 56). Hz. Ebu Bekir devlet başkanı olunca bir takım kabileler vergi vermeyeceklerini bildirmeleri üzerine Hz. Ebu Bekir şu tarihi sözünü söylemiştir. *"Allah'a yemin ederim ki Peygamber'e verdikleri bir keçi yavrusunu, başka bir rivayette ise bir deve yularını bana verinceye kadar onlarla savaşırım"* [139](Eskicioğlu, 2007: 238, 376). Daha sonraki süreçlerde ise özellikle Hz. Osman dönemine kadar zekat devlet tarafından toplanmış sonra bireylere bırakılmıştır, sonraki zamanlarda ise sınırların genişlemesi ile mallar artmış, yolsuzluklar, haksızlıklar ortaya çıkmıştır (Eskicioğlu, 2007: 428).

[138] İslam hukukunda zekat vergisinin bir ibadet mi yoksa mali bir borç mu olduğu konusunda ihtilaf bulunmaktadır. Hanefiler zekat bir ibadettir derken, diğerleri ibadet değil, bir muamele ve mali bir borçtur demişlerdir (Eskicioğlu, 2007: 238, 376).

[139] İlk halifeye (Hz. Ebubekir) göre İslam namazla zekat arasında bir fark gözetmemiş ve zekat ödemeyen müslüman cemaati üyelerine karşı kutsal savaş açmanın meşru olduğunu öngörmüştür. Ona göre namaz, müslümanlar üzerinde Allah'ın hakkı ise zekat da şahısların serveti üzerinde bütün bir topluluğun hakkıdır. Zekatın önemi ona en yüksek derecede dini bir kutsallık verir ve böylece onun gönüllü olarak elde edilmesini sağlar. İslamın insanlar üzerindeki nüfuzu ne kadar büyük olursa kaçamak şansı da o kadar az olur (Sıddıki, 1968: 19).

İslam ekonomisinde gelirden vergi alma usulü yoktur, mal ve ekonomik değer vergisi vardır[140] (Eskicioğlu, 2007: 230, 231). İslam mali sisteminde dolaylı vergi kavramı yoktur, aksine bütün vergilerin vergi mükellefi (yükümlüsü) tarafından ödenmesi asıldır. Çünkü verginin tüketiciye veya alıcıya yansıtılması kabul edilmeyecek bir süreçtir (Falay, 1996: 32).

İslam'da verginin mükellefi (yükümlüsü) tarafından ödenmesi yani dolaylı vergi kavramına yer verilmemesi bir anlamda vergi etiğine (ahlakı) verilen önemi de göstermektedir. Özellikle vergilerin nihai tüketiciye yansıtılması İslam'ın maliye mantığına aykırıdır (Mutlu, 2009: 20, 21).

İslami perspektiften bakıldığında bireylerin vergiyi ödedikten sonra başkalarına yansıtmaları ya da vergili mallardan vergisiz mallara kaymak suretiyle vergiden kaçınmaları vergi etiğine aykırı değildir, hükmü de doğru bir anlayış olamaz. Bir kimsenin, kendi vergisini verip sonra da bunu herhangi bir yolla bir başka şahıstan çıkarmaya kalkmak ahlaki (etik) bir davranış sayılamaz. Bir vergi mükellefinin (yükümlüsünün) vergi verme zamanı gelmiş ve mükellefiyet gerçekleşmiş ise bundan kaçmak veya herhangi bir zata aktarmak ahlak (etik) dışı bir hareket sayılmalıdır. Fakat bir müteahhit, kirada bulunan birçok evinden elde ettiği parayı, tekrar ev yapma yatırımına harcayarak zekat (vergi) verme külfetinden kaçabilir. Bu bir günah olmadığı gibi ahlak (etik) dışı da değildir. Çünkü bu müteahhit, her ne kadar devlete vergi vermekten kaçmış gibi gözükse de o, ev yapıp kiraya vermekle vatandaşlara hizmet ettiği için, yine devlete yardım etmiş demektir (Eskicioğlu, 2007: 375, 376).

Ayrıca İslami açıdan servet vergisini kaçırmak etik dışı (ahlak dışı) olabilir. Dolayısıyla zekatın İslam'ın beş şartından biri olması nedeniyle[141], Müslüman toplumlarda bireylerin vergiyi nasıl algıladıkları önemli bir husustur. Çünkü zekatın yanında Müslüman bireyler vergiyi angarya ya da dini içerikten yoksun olarak

[140] Molla Hüsrev "Mirat" adlı eserinde zekat vergisinin sebebi, nisap olduğu belirtilmiştir. Çünkü Hz. Peygamber'in hadisinde zekat o nisaba (mala) izafe edilmiştir. Hz. Peygamber mallarınızın onda birinin dörtte birini veriniz buyurmaktadır (Eskicioğlu, 2007: 73).

[141] Kur'an-ı Kerim'de yirmi ayrı yerde namazdan sonra zekatın zikredilmiş olması ona verilen önemin büyüklüğünü göstermektedir. İslam hukukçuları zekatın namazdan sonra en önemli yeri aldığının şüphesiz olduğu konusunda tam bir görüş birliği halindedirler (Sıddıki, 1968: 18, 27). *Zekat "serveti temizlemek ve saflaştırmak için alınır"*(Kur'an-ı Kerim, Tevbe:103)

algılarsa vergi etiği de düşük düzeylerde olacaktır (Gökbunar, Selim ve Yanıkkaya, t.y.: 81).

Geçmişte ve günümüzde sayıları az da olsa bazı âlimler, devletin, sultanın, haklı veya haksız olarak vatandaştan aldığı vergilerin, ödenirken niyet edilmesi halinde zekât yerine geçebileceğini ileri sürmüşlerdir[142]. Bu görüşün sağlam bir delili bulunmamaktadır. İbn Hacer Heysemî, İbn Âbidîn, Şeyh Uleyş, R. Rızâ, Şeltût, Ebû Zehra, Kardâvî gibi âlimler verginin zekat yerine sayılamayacağını ifade etmişlerdir. Özellikle laik ülkelerde yaşayan müslümanların bir kısmı ya *"bu gibi ülkelerde devlete vergi vermek caiz değildir"* diyerek, veya *"devlet, bizden topladığı vergilerle zekâtın amaçlarını gerçekleştirmiyor, bunu biz gerçekleştirmeliyiz"* şeklinde düşünerek devletten vergi kaçırmakta ve bunu zekât olarak sarfetmektedirler. Başka bir ifade ile *"ödedikleri zekâtı vergi sayarak"* vicdanen kendilerini rahat hissetmektedirler. Bu perspektiften bakıldığında zekâtın da vergi yerine geçmeyeceği ifade edilebilir. Çünkü verginin meşrûiyet gerekçesi zekâtınkinden farklıdır; vergi daha ziyade nimet-külfet dengesine, adâlete ve zarûrete dayanmaktadır. Herhangi bir ülkede yaşayan, bu ülkede toplanan vergilerle sunulan hizmet, nimet ve

[142] Verginin şu sebeplerle zekât yerine geçemeyeceği hükmü benimsenmektedir**. İbadet ve niyet:** Zekât bir ibâdettir, bu ibâdeti yerine getiren mükellefin niyet etmesi ve ibâdeti usûlüne uygun olarak edâ etmesi gerekir. Vergide ne böyle bir niyet, ne de usûlüne riâyet vardır. **Miktarlar:** Zekâtın hangi mallardan, ne zaman ve ne kadar alınacağı, kimlere nasıl verileceği, kimlere verilmeyeceği ilgili nasslarla belirlenmiştir. Bunlara riâyet edilmediği takdirde verilen ve alınan zekât olmaz. Vergide bu miktarlara uyulmadığı gibi, alınacak mallar ve malların (matrahların) miktarları da zekât sınırları dışına çıkmaktadır**. Sarf yerleri:** Zekâtın kimlere verileceği, nerelere sarfedileceği ve kimlere verilmeyeceği âyet ve hadîslerle tesbit edilmiştir. Zekât; yoksula, geliri giderini karşılamayanlara (dar gelirlilere), şahsı için borçlanmış kimselere, azâd edilecek köleye ve gurbette parasız kalmış kimselere, Allah yolunda savaşanlara, İslâm'a kendisi veya yardımı kazandırılmak istenen kimselere, zekât memurlarına ve topluluk menfâati için borçlanmış, külfete girmiş kimselere verilir. Zekât gayr-i müslimlere, kişinin nafakalarını teminle yükümlü bulunduğu akrabaya, zenginlere verilmez. Devletin vergi gelirlerini harcadığı başlıca kalemler şunlardır: Personel, savunma, sağlık, eğitim ve kültür, ulaşım, enerji, sulama, çevre koruma, güvenlik ve asayiş, sosyal güvenlik ve bütün bu hizmetler için gerekli binalar, tesisler, araçlar... Zekâtın sarf kalemleri ile verginin harcama kalemleri mukayese edildiğinde, arada bazı tedâhuller bulunmakla beraber, birbirinden ayrı ve farklı oldukları açıkça görülmektedir. Zekâtın vergi yoluyla ödendiği düşünülerek ortadan kaldırılması halinde yalnızca İslâm'ın temel ibâdetlerinden biri ortadan kaldırılmış olmayacak, aynı zamanda onun baş hedeflerinden biri olan sosyal adâlet, sosyal refah ve tebliğ de gerçekleşmemiş, yukarda sıralanan sarf yerleri, muhtaçlar ve hizmetler mahrum ve âtıl kalacaktır. Dünyada herhangi bir İslâm ülkesinin topladığı vergilerle zekâtın bütün amaçlarını gerçekleştirdiğini varsaysak bile, zekâtın bir ibâdet ve sembol olarak varolması, rahmetini -yakından uzağa- millî sınır tanımadan bütün ümmete yayması gerekmektedir; İslâm'ın amacı budur (Karaman, 2010).

güvenliklerden faydalanan insanların -ödeme güçleri bulunduğu takdirde- bunun bedelini ödemeleri bir borçtur; aksi halde milyonlarca insanın hakkını üzerlerine geçirmiş, hakları olmayan hizmet ve menfâatlerden yararlanmış olurlar, ödeyenlerin yüklerinin artmasına sebep olurlar. Burada devletin niteliği değil, birlikte yaşayan insanların ortak ihtiyaçları, bu ihtiyaçları gidermek üzere ortak katılımları, bunlarla gerçekleştirilen hizmetlerden yararlanmanın -imkânı olanlar için- gidere katılma şartına bağlı olması, aksi halde milyonlarca insanın hakkını gasbetmiş olma sonucu önemlidir. Bu haksız faydalanma ve gasb günahından, ayıbından kurtulmanın yolu gidere katılmak; yani vergi vermektir (Karaman, 2010).

Günümüzde bazı vergi yükümlüleri devlete olan güven seviyesinin düşmesi, kamusal mal ve hizmetlerden memnuniyetsizliği ve vergi adaletsizliği algılaması vs. faktörlerde dolayı vergi ödemek yerine altruist[143] duygularla ihtiyacı olan kimselere mali yardımda bulunabilmekte, buna karşın vergiden kaçınmakta ve kimi zaman da vergi kaçakçısı durumuna düşebilmektedir. Vergi yükümlüsünün bu tür tutum ve davranışları esasen mali bağlantı bilinci (karşılıklılık ilişkisi) ile açıklanabilir. Ödediği vergiler karşısında devletten gerekli kamusal mal ve hizmeti alamadığını düşünen, diğer vergi yükümlülerinin vergi kaçırdığını gören, vergilerin amacına hizmet etmeyecek şekilde kullanıldığını (yolsuzluklar vs.) gören vergi yükümlüleri kolaylıkla vergi kaçırabilmekte; bu durumdan herhangi bir rahatsızlık duymamakla birlikte bu durumu kendi içlerinde meşrulaştırabilmektedirler. Oysa ki İslami perspektiften bakıldığında *"göze göz / dişe diş"* şeklinde bir negatif karşılıklılık ilişkisine (misilleme) İslam'da yer yoktur. Öyle ki İslami referanslar *"Kötülük yapana iyilik yap" "İyiliğe iyilik, her kişinin; kötülüğe iyilik ise er kişinin kârıdır."* şeklinde bir erdemin peşinden koşulmasını öngörmektedir.

[143]Altruizm (diğerkamlık/hayırseverlik)[143] kelime anlamı olarak *'başkalarının iyiliğini ve mutluluğunu düşünme ve kollamadır'* (Sarıbaş, 2007: 6). Altruizm vergi etiğini etkilemektedir. Orviska ve Hudson (2002) yapmış oldukları çalışmada vatandaşlık görevi tanımını yaparken diğerleri kavramından yararlanmışlardır. Genelde bireylerdeki yardımseverlik duygularını teşvik eden faktör yaptıkları bu yardımların gerçekten amacına ulaşıp ulaşmadıkları hislerine kapılmalarıdır. Bireyler kişisel olarak ödedikleri vergilerin kamusal hizmetlerde çok küçük bir etkisinin olacağını hissettiğinde vergiye gönüllü uyum açısından teşviki kırılmış olmaktadır (Cullis, Jones ve Lewis, 2007: 5).

Günter Schmölders, Türkiye'de yaptığı bir konuşmada, *"vergi"* kelimesinin kendiliğinden bağışlanan tutarları, *"salma"* kelimesinin ise zorlama yoluyla hazineye sağlanan tutarları ifade ettiğini hatırlatarak, Türk kültürünün genelde vergiye sadık ve uygar olduğunu, bunda İslami zekât yükümlülüğünün de etkisi olduğunu ileri sürmüştür (Çiçek, Karakaş ve Yıldız, 2008: 14, 15; User, 1992). Fakat günümüzde Türk kültüründe dini unsurların vergi etiği üzerindeki etkisi sınırlı kalmaktadır. Örneğin İzmir Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler Odası'nın yayın organı Dayanışma'da İzmir Gelirler Bölge Müdürü Mehmet Becergen'in (2005) hazırladığı "Vergiye karşı reaksiyon" adlı çalışmada Türkiye'deki bireylerin ancak *"en ufak kaçırılmış bir paranın sonucunda dinen cezalandırılacağına inandıkları zaman"* vergi ödeme eğilimlerinin yüksek olduğu belirtilmiştir.

> *Kişilerin kendi gelirlerine uygun olarak vergilendirilmesi gerekmektedir. Bazı kişilerdeki vergi ahlakının (etiğinin) düşüklüğü, bunun bir hastalık gibi kişiden kişiye yayılmasına neden olur. Kanunen ödenmesi gereken bir verginin tam olarak ödenmesi, kişinin vergi ahlakının (etiğinin) tam olduğunu gösterir. Kişiler din motifleri kullanarak* ***en ufak kaçırılmış bir paranın sonucunda dinen cezalandırılacağına inandıkları zaman*** *vergiye karşı uyum davranışında bulunabilmektedirler".*

Din ve vergi etiği arasındaki ilişki genel olarak değerlendirildiğinde, dini esasların ve referansların insan davranışlarını belirli bir yönde etkilemesi söz konusu iken bu durumun her zaman ahlaki/etik tutum ve davranışlara yansımasının mümkün görünmediği ortaya çıkmaktadır. Öyle ki dini duyarlılığı olan kişilerin dini inançlarına ters düşmesine rağmen vergi kaçırması bilişsel bir çelişkiyi de beraberinde getirmektedir. Bu nedenle rahatlıkla söylenebilir ki dini inançların kişilerin ahlaki/etik gelişimi üzerindeki etkisi her zaman belirgin değildir.

3.3.6 Ulusal Gurur ve Vergi Etiği

Bireyler kendileri ve ülkeleriyle gurur duyabilirler. Bu durum bir grubun kimliğini ortaya çıkaran bir olaydır. Dünya kupası gibi uluslar arası futbol maçları grupların, organizasyonların ve toplumların kimliğinin gururdan nasıl ve ne şekilde etkilendiğini ortaya koyması bakımından önemlidir. Tyler'e (2000) göre gurur

grupların, organizasyonların ve toplum içinde bireylerin davranışlarını etkilemekte ve işbirliği davranışını cesaretlendirmektedir. Bu perspektiften bakıldığında birey ülkesiyle, milletiyle ve yaşadığı toplumla ne kadar gurur duyarsa vergi etiğinin de o kadar yüksek olması beklenmektedir (Torgler ve Schneider, 2004: 10, 11).

Ulusal gurur esasen bir toplumun geçmişten günümüze kadar uzanan sosyalizasyon süreciyle beraber belli değerler üzerinde toplumun uzlaşması ve bu değerleri desteklemesi sonucu ortaya çıkar. Bu yüzden ulusal gurur gibi unsurlar bireylerin vergi ödeme ile ilgili tutum ve davranışlarını olumlu yönde etkiler (Leonardo, 2008: 29). Bu noktada vergi yükümlüleleri ülkeleri ile ne kadar gurur duyarsa vergi ödeme konusundaki istekleri de o kadar yüksek olacaktır.

Gurur işbirliği içindeki davranışları teşvik etmek için bir temel sağlar. Böylece, örneğin Kanada'lı olmakla daha çok gurur duyan birisi daha yüksek vergi etiği gösterebilir (Serim, 2009: 172). Bu konuda Boulding (1992) söyle demektedir:

> *Toplumda gururu ve utançı yöneten ve tahrip eden dinamiklerin, çeşitli şekillerinin dağılımı şimdilik çok az anlaşılmış ya da hiç anlaşılmamıştır; ama belki de bir toplumun tüm dinamiklerinin anlaşılması toplumların arasında var olan ve işaret edilen farklılıklardan daha önemlidir' (Torgler ve Schneider: 2004: 10).*

Boulding (1992)'in ifade ettiği gibi, vergi ödeme konusunda gururun ne kadar etkili olup olmadığı konusu ekonomi literatüründe yoğun bir şekilde tartışılmamıştır Bu da sosyal sermayenin belirleyici bir unsuru olarak ulusal gururun vergi etiğinin oluşmasında ne kadar etkili olup olmadığını net olarak göstermemektedir.

3.4 POLİTİK BİLEŞENLER

Sosyal sermaye bileşenleri içerisinde vergi etkileyen bileşenlerden birisi de politik bileşenlerdir. Politik bileşenler kapsamında vergilerin siyasal sınırı, siyasal güven, siyasal etik, demokrasi kültürü, politik karar alma sürecine katılım gibi faktörler vergi etiği üzerinde etkili olmaktadır (Lillemets, 2010: 238).

3.4.1 Vergilerin Siyasal Sınırı ve Vergi Etiği

Vergilerin siyasal sınırı vergi etiği üzerinde değişik etkiler ortaya çıkarabilir. Vergilerin siyasal sınırı, siyasal iktidarların oy kaybı endişesine dayanmaktadır. Siyasal partiler kamu hizmetlerini sunarken kazanacağı oyları, vergiye ilişkin düzenlemeleri yaparken de kaybedeceği oyları göz önünde bulundurmak zorundadırlar.[144] Günümüzde vergilenebilir kapasitenin sınırının belirlenmesinde demokratik ülkelerde oy kaybı endişesinin önemi büyük olmaktadır. Vergi yükümlüleri tarafından oyların yönünün değiştirilmesi noktası, vergilenebilir kapasitenin siyasal sınırının belirlenmesi açısından önemli olmaktadır[145] (Şenyüz, 1995: 21). Siyasi otorite vergi yükünün vatandaşlarca olduğundan daha düşük hissedilmesi (mali aldanma) amacına bağlı olarak kamu harcamalarının finansmanında dolaylı vergileme yoluna gidebilir. Doğaldır ki dolaylı vergilerin ağırlıklı olduğu bir vergi sisteminde vergi etiği ve bilincinden bahsetmek oldukça güçtür.

Vergilerin siyasal sınırı siyasi iktidarların vergileme konusunda haksız uygulamalar içerisine girmesine neden olabilmekte ve bu durum vergi etiğini olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Özellikle siyasi iktidarlar, baskı guruplarının, oy temin ettikleri çevrelerin istekleri doğrultusunda kararlar alarak, oy uğruna vergilendirme ile ilgili gerekli yasal düzenlemeler yapabilmekte, bazı kesimlerin vergi yükünü azaltırken, bazı kesimlerin vergi yükünü de artırabilmektedirler. Ayrıca siyasi partilerin vergileme konusunda değişik görüşleri, birbirinden zıt uygulama projeleri bulunduğundan, politik istikrarın bulunmadığı bir ülkede her seçim döneminde, ayrı siyasi partilere mensup vergi yükümlülerinin beklentileri de başlamaktadır. Siyasi partilerce kendi programları çerçevesinde hazırlanan ve her

---

[144] A.Downs, iktidarda kalmak arzusunda olan bir siyasi parti için marjinal vergi artışı nedeniyle kaybedilen oy sayısını, kamu harcamalarındaki artış nedeniyle kazanılan oy sayısına eşitlemek biçiminde formüle etmiştir (Şenyüz, 1995: 21).

[145] Vergi yükümlüleri tarafından oyların yönünün değiştirilmesi noktasında istisnai durumlarda ortaya çıkabilir. Özellikle vergi yükümlülerinin memnun oldukları bir hükümetin politikalarına yanlış da olsa *"doğrudur"*, ya da tam tersine memnun olmadıkları bir hükümetin doğru uyguladığı vergi politikalarına *"yanlıştır"* diyebildikleri görülmektedir. '*Kelley Eğilimi'* olarak adlandırılan bu durum vergi kaçakçılığı açısından önemli sonuçlar doğurabilmektedir (Çiçek, Karakaş ve Yıldız, 2008: 38, 39).

şeye yeniden başlanacağı kanaati oluşturan vergi paketleri ve projelerinin çokluğu, kamuoyunda mevcut haliyle ciddi ve istikrarlı vergi politikası olmadığı izlenimini de uyandırmakta, vergi yükümlüleri kendi kararlarıyla şahsi menfaatlerini korumaya çalışmaktadırlar (Aydın, 2006: 5, 6).

Siyasi otoritenin vergilemeden kaynaklanan haksız ve adaletsiz uygulamaları devlete olan öfkenin artmasına neden olmakta ve aynı zamanda vergi etiği üzerinde de olumsuz bir motivasyon etkisi oluşturmaktadır. Bu yüzden siyasal güven seviyesi, toplumdaki kamu etiği algısı, demokrasi kültürünün ulaştığı nokta ve devletle bireyler arasındaki bilgi değişimi vergi etiğini olumlu ya da olumsuz yönde etkileyecektir.

3.4.2 Siyasal Güven ve Vergi Etiği

Bir toplumdaki siyasal güven seviyesi vergi etiğini olumlu ya da olumsuz yönde etkileyebilir. Siyasal güven; halkın, siyasal sistemin herkes için eşit ve adil sonuçlar doğuran politikalar üretebileceğine ilişkin yaygın inancını, ya da vatandaşların kendi siyasal inanç ya da moral değerlerine göre sorumlu siyasal otoriteler ve kurumların performansının değerlendirilmesine dayanan bir yargıyı ifade etmektedir[146] (Akgün, t.y.: 4). Bu noktada siyasi otoritenin vergileme konusundaki eşit ve adil yaklaşımları siyasal güvenin artmasına yol açarak bireylerin vergi ödeme eğilimlerini artırabilir.

Siyasal güvenin taşıdığı özellikler vergi etiğinin artmasını sağlayabilir. Knack'in de belirttiği gibi öncelikli olarak siyasal güvenin devletin hesap verebilir yapısını genişletmesi ve politik kararların nüfusun büyük çoğunluğunun tercihlerini dikkate alır şekilde gelişmesi siyasal tercihlerin kutuplaşmasını önlemesi ve sosyal uyumu kolaylaştırarak vatandaşlar ile devlet arasında asimetrik enformasyonu

[146] Siyaset bilimi literatüründe siyasal güven kavramının tanımı çok net değildir. Yerine göre "güven", "yaygın destek", ya da "halk desteği" kavramları da aynı anlamda kullanılmaktadır. Bu konularda ilk çalışmaları yapan David Easton, güven kavramını "siyasal otoritelere ya da rejime yönelik yaygın destek" olarak tanımlamıştır. (Akgün, t.y.: 4). Diğer taraftan Kenneth Newton siyasal kurumlara olan güveni siyasal güven olarak adlandırmaktadır. Newton literatürde sivil yönelimlilik, katılımcılık, vatandaşlık, siyasetle ilgilenme, siyasi tolerans, taviz verme özellikleri ve siyasi kurumlara güven olarak tanımladığı siyasal sermayenin önemli belirleyicisi olduğunu belirtmektedir. Demokratik ve istikrarlı bir siyasal yaşamın gereği olarak tanımladığı siyasal güven bazı dış ve objektif koşulların sonucudur ve bireylerin dünya görüşlerinden çok siyasal dünyanın sürekli bir değerlendirmesine bağlıdır. Newton'a göre vatandaşların siyasal güven skorlarının düşük olması bir şeylerin yanlış gittiğinin en önemli göstergesidir (Erdoğan, 2006: 6, 7).

azaltması gibi özellikleri vergi etiğinin artmasını sağlayabilir (Schaltegger ve Torgler, 2005: 217, 218). Buna karşın partizan ve ideolojik tutumlar, politik kurumlardaki genel yozlaşma, ülkenin kurumlarına olan güven eksikliği vergi etiğini negatif yönde etkileyebilir. Konuyla ilişkin olarak Feld ve Frey (2007) yapmış oldukları çalışmada politik sürecin adil ve meşru olarak algılanmasının vergi etiğini artırdığını belirtmişlerdir. Bu yüzden vergi yükümlüleri ve vergi idaresi arasında yapılan sözleşme *"mali bağlantı"* olduğu kadar psikolojik bir nitelik de taşımaktadır (I. Penas ve S. Penas, 2007: 14).

Siyasal güvenin vergi etiği üzerinde olumlu bir etki ortaya çıkartabilmesi için devletin sadece vergi otoritesi gibi kurumlarına değil diğer kurumlarına da olan güven seviyesini artırılması gerekir. Bundan dolayı vergi yükümlüleri; devletin tüm kurumlarına duydukları güven derecesi oranında vergi verme konusunda içsel bir motivasyon sergileyeceklerdir Aksi takdirde devletin demokratik yapısına olan güven duygusunun yitirilmesi, bireyler üzerindeki devlet algısını totaliter (baskıcı) bir yapıya dönüştürecektir. Böyle bir durumda vergi yükümlüleri her fırsatta vergiden kaçınmanın ve vergi kaçırmanın yollarını arayacaklardır (Leonardo, 2008: 35).

3.4.3 Kamu Etiği ve Vergi Etiği

Kamu etiği devletin idari alanında doğru davranış standartları ve ilkelerine karşılık gelmektedir. Kamu etiği kamu görevlilerinin gündelik çalışmaları sırasında kullandıkları kamu gücüne set çeken kontrol ve denge noktalarının bütünü olarak ifade edilebilir (Tüsiad, 2005: 64).

Vergi etiğinin bir toplumda yerleşmesi için en başta kamu etiğinin sağlanması gerekmektedir. Bu noktada devlet yöneticilerinin hukukun üstünlüğüne ve adalete inanmaları ve buna uygun davranmaları gereklidir. Devlet yöneticilerinin deyim yerindeyse *"har vurup, harman savurdukları"* vatandaşların vergi olarak ödedikleri paraları doğru yerlere harcamadıkları, rüşvet, zimmet, yolsuzluk gibi olayların çok yaygın olduğu bir toplumda vergi etiğini tesis etmek kolay değildir. Bu yüzden vergi bilinci ve vergi etiğinden önce devlet yönetiminde etiğin ve sosyal sorumluluk bilincinin yerleştirilmesi gerekir (Aktan, 2006: 219). Bu noktada mali sorumluluk etiği önemli bir rol oynar. Özellikle devlet yönetiminde *"önce harcamalar sonra*

gelirler belirlenir" kuralı geçerli olduğundan dolayı her kurum mümkün olduğu ölçüde fazla ödenek almak için yarışmakta ve bu ödenekleri tutumlu olarak kullanmamaktadır. Bu yüzden kamu harcamalarında israf ve savurganlık ortaya çıkmaktadır. Aynı zamanda devlet yönetiminde iflas etme, zamanında ödenmeyen borç için gecikme zammı ya da fazi gibi ekonomik yaptırımlar ile konu komşuya rezil olma ve borcunu ödeyemediğinden dolayı utanma duygusu hissetme gibi sosyal yaptırımlar söz konusu değildir. Bütün bunların sonucu olarak kamu harcamaları sürekli artmakta ve buna paralel olarak bütçe açığı da artmaktadır (Aktan, 2002: 462, 463).

Günümüz toplumunda bazı yerleşmiş klişeler kamu etiği ve dolayısıyla vergi etiği üzerinde olumsuz etkilerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Özellikle çeşitli çıkar grupları arasında yapılan *"ulusal kaynakları yağmalama kavgası"* sonucu hem siyasi iktidar hem de fertlerin ahlaki/etik değer yargıları değişmiş; *"gelirine göre harcamak", "tasarruf yapmak", "toplumsal çıkarları ön planda tutmak"* gibi ahlaki/etik ilkeler tahrip olmuş, bunların yerini *"köşeyi dönmek", "hızlı yaşamak" ve "aileyi su başına toplamak"* gibi ilkeler alırken *"devlet malı deniz yemeyen domuz" ve "merak etmeyin alışırlar"* gibi sloganlar insan ve toplum yaşamına yön veren ilkeler haline gelmiştir (Savaş, 1997: 4, 5). Bu noktada bireylerin toplumsal meselelerde kendilerinin bunu düzeltmeye gücünün yetmeyeceğini düşünmesi *"böyle gelmiş böyle gider"* diyerek bu durumu *"kader"* olarak görmeleri *"bu ülkede zaten her şey bozuk"* sloganlarının artması, kötü yönetim uygulamalarına tepkisiz kalınması şeklinde ortaya çıkan davranış biçimleri de (Eken ve Tuzcuoğlu, 2005: 115) bireysel ve kamusal anlamda etik değerlerde erozyona yol açmakla birlikte bireylerde öğrenilmiş çaresizlik durumlarının ortaya çıkmasına neden olmakta ve dolayısıyla bireylerin vergi ödeme gayretleri de bu durumdan olumsuz yönde etkilenmektedir.

Kamu etiğinin sağlanması ve bunun vergi etiği üzerinde olumlu bir etki oluşturması ancak etkin bir devletin varlığıyla gerçekleşebilir. Bu yönüyle etkin bir devlet, vatandaşların kamu hizmetlerinden memnuniyetinin artmasını sağladığı ölçülerde onların daha çok güvenini kazanabilir ve bu şekilde toplumdaki formel ve informel ilişki ağları güçlenerek vergi ödemek bir yük olmaktan ziyade bir vatandaşlık görevi olarak algılanabilir. Fakat şu gerçek unutulmamalıdır ki, böyle bir

durum ancak toplumdaki etik değerlerin içselleştirildiği ve farkındalık düzeyi yüksek olan toplumlarda ortaya çıkabilir.

3.4.4 Demokrasi Kültürü ve Vergi Etiği

Demokrasi, sınırları iyi çizilebildiği takdirde nazik bir yönetim biçimi olarak nitelendirilebilir[147]. Fakat demokrasinin sınırlarının çizilebilmesi oldukça güç bir iştir. Tarihte ilk demokrasi savaşının mutlak iktidarların vergilendirme konusundaki keyfi tutumlarına bir tepki olarak başlaması vergi ve demokrasi arasındaki ilişkiyi göstermesi bakımından önemlidir. Öyle ki halk temsilcilerinden oluşan parlamentolar ilk yetkilerini vergilendirme konusunda almışlardır. Parlamentoların onayı olmaksızın vergi alınamayacağı *"temsilsiz vergi olmaz"* kuralı, batı demokrasilerinin temel anayasal ilkelerinden biri olarak kabul edilmiştir (Çağan, t.y. : 131).

Batılı ülkelere bakıldığında bu ülkelerin vergilendirme ve demokrasi arasındaki ilişkiyi kurumsallaştırdıkları ve bu yolda bilinç düzeylerinin bir hayli üst seviyelerde olduğu yadsınamaz. Çoğu Amerikan filmlerinde olduğu gibi herhangi bir kamu görevlisinin bir vatandaşa hukuk dışı bir davranışı söz konusu olduğunda *"ben vergisini ödeyen bir vatandaşım. ....."* diye başlayan bir tepki gösterdiği bilinir (Tekir, 2009). Bu şekildeki bir yaklaşım bir vatandaşın ödediği vergiler karşılığında her türlü kamu hizmetinin kendisine sunulacağı, hizmette bir aksama veya eksiklik söz konusu olması durumunda buna karşı bir reaksiyon göstermesi açısından önemlidir. Bu durum şüphesiz yüksek bir vergi etiği ve bilinci sayesinde ortaya çıkmaktadır. Özellikle batılı devletlerin bu seviyeye ulaşmasında özgürlük mücadelesiyle neredeyse eş tutulan vergi isyanlarının rolü büyüktür.

Vergi bireyler açısından, demokrasinin bir çeşit bedeli olarak nitelendirilebilir. Demokratik bir rejim içerisinde verginin temeldeki zorlayıcı (cebri) özelliği bir ölçüde de olsa azalmaktadır (Çağan, t.y. :130, 131). Braithwaite (2002) bu durumu şu cümlelerle dile getirmektedir.

---

[147] Demarşi konusundaki ayrıntılı bilgi için bkz. C.Can Aktan (2002)*, "Anayasal İktisat",* Siyasal Kitabevi, 2002, ss. 310-325.

"...devletler demokrasinin koruyucusudurlar, aynı zamnada kollektif bilincin kaynağı aynı zamanda demokrasinin nasıl geliştirileceği konusunda fikir yürütürler....vergilerin karşılığında vergi yükümlüleri sadece kamusal mal ve hizmet almazlar, aynı zamanda yönetişimin bir unsuru olarak saygılı ve demokratik ilkelerin ve süreçlerin koruyucusudurlar..." (Braithwaite, 2002'den aktaran: Leonardo, 2008 :20,21).

"...vergi otoritesi diyaloğu ve iknayı teşvik eden politikalar yoluyla vatandaş esaslı yaklaşım ile teşvik ve yaptırımlar içeren etkin karışımı birleştirdiğinde vergi uyumu etkin olabilir...vergilerin yeniden düzenlenme sürecinde toplumsal perspektif göz önünde bulundurularak toplumsal sözleşmenin önemli olduğu ve vergilemenin devlet politikaları üzerindeki etkisi ve ileri demokrasi vurgulanmalıdır..." (Braithwaite 2002'den aktaran: Leonardo, 2008: 21, 22).

Demokrasilerde vatandaşların doğrudan katıldığı kurumlar daha fazla geliştiğinde bir psikolojik vergi sözleşmesi ortaya çıkar. Psikolojik vergi sözleşmesinin varlığı ödev ve sorumluluk etiği hissini ve dolayısıyla vergi etiğini daha da yükseltir. Şayet vergi yükümlüleri politikacıları izlemek ve kontrol etmek konusunda daha iyi bir konumda olduklarını düşünüyorlarsa işbirliği konusunda isteklilikleri ve vergi ödemeleri artar. Bu nedenle, bir ülkenin demokratik kurumlarına daha yüksek derecede duyulan memnuniyet daha yüksek bir vergi etiğine yol açacaktır (Serim, 2009: 170).

Vergi vermek ile yönetime katılma hakkı arasında doğrudan bir bağ bulunmaktadır. Dolaylı ve dolaysız yollardan ödedikleri vergiler aracılığıyla bireyler (vatandaşlar) kamu yönetimini ayakta tutmakta, bilincinde olsunlar veya olmasınlar kamu sisteminin bir parçası haline gelmektedirler. Çünkü demokrasilerde bütçe ve bütçenin en önemli unsuru olan vergilerin nasıl belirlendiğinden, kamu harcamalarına kimlerin vergi yoluyla ne kadar katkıda bulunduğundan daha önemli pek az konu bulunmaktadır (Zenginobuz ve diğerleri, 2010: 8). Demokratik rejime sahip ülkelerde ise vergi yükümlüleri uygulanacak vergi politikalarının oluşumunda etkide bulunabilmektedirler. Vergi yükümlüleri, kendilerine yakın siyasi parti ve

programlara oy vererek kendileri açısından en az vergi yükü getirecek bir yapılanmayı tercih edeceklerdir. Yine burada siyasi iktidardan verdikleri vergilerin iyi ve verimli kullanılıp kullanılmadığı ile ilgili hesap sorabilmektedirler. Burada halkın vergilere karşı gösterdikleri davranışlar açısından demokratik siyasi yapılanmanın öne çıktığı söylenilebilir. Buna karşın totaliter rejimlerde vergi yükümlülerinin tercihlerine dikkat edilmediği için, vergiye karşı vergi yükümlüsünün tavrı net değildir; muhtemelen vergi etiği düşük seviyelerde olacaktır (Çataloluk, 2009: 226).

Vatandaşların tercihlerine saygı duyan kurumlara sahip olan devlet ise Leviathan gibi hareket eden devlete nazaran daha fazla destek alacaktır. Levi'nin de (1988) belirttiği gibi devletle bireyler arasındaki vergi uyumunun sağlanmasında devletin vatandaşlara vereceği güvence çok önemlidir. Doğrudan demokratik kurallar ile kendini ortaya koyan devlet, bireylere kendi gücünün üzerinde sınırlamaları kabul ettirir (impose) ve vergi yükümlülerinin sorumlu insanlar olarak gören bir işaret gönderir. Bu noktada doğrudan demokratik kurallar vatandaşların ilgisiz ve bilgisiz seçmen olmamalarını belirli bir sosyal sermaye birikimine sahip olmalarını belirtmektedir (Torgler, 2003a: 5, 6). Bu noktada vergi etiğinin en yüksek olduğu demokrasi türünün şüphesiz doğrudan demokrasiler olduğu söylenebilir. Doğrudan demokrasi mekanizmasının olduğu yerlerde vergi yükümlüleri vergilerin karşılığında kamu hizmetlerinin kendilerinde ortaya çıkaracağı faydayı daha çok hissetmekte ve vergi ödeme eğilimi artmaktadır (Feld ve Frey, 2002: 91). Bu noktada politik kültür ve doğrudan demokrasi birbirinden beslenerek gelişme göstermektedir. Öyle ki politik kültürün yerleştiği toplumlarda vatandaşlar kendilerini topluluğa karşı daha sorumlu hissetmekte ve vergi etiği de bu durumdan olumlu yönde etkilenmektedir (I. Penas ve S. Penas, 2007: 12). Özellikle vatandaşların mali karar alma süreçlerine katılması, vergi sistemi hakkında daha fazla bilgi almasını sağlayacak ve uzun vadede vergi etiğinin artmasını sağlayacaktır (Kirchler, Hoelzl ve Wahl, 2008: 216). Frey ve Torgler bu durumu şu cümlelerle ifade etmektedir.

> *"Eğer bireyler sadece düzenli bir şekilde kendi temsilcilerini seçmek yerine siyasal karar alma sürecinin içerisine doğrudan katılırlarsa ödev ve sorumluluk etiğini daha iyi algılarlar (Feld ve Frey, 2002: 3, 4).*

Dünyada en yüksek vergi etiğinin çok güçlü doğrudan demokrasi gelenekleri olan A.B.D. ve İsviçre'de görülmesi önemlidir. Özellikle doğrudan demokrasi[148] aracı olan oylama mekanizması vatandaşların tercihlerine göre vergilerin harcamasına yardım etmekte ve vergi ödeme konusundaki motivasyonu artırmaktadır. Feld ve Frey (2002) tarafından İsviçre'de yapılan çalışmada politik karar alma sürecine doğrudan katılma arttıkça vergi etiğinde artışlar gözlemlenmiştir. Bu noktada vergi yükümlüleri politikacıları referandum yoluyla daha iyi gözlemleyebilmekte, insiyatif yoluyla kararlar oluşturmakta ve böylece devlet ile vergi yükümlüleri vergi sözleşmelerini yeniden müzakere edebilme şansı bulmaktadırlar (Torgler, 2003a: 5, 6).

Sonuç itibariyle demokrasinin gelişmesi devletin yapmış olduğu aktiviteleri daha şeffaf bir yapıya dönüştürürken aynı zamanda devletle vergi yükümlüleri arasındaki asimetrik enformasyonu da azaltmaktadır. Şüphesiz böyle bir durum devleti vergi etiğinin yükselmesi şeklinde ödüllendirir. Bu yüzden demokratik kurumların varlığı vatandaşlık erdemi üzerinde etkili olmakla beraber vergi etiği üzerinde de pozitif bir etki oluşturmaktadır (Torgler, 2004: 262).

3.4.5 Siyasal (Politik) Karar Alma Sürecine Katılım: Asimetrik Enformasyon Sorunları ve Vergi Etiği

Vergilerin yurttaşların refahı üzerindeki etkilerinin nicel olarak belirlenmesi, devletin ekonomide oynadığı rolün anlamlı bir şekilde tartışılması için siyasal karar alma sürecinde bireylerin etkin bir taraf olarak yer alması ve kamusal kaynaklar hakkında bilgilendirilmesi yani vergi otoritesi ile vergi yükümlüleri arasında asimetrik enformasyonun[149] olmaması gerekir. Özellikle kamu harcamalarının nasıl dağıldığı ile ilgili olarak, hangi vergileri kimin ne oranda ödediği bilgisi toplumun değişik kesimlerinin devletin ekonomik faaliyetlerinden ne

[148] Frey geçiş ülkeleri için yaptığı analizde sosyal sermayenin doğrudan demokrasinin hem ön şartı hem de sonucu olduğunu belirtmiştir. Politik katılım ortaya çıkardığı yararlı etkiler açısından bir sosyal yeniliği ifade eder. Doğrudan demokrasi vergi yükümlülerini politik karar alma sürecinde hakim bir unsur haline getirmekte, vergi gelirlerinin bireysel tercihler doğrultusunda harcanmasını sağlayarak vergi etiğini artırmaktadır (Torgler, 2003b: 305).

[149] Buradaki asimetrik enformasyon kavramı vergi otoritesinin vergi yükümlüsüne göre daha fazla bilgi sahibi olması ve dolayısıyla vergi otoritesinin hesap verebilir ve şeffaf bir yapıda olmaması anlamında kullanılmaktadır.

şekilde etkilendiğini ortaya çıkaracaktır. Özellikle şeffaf olmayan tüketim vergileri, bir vatandaşın kamunun fonlanmasına ne kadar katkı yaptığını perdelemekte, vergi verdiği için hesap soran vatandaş olmasını güçleştirmektedir. Bu yüzden mali değişim hakkındaki bilgiler ilgili kesimlere etkin bir şekilde aktarılabildiği takdirde, yurttaşların kamu kaynaklarının nasıl kullanıldığını denetleme ve gözetlemelerine, kamu otoritesini kullananların hesap verebilirliğine, özetle kamu erkinin demokratik kontrolüne çok önemli bir katkıda bulunma durumu ortaya çıkacaktır (Zenginobuz ve diğerleri, 2010: 8, 9). Buna karşın devlet ve bireyler arasındaki asimetrik enformasyon devlete olan ilgiyi azaltarak bireylerin siyasal karar alma süreçlerinde etkin olmamasına neden olabilir. Bu konuda Leslie Lipson'un şu ifadeleri bireylerin siyasal karar alma sürecindeki önemini anlatmaktadır.

> *"Yurttaş olarak insana düşen ilk ödev devleti öğrenmektir. Bu her bireyin kendine karşı bir borcudur, çünkü devlet herkesi ilgilendirmektedir; sonuç olarak devletin etkinliklerinde (faaliyetlerinde) hepimizin eşit çıkarları vardır. Ama devleti anlamak topluma karşı da bir ödevimizdir, çünkü siyasetten (politikadan) uzak duran kimse kamu yaşamı içinde payına düşen yükümlülükten kaçınan bir vergi kaçakçısına benzer"(Lipson'dan aktaran: Şahin, 2006: 41).*

Yukarıda ifade edildiği gibi bireylerin devlet hakkında bilgi sahibi olması kendi gayretini gerektirdiği kadar aynı zamanda hesap verebilir ve şeffaf yönetim yapıları sayesinde gerçekleşebilir. Bu durumda bir tarafın diğerine göre daha fazla bilgi sahibi olması asimetrik enformasyona neden olmaktadır. Bu noktada vergileme açısından vergi yükümlüsü ile devlet arasındaki eksik enformasyon ilişkisini ilk ele alan Alm (2002) bu konuyu şu cümlelerle ifade etmiştir (Torgler, 2007: 99, 100).

> *Bireylerin oylama süreçleri sonucunda kamu tarafından iyi bilgilendirdikleri hislerine kapılması devletin vatandaşlar üzerinde daha yüksek bir uyumu sağlayabilir. Vergilerin bu yolla harcanması da vatandaşların tercihleriyle tutarlılık oluşturacaktır (Alm, 1992'den aktaran: Torgler, 2007: 100).*

Vergi yükümlüleri ile devlet arasındaki mali değişim ilişkisi devletin davranışlarının oluşmasına yön veren politik-ekonomik çatıya bağlıdır. Politik katılım hakları sistematik olarak devletin vergi otoritesinin vergi politikalarını belirlemesinde öncü rol oynar. Konuyla ilişkin olarak Weck-Hannemann ve Pommerehne (1989), Pommerehne ve Weck-Hannemann (1996), Pommerehne ve Frey (1992) ve Frey (1997) tarafından yapılan amprik çalışmalarda anayasal farklılıkların (İsviçre) kantonlarında vergi kaçırmada etkili olduğu sonucuna varmışlardır. Buna göre doğrudan demokrasinin olduğu ve politik karar verme sürecinde vatandaşların etkin olduğu kantonlarda vergi kaçakçılığı azalmaktadır (Feld ve Frey, 2006: 19).

Kurumsal oluşumlar da vergi etiği üzerinde etkili olmaktadır. Eğer devlet ile vergi yükümlüleri arasındaki güven kurumsal oluşuma paralel olarak artırılırsa, örneğin vergi yükümlüleri aktif olarak politik süreçlere katılırlarsa daha yüksek bir vergi etiği sağlanabilir. Alm, McClelland ve Schulze (1999) yapmış oldukları amprik çalışmada vergi yükümlüleri ile devlet arasındaki iletişimin oylama yoluyla sürekli açık tutulması durumunda vergi ödemenin kabul edilebilir bir davranış türü olarak ortaya çıkabileceğini belirtmişlerdir (Torgler, 2003d: 131). Diğer taraftan Feld ve Kirchgassner de (2000) vatandaşlar arasındaki farklı iletişim türlerini incelemiştir. Bu noktada mali ve politik konularda bilgi sahibi olan vatandaşların kamu harcamaları arttığında vergi artışlarını da kolaylıkla kabul edebildikleri belirtilmiştir. Aynı zamanda vergi kaçakçılığının doğrudan demokrasilerde temsili demokrasilere göre daha düşük olduğu tespit edilmiştir (Kirchler, Hoelzl ve Wahl, 2008: 216). Torgler ve Schaltegger (2005), Torgler, Schaltegger ve Schaffner (2003) yapmış oldukları çalışmalarda vergi konularının oylanmasının vergi etiği üzerinde pozitif bir etki oluşturacağını belirtmişlerdir. Vergi yükümlülerinin başta referandum gibi mekanizmalarla politik karar alma sürecine daha çok katılımı vergi otoritesi ile vergi yükümlüsü arasındaki ilişkinin daha çok güven esasına dayalı olarak kurulacağını bu durumun da yüksek bir vergi etiğine işaret ettiği söylenebilir (Torgler, Schneider ve Schaltegger, 2007: 5). Ayrıca Torgler (2002) İsviçre'de ve Amerika'daki politik katılımın ve yönetişimin vergi etiğini olumlu yönde etkilediği sonucuna ulaşmıştır (Torgler, 2003b: 242, 248).

Özellikle yönetişimin vergi etiği üzerinde olumlu bir etki oluşturması açısından Kaufmann, Kraay ve Mastruzzi'nin (2003) belirttiği yönetişimin altı unsurunun gerçekleşmesi gerekmektedir (Bird, Martinez-Vazquez ve Torgler, 2004: 286, 287).

Tablo 36: Yönetişim Unsurları ile Hedeflenen Amaçlar

Yönetişim Unsurları	Hedeflenen Amaçlar
Hesap verebilirlik-Şeffaflık	Politik Süreçler, Politik Haklar
Politik İstikrar ve Cebri Unsurlar Arasındaki Denge	Denge Unsuru (Güç Konrtrolü)
Devletin Etkinliği	Kamusal Mal ve Hizmetlerin Etkinliği
Düzenleyici Nitelikler	Piyasa Aksaklığını Giderici Önlemler-Düzenleyici-Denetleyici Roller
Hukukun Üstünlüğü	Toplumsal Kurallara Uyum, Güven
Yolsuzlukların Kontrol Altına Alınması	Kamu Gücünün Kötüye Kullanımının Önüne Geçilmesi

Kaynak: Bird, Martinez-Vazquez ve Torgler, 2004, ss. 286, 287.

Sonuç itibariyle, yerel yönetimlerde vergi yükümlüleri ile vergi otoritesi arasındaki yakınlık devlete güveni artırmakla birlikte asimetrik enformasyon sorununu ortadan kaldırarak vergi etiğini artırmaktadır. Bu noktada politikacılar ve yönetimdeki idareciler yerel nüfusun tercihleri hakkında daha çok bilgiye sahip olduğu gibi yerelleşme uygulamaları devleti vatandaşlara daha yakın hale getirmektedir. Ayrıca, yerelleşmenin artması daha şeffaf yönetim yapılarını da beraberinde getirmektedir. Dolayısıyla vergi sistemi de daha şeffaf bir yapıda görünmektedir (Torgler, Schneider ve Schaltegger, 2007: 7, 8; Schaltegger ve Torgler, 2005: 219).

3.5 KURUMSAL VE YÖNETİMSEL BİLEŞENLER

Gelişmiş ülkelerde vergi kaçakçılığının daha seyrek görülebilmesi, yalnızca yüksek bir vergi etiği ile değil, bu ülkelerin idari ve örgütsel başarıları ile de bağlantılıdır. Vergi yasalarınca getirilen firmalar arası denetim mekanizmalarının işlerliği, her sektörde yerleşik hale gelmiş belgeleme düzeni, vergi yönetimi ve denetiminin uzman personel ve gelişkin araçlarla sürdürülmesi, vergi dairelerinin

gelir kaynaklarını tam olarak kavramalarına neden olmakta aynı zamanda vergi kaçakçılığının asgari düzeye inmesini sağlamaktadır [150](User, 1992).

Vergi etiğini belirleyen kurumsal ve yönetimsel bileşenler başlığı altında vergileme etiği, merkeziyetçi ve adem-i merkeziyetçi yönetim yapıları, vergi bürokrasisi: vergi sisteminin karmaşıklığı, vergi idarelerinin kalitesi ve etkinliği, vergi politikaları, vergi afları, genel yolsuzluk algısı ve vergisel yolsuzluklar gibi konuların vergi etiği üzerindeki etkileri incelenmektedir.

3.5.1 Vergi (leme) Etiği

Vergileme konusu geçmişte olduğu gibi günümüzde de önemli bir konu olmayı sürdürmektedir. Vergileme konusundaki ilk bilgiler Antik Mısır dönemine ait olmakla birlikte ülkeler vergileme konusunda geçmişte olduğu gibi şimdi de benzer problemlerle karşı karşıyadır. Örneğin Antik Mısır'da firavunlar vergileme etiğinin oluşması açısından vergi memurlarının yaptıkları yolsuzlukların azaltılması amacıyla yüksek maaşlar başta olmak üzere, din bilginlerinin katkısı gibi birçok düzenleme içerisinde olmuşlardır (Torgler, 2003b: 4). Bu durum vergileme etiğinin sağlanması adına ortaya çıkan ilk gelişmeler olarak değerlendirilebilir.

Vergileme etiğinin oluşması açısından A.B.D Anayasa Mahkemesi'nden Samuelson'un "*Vergileme gücü…yalnızca tahrip etme değil, aynı zamanda canlı tutma gücü"* şeklindeki sözleri vergilemenin yıkıcı değil, yapıcı olması gerektiğine işaret etmektedir (Eskicioğlu, 2007: 281). Çünkü devletle vatandaşlar arasındaki en kutsal ilişkilerden biri vatandaşların yetkilendirdiği devletin vergi koyma ve toplama otoritesi ve vatandaşların da yasalarla belirlenmiş vergileri devlete ödeme zorunluluğudur. Bu ilişkinin tabanı yalnızca iktisadi ilkeler değil, aynı zamanda siyasal yapının da bir parçasıdır. Bu noktada devleti vatandaşın parasına el koyan bir çeteden ayıran en önemli özellik devlete verilen vergi koyma ve toplama otoritesinin

[150] Alex Radian'ın (1980) ileri sürdüğü gibi, vergileme açısından bilgi ile ilgili problemler yalnızca bunu toplayan birimlerin yetersizliğinden değil, ülkede var olan ekonomik, sosyal ve kültürel ilişkilerin dokusundan da kaynaklanmaktadır. Fatura verme, işlemleri belgeleme, sağlıklı muhasebe ve belgeleme ve düzenleri şirketlerin raporlama alışkanlıkları olmayabilir. Ayrıca vergileme pek çok gelişmekte olan ülkede acayip, hoş karşılanmayan ve bazen de içi dolu olmayan bir kavram olarak algılanmaktadır. Kaynak yetersizliği ve yeterince organize olmamış vergi idaresi gibi faktörlerin, ülkeler arasındaki vergi yapıları konusundaki farklılıkları izah etmesi kadar, vergiye uyum alışkanlıkları, farklılıkları da bu konuda sorumludur (Burgess ve Stern, 2007: 27, 28).

vatandaşlarca verilmiş olmasıdır. Yani, vatandaşlar kendi rızalarıyla vergilendirilir. Otorite devletindir. Devleti yetkilendiren vatandaşlardır. Bu çerçeve içinde, vatandaşlar yasalarla belirlenen vergileri nasıl devlete ödemekle yükümlü (mükellef) ise devlet de vatandaşlara saygılı olmak zorundadır (Kumcu, 2007).

Vergileme etiği ile kastedilen esasında vergi yükümlüsü ile vergi otoritesi arasındaki ilişkilerin kurumsal bir yapı içerisinde karşılıklı güven esasına göre oluşturulmasıdır. Çünkü vergi kaçırma kararı bu kurumsal bağlantının niteliğine bağlıdır. Vergi idaresinin vergi denetimlerindeki sıklık ve bu denetimlerden yola çıkarak kesilen cezaların büyüklüğü vergi kaçaklarını azaltma şeklinde bir sonuç ortaya çıkarabilir. Vergi idaresine tanınan takdir yetkilerindeki genişlik ise vergi yükümlüleri ile vergi idaresinin karşı karşıya gelme sıklığının artmasına ve buna bağlı olarak vergi yükümlülerini vergi kaçırmaya iten davranışların artmasına sebep olabilir (Çubukçu ve Pınar: 476). Bu yüzden vergileme etiğinin sağlanması vergi etiğinin oluşması açısından dışsal bir motivasyon kaynağı olarak değerlendirilebilir.

3.5.2 Merkeziyetçi ve Adem-i Merkeziyetçi Yönetim Yapıları ve Vergi Etiği

Adem-i merkeziyetçi yönetim yapılarına sahip olan ülkelerdeki vergi etiğinin merkeziyetçi yönetim yapısıyla yönetilen ülkelerdeki vergi etiğine göre daha yüksek olduğu bilinmektedir. Yerelleşme devlet ve bireyi birbirine yakınlaştırmaktadır. Yerelleşmiş sistemlerde kamu yönetiminde daha şeffaf ve hesap verebilir bir yapı oluşmakta, vergi sistemi daha görünebilir *(visible)* bir yapıya kavuşmaktadır (Torgler, 2003b: 214, 215). Vergi yükümlülerinin referandum yoluyla politikacıları daha yakından gözlemleme ve kontrol etme imkanına kavuşması ve diğer mali konularda karar alma süreçlerine katılması devlet ve birey arasında karşılıklı güvene dayalı bir vergi sözleşmesinin oluşmasını sağlamaktadır. Aynı zamanda bireylerin gelir ve harcama kararlarında tercihlerinin dikkate alınması ideal bir demokrasinin gereği olduğu kadar yurttaşlık erdeminin yerleştirilmesi açısından da büyük önem taşımaktadır (Torgler, 2003b: 213).

Gütz, Levatti ve Sausgruber (2005) tarafından yapılan amprik çalışmalara göre; yerelleşmiş vergi yapılarında bireylerin vergi ödeme eğiliminin merkezileşmiş vergi yapılarına göre daha fazla olduğu sonucuna varılmıştır (I. Penas ve S. Penas,

2007: 14; Torgler, 2008: 23). Ayrıca yerel yönetimlerdeki yönetişim olgusunun merkezi yönetimlere kıyasla daha iyi algılanması vergi etiği ve dolayısıyla vergi uyumu üzerinde pozitif etkiler oluşturmaktadır (Cummings ve diğerleri, 2009: 448). Özellikle federalizmin (küçük yapılar) vatandaşların tercihlerine daha iyi karşılık verme yönünde bazı avantajlara sahip olduğu bilinmektedir[151]. Bu noktada vergi yükümlüleri, yerel politikacılar ve bürokratlar arasındaki etkileşim her geçen gün gün daha da yoğunlaşmaktadır[152]. Vergi yönetimi ile yerel hükümet arasındaki bu yakınlık bireyleri daha çok ikna etmekte ve vergi etiğini de artırmaktadır. Politikacılar ve yönetici pozisyondakiler yerel nüfusun tercihleri konusunda daha iyi bilgiye sahiptir. Öyle ki yerel seviyede seçilen politikacılar bireylerin tercihlerine karşılık verme konusunda daha istekli davranmakta ve kamusal kaynakları bu tercihler yönünde kullanmaktadır. (Torgler, 2003b: 214, 215). Aynı zamanda Torgler (2001) Alm, McClelland ve Schulze (1999), Feld ve Tyran (2002), Torgler ve Schaltegger (2003) yapmış oldukları çalışmalarda vergi ile ilgili konularda bireylerin oy hakkına sahip olmasının vergi etiği üzerinde pozitif etki oluşturduğu sonucuna ulaşmışlardır (Torgler, 2003b: 213; Slemrod, 2002: 12). Bu yüzden vergilendirmede yerel yönetim olgusunun ağır bastığı ülkelerde vergi yükümlüleri ile vergi otoritesi arasındaki asimetrik enformasyonun çok az olduğu söylenebilir.

Adem-i merkeziyetçi bir yönetim yapısına sahip olan İsviçre'de doğrudan demokrasinin vergi etiği üzerinde önemli bir etkisi bulunmaktadır. Sadece İsviçre'de değil, Belçika ve İspanya'daki demokrasi ve vergi otoritesinin davranışların da vergi

[151] Vergi toplayan kurum vergi kaynağından ne kadar uzaksa, verginin geri dönen faydası o kadar düşük olur. Bazı federal refah programları dikkate alındığında, programı yönetmenin maliyeti hedefteki hizmet alıcılara harcanan miktarı çok-çok geçer. Bazı eyaletlerin sakinleri diğer eyaletlerin halkına göre daha az fayda elde ederler. Bazı senatörler ve kongre üyeleri federal fonları kendi eyaletlerine yönlendirmede diğer senatörlere göre daha kabiliyetlidirler. Bu federal hükümetin vergi mükellefiyetinize karşılık otomobilinizi alması ve karşılığında bir bisiklet vermesi gibi bir şeydir. İnsanların devletten bazı hizmetler aldığı doğrudur. Fakat, bu hizmetler insanların arabalarını devlete vermeleri için ahlaki/etik sorumluluk doğurmaz. Garajda bir arabanın daha olması yukarıdaki sorunun cevabını yine değiştirmez. Diğer taraftan devletin vergi yükümlüsünden aldığı arabayı arabası olmayan birine vermesi durumunda da aynı yorum geçerli olacaktır (McGee, 2004'den aktaran: Mutlu, 2009 : 9-10).

[152] Açık Toplum Enstitüsü Türkiye Temsilciliği ve Boğaziçi Üniversitesi (2008-2009) tarafından yapılan çalışmada temsiliyet bakımından vatandaşlar en çok muhtarların kendilerini temsil ettiğini düşünmekte (10 üzerinden 6 puan ile ilk sırada) Parlamento ise temsiliyet sıralamasında (10 üzerinden 3.3 puan) ile son sırayı almaktadır (Zenginobuz, 2010: 64).

etiği üzerinde olumlu etkisi bulunmaktadır. (Işık, 2009: 860, 861; Nerre, 2004: 1-22). Konuyla ilişkin olarak İsviçre'de (2002) yapılan bir araştırma sonucunda, politik katılım arttıkça, vergi etiğinin de arttığı gözlemlenmiştir. Dolayısıyla vergi yükümlüleri vergi yükü ve vergi ile ilgili çıkarılan yasalar üzerinde ne kadar doğrudan söz sahibi olurlarsa, vergiye etiği de o kadar artmaktadır. Bu durumda temsili demokrasilerden çok doğrudan demokrasilerin vergiye gönüllü uyumu artırmak konusunda daha etkili oldukları, bireyleri daha bilinçli davranmaya yönelttikleri sonucuna ulaşılabilir (Slemrod, 2002: 12; Torgler, 2003b: 212, 213).

3.5.3 Vergi Bürokrasisi: Vergi Sisteminin Karmaşıklığı ve Vergi Etiği

Vergi Bürokrasisi kavramı vergi sistemindeki karmaşıklığı ve kırtasiyeciliği ifade etmekte kullanılan bir kavramdır. Verginin tarh ve tahsili arasındaki aşamada vergi yükümlüsü artan oranda ve bıktırıcı tarzda bir kırtasiyeciliğe maruz kalırsa, vergi hakkında *"hem vergi ver hem de eziyet gör"* şeklinde algılamaya sahip olmakta ve bu durum vergiden kaçınmaya neden olabilmektedir (Çataloluk, 2008: 225). Bu yüzden vergi sistemi oluşturulurken genellikle formaliteleri en aza indirecek vergi yöntemlerinin tercih edilmesi gerekmektedir.

Vergi uyumu araştırmalarında iyi bir vergi sisteminin basit ve anlaşılabilir olması gerektiği üzerinde sıklıkla durulmaktadır. Vergi bürokrasisinin azaltıldığı ve yolsuzluklara karşı kontrollerin artırıldığı ülkelerde vergi etiğinin en yüksek düzeyine ulaştığı vurgulanmaktadır (Picur ve Belkaoui, 2006: 174).

Vergi kanunlarındaki karmaşıklık[153] vergi uyumsuzluğuna neden olduğu gibi vergi yükümlüsüne de yeni yükler getirmektedir. Özellikle vergi kanunlarında açık bir dilin kullanılmaması vergi yükümlülerinin daha fazla danışmana ihtiyaç duymasına ve yorumlama güçlüğünün ortaya çıkmasına neden olur. Karmaşıklık hem kasıtlı hem de kasıtsız olarak vergi uyumsuzluğu davranışına neden olabilir

[153] Amerikan Devlet Gelirleri Kanunundaki kelime sayısı 2,8 milyondan fazladır. Özellikle vergi kanunlarının karmaşıklığı ve uygulamanın belirsizliği mükellefleri mali müşavirlerin yardımına sevk etmektedir. ABD'de mükelleflerin %50'si beyannamelerinin hazırlanmasında vergi danışmanlarından yararlanmaktadır. Vergi idaresine ve vergi yasalarına karşı güven eksikliği olan, yeterli bilgi ve zamanı olmayan ya da tek başına bir hatanın riskine katlanmak noktasında isteksiz olan mükellefler genellikle bir profesyonel vergi danışmanının yardımına ihtiyaç duymaktadır. Bunda vergi beyannamelerinin ve diğer belgelerin anlaşılması güç ve detaylı bilgi gerektirmesinin, bir hata yada gecikmenin sonuçlarının ve şüphe ve tedirginliklerin de etkisi vardır (Gerçek, 2009).

(Brand, 1996: 414). Aynı zamanda vergilemenin çeşitliliği ve çokluğu da vergi ödemeyi bir külfet haline getirmekte ve vergiden kaçınmayı teşvik etmektedir (Doğanyiğit, t.y.: 36). İstisna ve muafiyetlerin yoğun bir şekilde uygulama alanı bulması da vergide genellik ilkesinden sapılmasına neden olmaktadır. İstisna ve muafiyetlerin aşırı kullanımı sistemi basit olmaktan uzaklaştırıp daha karmaşık hale getirdiği gibi, hem vergi yükümlülerinin hem de vergi idaresinin vergisel işlemlerde karşılaştıkları yükün artmasına neden olmaktadır (Savaşan ve Odabaş, 2005: 5).

Özellikle artan oranlı vergileme, vergi sisteminin daha karmaşık hale gelmesine yol açmaktadır. Artan oranlı vergileme, beraberinde iktisadi ve sosyal amaçlarla desteklenmek istenen alanlarda çok çeşitli vergi indirimleri, istisna ve muafiyetlere başvurulmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla bu tür uygulamaların genel bir sonucu olarak vergi sistemi çok daha karmaşık hale gelmekte, idarenin ve vergi yükümlüsünün vergiye uyumu güçleşmektedir. Bu durum hem idare hem de vergi yükümlüsü açısından toplumsal refaha katkısı olmayan, işlem maliyeti olarak nitelendilebilecek ilave maliyetler ortaya çıkarmaktadır. Dolayısıyla daha basit ve düşük uyum maliyeti taşıyan vergi sistemlerinin toplumsal refahı yükselteceği açıktır (Karayılmazlar ve Güran, t.y.: 157). Bu yüzden vergi mevzuatı sadeleştirilerek daha az sayıda vergi ve daha az sayıda vergi mükellefiyeti (yükümlülüğü) ihdas edilmelidir (Doğanyiğit, t.y.: 36).

Vergi sisteminin basitleştirilmesi, vergileme sonucu oluşan ve kamu kesimi tarafından katlanılan idari maliyetler ile vergi yükümlüsünün vergi ile ilgili yükümlülüklerinden dolayı katlanmak zorunda oldukları uyum maliyetlerinin minimize edilmesi anlamına gelmektedir. Düşük uyum maliyetleri vergiye gönüllü uyumu artırmakta ve uyumdan kaynaklanan yolsuzlukları sınırlamaktadır. Basitleştirilmiş bir vergi sistemi, yolsuzlukların oluşmasına neden olan fırsatların azaltılması anlamına gelmekle birlikte son derece zor ve uzun zaman alan bir süreçtir. Çünkü vergileme, hızlı biçimde değişen ekonomik faaliyetlere ayak uydurmak zorundadır. Bu durum kaçınılmaz biçimde vergi sistemlerinin giderek daha karmaşık yapılara dönüşmelerine neden olmakla birlikte özellikle büyük ölçekli firmaların bu karmaşık yapıyı vergi planlaması yapmada kullanmalarına ve ödemeleri gereken vergileri daha düşük gösterme imkanı elde etmelerine yol açmaktadır. Bu yüzden idarenin değişen koşullar karşısında esneklik kazanması

gerekir. Bu esneklik, vergi kayıp ve kaçaklarını minimize edebilir (Benk ve Karakurt, 2010: 142).

Vergi sisteminin basitleştirilme sürecinin *"vergi kanunlarının basitleştirilmesi"* ve *"vergi uygulamalarının basitleştirilmesi"* gibi iki temel çıkış noktası bulunmaktadır.

- ✓ **Vergi kanunlarının basitleştirilmesi**: Bu kapsamda öncelikli olarak vergi sisteminde kullanılan hukuki yapının hak kayıplarına neden olmayacak biçimde yeniden düzenlenmesi gerekmektedir. Ayrıca yatay ve dikey vergi adaletsizliklerine neden olan istisna ve muafiyetlerin kapsamı daraltılmalı ve vergi oranları mümkün olan en alt düzeylere çekilmelidir. Hukuki yapının bu şekilde yeniden tasarlanması sadece yolsuzlukların azaltılmasını sağlamakla kalmaz aynı zamanda vergi yükümlülerinin vergiler konusundaki gönüllü uyumlarını da artırır (Benk ve Karakurt, 2010: 142).
- ✓ **Vergi uygulamalarının basitleştirilmesi:** Bu kapsamda vergileme faaliyeti içerisinde oluşan bürokratik işlemlerin azaltılarak "*mükellef-vergi memuru"* etkileşiminin minimum düzeye indirgenmesi sağlanmalıdır. Bu açıdan internet vergi dairesi, e-beyanname, e-imza gibi e-devlet uygulamaları da vergi bürokrasisinin azaltılması konusunda ülkelere önemli fırsatlar sunmaktadır. Bu tür uygulamaların yaygınlaştırılmasının yanında denetlenebilir olmasının da vergi yolsuzluklarını azaltıcı bir etkisi söz konusudur (Benk ve Karakurt, 2010: 142).

Sonuç itibariyle vergi yasalarının hem vergi yükümlüleri açısından hem de vergi idareleri açısından önemi ortadadır. Bu yüzden vergi mevzuatı, vergi uygulaması sırasında mümkün olabildiği ölçüde gerek vergi yükümlüsü açısından gerekse de vergi daireleri açısından zorluk yaratmamalıdır. Vergi mevzuatı kolay anlaşılır, açık, aksi yoruma yer vermeyen bir üslupta olmalıdır. Çünkü vergi yükümlüleri basit olmayan mevzuat karşısında keyfi uygulamalara yönelerek, bilerek veya bilmeyerek vergi kaybına neden olabilirler. Bu noktada vergi tekniği içinde ve ülke kültür düzeyi ile doğru orantılı olarak vergi yükümlülerinin iş hacmi ve meslek yapısına uygun olarak yapılacak vergi uygulamaları vergi ödeme eğilimlerinin de artmasına neden olacaktır (Çataloluk, 2008: 224).

3.5.4 Vergi İdarelerinin Kalitesi-Etkinliği ve Vergi Etiği

Bir vergi sisteminin etkinliği sadece uygun yasal mevzuatla değil, aynı zamanda vergi idaresinin kalitesi ve etkinliği ile de belirlenir. Bu yüzden vergi idarelerinin kalitesi ve etkin olması vergi etiğinin oluşmasında dışsal bir faktör olarak değerlendirilebilir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde, kamu gelirlerinin yeterli düzeyde toplanamamasının nedeni ya vergi idaresinin görevinin bilincine varma konusundaki eksikliği ya da vergi idaresinin yozlaşması ile açıklanabilmektedir. Vergi yasaları ne kadar dikkatlice düzenlenirse düzenlensin, vergi idaresi ile vergi yükümlüleri arasındaki uyuşmazlıkları ortadan kaldırabilmede yeterli olmayacaktır. Yetenekli ve sorumluluğunun bilincinde personele sahip bir vergi idaresi, devletin *"vergi potansiyeli*"ni gerçekleştirmede olmazsa olmaz derecesinde önemli bir önkoşuldur (Gökbunar ve Utkuseven, 2007: 64). Bu durumda vergi idaresi ne kadar iyiyse vergi kanunu ve politikası da o derece iyi olmaktadır. Yani vergi reformlarının başarısında vergi yükümlülerinin vergi etiği ve bilinci kadar sistem kalitesi de önemlidir.

Etkin vergi idaresi, yalnızca en fazla geliri tahsil eden değildir. Ayrıca gelirin nasıl oluştuğu, ekonomik yapı üzerinde olumsuz etki ortaya çıkarmaması da önemlidir. Bu noktada kalitesi düşük bir vergi idaresi, kurumlar ve serbest meslek kazancı vergilerini yaşama geçirmekte yetersiz kalırken ücret kazancı gibi vergilenmesi kolay sektörlerden yüksek miktarlarda vergi geliri tahsil edebilir. Bu yüzden, tahsilatın düzeyi, vergi idaresinin etkinliğine ilişkin olarak bir dereceye kadar gerçekçi bir ölçüdür. Daha doğru bir ölçü, *"uyum açığı"* potansiyel vergi geliri ile fiili vergi geliri arasındaki açık olup, bu açığın vergi ödeyen nüfusun farklı kesimleri arasında nasıl değiştiğidir. Ülkeler, vergi açığı olarak da adlandırılan ve belirli bir katsayı ile gösterilen uyum açığı bakımından değerlendirildiğinde vergi idarelerinin etkinliğine göre dört gruba ayrıldığı görülmektedir (Gökbunar ve Utkuseven, 2007: 65, 66). Aşağıdaki tabloda vergi idareleri etkinlikleri açısından sınıflandırılmıştır.

Tablo 37: Vergi İdarelerinin Etkinliği Açısından Sınıflandırılması

0-10 Katsayı Grubu:	Bu gruba giren ülkelerin vergi idareleri çok etkin olup vergi açığı çok düşüktür ve etkinliği önemli ölçüde arttırmak kolay değildir. Vergi açığı katsayısı 10 ve daha düşük olan bu ülkelere Danimarka, Yeni Zelanda ve Singapur örnek gösterilebilir.
10-20 Katsayı Grubu:	Kanada, ABD, bazı Batı Avrupa Ülkeleri ve Şili'nin örnek verilebileceği bu grubun temel özelliği, vergi idarelerinin nispeten etkin olması ama mevcut etkinliği geliştirmek için hâlâ kapasitenin bulunmasıdır. Dolayısıyla bu ülkeler için vergi idarelerine genel yaklaşım, vergi ödeyen nüfusun uyumunu pozitif yönde arttırmak biçiminde olmalıdır.
20-40 Katsayı Grubu:	Hem gelişmiş hem de gelişmekte olan bir çok ülkenin yer aldığı bu katsayı grubu, vergi idaresinin nispeten etkinsiz olduğu ülkeler olarak tanımlanabilir. Bu ülkeler, vergi idarelerinin etkinliğini artırmayı temel amaç edinmeli ve bu ülkelerin vergi idarelerine genel yaklaşımı analitik olmalıdır. Bu kategoriye giren bazı ülkeler, materyal kaynakları, nispeten iyi bir vergi sistemi ve kalifiye personele sahip olma açılarından tatmin edici düzeydedirler. Ancak paradoksal bir biçimde söz konusu ülkelerin vergi idarelerinin etkin çalışmasını engelleyen hacimli bir sorunlar demetinin varlığından söz etmek mümkündür. Bu sorunlar başlıca; yönetim zafiyeti, teknolojinin ve enformasyonun yanlış kullanımı, müşteri odaklı olmamak, tahsil yetersizliği, kurumlar arası karmaşa, önceliklerin doğru saptanamaması ve sıkça görülen yolsuzluk olgusu noktalarında toplanmaktadır.
40+ Katsayı Grubu:	Vergi açığı katsayısı 40'tan fazla olan bu gruba giren ülkelerde vergi idaresinin etkinliğinden söz edilemez. Başka bir ifade ile bu ülkelerde potansiyel verginin ancak küçük bir kısmı tahsil edilebilmektedir. Bunun nedenleri: (i) finansal ve maddi kaynakların yetersizliği, (ii) kalifiye olmayan ve yeterince eğitim almamış personel, (iii) etkinlikten son derece uzak süreç ve prosedürler, (iv) vergiye uyumsuzluğu azaltacak önlemleri yerine getirmede başarısızlık, (v) etkili bir mükellef hizmetleri dizisinin varolmaması, (vi) teknik personelin ve yönetimin aşırı iş yükü altında boğulması, (vii) yolsuzluk uygulamaları olarak sıralanabilir. Bu ülkeler vergi etiği ve bilincinin en az geliştiği ülkeler kapsamındadır.

Kaynak: Gökbunar ve Utkuseven, 2007, s. 66.

3.5.5 Vergi Uyum Politikaları ve Vergi Etiği

Bir vergi politikası ancak yüksek bir sosyal sermaye ile devam ettirilebilir. Bu noktada vergi etiği açısından sosyal sermayenin bileşenleri olan sosyal normların etkinliğinin artması, yüksek vergi bilinci ve etiğine sahip olunması kişilerarası güvenin ve devlete olan güvenin artması vs. faktörler vergi etiğinin artmasını sağlar. Çünkü, bireyler diğer bireylerin dürüst olduklarına inandıklarında kendilerinin de vergi ödeme eğilimleri artacaktır. Aksi takdirde devlet ve vergi yönetimi üzerine büyük bir yük alır (Torgler, 2003b: 65). Bu noktada vergi otoritesine öncelikli olarak düşen rol vergi yükümlülerinin vergi uyumu maliyetlerinin azaltılmasıdır.

Vergi uyumu maliyetleri parasal ve zaman maliyetleri, etkinlik maliyetleri ve psikolojik maliyetlerden oluşmaktadır (Guyton, O'Hare ve Stavrianos, 2003: 5).

- ✓ **Parasal ve Zaman Maliyetleri:** Vergi yükümlülerinin uyum yükü maliyetleri olarak da ifade edilir. Bu tür maliyetler, vergiye ilişkin formların tamamlanması, vergi kayıtlarının tutulmasına ilişkin vergi danışmanına yapılan ödemeler veya vergisel yükümlülüklerin eksik ya da fazla beyan edilmesi sonucu oluşan maliyetlerdir.
- ✓ **Etkinlik Maliyetleri:** Optimal olmayan bir vergi sisteminin ortaya çıkardığı maliyetlerdir. Bu maliyetler emek arzı, yatırım kararları ve tüketim kalıpları üzerinde değişiklikler ortaya çıkarmaktadır.
- ✓ **Psikolojik Maliyetler:** Vergi sisteminin vergi yükümlüleri üzerinde oluşturduğu memnuniyetsizlik, hayal kırıklığı, öfke ve kaygılardan oluşmaktadır.

Yukarıda da ifade edildiği gibi vergi politikalarının vergi etiği üzerinde olumsuz bir etki ortaya çıkarmaması bakımından her türlü uyum maliyetlerinin minimize edilmesi gerekmektedir[154]. Aynı zamanda vergi otoritesi ile vergi yükümlüsü arasında kurulacak olan psikolojik sözleşme daha güçlü katılım hakları ile desteklenerek daha yüksek bir vergi etiğine ulaşılmasına yardımcı olabilir. Fakat bu sözleşmenin mevcudiyeti ve yaşaması ilgili iki tarafı da ilgilendiren belirli davranış kurallarını gerektirmektedir. Bu noktada yapılması gereken uygulamalar şu şekilde ifade edilebilir (Serim, 2009: 171).

- ✓ Vergi yükümlülerine daha fazla güven yerleştirilmelidir. Özellikle kişisel vergi beyannameleri bir hata içerdiğinde, vergilendirilen kişiden otomatik olarak bir hile niyeti taşıdığı konusunda şüphelenilmemelidir, ama sosyal sözleşmenin ortağı olan vergi yükümlüsüne hatasını düzeltme fırsatı verilmelidir.

[154] Klun (2004) vergi politikaları belirlenirken vergi uyum maliyetlerinin ihmal edildiğini belirtmiştir (James ve Edwards, 2007: 13).

- ✓ Vergi yükümlülerini hiyerarşik ve bürokratik ilişki içinde ast olarak görmek yerine, sosyal sözleşmenin ortağı olarak görerek, vergi yükümlülerine daha saygılı davranılmalıdır.
- ✓ Eğer vergi daireleri ile vergi yükümlüleri arasında bir "psikolojik sözleşme" var ise karşılıklı güven ilişkisine zarar vermemek adına vergi yükümlüleri daha az yoğunlukta kontrol edilmelidir.

Aşağıdaki tabloda yüksek bir vergi uyumunun sağlanması amacına yönelik olarak yapılması gereken vergi uyumu stratejileri yer almaktadır.

Şekil 29: Vergi Uyumu Stratejileri: Vergi Uyum Piramidi

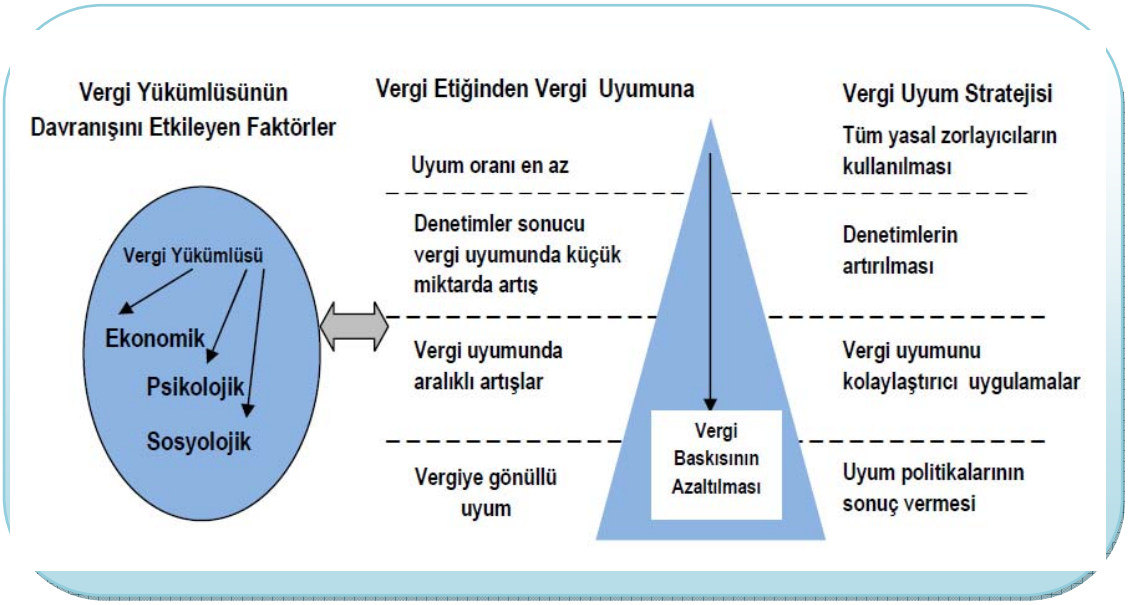

Kaynak : OECD TPA (Centre for Tax Policy and Administration) Forum on Tax Administration, Information Note: Tax Compliance and Tax Accounting Systems, April-2010 , s. 6.

Şekilde de görüldüğü gibi vergi otoritesi ilk başta vergi uyumunun sağlanması amacına yönelik olarak tüm gücünü ortaya koymaktadır. Bu safha caydırıcı yöntemlerin en yoğun uygulandığı safhadır ve vergi etiği en düşük düzeydedir. İkinci safha ise denetimin yoğun olduğu safhadır. 3. safha ise vergi otoritesinin vergi yükümlüsüne daha çok psikolojik açıdan yaklaştığı ve buna göre politikalar geliştirdiği safhadır. Bir bakıma kırılma safhası da denilebilir. En son aşama ise vergi otoritesi ile vergi yükümlüsü arasında karşılıklı güven ilişkisinin

olduğu ve dolayısıyla vergi etiğinin sağlandığı ve toplum için en yararlı sonucun ortaya çıktığı safhadır.

3.5.6 Vergi Afları ve Vergi Etiği

Vergi afları verginin ortaya çıkış süreciyle beraber uygulama alanı bulmaktadır. Antik Mısır'daki ünlü Rosetta (Stone) taşında Ptolemy hükümdarlığında M.Ö. 200 yılında yazılmış olan ifadelerde hiyeroglif bilgilerin yanısıra vergiye ilişkin ifadelere de rastlanmıştır. Öyle ki bu ifadelerde vergi borcu nedeniyle hapishaneye atılan bir kişinin başlattığı vergi isyanı sonucu serbest bırakıldığına dair ifadeler vardır. Bu durum tarihteki ilk vergi affına işaret etmektedir (Torgler, 2003b: 4). O günden bugüne vergi afları vergi uyumu literatüründe tartışılagelmektedir.

Vergi afları[155] en kısa anlamıyla vergi yükümlüleri arasında vergi ödeme noktasında dürüst olmayan vergi yükümlüleri lehine ayrımcı muamele yapılması olarak ifade edilebilir (Savaşan, 2011: 20). Özellikle vergi afları gelişmekte olan ülkelerde sıkça uygulanmaktadır. Bunun en önemli nedeni politik gereklilik yanında çok gereksinim duyulan acil gelire kavuşmaktır[156]. Ancak vergi affı nedeniyle geçici olarak yükselen vergi tahsilatının aslında af beklentisi yüzünden geciktirilmiş ödemelerden kaynaklandığı tartışılabilirse af savunusunda en çok öne çıkan tahsilat artışı da dayanaktan yoksun olmaktadır. Çünkü kısa dönemde oluşan tahsilat artışı bilinçli olarak geciktirilmiş vergi borçlarından oluşmaktadır. Bu yüzden affın uzun dönemde vergi gelirlerinde azalmaya yol açması ve dürüst vergi yükümlülerini de *"af kollayan"* vergi yükümlüsü tipine dönüştürmesi olasıdır (Savaşan, 2006: 44).

[155] Vergi affı kavramının içeriği üç başlıkta toplanabilir: (i) Geçmişteki vergi asılları ve gecikme faizleri ödendiğinde cezalar, (ii) Geçmişteki vergi asıllarının tamamı (veya bir kısmı) ile gecikme faizlerinin tamamı (veya bir kısmı) ödendiğinde idari ve adli cezalar (iii) Geçmişteki vergi asılları, gecikme faizi, idari ve cezai nitelikte cezalar (Savaşan, 2011: 20).

[156] Aflar sadece gelişmekte olan ülkelerde değil gelişmiş ülkelerde de geniş yer bulan bir mekanizmadır. Örneğin, OECD ülkelerinden Avusturya, Avustralya, Belçika, Finlandiya, Fransa, Yunanistan, İrlanda, İtalya, Portekiz ve İsviçre'de ve Amerika Birleşik Devletleri'nde eyalet düzeyinde (1980'lerden itibaren kırk kadar eyalette) vergi aflarına başvurulmuştur. Ancak, Şili, Arjantin, Bolivya, Brezilya, Hindistan, Meksika ve Türkiye gibi ülkelerde aflar değişik nedenlerle uygulamada daha sık yer bulmakta, bir anlamda afların rutin haline geldiği gözlemlenmektedir (Savaşan, 2006: 42). Örneğin, otuz beş yılı kapsayan bir dönemde Hindistan'da 7, Arjantin'de 21 kez vergi affna başvurulmuştur. Türkiye'de de af mekanizmasna gerek vergilerde gerekse sosyal sigorta primlerinde sıkça başvurulmaktadır. Bu yüzden her af yeni af beklentisi doğurmaktadr (Savaşan, 2006: 49).

Özellikle vergi afları uzun vadede devlete olan güveni azaltmakta vergi yükümlülerinin vergi etiğini olumsuz yönde etkilemektedir. Eğer vergi yükümlüleri gelecekte de vergi aflarının sık sık çıkarılacağı şeklinde bir algıya kapılırlarsa vergi ödeme konusundaki istekleri (içsel motivasyonları) azalır. Yani dışlama etkisi *(crowding-out)* ortaya çıkar (Posner, 2000: 1913; Franzoni, 2004: 371).

Vergi affının uzun vadeli sonuçlarının vergi etiği üzerinde önemli negatif etkiler oluşturacağı belirtilmektedir. Bu görüşe göre, eğer dürüst vergi yükümlüleri kaçakçılara verilen bu affa tepki gösterir ve bunun kendileri için bir haksızlık olduğunu düşünürlerse, bu onların gönüllü uyum derecesini azaltacaktır. Ayrıca vergi yükümlüleri vergi affının bir kereye mahsus sağlanan bir fırsat olduğuna inanmayabilirler (Tuay ve Güvenç, 2007: 28, 29; Çiçek, Karakaş ve Yıldız, 2008: 44). Ayrıca vergi cezalarının affedilmesi vergi gelirlerini kısa vadede artırsa bile,[157] uzun vadede vergi etiğini zedeleyici bir işlev görebilir. Çünkü vergi affı, vergisini zamanında ve eksiksiz ödeyen vergi yükümlüsünü *"irrasyonel"*, vergi kaçakçısını ise *"rasyonel"* davranır bir şekle dönüştürmektedir. Birey, etik duyarlılığı yüksek ve toplumsal yararlar konusunda bilinçli olsa bile, kendi çıkarlarını zedeleyen ve başkalarına büyük kazançlar sağlayan örneklerin sık sık tekrarlanması karşısında tutum değiştirebilir[158]. Öte yandan vergi kaçıranların teşhir edilmesi ve vergi "rekortmenlerinin" topluma açıklanarak ödüllendirilmesi gibi yöntemler, çevre baskısını arzu edilmeyen davranışları cezalandıracak, arzu edilenleri ise pekiştirecek

[157] Vergi affını savunan bazı görüşlere göre vergi affıyla birlikte; vergi yükümlülerine yönelik daha etkin hizmet sunulması ve sorumluluklarına ilişkin daha iyi eğitim verilmesi, vergi uygulamasının iyileştirilmesine yönelik daha fazla harcama yapılması ve vergi kaçakçılarına yönelik daha sert cezaların uygulanması şeklinde önlemlerin alınması halinde bir defalık vergi aflarının gelecekteki vergi etiğini ve dolayısıyla vergi uyumunu artıracağı ifade edilmektedir. Alm, McKee ve Beck (1990) tarafından yapılan çalışmaya göre, daha sıkı vergi uygulamasını içeren önlemlerin vergi affıyla birlikte yürürlüğe konulması, vergi affıyla birlikte yürürlüğe konulmaması durumuna göre gelecekteki vergi uyumunu daha fazla artırmaktadır. Buna göre, vergi affının başarısı bir yönüyle hükümetin alacağı önlemlerin başarısına, bir yönüyle de vergi yükümlüsünün bu önlemleri algılamasına bağlıdır. Bu anlamda vergi yükümlülerinin vergi affıyla ilgili adalet anlayışları, vergi affı sonrası verecekleri uyum kararlarının belirlenmesinde son derece önemlidir (Tunçer, 2001).

[158] Kayıtdışılık ile mücadelede kullanılabilecek toplumsal bir norm olan vergi etiğinin ya da emeğin kutsallığı hakkındaki toplumsal kanının gelişememesinin önemli bir nedeni de vergi kaçaklarının ve sigortasız işçi çalıştırmanın yetersiz denetimler sonucu yakalanamaması veya hükümetler tarafından çıkarılan mali aflar neticesinde bu suçların ceza almamasıdır. Bu yüzden ödenen verginin ve emeğin kutsallığı üzerine inşa edilmesi gereken toplumsal normların gelişmesi de mümkün olamamaktadır (Deloitte, 2007: 13).

biçimde harekete geçirmek anlamı taşıyacağından, yararlı sonuçlar ortaya çıkarabilir (User, 1992).

Vergi aflarının toplumda olumsuz bir hava oluşturmaması adına vergi affı sürecinde vergi yükümlüleri ikna edilmeye çalışılmaktadır. Bu noktada denetim geçirme olasılığının arttığı, cezaların katı bir şekilde uygulanacağı ve kamuoyunun vergi kaçıranlara bakışının daha olumsuz olacağı propagandası yapılmaktadır. Denetim olasılığının arttığı inancı vergisel yükümlülüklerinin bir kısmını yerine getirmeyenler üzerinde olumlu etki yapabilirken, gelirlerinin tamamını beyan etmeyenler ve vergi yükümlüsü bile olmayan bireyler üzerinde af sonrası propaganda aynı etkiyi göstermeyebilir. Çünkü, bu tip vergi yükümlüleri için vergi kaçırma ile elde edilen marjinal fayda marjinal maliyetten çok yüksek olabilir. Dolayısıyla güçlendirilmiş vergi uygulaması nedeniyle artan marjinal maliyete rağmen marjinal fayda hala yüksek olabilir. Yapılan ampirik çalışmalarda da vergi borcu çok yüksek olan vergi yükümlüleri ile vergi borcu çok az olan vergi yükümlülerinin aflara daha az katılım gösterdikleri saptanmıştır (Savaşan, 2006: 46).

Cezaların affı ile vergi affına katılım teşvik edilmeye çalışılmaktadır. Ancak, cezalar vergi borcu zamanında ödenerek zaten hiç doğmayabilirdi. Bu yüzden, daha önce vergi kaçırmayı optimum bulan ve bu yüzden vergi kaçıran vergi yükümlüsüne vergi affının sunduğu şey yeterli değildir. Cezanın affedilmesi sadece yakalanma olasılığının artık yüksek olduğunu düşünen vergi yükümlüsü için bir anlam ifade eder. Benzer şekilde, geçmişte vergi kaçırmadan dolayı pişman olan ve artık vergi kaçırmamaya karar veren vergi yükümlüsü için de cezadan kurtulmak önemli olabilir Diğer taraftan suçluluk duygusundan kurtulmak özellikle vergi kaçırdıktan sonra beklediğinden daha çok suçluluk duygusu taşır hale gelen vergi yükümlüsü için önemli olabilir. Yani, vergi kaçırma kararı alımış, vergi kaçırmış ardından da pişman olmuş birey af mekanizması ile suçluluk duygusundan kurtulmak için fırsat bulmuş olabilir (Savaşan, 2006: 47).

Sonuç itibariyle vergi kaçakçılığı suçunun sadece mali bir suç olmanın ötesinde kamu düzenine karşı işlenen suçlar kapsamında ele alınması gerekir. Bu durumun yasal ve anayasal düzeyde bir nitelik taşıması gerekir. Vergi afları, iktidarı elinde bulunduranlara geçici rahatlamalar sağlayabilir. Ancak, koşulları oluşmamış,

durmadan yinelenen ve toplumda artık ortalama iki yılda bir vergi affı beklentisi oluşturan vergi aflarının orta ve uzun vadedeki ülkeye olan hukuki, sosyal, etik, psikolojik ve ekonomik maliyetleri ölçülmeyecek kadar büyüktür. Vergi affı ya da mali af konusu gibi doğrudan toplumun tamamını ilgilendiren, toplumun tüm etik değerlerini ilgilendiren, mali, ekonomik ve hukuki boyutta tüm sistemi ilgilendiren önemli bir konuda parlamentonun tek başına af çıkarma yetkisi olmamalıdır. Bu konuda, Anayasanın 87. maddesinde nitelikli (beşte üç) çoğunluk aranma yönünde yapılan değişiklik yeterli değildir. Gerek cezai konularda, gerekse mali anlamdaki aflarda parlamentoların sadece *"Af Önerme Yetkisi"* olmalıdır. Bu noktada ülkenin tamamını yakından ilgilendirdiği için mali aflarda parlamento koşulların oluşması zorunluluğu ile halka af yapma önerisi götürülmelidir. Bir başka deyişle, vergi ya da mali aflar halkın referandumu sonucu % 95 oyla kabul edilmediği takdirde yürürlüğe konulmamalıdır. Parlamentonun ya da yürütme organının referandumsuz af sonucunu verecek düzenlemeler yapmaları Anayasanın 87. maddesinde yapılacak bir düzenleme ile yasaklanmalıdır. Anayasanın 87. maddesinde yapılacak bir düzenleme şöyle olabilir: "*TBMM referanduma sunulmak ve referandum sonucunda % 95 evet oyu ile kabul edilmek koşuluyla yürürlüğe girmek üzere af yasaları çıkarabilir."* İşte, Anayasanın 87. maddesinde bu yönde yapılacak bir değişiklik, TBMM'nin her alanda af çıkarma yetkisini kısıtlayacak ve halkın vicdanında yer bulmayan aflara geçit vermeyecektir. Toplum vicdanı, bir konuda affa % 95 evet diyorsa bu anlamda diyecek herhangi bir şey kalmamıştır (Erol, 2011: 146).

3.5.7 Vergi Denetiminin Etkinliği ve Vergi Etiği

Vergi denetimi, çağdaş vergicilik yapan ülkelerde kamunun elindeki en güçlü dışsal kamusal denetim tekniğidir. Bu denetim, etkin ve hukuki kullanıldığında vergi kaçırmayı önleyen inanılmaz ürkütücü, caydırıcı bir yasal silah olarak görülebilir. Tüm silahlarda olduğu gibi, yerli yersiz kullanılmaması, kullanılırken gerekliliğinin hukuki olarak kesin ve tartışmasız bulunması ve aşırı bir özenle kullanılması zorunludur. Aksi takdirde, devlet ile yurttaş arasındaki kutsal güven sözleşmesi onarılamayacak biçimde yara alır (Erol, 2011: 45, 46). Vergi denetiminde asıl olan her vergi yükümlüsünün denetlenmesi değil, vergi yükümlüsünün denetlenme

olasılığı algısını etkilemektir[159]. Yakalanma korkusunun vergi kaçırma davranışına etkisi konusundaki ampirik çalışmalarda, vergi kaçıranların ve kayıtdışı sektörde faaliyet gösterenlerin diğer vergi yükümlülerine göre algıladıkları yakalanma olasılıklarının düşük olduğu tespit edilmiştir. Yapılan araştırmalara göre, vergi matrahından yapılan indirimlerdeki detaylar yakalanma olasılığının düşük olduğu algısına yol açmaktadır. Yakalanma olasılığının düşük olduğu algısına yol açan diğer bir neden ise verginin beyan edilmesinde vergi türüne göre gözlemlenen farklılıklardır. Örneğin, gelir üçüncü bir kişinin beyanını gerektirmeyen kaynaklardan elde ediliyorsa yakalanma riski daha düşük algılanmaktadır [160](Savaşan, 2011: 17, 18).

Alm, Jackson ve Mckee yaptıkları deneysel çalışmada, vergiye gönüllü uyumun denetim oranı ile arttığını, ancak ceza oranındaki değişmenin vergiye gönüllü uyum üzerinde çok az etkili olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Bu çalışmaya göre, ceza oranlarındaki artışa verilen tepki pozitif olmakla birlikte küçük ve önemsiz olup, cezalar denetim ile desteklenmezse çok önemli bir etki oluşturmamaktadır. Bu amaçla vergi yasalarında bazı düzenlemeler yapmak (örneğin yüksek ceza oranlarının, sık denetim koşulları altında yeniden düzenlenmesi) gereklidir. Aynı şekilde, önceki denetimlerin gelecekte de denetlenme olasılığını artıracağı varsayıldığında, bir önceki yılda yapılan denetimin kişinin ilerleyen yıllarda da vergiye gönüllü uyum davranışını etkileyeceği sonucuna ulaşılabilir. Dolayısıyla, denetimlerin yetersiz olduğu bir ortamda gerçekleştirilecek vergisel düzenlemelerin fazla bir anlamı olmayacaktır (Tuay ve Güvenç, 2007: 31).

---

[159] Bir toplumda hukuka uygun davranışlar sergilemesine rağmen etik dışı davranışlarda bulunan bireylerin sayısının artması kaynakların önemli bir bölümünün üretime değil, insanların denetimine ayrılması anlamına gelir. Bu iktisadi söylemdeki işlem maliyetlerinin artmasına neden olur (Demir, 2003: 218, 219). Örneğin toplumda vergi kaçakçılığının yaygın bir davranış haline gelmesi vergi kontrolörü, vergi denetçisi ve vergi müfettişi gibi mesleklerin daha popüler hale gelmesine neden olmaktadır.

[160] Türkiye'de yapılan çalışmaların tamamı, yakalanma olasılığının ve cezaların caydırıcılığının düşük olduğu konusunda hemfikirdir. Hem vergi yükümlülerinin, vergi danışmanlarının hem de vergi denetim elemanlarının yarıdan fazlası cezaların caydırıcı olmadığını düşünmektedir. Bu algıya katkı sağlayan faktörlerden birisi de nerdeyse rutin haline gelmiş vergi aflarının bir şekilde cezalarda yüzde yüze varan indirimleri içermesi olabilir (Savaşan, 2011: 18).

Etkin vergi denetiminin sağlanamadığı bir toplumda, dürüst vergi yükümlüleri vergi kaçakçılığını önleyemeyen siyasal otoriteye karşı tepki geliştireceklerdir. Bu tepki, *"oy kayması"* ve *"lobby"* faaliyetleri gibi siyasal bir nitelik alabileceği gibi, bireysel etik değerlerin zedelenmesi biçiminde de ortaya çıkabilir. Aynı zamanda birey, kamu otoritesini suçu önleyemeyen ve bunun maliyetini dürüst yurttaşlara yükleyen, adaletsiz ve etkinlikten uzak bir otorite olarak algılayacaktır. Bu durumda, kimi bireylerin yalnız mali nitelikteki suçlara değil, diğer tür suçlara da daha fazla eğilim göstermelerinden kaygı duyulabilir. Çünkü yaşanan dönem ve toplumsal çevrenin kural ve normlarını benimseyerek uymak anlamında etik/ahlak bir bütündür ve büyük ölçüde toplumsal koşullanmalara ve model almaya bağlı olarak gelişmektedir. Her öğrenilmiş davranış gibi, etik ya da etik dışı davranış da transfer edilir, yani oluştuğu alandan başka davranış alanlarına genellenir. "Suç" ilan edilen davranışa karşı etkin yaptırımların bulunmadığı, yanlış modellerin ödüllendirildiği bir ortam ise, bir "suça teşvik" ortamı olarak tanımlanabilir (User, 1992).

Diğer taraftan, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde ise, yönetime gelen siyasal kadrolar, kendi icraatlarının denetlenmesini, bu icrayı gerçekleştiren yöneticilerin sorgulanmasını ve hesap vermelerini pek istememektedirler. İşte bu güdünün de etkisiyle, bu tür ülkelerde denetim organlarına yoğun karışımlar yaşanmakta; bu organlar yönetime gelen insanların siyasal anlayışlarıyla koşutluk gösteren yöneticilerin ellerine teslim edilmektedir. Böylece, bu tür denetim organlarında görev alan denetim elemanlarının bağımsız hareket etmesinin önüne geçilmektedir. İşte bu gibi nedenlerle, azgelişmiş ülke demokrasilerinde yoğun bir şekilde siyasal kirlenme ve karmaşa yaşanmaktadır. Az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerde denetim organlarına siyasal güçler tarafından karışılmasının diğer bir nedeni ise, bu tür kurumlarda yetişen kişilerin devletin önemli kurumlarında görev alma şanslarının yüksek olmasıdır. Denetim organları genelde bir fidanlık olarak görülmekte ve diğer organlara nitelikli eleman ve yönetici sağlamaktadır. İşte bu yapı nedeniyle, siyasal anlayışlar, kendi siyasalarını benimsemiş kişileri bu tür organlara yerleştirmek ve gelecekteki kadrolaşmalarına temel oluşturmak istemektedirler. Bu tür olumsuz gelişmeler, sistemlerin çökmesine ve demokrasilerin zedelenmesine yol açabilir. Denetimin, hesap vermenin, sorgulamanın olmadığı

yerlerde belirsizlikler, karanlık işler, siyasal kirlenme, sistemlerin ve kurumsal yapıların çökmesi, büyük yolsuzluklar, toplumsal çatışmalar ve büyük bir kaos yaşanabilir (Erol, 2011: 51, 52).

3.5.8 Genel Yolsuzluk Algısı, Vergisel Yolsuzluklar ve Vergi Etiği

Yolsuzluğun en basit ve en popüler tanımı *"kamusal gücün özel çıkarlar doğrultusunda kötüye kullanılması"* şeklinde ifade edilmektedir[161]. Bu tanım Dünya Bankası'nın tanımı olmakla birlikte yolsuzlukla ilgili maddi ve maddi olmayan tüm unsurları kapsamaktadır (Tanzi, 1998: 564). Yolsuzluğun oluşmasında toplumun her katmanında beliren etik anlamdaki yozlaşmalar, siyasi ve ekonomik yozlaşmalar önemli olmaktadır[162]. Bu noktada seçilmiş ve atanmış kişilerin resmi görev alanlarının dışına çıkması, kişisel çıkar sağlama, nepotik ilişkiler, rüşvet, politik çıkar sağlama vs. yolsuzluk türleri olarak sayılabilir.

Yolsuzlukla ilgili olarak Dong vd. (2008) tarafından yapılan çalışmada yolsuzluk davranışı karşılıklılık *(reciprocity)* ilişkisinden yola çıkılarak açıklanmaya çalışılmıştır. Bu noktada yolsuzluğun oluşmasında grupların dinamiği, sosyal etkileşim ve geçmişteki deneyimler, sosyal normların içselleştirilme dereceleri ve suçluluk oranları gibi faktörlerin önemli rol oynadığı belirtilmiştir. Özellikle toplumda işbirlikçi olmayan davranışlar bireyleri yolsuzluk tuzağına *(corruption trap)* doğru sürüklemektedir (Dong, Dulleck ve Torgler, 2008: 32, 33).

Çoğu ekonomik çalışmada yolsuzluk olgusu dışsal bir faktör olarak ele alınmış fakat bu yolsuzluk eyleminin açıklanmasında yeterli olmamıştır. Yolsuzluk konusundaki güncel çalışmalarda yolsuzluğun bir ekonomik tercih olabileceği üzerinde durulmaktadır. Bu yaklaşımlarda insanların ilk başta hiç günah işlemeyen *(saint)* ya da günahkar *(siner)* olarak kabul edilemeyeciği belirtilmiştir. Bu noktada

---

[161] Yolsuzluk kavramı, günümüzle karşılaştırıldığında, eskiden daha geniş bir anlama sahipti. Örneğin, Plato, Aristo, Thucydides bu terimi bireyin eylemlerinden ziyade tüm toplumun ahlaki/etik durumunu nitelemek için kullanırlardı. Halkı, erdemlilik veya refah dağılımı, liderler ve tebaaları arasındaki güç ilişkileri, güç kaynağı, hükmedenlerin hükmetmek için ahlaki haklılığı; veya halkın özgürlük sevgisi, siyasi liderlerin nitelikleri, siyasi değerlerin ve yönetimlerin sürdürülebilirliği yönlerinden incelerlerdi (Öner, 2005: 40, 41).

[162] Açık Toplum Enstitüsü Türkiye Temsilciliği ve Boğaziçi Üniversitesi (2008-2009) tarafından yapılan çalışmada yolsuzluk algısına ilişkin cevaplardan, vatandaşların ortalamada 10 üzerinden 7 civarındaki bir seviyede Türkiye'de yolsuzluğun olduğu yönünde bir algıya sahip olduğu anlaşılmaktadır (Zenginobuz ve diğerleri, 2010: 44).

kamu görevlilerini yolsuzluk eylemine iten motivasyon bireysel fayda motivasyonudur. Buna göre bir kamu görevlisi yolsuzluk sonucu elde edeceği fayda ile yolsuzluğun ortaya çıkması sonucunda uğrayacağı maliyeti hesap etmekte buna göre yolsuzluk yapıp ya da yapmamaya karar vermektedir (Martinez-Vazquez ve diğerleri, 2007: 11, 12). Bu noktada caydırıcı yöntemler önemli hale gelmektedir. Örneğin, tespit edilme ya da yakalanma ihtimalinin düşük olması vergi memurlarını yolsuzluk yapma konusunda motive eden bir unsurdur. Goel ve Rich yapmış oldukları çalısmada, yakalanma olasılığı ile yolsuzluklar arasında negatif bir ilişkinin olduğunu ortaya koymuşlardır. Ayrıca iç denetim mekanizmalarının etkin biçimde çalıştırılamaması ve konuyla ilgili olarak asimetrik bilginin varlığı da gelir idaresi gibi spesifik alanlarda gerçekleşen yolsuzlukların belirlenmesini güçleştirmektedir (Benk ve Karakurt, 2010: 136).

Schneider ve Enste (2000, 2002) ise yapmış oldukları çalışmalarda keyfi vergi uygulamalarının yolsuzluğu ve vergi kaçırmayı teşvik ettiğini belirtmişlerdir. Bu çalışmanın en önemli yanı ise yasalara olan güvenin azalmasının hem yolsuzluğu hem de vergi kaçırma davranışını artırdığı sonucudur (Uadiale, 2010: 118). Araştırmalar göstermektedir ki politik-ekonomik yaklaşımlar yolsuzluğun anlaşılmasında kurumların önemi üzerinde durmaktadır. Ülkeler politik güçleriyle kurumlar arasında bir denge kurma amacı taşır. Özellikle vatandaşlarla devlet arasındaki ilişkilerin dikey olması sosyal etkileşimi düşürebilir ve yolsuzlukların oluşmasında etken olabilir. Aynı zamanda bireylerin diğer bireyler hakkında yolsuzluk yaptığına dair algılamaları yolsuzluğu artırmakta, yolsuzluğu bulaşıcı bir hastalık haline getirmektedir (Dong, Dulleck ve Torgler, 2008: 1, 2).

Yolsuzluğun sistematik olarak yerleştiği, bütçenin şeffaf olmadığı sürekli açık verdiği bir devlette vergi ödeme yükümlülüğünün sosyal bir norm olarak yerleşmediği açıktır. Aynı zamanda bireyler sürekli hayal kırıklıklarına uğradıklarından dolayı vergi etiğinin zayıflaması da doğaldır. Bu bir bakıma dışlama *(crowding-out)* etkisi olarak da ifade edilir. Sürekli olarak yolsuzluk yapıldığına dair algılar ve subjektif vergi yükünün aşırı hissedilmesi bireylerde kamusal malların tahsisinin ve dağıtımının adaletli ve etkin yapılmadığı hissini oluşturarak bedavacılık *(free- rider)* eğilimlerini artırmakta ve bu durum da vergi etiğinin azalmasına neden olmaktadır (Torgler, 2004c: 10).

Özellikle bazı vergi yükümlülerinin vergi yüklerini yolsuzluk yoluyla azaltması, vergi yükünün bu yükten kurtulamayacak vergi yükümlüleri üzerine yüklenmesine neden olarak vergi adaleti zedelenmektedir. Vergi yükünden kurtulan vergi yükümlülerinin neden olduğu kayıplar, aynı ölçüde telafi edilemediğinden (karşılanamadığından) vergi gelirlerinin de azalmasına neden olmaktadır. Bu durum vergi oranlarının olması gerektiğinden daha yüksek düzeylerde belirlenmesine ve vergi yükünün dürüst olmayan vergi yükümlüsünden dürüst vergi yükümlüsüne doğru adil olmayan biçimde aktarılmasına neden olmaktadır. Ayrıca bu tür yolsuzlukların yaygınlaşması dürüst vergi yükümlülerini de yasa dışı yollara başvurmaya itmekte ve dolayısıyla vergi etiği zayıflatmaktadır. (Benk ve Karakurt, 2010: 136, 139).

Yolsuzluğun vergi etiği üzerindeki olumsuz etkilerinin azaltılması için yolsuzluklara neden olan fırsat ve motivasyonları önleyici ve azaltıcı politikaların geliştirilmesi ve uygulanması gerekmektedir. Konuyla ilişkin olarak Martinez-Vazquez, vd., (2007) bir kamu görevlisinin (politikacılar-bürokratlar-memurlar) yolsuzluk yapmasına neden olan bireysel faktörleri "motivasyonlar" *(motivations)*, yönetimsel yapıdan kaynaklanan kurumsal faktörleri ise "fırsatlar" (*windows of opportunity)* şeklinde belirtmiştir[163] (Martinez-Vazquez ve diğerleri, 2007: 11, 12). Yolsuzluk konusunda birçok çalışması bulunan Tanzi (2002) ise vergi yönetimindeki yolsuzlukları ve bunların nelerden kaynaklandığını (fırsat ve motivasyon unsurlarını) şu şekilde sıralamaktadır (Torgler, 2004c: 9, 10; Tanzi, 1998: 567).

[163] Yolsuzluklara neden olan fırsat ve motivasyonu azaltıcı politikalar şu şekilde ifade edilebilir. Ahlaki ve Etik Değerleri Geliştirmeye Yönelik Stratejilerin Geliştirilmesi *(eğitim, kurumsal yapının güçlendirilmesi, toplumsal farkındalığın artırılmasına yönelik projeler)*, Yolsuzluğun Tespitine Yönelik Stratejilerin Geliştirilmesi *(vergi memurlarının performanslarının değerlendirilmesi, mal varlıkları, refah düzeylerinin incelenmesi, sebepsiz zenginleşme vs. unsurların tespiti)*, Etkin Bir Ceza Sisteminin Geliştirilmesi *(caydırıcı cezalar)*, Yolsuzluğu Önleyici Ücret Politikalarının Geliştirilmesi, *(tatmin edici maaş ve ücret)*, Vergi Sisteminin Basitleştirilmesi, Vergi Bürokrasisin Takdir Yetkisinin Sınırlandırılması, Vergi Bürokrasisinin Politizasyonunun Önlenmesi *(işe alımlarda liyakat esasının benimsenmesi, vergi idarelerinin özerk yapıya kavuşması, politik müdahalelerin azaltılması)* olarak ifade edilebilir (Benk ve Karakurt, 2010: 140-143).

- ✓ Kanunların anlaşılmasının zor olması ve vergi yükümlüleri tarafından farklı yorumlanması ve bunları anlayabilmek için yardıma ihtiyaç olması, vergi mevzuatının karmaşık bir yapıya sahip olması, istisna ve muafiyetlerin yaygınlığı, vergilerin kişiselleştirilmesi, çok fazla özel şartlara yer verilmesi, verginin kaynak tahsisi-gelir dağılımı-ekonomik istikrar gibi extra-fiskal amaçlarından ileri gelen teşvik edici ve engelleyici fonksiyonlar *(fırsat unsurları)*
- ✓ Vergilerin ödenmesinde vergi yükümlüleri ile vergi memurları arasında yoğun bir temasın olması, vergi memurları üzerinde oluşan baskı, işbirliği, rüşvet vb. mekanizmalar *(motivasyonel unsur)*
- ✓ Vergi yöneticilerinin maaşlarının ve ücretlerinin düşük olması *(motivasyonel unsur)*
- ✓ Yolsuzluk eylemlerinin kolayca fark edilememesi, şeffaflıktan yoksun bir yapının olması, yolsuzluğa karşı cezaların hafif kalması *(fırsat unsuru)*
- ✓ Vergi yöneticilerinin vergi teşvikleri, vergisel yükümlülüklerin değerlendirilmesi, denetim tercihi ve hukuki ihtilaflarda ihtiyari bir yetkiye sahip olması vs. *(fırsat unsurları)*

Yolsuzluğun vergi etiği üzerindeki en büyük etkileri gelir idarelerinde gerçekleşen yolsuzluk uygulamaları sonucunda ortaya çıkmaktadır. Özellikle gelir idarelerinde meydana gelen yolsuzluklar sonucunda önemli gelir kayıpları ortaya çıkmakta, vergi etiği ve vergi yasalarına uyum azalmakta, vergi yapısındaki reformlara direnç artmakta, siyasal güven erozyona uğramakta ve de en önemlisi devlette meşruiyet kaybı ortaya çıkmaktadır (Fjeldstad, 2005: 7). Aşağıdaki tabloda gelir idarelerinde gerçekleşen yolsuzluk türleri gösterilmektedir.

Tablo 38: Gelir İdarelerinde Gerçekleşen Yolsuzluk Türleri

Vergi Bürokrasisi ve Mükellefin İşbirliği Halinde Gerçekleştirdikleri Yolsuzluklar		
Vergi Muafiyetleri ve /veya Vergi Bağışıklığı Sağlamak (Tax Exemptions)	Mükellefin tescil işleminin doğru biçimde yapılmaması, vergi kayıtlarının dışına çıkarılması.	Mükellef- Vergi Memuru
KDV Dolandırıcılığı (VAT Fraud)	Vergi memuru ile mükellefin isbirliği yaparak haksız biçimde KDV iadesi alması (hayali ihracat)	Mükellef -Vergi Memuru
Rüşvet (Bribery)	Rüsvet yoluyla düşük vergi ödenmesi ya da hiç vergi ödenmemesi	Mükellef-Vergi Memuru
Mükellefin Doğrudan İlgisinin Bulunmadığı Yolsuzluklar		
İrtikap (Extortion)	Mükelleften santaj yoluyla çıkar sağlaması	Vergi Memuru
Zimmet (Embezzlement)	Tahsil edilen vergi gelirlerinin çalınması	Vergi Memuru
Dolandırıcılık (Fraud)	Evrakta sahtecilik yaparak çıkar elde etme	Vergi Memuru
Denetim Yolsuzluğu (Corrupt Inspectors)	İç ve dıs denetim elemanlarının yaptıkları yolsuzluklar	Vergi Memuru

Kaynak: Fjeldstad, 2005, s. 6, Benk ve Karakurt, 2010, s. 138.

Tabloda da görüldüğü gibi gelir idarelerinde gerçekleşen yolsuzluk türleri vergi memurunun tek başına yaptığı yolsuzluklarla, vergi memurlarının vergi yükümlüleri ile işbirliği yaparak gerçekleştirdiği yolsuzluklardan oluşmaktadır. Bu noktada vergi memurunun yolsuzluk yapma ya da yapmama konusundaki motivasyonu öncelikle içinde bulunduğu toplumun yolsuzluğu nasıl değerlendirdiği ile ilişkilidir. Buna göre eğer toplumun büyük bir kısmı, yolsuzluğu etik açıdan kabul edilebilir bir olgu olarak görüyor veya bunu içselleştiriyorsa (*"helal olsun", "devlet malı deniz yemeyen keriz"*) bu durum vergi memurunun yolsuzluk yapma ihtimalini artıracaktır. Dolayısıyla, toplumdaki yolsuzluğun düzeyi gelir idarelerinde meydana gelen yolsuzluk düzeyini de belirleyecektir. Ancak hemen belirtmek gerekir ki toplum, yolsuzluğu etik açıdan kabul edilebilir bir olgu olarak görse dahi, yolsuzluğun oluşmasında vergi memurunun sahip olduğu etik/ahlak düzeyinin de

önemli etkileri bulunmaktadır. Bu noktada vergi memurunun sahip olduğu etik/ahlaki düzeyi ise, eğitim, cinsiyet ve dini inanç gibi faktörler belirlemektedir. Bu çerçevede, yapılan eylem hukuki olarak doğru olsa da vicdani olarak reddediliyorsa yolsuzluğu önleyici olacaktır (Benk ve Karakurt, 2010: 136).

Dünya geneline bakıldığında da yolsuzlukların vergi etiği üzerinde olumsuz etkiler oluşturduğu görülmektedir[164]. Özellikle kaynakların tahsisinde güçlü bir ihtiyari güce sahip olan merkezi planlı ekonomilerdeki yolsuzluk uygulamaları vergi etiği üzerinde olumsuz etkiler oluşturmuştur (Torgler, 2004c: 9). Konuyla ilişkin olarak Levin ve Satarov (2000) tarafından yapılan çalışmada Rusya'daki kurumlar ve yolsuzlukları analiz edilmiş ve yolsuzluğun Rusya ekonomisinin bir öğesi haline geldiği vurgulanmıştır. Levin ve Satarov, yolsuzlukların derecesinin yüksek boyutlarda olduğunu, toplam yapılan yolsuzluk miktarının bilime, eğitime, sağlık harcamalarına, kültüre ve sanata ayrılan toplam harcama miktarını aştığını belirtmiştir. Yapılan araştırmada vergisel yolsuzluklarda da ciddi artışların oluştuğu belirtilmiştir. Özellikle Rusya'daki vergi sisteminin merkeziyetçi bir yapıya dayanması şeffaflığı azaltmış ve mali konulardaki bireysel tercihlerin tutarlı toplumsal sonuçlara ulaşmasını engellemiştir (Torgler, 2003b: 309). Ancak 2000 yılında yayınlanan Geçiş Raporu'nda (*Transition Report 2000)* 1999'dan beri Rusya'da yapılan özelleştirmelerin de etkisiyle başarılı bir geçiş sürecinin yaşandığından bahsedilmiştir (Torgler, 2003b: 309). Diğer taraftan politik kaygılardan dolayı vergi memurlarının görev ve yetkilerinin çok sık biçimde değiştirilmesi de yolsuzluğun oluşmasında önemli katkılar sağlamaktadır. Söz konusu değişikliklerin genellikle seçim dönemlerinden sonra gerçekleşmesi ise oldukça dikkat çekicidir. Örneğin 2001 yılında Arnavutluk'ta yapılan genel seçimler sonrası gelir ve gümrük idarelerinin üst yöneticileri onbeş ay içerisinde tam beş kez değiştirilmiştir. Bu şekilde sık biçimde yer değişikliğine tabi tutulan memur, bulunduğu pozisyonu geçici olarak göreceğinden bu durum yolsuzlukların oluşması için önemli fırsatlar doğurmaktadır. Ayrıca vergi memurlarının görevde yükselmeleri

[164] Friedman vd. (2000) yapmış oldukları ülkelerarası analizlerde daha yüksek oranda yolsuzluğun ve tek taraflı *(onerous)* bürokrasinin olduğu ülkelerde daha yüksek bir kayıtdışı ekonomi bulunduğunu ortaya çıkarmışlardır (Barone ve Mocetti, 2008: 3).

ve atanmalarının liyakat usullerine göre yapılmaması da yolsuzluk riskini artıran bir diğer unsurdur (Benk ve Karakurt, 2010: 138).

Tayvan'da yapılan başka bir araştırmada da araştırmaya katılan vergi idaresi memurlarının % 94'ü rüşvet aldıklarını kabul ederken, mali müşavirler de vergi memurlarının % 80'i de vergi memurlarının rüşveti kabul eden bir yapı sergilediklerini belirtmişlerdir. Hindistan'da yapılan bir başka araştırmada ise vergi müfettişlerinin % 76'sının rüşvet aldığı, vergi yükümlülerinin de % 68'inin de rüşvet verme eğiliminde olduğuna dair sonuçlar elde edilmiştir. Ul Haque ve Sahay (1996) tarafından yapılan başka bir araştırmada ise Nepal'de yolsuzlukların yaklaşık % 20-30, Tayland'da ise %50'lik bir vergi kaybına yol açtığı belirtilmiştir (Hindriks, Keen ve Muthoo, 1999: 396). Türkiye'de ise TESEV'in önderliğinde Adaman, Çarkoğlu ve Şenatalar (2001) tarafından yapılan araştırmada Türkiye'nin genelini temsil ettiği kanaatine varılan 17 ilin kentsel yerleşim birimlerinde yaşayan 18 yaşını doldurmuş 2998 kişi örneklem olarak alınmıştır. Araştırma sonuçlarına göre rüşvet ve yolsuzluğun en yaygın olduğu kurumlar arasından vergi daireleri/maliyeciler (%7,1) oranla 3.sırada çıkmıştır (Gürbüz ve Dikmenli, 2009: 223).

Sonuç itibariyle *"vergi yükümlüsünün vergi yönetiminin büyük yolsuzluk yaptığının farkına varması ve böyle deneyim elde etmesi ileriki zamanlarda vergi yükümlüsünün vergi yasaları önlerine geldiğinde bu durumu hatırlamalarına neden olur…ayrıca hile ve ayrımcılık gibi travmatik deneyimler vergi yükümlülerinin hafızalarını daha canlı tutar".* (Rothstein 2005'den aktaran: Leonardo, 2008: 25).

3.6 DEMOGRAFİK BİLEŞENLER

Demografik bileşenler başlığı altında dikkat çekilmesi gereken nokta insanların bir değil birden fazla sosyal role sahip oldukları ve kendilerini birden fazla rol içerisinde tanımladıklarıdır. Dolayısıyla vergi etiği konusu incelenirken vergi yükümlülerinin sadece mesleklerine, cinsiyetlerine, medeni ve benzeri durumlarına bakmaktansa bunların bütününü değerlendirmek önem taşımaktadır. Örneğin, kendini bir ülkenin vatandaşı olarak tanımlayan birey vergisini düzenli ödemeyi bir sosyal yükümlülük olarak görse dahi, iş adamı rolü ile baktığında vergiden kaçınmanın olası kısa vadeli faydalarını da göz önünde bulundurabilir (Tuay ve Güvenç, 2007: 23).

Vergi etiğini etkileyen demografik bileşenler kapsamında yaş faktörü, medeni durum, cinsiyet faktörü, meslek ve eğitim durumu gibi unsurlar yer almaktadır.

3.6.1 Yaş Faktörü ve Vergi Etiği

Yaş ile vergi etiği arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalarda pozitif ve negatif yönde ilişkiler bulunmuştur. Bazı çalışmalarda gençlerin, bazılarında da yaşlıların vergi ödeme eğilimlerinin düşük olduğu ortaya çıkmıştır. Ancak çalışmaların çoğu gençlerin daha fazla vergi uyumsuzluğu sergiledikleri yönündedir (İpek ve Kaynar, 2009: 118).

Bireyler yaşlandıkça vergiye karşı dirençleri daha az olabilmekte[165], vergi verme davranışının vatandaşlık erdemi olduğuna daha fazla inanmalarıyla birlikte toplum içerisindeki sosyal bağların güçlenmesi vergi etiğini artırmaktadır (I. Penas ve S. Penas, 2007: 12-13; Lillemets, 2010: 245; Verboon ve Dijke, 2007: 719). Bu yüzden yaşlı bireylerin gençlere göre daha yüksek vergi etiğine sahip oldukları ifade edilir (Torgler, 2003a: 11).

Genç vergi yükümlüleri risk alma konusunda daha istekli ve yaptırımlara karşı daha az duyarlıdır (Chau ve Leung, 2009: 35). Genellikle genç yaştaki bireyler gelirlerinin büyük bir kısmını tüketime ayırmak eğiliminde olmaktadır. Özellikle 25-30 yaş grubunda henüz yüksek gelire sahip olmamaları ve aile kurup daha yüksek bir hayat standardına kavuşmak isteği gençlerin vergiye karşı isteksizce davranabilmesine yol açmaktadır. Bu yıllarda gençlerdeki en belirgin özellik yaşam standardının yükseltilmesidir. İleri yaş düzeyinde bulunan bireyler, belirli bir hayat seviyesine ulaştıkları için, bunun devamı yönünde bir iradeye sahip olmaktadır. Genellikle bu kişiler bu isteklerine uzunca bir süredir kavuşmuş oldukları için, daha yüksek bir hayat standardı beklentisine sahip olmazlar. Bu grupta yer alan vergi yükümlüleri, diğer yaştaki gruplara nazaran vergiye karşı sert bir tutum sergilemezler (Çataloluk, 2009 : 221; Gökbunar, Selim ve Yanıkkaya, t.y.: 78; Şenyüz, 1995: 47).

[165] Yaş ve vergi etiği arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalarda pozitif ve negatif yönde ilişkiler bulunmuştur. Bazı çalışmalarda gençlerin, bazılarında da yaşlıların vergi uyumsuzluğu (kaçakçılık) sergiledikleri ortaya çıkmıştır. Ancak çalışmaların çoğu gençlerin daha fazla vergi uyumsuzluğu sergilediği yönündedir. Spicer ve Lundstedt (1976), Vogel (1974), Orviska ve Hudson (2002), Mason ve Calvin (1978), Baldry (1987), Ritsema vd. (2003), Wahlund (1992), Clotfelter (1983), Feinstein (1991), Tittle (1980), Witte ve Woodbury (1985), Hanno ve Violette (1996), Dubin ve Wilde, (1988) ve Slemrod (1984), Keenan ve Dean (1980), Richard ve Tittle (1981), Warneryd ve Walerud (1982), Groenland ve Van Veldhoven (1983), Thurman ve diğerleri (1984)'nin çalışmalarında yaş ve vergi etiği arasında pozitif yönlü ilişki bulunmuştur (İpek ve Kaynar, 2009: 118).

Buna karşın, 55 yaş üzeri insanların mali konularda daha tutucu olmaları gibi nedenlerden dolayı, bu vergi yükümlülerinin hem harcamaların, hem de vergilerin kısılmasını istemeleri sonucu da ortaya çıkabilir. Böyle bir durumda ise, tam karşıt bir yaklaşımla genç yükümlülere göre, 55 yaş ve üzeri yükümlüler vergi konusunda daha isteksiz olabilirler (İpek ve Kaynar, 2009: 118, 119; User, 1992).

Vergi uyumu literatüründe yaş faktörünün vergi etiği üzerindeki etkisini inceleyen birçok çalışma bulunmaktadır. Örneğin; Amerika'da Torgler tarafından gerçekleştirilen bir araştırmada yaş ilerledikçe sosyal sermaye birikimi sağlandığından, kişinin topluma daha yüksek bir aidiyet duygusu hissedeceği buna bağlı olarak da daha az vergi kaçıracağı öne sürülmüştür. Başka bir bulgu ise yaşla birlikte artan bağlılığın yaratacağı sosyal yaptırımların daha ağır olacağı, dolayısıyla vergi etiğinin artacağı yönündedir (Tuay ve Güvenç, 2007: 22).

Wahlund (1992) tarafından yapılan bir araştırmaya göre ise daha genç insanlar yaşlılara göre daha fazla vergi kaçırırlar. Bunun nedeni ise genç insanların yaşlı bireylere göre vergi kaçakçılığına karşı daha az olumsuz tutuma sahip olmalarıdır. Gençler vergi kaçakçılığı riskinin daha az olduğuna hükmederler ve vergi kaçırmak için de daha çok fırsatları bulunmaktadır. Wahlund bu durumun diğer bir sebebi olarak gençlerin yaşlılara göre daha az *"sosyalist"* olmasını göstermiştir. Sonuç olarak Wahlund'a göre yaşın kaçakçılık üzerinde pozitif dolaylı etkisi bulunmaktadır (Saraçoğlu, 2008: 18).

Torgler tarafından yapılan bir başka araştırmada ise 30-64 yaş arasındaki bireylerin vergi etiğinin 16-29 yaş arasındaki genç insanlara göre daha yüksek olduğu saptanmıştır (Saraçoğlu, 2008: 18). Diğer taraftan Avustralya ve İsviçre için yapılan araştırmada 50-64 yaş arası referans grubunun vergi etiği derecesinin 30 yaştan küçüklere oranla daha sağlam ve devamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Işık, 2009: 861).

Sonuç itibariyle denilebilir ki; yaş faktörünün vergi etiği üzerindeki etkisi tam net değildir. Fakat yapılan araştırmaların çoğu göstermektedir ki yaş arttıkça vergi etiğindeki artış ihtimali de yükselmektedir.

3.6.2 Medeni Durum ve Vergi Etiği

Medeni durum bireylerin yasal ve yasal olmayan davranışlarını etkileyebilmektedir. Genellikle bireylerin bu davranışları sosyal ağlar tarafından sınırlandırılmaktadır. Şüphesiz böyle bir sınırlama vergi etiğini de etkilemektedir (Torgler, 2003b: 55). Tittle (1980) sosyal ağların bireyleri sınırlandırmasını şu cümlelerle ifade etmektedir.

> *"Durkheim'den günümüze kadar gelen sosyoloji geleneği ortaya koymaktadır ki; doğru kuralı ihlal etme eğilimi bireylerin dahil olduğu sosyal ağlar ile kısıtlandığı ölçüde tersine döner" (Torgler, 2007: 120).*

Tittle' in belirttiği gibi ve çoğu amprik çalışmanın sonuçlarının da gösterdiği gibi evli bireylerin bekar olanlara göre daha fazla sosyal ağlar ile kısıtlanmaları ve sosyal baskıyı daha çok hissetmelerinden dolayı evli kişilerde vergi etiğinin ve dolayısıyla vergi uyumunun daha yüksek olduğu sonucuna varılabilir [166](Torgler, 2007: 120; Doerrenberg ve Peichl, 2010: 3). Özellikle bekarların riski göze alabilme, hayatla ilgili beklentilerinin henüz yerine gelmemiş olması ve yeterince gelir elde edemiyor olması gibi faktörler göz önüne alındığında, bekarların evlilere göre daha fazla vergi kaçıracakları algısına yol açabilir (Çoban, 2004: 48, 49). Buna karşın boşanmış ve ayrı yaşayan bireylerin en düşük vergi etiğine sahip olduğu tespit edilmiştir. Bu durumun sebebi olarak ise doğaları gereği bu bireylerin olumsuz bir düşünce yapısına sahip olmaları ve bu yüzden mali olaylara kayıtsız kalmaları ya da daha büyük bir olasılıkla boşanmanın etkisiyle olumsuz bir zihin ve duygu durumuna geçmeleri gibi faktörler sayılabilir (Serim, 2009: 163).

[166] A.B.D.'de Torgler tarafından yapılan bir diğer çalışmada ise, evli çiftlerin bekarlara göre daha az vergi kaçırma eğiliminde oldukları gözlenmiştir. Bu farklılıklar, ülkeler arası farklılıklardan çok, ülkelerin kendi içlerindeki farklılıkların da vergi etiği üzerinde etkili olabileceğini göstermektedir. (Tuay ve Güvenç, 2007: 22).

3.6.3 Cinsiyet Faktörü ve Vergi Etiği

Cinsiyet faktörü vergi etiği üzerinde etkili olabilir. Sosyal-psikolojik çalışmalarda kadınların erkeklere göre daha yumuşak başlı, daha itaatkar ve kendilerine güvenlerinin az olduğu konusunda bir yaklaşım vardır. Bu yüzden kadınlarda vergi etiğinin yüksek olduğu sonucuna varılabilir. Buna karşın son yıllarda gerçekleştirilen sosyal psikoloji çalışmalarında geleneksel kadın rolünün değiştiği ve dolayısıyla günümüzün kadın profilinin daha bağımsız olduğu düşünüldüğünde kadınlarda da vergi etiğinin eskiye oranla düşmesi söz konusudur (Doerrenberg ve Peichl, 2010: 3; Schauer ve Bajor, 2007: 16; Torgler, 2007: 120; Torgler, 2003b: 52; Lillemets, 2010: 245; Torgler, 2007: 120).

Vergi ödeme davranışı ile ilgili olarak dostça ikna metodu ve cinsiyet farklılığının gelir beyanı üzerinde erkeklere göre kadınlarda daha etkili olduğu, kadınların erkeklere göre çok ciddi oranda daha fazla gelir beyanında bulunduğu ileri sürülmektedir. Birçok çalışmada kadınların erkeklere göre vergi sistemini daha adil gördükleri vergiyi tam beyan etmenin sosyal ve diğer faydalarını düşünerek hareket etkileri, az veya çok vergi kaçıranların yakalanma olasılığının yüksek olduğu, gelirlerinden daha düşük beyanda bulunma eğilimlerinin daha az ve beyan etmeme durumunda alacakları yasal ve sosyal cezanın riskliliği dolayısıyla şiddetli olduğunu düşündükleri ileri sürülmektedir (Gökbunar, 2010: 28).

Vergi uyumu konusunda kadın ve erkek arasındaki farklılıkları ilk kez ortaya koymayı amaçlayan çalışma, Jackson ve Milliron tarafından 1986 yılında yapılmıştır. Ayrıca Bardley, 1987 yılında yaptığı çalışmada, kadınların, vergi değişiklikleri karşısında, erkeklere oranla daha itaatkar davrandıklarını bulmuştur (İpek ve Kaynar, 2009: 119). Jackson ve Milliron (1986) kaçakçılık üzerinde cinsiyetin rolü konusuna farklı bir açıklama getirmiş ve kadın-erkek arasındaki uyum aralığının özgürleşen kadınların ortaya çıktığı yeni jenerasyonda ve çağdaş toplumlarda giderek küçüldüğünü belirtmişlerdir (Lillemets, 2010: 245; Saraçoğlu, 2008: 19). Jackson ve Jaouen, 1989 yılında yaptıkları araştırmada, vergi cezaları ile vicdan azapları arasında algılama düzeyini karşılaştırmış ve kadınların vicdanlarında duyacakları ıstırabın yasal vergi cezalarının daha üstünde tuttukları sonucuna ulaşmıştır (Çoban, 2004: 47).

Frank (1996) ve Title (1980) tarafından yapılan analizlerde etik değerlere duyarlılık konusunda kadınların erkeklere göre etik değerlere verdiği önem derecesinin daha yüksek olduğu sonucuna varılmıştır (I. Penas ve S. Penas, 2007: 12; Torgler, 2003b: 52). Yapılan amprik analizlerin hemen hemen hepsinde kadınların erkeklere göre daha yüksek bir vergi etiğine sahip olduğu belirtilmiştir. Sanayileşmiş batı ülkelerinde, Latin Amerika ülkelerinde, Asya'da ve Rusya'da erkeklerin vergi etiğinin yüksek olduğu konusunda güçlü sonuçlara rastlamak mümkündür (Doerrenberg ve Peichl, 2010: 3; Verboon ve Dijke, 2007: 719).

A.B.D.'de yapılan bir araştırma, erkeklerin kadınlara oranla, evli çiftlerin ise bekarlara oranla daha fazla vergi kaçırma eğilimi gösterdiklerini ifade etmektedir. Yine aynı çalışma, 65 yaş üzerindeki kişilerde doğru beyanda bulunmama eğiliminin *(noncompliance)* daha az olduğunu, buna karşılık gençlerin risk alma güdülerinin güçlü olması nedeniyle vergi kaçırmaya daha fazla eğilimli olduklarını belirtmektedir (Tuay ve Güvenç, 2007: 22). A.B.D.'de yapılan bazı çalışmalarda kadınların yeniden dağıtıcı politikalarla vergi politikalarını erkeklerden daha fazla destekledikleri; başkanlık seçimlerinde yapılan analizlerde ve vergi indirimlerinde erkeklerin kadınlara göre daha çok duyarlı oldukları ileri sürülmektedir. Bu çalışmalar cinsiyet ayrımı konusundaki amprik literatürde de doğrulanmıştır. Erkekler oy verirken parasal konuları daha çok dikkate alırken, kadınlar daha çok ulusal ve uluslar arası sosyal adaleti, eşitliği dikkate alırlar ve daha çok şefkatlidirler. Bu kapsamda kadınların erkeklere göre artan oranlı gelir vergisini savundukları konusunda çalışmalar bulunmaktadır (Gökbunar, 2010: 28).

Vergi uyumu araştırmalarında ortaya çıkan bu farklılık erkek ve kadın arasındaki kişilik ve buna bağlı olarak gelişen tutum farklılıklarından ziyade kadının işgücüne katılım oranının eskiden günümüze göre daha düşük olmasından kaynaklanıyor olabilir. Hasseldine ve Hite cinsiyet ve vergiye uyum konusunda yaptıkları araştırmada *"kadınların yaptırım tehditlerine göre vicdanın istekleri konusunda daha duyarlı oldukları ve aynı zamanda kadınların vicdanın istekleri konusunda da erkeklerden anlamlı derecede daha duyarlı oldukları"* sonucuna ulaşmışlardır (Serim, 2009: 162).

3.6.4 Meslek ve Vergi Etiği

Vergi uyumu literatüründeki araştırmalara göre vergi etiği mesleklere göre farklılık göstermektedir. Diğer bir ifadeyle, vergi yükümlüsüsnün bağlı olduğu meslek gurubunda vergi kaçakçılığı yaygınsa, bu durum bireysel olarak bu vergi yükümlsünün de vergi verme azmini ve şevkini kıracaktır. Aynı şekilde doğru beyanda bulunmama eğilimi *(non-compliance)*, maaş ve ücret geliri ile negatif bir ilişki içerisindedir. Yani, vergi yükümlülerinin maaşları ya da ücret gelirleri arttıkça, doğru beyanda bulunma eğilimleri azalmaktadır. Mesleklerle ilgili bir diğer araştırmada ise, kendi işini kuranların daha fazla vergi kaçırdıklarına dair sonuçlar ortaya çıkmıştır (Gökbunar, Selim ve Yanıkkaya, t.y. : 75; Tuay ve Güvenç, 2007: 22;).

Honore Bostel vergi konusunda *"kaçakçılık sonuçları duyurulmayan milli bir spordur"* demekle vergi kaçakçılığının yaygınlığını edebi bir dille dile getirmiştir (Eskicioğlu, 2007: 262). Duverger:

> *"Fransa'da ücretliler, şayet az veya çok vergi kaçıran tüccar ve avukatlara oranla hemen hiç vergi kaçırmıyorlarsa bu ücretlilerin daha namuslu olmalarından değil, maddeten kaçakçılık yapmak olanağına sahip olmamalarındandır. Çünkü ücretlilerin gelirini hazineye bildiren onların işverenleridir"*

demekle herkesin olanakları oranında vergi kaçırmaya eğilimli olduğunu ve hatta kaçırdığını, vergi kaçırmayanların ise sadece bir yerde böyle bir fırsata sahip olmayanlar olduğunu belirtmektedir (Eskicioğlu, 2007: 263).

Özellikle kendi işinde çalışanlar, part-time çalışanlar, iş sahibi olmayan bireyler tam zamanlı çalışan bireylere göre daha düşük bir vergi etiğine sahiptirler (Torgler, 2003b: 310). Vergi uyumu araştırmalarında serbest meslek sahibi bireylerin vergi kaçırma konusunda daha çok fırsat kolladığına dair sonuçlara ulaşılmıştır (I. Penas ve S. Penas, 2007: 13).

Öte yandan Torgler ve Schneider tarafından 2006 yılında yapılan çalışmada, bazı mesleklerin etik kodları daha yüksek olduğundan (doktorlar, avukatlar, muhasebeciler gibi) bu meslek dalları ile uğraşan vergi yükümlülerinin vergi etiğinin daha yüksek olacağı öne sürülmüştür. Ancak Türkiye'deki vergi uyumu literatürü

incelendiğinde vergi yükümlüsünün mesleği ile vergiye karşı takındığı tutum arasındaki ilişkiye yeterince değinilmediği görülmektedir (Tuay ve Güvenç, 2007: 22).

3.6.5 Eğitim Durumu ve Vergi Etiği

Vergi etiği üzerinde etkili olan bir diğer faktör de eğitim durumudur. Bazı çalışmalarda eğitim düzeyi yükseldikçe vergi etiğinin de artacağı ifade edilirken, diğer çalışmalarda ise eğitim düzeyi yükseldikçe vergi etiğinin azaldığı belirtilmiştir.

Torgler ve Schneider (2006) tarafından yapılan çalışmada eğitimli insanların vergi kanunları ve mali bağlantılar hakkında diğer bireylere göre daha bilgili oldukları *(fiscal knowledge)* bu yüzden kamusal hizmetlerden sağlamış oldukları faydalardan daha çok farkında oldukları sonucuna ulaşmışlardır[167] (Chau ve Leung, 2009: 35; I. Penas ve S. Penas, 2007: 13). Bu yüzden eğitimli insanların vergi etiğinin yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Buna karşın eğitim düzeyi düştükçe bireylerin mali farkındalık düzeylerinin azaldığı bu yüzden vergi etiğinin de düştüğü belirtilmiştir[168](Torgler, 2003b: 138).

Vergi etiği ile eğitim düzeyi arasındaki ilişkiyi ele alan Schmölders (1960) yönetimsel aktivitelere ve mali politikalara uyumun yüksek eğitimli bireylerde daha fazla olduğunu belirtmiştir (Kirchler, Hoelzl ve Wahl, 2008: 216). Özellikle eğitim düzeyi yüksek olan vergi yükümlülerinin vergi kanunları ve mali bağlantı konusunda daha çok bilgi sahibi olmaları vergilerin ekonomik ve sosyal fonksiyonları hakkındaki bilinçli tutumları (vergi zihniyetine ve vergi disiplinine sahip olmaları) vergi etiğinin yüksek olmasında etkili olmaktadır (Torgler, 2007: 121).

Sonuç itibariyle iyi eğitimli vergi yükümlülerinin vergi yasalarını daha kolay anladıkları, mali bağlantı konusunda daha çok bilinçli oldukları ve yapılan vergisel değişikliklere daha kolay uyum sağladıkları görülmektedir. Bu durum iki boyutlu olarak değerlendirilebilir. Vergi yükümlülerinin eğitimli olması vergi ile ilgili

[167] Sandmo'nun İsviçre'de vergi kaçırma ile ilgili yapmış olduğu araştırmada cezalandırma yöntemi yerine, eğitimin mükelleflerin tutumları üzerinde çok daha yapıcı bir etkisi olduğu görülmüştür (Tuay ve Güvenç, 2007: 30,31).

[168] Lewis (1982) mali farkındalık düzeyi düşük olan kişileri tanımlamak için mali cehalet kavramıyla değerlendirmiştir (Saraçoğlu, 2008: 19).

yasaları ve verginin uzun vadeli faydalarını daha kolay anlayacaklarından vergi etiğini artırabilir. Buna karşın eğitimin artması ile birlikte (*mali konularda bilgisini artıran vergi yükümlüsü)* yasalardaki açıklıkların farkına varan vergi yükümlüsü bu açıklıklardan yararlanarak vergiden kaçınma yöntemlerini daha kolaylıkla uygulayabilir. Fakat eğitim seviyesi ile vergi etiği arasındaki ilişkiyi analiz eden çalışmaların çoğunda, eğitim düzeyi ile vergi etiği arasında doğru orantı olduğu söylenebilir. Yani kişinin eğitim seviyesi artıkça vergiye etiğinin artması beklenmektedir (Torgler ve Schaltegger, 2005: 13; Torgler, 2007: 121; Torgler, 2003b: 53).

SONUÇ VE ÖNERİLER

Günümüzde vergi uyumuna ilişkin olarak yapılan araştırmalarda birçok ülkede düşük denetim ve ceza oranlarına rağmen vergi uyumunun yüksek olduğunu gösteren sonuçlara ulaşılmıştır. Bu noktada caydırma yöntemlerinin artması ile vergi uyumunun artması arasında tam olarak doğrusal bir ilişkinin söz konusu olmadığı ortaya çıkmıştır. Çünkü vergi psikolojisinin dikkate alınmadığı vergi uygulamaları, aşırı ve gereksiz denetimler vergi uyumu üzerinde dışlayıcı bir etki *(crowding-out effect)* oluşturmaktadır. Bu noktada vergi yükümlüleri kendilerini rahatsız eden uygulamalara karşı aynı güçle karşı koyan *(countervailing)* bir eğilimde olabilmekte ve vergiye karşı olumsuz tutum ve davranışlar içerisine girebilmektedirler. Bu yüzden yüksek bir vergi uyumunun sağlanabilmesinde sadece mali-ekonomik ve siyasal sınırların değil aynı zamanda psikolojik sınırların da tespit edilmesi gerekmektedir.

Artık günümüz koşullarında vergi ödemek Kant etiğinde ifade edildiği şekliyle bir vatandaşlık erdemi olmanın aksine devlet ve birey arasındaki karşılıklı pozitif ve negatif ilişkilerin sonucunda şekillenen bir fenomene dönüşmüştür. Vergi uyumu araştırmalarında *"insanlar neden vergi kaçırır?"* sorusunun yerini *"insanlar neden vergi öder"* sorusu almıştır. Bu noktada insanları vergi ödemeye iten faktörler vergi etiği kapsamında ele alınabilir.

İnsanların neden vergi ödediği sorusunun cevabı vergi etiği bileşenlerinden yararlanılarak açıklanabilir. Özellikle devlet ve bireyler arasındaki psikolojik vergi sözleşmesinin etkin bir şekilde sürdürülmesinde sosyal sermaye bileşenleri arasında yer alan sosyal normlar ile sosyal normların uzantısı olan karşılıklılık ilişkileri önemli bir rol oynamaktadır. Karşılıklılık ilişkileri insanlar arası etkileşimlerde sadece kişisel menfaatın *(self-interest)* rol oynamadığını aynı zamanda bireyler arasındaki güçlü karşılıklılık *(strong reciprocity)* ilişkisinin de oldukça etkili olduğunu ifade etmektedir. Bu yönü itibariyle karşılıklılık ilişkileri insanların işbirliğine gitmelerinin bir ön şartı *(predisposition)* olarak değerlendirilmektedir. Karşılıklılık ilişkileri vergi etiği açısından ele alındığında, vergi yükümlülerinin kamusal malların finansmanı konusunda sadece kişisel refahını maksimize etme amacında olan rasyonel bireyler olmadığı gerçeği ortaya çıkmaktadır. Karşılıklılık

ilişkisine ve işbirliğine dayalı olarak geçmişte ödediği vergi karşısında gerekli kamusal mal ve hizmetin kendisine tekrar döndüğünü fark eden bir vergi yükümlüsünün içsel motivasyonu artabilir, bedavacılık *(free-rider)* rolü geri planda kalabilir.

Vergi yükümlüleri diğer vergi yükümlülerinin vergi ödeme konusundaki işbirliği hususunda belirsizlik algılaması içerisinde olurlarsa devlet ile işbirliği yapmanın riskli olacağını düşünmektedirler. Diğer bir deyişle vergi yükümlüleri çoğulcu bilgisizlik *(pluralistic ignorance*) algılaması içinde olurlarsa (diğer vergi yükümlülerinin kendisinden daha çok vergi kaçırdığı algısına sahipse) vergiden kaçınma ve vergi kaçırma davranışı ortaya çıkabilir. Buna karşın etik açıdan vergi ödemeye razı *(moral suasion)* bir vergi yükümlüsünün işbirliği derecesi artabilir. Bu noktada işbirliği davranışı açısından paradoksal bir durum söz konusu olmaktadır. İlk başta toplumda vergi ödemeye ilişkin olarak karşılıklı olarak bir miktar "şartlı bedavacı" *(dedicated free riders)* ve "şartlı işbirlikçi" *(dedicated cooperators)* olan vergi yükümlüleri yer almaktadır. Aynı zamanda yine ilk başta karşılıklı olarak negatif ve pozitif karşılıklılık hissiyle hareket eden vergi yükümlüleri bulunmaktadır. Toplumda vergi ödemeye ilişkin algılar şekillenmeye başladığında "şartlı bedavacı" eğilimlerle "şartlı işbirlikçi" eğilimler ve aynı zamanda negatif ve pozitif karşılık verenler birbirlerinden beslenerek gelişme göstereceklerdir. Daha açık bir ifadeyle vergi yükümlülerinin devlet tarafından kendilerine iyi davranıldığı hissi, kamusal hizmetlerden memnuniyet seviyesi arttıkça ve toplumda vergi ödeme sosyal bir norm olarak yerleştikçe vergi yükümlülerinin işbirlikçi eğilimleri artacak ve bu durum vergi etiğinde artışla sonuçlanacaktır. Aksine toplumda bedavacı (free-rider) eğilimler arttıkça ve devlete olan güven seviyesi azaldıkça, vergiden kaçınma ve vergi kaçakçılığı yaygın bir davranış haline geldikçe (vergi anomisi arttıkça) vergi yükümlülerinin negatif karşılıklık verme durumları artacaktır. Sonuç itibariyle toplumda zaman içerisinde kendiliğinden oluşan bir doğal karşılık verme durumu ortaya çıkacak ve pozitif ve negatif karşılıklılık birbirinden beslenerek gelişme gösterecektir.

Vergi etiği bileşenleri arasında yer alan bir başka sosyal sermaye unsuru da vergi adaletidir. Özellikle adaletsiz bir vergi sistemi vergi kaçırmanın rasyonel bir davranış haline gelmesini teşvik ederek vergi etiğinin oluşmasını zorlaştırmaktadır.

Özellikle dikey-yatay adalet algıları, dağıtıcı adalet algısı, prosedürel adalet algısı ve cezalandırıcı adalet algısı vergi etiği üzerinde etkili olmaktadır. Genellikle vergi yükümlüleri kamusal mal ve hizmetlerin finansmanına kendisinin yaptığı katkının diğerlerinden fazla olduğuna; buna karşılık gerekli kamusal mal ve hizmeti alamadığını düşündüğünde değişim eşitsizliği *(exchange inequity)* algılaması artmakta ve vergi gayreti düşmektedir. Diğer taraftan prosedürel adalet algısı da vergi sisteminin meşru olup olmaması noktasında vergi gayretinin düşmesine neden olmaktadır. Vergi ile ilgili konuların şeffaflık ilkeleri doğrultusunda kamuoyuna açıklanması vergi ile ilgili konularda vatandaşların siyasal karar alma süreçlerine katılması, vergi kanunlarının oylama ve çoğunluk kuralı ile konulması prosedürel adalet algısını olumlu yönde etkilerken; vergi yasalarındaki karmaşıklık ve vergi bürokrasisi prosedürel adalet algısı üzerinde önemli negatif etkiler oluşturmaktadır. Diğer taraftan cezalandırıcı adalet algısına bağlı olarak ise dürüst vergi yükümlüleri diğer vergi yükümlülerinin yasaları ihlal etmelerine rağmen bunların cezasız kaldığını gördüklerinde kendilerinin sosyal sorumluluk duygularına saygısızlık yapıldığı ve hatta kendileriyle alay edildiği hissine kapılmaktadırlar. Aynı zamanda vergi yasalarını ihlal eden vergi yükümlülerinin işledikleri suçlar ile aldıkları cezaların orantısız olduğuna ilişkin bir algılama cezalandırıcı adalet algısını olumsuz yönde etkilemektedir. Her ne türde olursa olsun vergi yükümlülerinin adalet duygularının zedelenmesi vergi yükümlülerinin etik/ahlaki maliyetlerinin düşmesine neden olmaktadır.

Devlet ve vergi yükümlüleri arasındaki psikolojik vergi sözleşmenin geçerli olmasındaki en büyük faktörlerden birisi de güvendir. Yasal ve anayasal sisteme duyulan güven vergi yükümlüsü ile devlet arasındaki psikolojik vergi sözleşmesinin temelini oluşturmaktadır. Diğer taraftan politik sistemin iyi çalışması ve vergi memurlarından memnuniyet vergi yükümlüsündeki içsel motivasyonu artırmaktadır. Buna ek olarak vergi yükümlülerinin ödedikleri vergilerle, almış oldukları kamusal mal ve hizmetler arasında girdi-çıktı ilişkisi kurması *(değişim ilişkisi)* sonucundaki olumlu algılamaları devlete olan güven duygusunu pekiştirmekte ve vergi etiği üzerinde olumlu bir etki oluşturmaktadır. Bu noktada etik/genelleştirilmiş güven, stratejik güven ve kurumsal güven devlet ve birey arasındaki vergi ilişkisini açıklamada kullanılan en önemli kavramlar olma özelliğini taşımaktadır.

Vergi etiğinin ayrıntılı analizinde vergi etiğinin oluşması açısından etik/genelleştirilmiş güvenin en önemli unsurlardan biri olduğu ortaya çıkmaktadır. Özellikle etik/genelleştirilmiş güven düzeyi yüksek olan vergi yükümlüsü diğer faktörlere bakmadan vergi ödemenin sadece bir vatandaşlık erdemi olduğu hissiyle davranıp vergisini tam ve zamanında ödeyebilir. Ödev ve sorumluluk etiği (Kant Etiği) ve vergi bilinci ön plana çıkabilir. Etik/genelleştirilmiş güven düzeyi yüksek olan vergi yükümlüsü diğer vergi yükümlülerinin de çoğunun vergilerini ödediği konusunda bir algıya sahip olabilir. Bu noktada vergi yükümlüsünde " kendi-başkası tutarsızlığı" *(self-other discrepancy)* şeklinde bir çoğulcu bilgisizlik (pluralistic ignorance) algılaması söz konusu olmamaktadır. Etik/genelleştirilmiş güven düzeyi yüksek olan vergi yükümlüsü vergi kaçırması durumunda bunun kendinde ortaya çıkaracağı etik/ahlaki maliyetleri *(suçluluk ve utanma duygusu, saygı ve itibarında azalma, toplum tarafından dışlanma)* daha çok göz önünde bulundurmaktadır. Çünkü, etik/genelleştirilmiş güven düzeyi yüksek olan vergi yükümlüsü birey-devlet arasındaki vergi ilişkisini şartsız işbirliği *(unconditional cooperation)* olarak görmektedir. Bu yüzden yüksek bir vergi etiğinin sağlanmasında etik/genelleştirilmiş güven seviyesinin yüksek olması önemlidir.

Stratejik güven ise devlet ve birey arasındaki vergi ilişkisinin "şartlı işbirliği" *(conditional cooperation)* şeklinde gerçekleştiği durumları anlatmak için kullanılmaktadır. Buna göre vergi yükümlüleri kendilerinden başka kişilerin vergi ödeme eğiliminde olmaları durumunda, diğerlerinin/referans gruplarının da vergi ödediğine dair bir algıya sahipseler vergilerini ödemektedirler. Vergi yükümlülerinin vergi kaçırdığına olan inanç hakimse stratejik güven azalmakta ve etik/ genelleştirilmiş güvenin önüne geçmekte ve sonuçta vergi ödememenin ahlaki/etik maliyetleri ortaya çıkmamaktadır. Stratejik güvenin azalması bazı durumlarda vergi yükümlüsünün vergi ödeme konusundaki bilişsel çelişkilerinden kurtulma çabası olarak değerlendirilebilir. Çünkü vergi yükümlüleri vergi ödemenin bir ödev ve sorumluluk etiği olmasını bilmelerine rağmen vergi adaletine ilişkin olumsuz algılamalar ile toplumun genelinde (referans gruplarının) vergi kaçırıldığına ilişkin algılar vergi yükümlülerinin bu durumları bahane göstererek vergi kaçırmayı meşrulaştırma çabası içerisine girmelerine neden olmaktadır.

Vergi etiği üzerinde etkili olan farklı bir güven türü de kurumsal güvendir. Kurumsal güven, vergi yükümlülerinin devletin siyasi, demokratik, ekonomik ve hukuki yapısına duydukları güven dereceleri oranında vergi etiği üzerinde olumlu etkiler ortaya çıkaracaktır. Bunun gerçekleşmediği yani devletin demokratik yapısına olan güven duygusunun yitirilmesi, onun askeri ve polisiye bir görüntüye büründüğü hissini edinen bir vergi yükümlüsü her şartta vergiden kaçınmanın yollarını araştıracaktır. Bu yüzden ideal vergi sisteminde ödenecek vergiler keyfi değil, kesin, açık ve belirli olmalıdır. Vergi idaresinin vergi yükümlülerine karşı keyfi vergileme işlemlerinde bulunmalarına fırsat vermemek için, vergi tutarının yanısıra, ödeme şekli ve zamanına ilişkin uygulamaların da kesin, açık ve belirli olması gerekmektedir.

Bir sosyal sermaye bileşeni olan kültür de vergi etiği üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Genellikle Dünya Değerler Araştırması (WVS) ve Avrupa Değerler Araştırması (EVS) verileri kullanılarak yapılan araştırmalarda vergi etiğinin yüksek olduğu yerlerde kültür ve kurumlar arasında kuvvetli bir etkileşimin olduğuna dair veriler elde edilmiştir. A.B.D. başta olmak üzere Kuzey Avrupa ülkelerinin Güney Avrupa ülkelerine göre daha yüksek bir vergi kültürüne sahip olduğu ortaya çıkmaktadır. Buna karşın geçiş ekonomilerinde ve Türkiye'de kültürel değerlerin vergi etiği üzerinde etkili olmadığı bunda yolsuzlukların önemli bir etki oluşturduğu belirtilmektedir. Vergi etiği ve kültür unsurları arasındaki etkileşimin boyutları Hoftstede tarafından ortaya konan unsurların araştırılması sonucunda ortaya çıkmıştır. Buna göre; belirsizlikten kaçınma ve güç mesafesinin yüksek olduğu ülkelerde (Tayland, Uruguay, Filipinler, Peru, Panama, El Salvador, Kolombiya, Brezilya) düşük bir vergi etiği söz konusu olmakta, buna karşın bireyselciliğin ve ataerkilliğin yüksek olduğu ülkelerde (Amerika, İsviçre, Japonya, İrlanda, Almanya, Kanada ve Avusturya) yüksek bir vergi etiği söz konusu olmaktadır. Buna karşın bireyselciliğin yüksek olmasına rağmen ataerkilliğin düşük olduğu İsveç ve Danimarka gibi ülkelerde de vergi etiğinin oldukça yüksek olduğu sonuçlara ulaşılmıştır.

Sosyal sermaye unsurlarından biri olarak din bileşeni de vergi etiği üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Vergi uyumu araştırmalarında dindar insanların dindar olmayan insanlara göre daha yüksek bir etik/ahlaki anlayışa sahip olduğu ve

dolayısıyla dindar insanların vergi etiğinin yüksek olduğu ifade edilmiştir. Ancak böyle bir yaklaşımın ortaya konulabilmesi için vergi ödeme davranışının dinen bir ödev olarak kabul edilmesi gerekmektedir. Aynı zamanda dinin vergi etiği üzerindeki olumlu etkileri ancak devlete karşı işlenen suçların aynı zamanda dinen bir suç olması durumunda ortaya çıkmaktadır. Buna karşın dini duyarlılığı olan kişilerin dini inançlarına ters düşmesine rağmen vergiden kaçınması ya da vergi kaçırması ya da Müslüman ülkelerde vergi yerine zekat verme davranışı ya da vergi yerine hayırseverliğin artması vergi yükümlülerinin bilişsel bir çelişki içerisinde olduğunu çok net göstermektedir.

Vergi etiği bileşenleri arasında yer alan bir diğer bileşen de politik (siyasal) bileşenlerdir. Politik bileşenler kapsamında vergilerin siyasal sınırı, siyasal güven, siyasal etik, demokrasi kültürü, politik karar alma sürecine katılım gibi faktörler vergi etiği üzerinde etkili olmaktadır. Genellikle siyasi otoriteler vergilerin siyasal sınırını *(oy kaybı endişesi)* hesaba katarak vergi yükünün vatandaşlarca olduğundan daha düşük hissedilmesi *(mali aldanma)* amacına bağlı olarak kamu harcamalarının finansmanında dolaylı vergileme yoluna gitmektedirler. Doğaldır ki; dolaylı vergilerin ağırlıklı olduğu bir vergi sisteminde vergi etiği ve bilincinden bahsetmek oldukça güçtür. Aynı zamanda kamu etiği ile beraber siyasal güvenin vergi etiği üzerinde olumlu bir etki ortaya çıkartabilmesi için devletin sadece vergi otoritesi gibi kurumlarına değil diğer kurumlarına da olan güven seviyesinin artırılması gerekmektedir. Bundan dolayı vergi yükümlüleri; devletin tüm kurumlarına duydukları güven derecesi oranında vergi verme konusunda içsel bir motivasyon sergileyeceklerdir Aksi takdirde devletin demokratik yapısına olan güven duygusunun yitirilmesi, bireyler üzerindeki devlet algısını totaliter (baskıcı) bir yapıya dönüştürecektir. Böyle bir durumda vergi yükümlüleri her fırsatta vergiden kaçınmanın ve vergi kaçırmanın yollarını arayacaktır. Buna karşın kamu etiğinin ve siyasal güvenin sağlandığı toplumlarda formel ve informel ilişki ağları güçlenerek vergi ödemek bir yük olmaktan ziyade bir vatandaşlık görevi olarak algılanacaktır. Fakat şu gerçek unutulmamalıdır ki, böyle bir durum ancak toplumdaki etik değerlerin içselleştirildiği ve (mali) farkındalık düzeyi yüksek olan toplumlarda ortaya çıkabilmektedir.

Vergi etiğini belirleyen politik bileşenler kapsamındaki bir diğer bileşen de demokrasi bileşenidir. Demokratik bir rejim içerisinde verginin temeldeki zorlayıcı (cebri) özelliği bir ölçüde de olsa azalmaktadır. Demokrasilerde vatandaşların doğrudan katıldığı kurumlar daha fazla geliştiğinde vergi yükümlülerindeki ödev ve sorumluluk etiği artmaktadır. Bu nedenle, bir ülkenin demokratik kurumlarına daha yüksek derecede duyulan memnuniyet daha yüksek bir vergi etiğine yol açacaktır. Özellikle adem-i merkeziyetçi yönetim yapılarına sahip olan ülkelerdeki vergi etiğinin merkeziyetçi yönetim yapısıyla yönetilen ülkelerdeki vergi etiğine göre daha yüksek olduğu bilinmektedir. Bu noktada yerelleşme devlet ve bireyi birbirine yakınlaştırmaktadır. Bu noktada yerelleşmeyi sadece yönetimsel açıdan değil aynı zamanda mali açıdan da değerlendirmek gerekir. Örneğin, mali yerelleşmenin güçlü olduğu İsveç'te vergi etiğinin yüksek olduğu görülmektedir. Yerelleşmiş sistemlerde kamu yönetiminde daha şeffaf ve hesap verebilir bir yapı oluşmakta, vergi sistemi daha görünebilir *(visible)* bir yapıya kavuşmaktadır. Dünyada en yüksek vergi etiğinin çok güçlü doğrudan demokrasi gelenekleri olan ABD ve İsviçre'de, görülmesi bu açıdan önemlidir. Özellikle vergi yükümlüleri politikacıları referandum yoluyla daha iyi gözlemleyebilmekte, insiyatif yoluyla kararlar oluşturmakta ve böylece devlet ile vergi yükümlüleri vergi sözleşmelerini yeniden müzakere edebilme şansı bulmaktadırlar. Sonuç itibariyle demokrasinin gelişmesi devletin yapmış olduğu aktiviteleri daha şeffaf bir yapıya dönüştürürken aynı zamanda devletle vergi yükümlüleri arasındaki asimetrik enformasyonu da azaltmakta ve vergi yükümlüleri ile devlet arasındaki ilişkiyi hiyerarşik konumdan yatay bir düzleme çekmektedir.

Vergi etiği bileşenleri içerisinde yer alan kurumsal-yönetimsel bileşenler kapsamında vergi bürokrasisi, vergi afları ve yolsuzluklar da vergi etiği üzerinde olumsuz etkiler ortaya çıkarmaktadır. Özellikle vergi bürokrasisi vergi yükümlülerini *"hem vergi ver hem de eziyet gör"* şeklinde algılama içerisine girmesine neden olmakta ve vergi ödeme konusundaki içsel motivasyonu azaltmaktadır. Bu yüzden vergi sistemi oluşturulurken genellikle formaliteleri en aza indirecek vergi yöntemlerinin tercih edilmesi gerekmektedir. Ayrıca vergi afları vergi gelirlerini kısa vadede arttırsa bile, uzun vadede vergi etiğini zedeleyici bir işlev görmekte ve vergilerin etik/ahlaki maliyetlerini düşürmektedir. Çünkü vergi afları yüksek vergi

etiğine sahip vergi yükümlüsünü "irrasyonel"; vergi kaçakçısını ise "rasyonel" davranır bir şekle dönüştürmektedir. Aynı zamanda yolsuzluğun sistematik olarak yerleştiği, bütçenin şeffaf olmadığı sürekli açık verdiği bir devlette vergi ödeme yükümlülüğünün sosyal bir norm olarak yerleşmediği açıktır. Sürekli olarak yolsuzluk yapıldığına dair algılar ve subjektif vergi yükünün aşırı hissedilmesi bireylerde kamusal malların tahsisinin ve dağıtımının adaletli ve etkin yapılmadığı hissini oluşturarak bedavacılık (free- rider) eğilimlerini artırmakta ve bu durum da vergi etiğinin düşmesine neden olmaktadır**.** Özellikle bazı vergi yükümlülerinin vergi yüklerini yolsuzluk yoluyla azaltması, vergi yükünün bu yükten kurtulamayacak vergi yükümlüleri üzerine yüklenmesine neden olarak vergi adaletini zedelemektedir.

Vergi etiği bileşenleri bütüncül olarak değerlendirildiğinde bir toplumda yüksek bir vergi etiğinin sağlanması konusunda yapılması gerekenler şu şekilde ifade edilebilir.

- ✓ Teorik anlamda vergiler vatandaşlardan hukuksal cebir yetkisi altında "karşılıksız" olarak alınsa da uygulamada devlet ve birey arasındaki "karşılıklılık" (karşılıklı güven, saygı, sadakat, işbirliği) esasına dayanmaktadır. Bu noktada bir ülkede tam anlamıyla vergi etiğinin sağlanması için hukuk kuralları kadar her iki tarafa düşen etik sorumluluklar da bulunmaktadır. Bu yüzden bireylerdeki vergi bilinci ve vergi etiği ile beraber vergileme etiğinin de gelişmesi yüksek bir vergi etiğini de beraberinde getirecektir. Sonuç itibariyle yüksek bir vergi etiğinin sağlanmasında hukuk kuralları minimum bir etiği (ahlakı) oluşturmaktadır. Bu nedenle hukuk kuralların işlemesi kadar bireysel ve toplumsal anlamda etiğin gelişmesi de önemlidir.
- ✓ Vergi yükümlülerinin psikolojik yapısı ile toplumun mali-sosyolojik yapısı birbirinden beslenerek gelişme göstermektedir. Bu noktada vergi yükümlüsüne vergi ödeme konusunda motivasyon kazandırma (erdemli davranışlara yönelme) açısından psikolojiden; mali olayların vergi yükümlüsü üzerindeki etkilerini anlamak noktasında da sosyolojiden eş zamanlı olarak yararlanılması vergilemeden beklenen amaçların daha kolay ortaya çıkmasını

sağlayabilir. Bu noktada vergilemenin mali-ekonomik ve siyasal sınırlarının yanısıra psikolojik sınırların daha çok dikkate alınması gerekmektedir.

- ✓ Vergi etiği siyasi etik ile bütçe etiğinden büyük ölçülerde etkilenmektedir. Toplumun etik değerlerinde meydana gelen yozlaşmalar sıklıkla siyasal karar alma sürecine de yansımaktadır. Bu noktada siyasi etikte ve bütçe etiğinde meydana gelen yozlaşmalar da vergi etiğini de olumsuz yönde etkilemektedir. Çünkü; vergi etiği toplumsal dinamiklerden beslenerek gelişme gösterdiği gibi, vergi etiğinde meydana gelen yozlaşmalar da sosyal ve siyasi alana kolayca yansıyabilmektedir. Bu durum vergi etiğinin heterojen bir yapıya sahip olduğunu gösterdiği gibi aynı zamanda vergi etiğinde oluşan yozlaşmaların "sosyal bir patoloji" gerçeğinden hareket edilerek çözümlenmesi gerektiğini ifade etmektedir.
- ✓ Kayıtdışılık özellikle dürüst vergi yükümlülerinin vergi etiğini bozan en önemli faktördür. Bu yüzden kayıtdışı ekonomik faaliyetlerin ortadan kaldırılması amacına yönelik olarak vergi idaresi ile nüfus idaresi arasında koordinasyon kurularak her seçmenin vergi mükellefi (yükümlüsü) olması sağlanmalıdır. Örneğin Türkiye gibi nüfusu 70 milyonun üzerinde olan bir ülkede 2011 yılı verilerine göre vergi mükellefi sayısı 8.788.039'dur. Bu sayı 50.189.930 olan yurtiçi seçmen sayısının % 20'sini bile oluşturamamaktadır. Oysa ki ideal bir vergi sisteminde kayıtlı vergi mükellefi (yükümlüsü) sayısı en azından seçmen sayısına yakın olmalıdır.
- ✓ Vergi kaçırma suçunun toplumda ağır bir suç olduğu algısının bireylerce benimsenmesi gerekmektedir. Bu noktada vergi kaçakçılığı suçunun sadece mali bir suç olmanın yanısıra devlete karşı işlenen suçlar kapsamında ele alınması gerekir. Bu konudaki yasal ve anayasal düzeyde değişikliklere gidilebilir. Fakat bu düzenlemeler yapılırken vergi otoritesinin gücünden kaynaklanan caydırıcı yaptırımların ölçüsünün çok iyi ayarlanması gerekmektedir. Çünkü vergi otoritesi ile vergi yükümlüsü arasındaki bu ilişki kaygan bir rampada gerçekleşmektedir. Öyle ki belli bir noktadan sonra cezai yaptırımlar vergi yükümlülerinin devlete güvenini azaltabilmekte ve motivasyonlarının düşmesine neden olmaktadır *(crowding-out/dışlama*

etkisi). Bu yüzden vergi etiği açısından en optimal durum kamu otoritesinin gücünden ileri gelen caydırıcı yaklaşımlarla devlete olan güvenin eş zamanlı artırılması olmaktadır.

- ✓ Vergi yükümlülerinde vergiye karşı olumlu algı, tutum ve davranışların oluşabilmesi için "öğrenilmiş çaresizlik" durumları oluşturabilecek klişeleşmiş *("böyle gelmiş böyle gider" "merak etmeyin alışırlar" "bu ülkede zaten her şey bozuk" vs.)* bazı söylemlerin de toplumsal hafızadan silinmesi gerekmektedir.
- ✓ Vergi yükümlüleri vergi ödemenin sosyal bir norm olduğuna inandıkları sürece ve bu normları içselleştirmeleri durumunda vergilerini ödemede daha istekli davranacaklardır. Bu yüzden esasen dışsal bir mahiyet arzeden sosyal normlar içsel bir mahiyet arzeden etik (ahlaki) normlarla iç içe geçtiği takdirde vergi etiği artabilir.
- ✓ Etik/genelleştirilmiş güven ile kurumsal güvenin artırılması gerekmektedir. Etik/genelleştirilmiş güven seviyesinin artması verginin vatandaşlık erdemi özelliğini ön plana çıkartarak, verginin etik/ahlaki maliyetlerinin daha çok hissedilmesini sağlamaktadır. Kurumsal güvenin artması (vergi yükümlülerinin devlete, yasal sisteme ve idari kurumlara ve memurlara güven duyması) vergi etiğini pozitif yönde etkilemektedir. Devletle vergi yükümlüleri arasındaki psikolojik sözleşme ilişkisi sosyal sermayenin güçlenmesi bakımından da büyük önem taşımaktadır. Bu kurumlara güvenen bireyler vergi gelirlerini beyan etme noktasında aynı şartlar altında bu kurumlara güvenmeyen bireylere göre daha yüksek bir vergi etiğine sahip olacaklardır. Vergi otoritesine güvenilmemesi durumunda toplumda devlete karşı şüphecilik (skepticism) ortaya çıkar. Siyasi kademelerde yeteri kadar temsil olanağı bulamayan halkın ödediği vergilerin nereye harcandığı ile ilgili şüpheleri ortadan kaldırılmadığı durumlarda yani şeffaf bir yönetim anlayışına sahip olunamadığında halkın vergi kaçırması veya vergiden kaçınmasının engellenmesi güç olacaktır. Çünkü bireyler vergi kodlarının adaletli olduklarına inandıkları sürece vergi ödeme konusunda daha istekli olacaklardır.

- ✓ Devlet ile vergi yükümlüleri arasındaki sinerjik bir vergi ikliminin kurulması vergi etiğinin şekillenmesinde önemli bir unsurdur. Sinerjik vergi ikliminde vergi otoritesi ile vergi yükümlüleri arasındaki sosyal mesafe azalmakta ve hizmet-müşteri *(service-client)* ilişkisi ön plana çıkmaktadır. Bu durumda vergi otoritesi topluma hizmet sunan bir kurum olarak algılanmakta, bireyler de kendilerini topluma ait bireyler olarak hissetmektedirler. Bu noktada vergi yükümlülerinin saygılı ve destekleyici mahiyetteki davranışlarına vergi otoritesi de şeffaf ve hesap verebilir bir yapı oluşturarak karşılık vermek zorundadır.
- ✓ Aşırı ve gereksiz vergi denetimlerine son verilmelidir. Vergi denetiminin devlet ve vergi yükümlüsü arasındaki psikolojik sözleşmeyi bozmayacak şekilde yapılması gerekir. Bu noktada vergi memurlarının da vergi yükümlülerinin psikolojileri konusunda ve vergi uyumu süreçleri hakkında eğitilmesi gerekmektedir. Vergi denetimi yerinde ve zamanında kullanıldığı sürece etkin olacaktır.
- ✓ Vergi afları konusunda yürütme organının iradi ve takdiri uygulamalarına son verilmelidir. Vergi affı çıkarma konusunda yetki yasama organına verilmelidir. Bu noktada vergi affı referandum sürecine bırakılabilir.
- ✓ Yolsuzluğun vergi etiği üzerindeki olumsuz etkilerinin azaltılması için yolsuzluklara neden olan fırsat ve motivasyonları önleyici ve azaltıcı politikaların geliştirilmesi ve uygulanması gerekmektedir. Bu noktada tek taraflı bir bürokrasi yerine vergi otoritesi ile vergi yükümlüsü arasında yatay ilişki ağları oluşturulmalıdır.
- ✓ Vergi mevzuatı, vergi bürokrasisi ortaya çıkarmayacak şekilde kolay anlaşılır, açık, aksi yoruma yer vermeyen bir üslupta düzenlenmelidir. Bu noktada vergi tekniği içinde ve ülkenin kültür düzeyi ile doğru orantılı olarak vergi yükümlülerinin iş hacmi ve meslek yapısına uygun olarak yapılacak vergi uygulamaları vergi ödeme eğilimlerinin de artmasını sağlayabilir.
- ✓ Sonuç itibariyle, vergi etiğinin sağlanmasına yönelik olarak yapılacak en iyi uygulama verginin toplumdaki tüm bireyler tarafından içselleştirilmesidir. Verginin içselleştirilmesi iktisadi anlamda işlem maliyetlerinin de azalmasına

neden olarak kamu ekonomisinde vergi uyumunun sağlanmasına yönelik olarak ayrılan kaynakların daha verimli ve toplumsal refahı artıran mal ve hizmet üretimine aktarılmasına neden olur. Bu noktada bir toplumda zaman içerisinde sosyal normların içselleştirilmesi, onların alışkanlıklara dönüşmesini, alışkanlıklar da ek düzenleme yapmaya gerek kalmaksızın kurallara uyulmasını sağlamaktadır. Yani işlem sektörünün küçülmesini sağlayan etik normlar önemli bir iktisadi işlevi de yerine getirmiş olurlar. Buna karşın vergiden kaçınma ve vergi kaçırma davranışı (vergi anomisi) toplumun büyük bir kesimi tarafından mazur ve makul bulunuyorsa bireylerin vergi kaçırma davranışı toplumun büyük kesimi tarafından "bencillik" *(egoism)* olarak değil "kendi yararını gözetme" *(self-regarding)* olarak algılanacak ve vergi ödememenin etik/ahlaki maliyetleri ortaya çıkmayacaktır. Bu yüzden toplumdaki bireyler arasında bencillik (egoism) ve özgecilik (altruism) birbiriyle bağdaştırıldığı sürece bireysel ve toplumsal mutluluk söz konusu olacağı gibi vergi etiği de bu durumdan olumlu yönde etkilenecektir.

KAYNAKLAR

ACAR, İbrahim Attila, Hüseyin Gül, "1980 Sonrasında Kamusal Mal ve Hizmet Sunumunda Yaşanan Dönüşüm", http://www.sdu.edu.tr/sempozyum/2006/maliye/PDF/acar_gul.pdf (26.09.2009).

AKAT, Asaf Savaş, **"**Tüketim Fazla Diye Dış Açığımız Büyük", 2007, http://www.haberx.com/tuketim_fazla_diye_dis_acigimiz_buyuk(17,n,10159530,121).aspx (26.08.2009).

AKAT, Asaf Savaş, "Ahlaki Değerler ve Kamusal Alan", **Vatan,** 14 Mart 2006, http://haber.gazetevatan.com/0/73333/4/Haber (28.07.2008).

AKDOĞAN, Abdurrahman, **Kamu Maliyesi**, Gazi Kitabevi, Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş, 12. Baskı, Baran Ofset, Ankara, 2007.

AKDOĞAN, Argun, "Siyasal Kültür ve Sosyal Sermayenin Karşılaştırılması: Türkiye İçin Bazı Çıkarsamalar", **Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi** (12) 2006, ss. 162-187.

AKDOĞAN, Habib, "Muhasebe Meslek Etiğinde Teleolojik ve Deontolojik Yaklaşımların Karşılaştırmaları", **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,** Y.2005, C.10, S.1, ss. 295-300.

AKGÜN, Birol, "Türkiye'de Siyasal Güven: Nedenleri ve Sonuçları", **Ankara Üniversitesi, SBF Dergisi**, 56-4.

AKTAN, C.Can, **Anayasal İktisat**, Siyasal Kitabevi, Ağustos, 2002.

AKTAN, C.Can, "Vergi Psikolojisinin Temelleri ve Vergi Ahlakı" **Vergileme Ekonomisi ve Vergileme Psikolojisi**, der. Coşkun Can Aktan, Dilek Dileyici, İstiklal Y. Vural, Seçkin Yayıncılık, Ekonomi Kitapları Dizisi: 21, 2006. ss. 125-136.

AKTAN, C.Can, "Vergi Dışı Piyasa Ekonomisi", **Vergileme Ekonomisi ve Vergileme Psikolojisi**, der. Coşkun Can Aktan, Dilek Dileyici, İstiklal Y. Vural, Seçkin Yayıncılık, Ekonomi Kitapları Dizisi: 21, 2006. ss. 125-136.

AKTAN, C.Can, "Piyasa Başarısızlığının Anatomisi ve Kamu Ekonomisi Rasyoneli", **Kamu Ekonomisi ve Kamu Politikası,** der. Coşkun Can Aktan, Dilek Dileyici, İstiklal Y. Vural, Seçkin Yayıncılık, Ekonomi Kitapları Dizisi: 19, İkinci Baskı, Kasım-2006. ss. 9-35.

AKTAN, C.Can, "Rant Kollama", **Modern Politik İktisat Kamu Tercihi,** der. Coşkun Can Aktan, Dilek Dileyici, Seçkin Yayıncılık, Ekonomi Kitapları Dizisi: 30, Birinci Baskı, Şubat-2007, ss.231-241.

AKTAN, C.Can, "Organizasyonlarda Yanlış Uygulamalara Karşı Bir Sivil Erdem, Ahlaki Tepki ve Vijdani Red Davranışı: WHISTLEBLOWING", **Mercek Dergisi** Ekim-2006, ss.1-13.

AKTAN, C.Can, "Siyasal Ahlak ve Siyasal Yozlaşma", Yolsuzlukla Mücadele Stratejileri, **Hak-İş Yayınları,** Ankara, 2001, ss.51-69.

AKTAN, C.Can, Dilek Dileyici, Özgür Saraç, "Vergilere Karşı Tepkiler ve Vergilerin Ahlaki ve Sosyo-Psikolojik Sınırları, **Vergileme Ekonomisi ve Vergileme Psikolojisi**, der. Coşkun Can Aktan, Dilek Dileyici, İstiklal Y. Vural (Ed.), Seçkin Yayıncılık, Ekonomi Kitapları Dizisi: 21, 2006, ss.159-171.

AKTAN, C.Can, Dilek Dileyici, Özgür Saraç "Vergiye Direnişin Sosyo-Psikolojik Analizi", **Vergi, Zulüm ve İsyan**, der. Coşkun Can Aktan, Dilek Dileyici, Özgür Saraç, Baskı ve Cilt: Pano Ofset, Phoenix Yayınevi, 1. Baskı, Ankara, 2002, ss.117-136.

AKTAN, C.Can, Dilek Dileyici, Özgür Saraç, "Vergi Zulmüne Karşı Direnişin İki Yönü: Sivil İtaatsizlik ve Vergi İsyanı, **Vergi, Zulüm ve İsyan,** der. Coşkun Can Aktan, Dilek Dileyici, Özgür Saraç, Baskı ve Cilt: Pano Ofset, Phoenix Yayınevi, 1. Baskı, Ankara, 2002, ss.137-153.

AKTAN, C.Can, Hilmi Çoban "Kamu Maliyesine Güven ve Ekonomik Anayasa", **Çimento İşveren Dergisi,** Kasım-2007, ss.4-11.

AKTAN, C.Can, Ufuk Gencel, "Türkiye'de Geriye Doğru Vergileme ve Verginin Hukukiliği İlkesinin İhlali", **DEÜ-S.B.E. Dergisi**, Cilt: 5, Sayı: 1, 2003, ss. 1-21.

AKTAŞ, Sururi, **Hayek'in Hukuk ve Adalet Teorisi**, Liberte Yayınları: 60, Baskı: Pano Ofset, Ankara, 2001.

ALM, James, "Testing Behavioral Public Economics Theories in the Laboratory", **Tulane Economics Working Paper Series, Working Paper**, 1102, April 2011, ss. 1-30.

ALM, James, Benno Torgler, "Culture Differences and Tax Morale in the United States and Europe", **Center for Research in Economics, Managament and the Arts, Working Paper,** No: 2004-14.

ALM, James, Benno Torgler, "Culture Differences and Tax Morale in the United States and in Europe", **Journal of Economic Psychology**, 27 (2006) ss. 224-246.

ALM, James, Betty R. Jackson, Michael Mckee, "Estimating the Determinants of Taxpayer Compliance with Experimental Data", **National Tax Journal,** Vol. 45, No.1 March, 1992, ss.107-114.

ALM, James, Juan Luis Gomez, "Social Capital and Tax Morale in Spain", **Economic Analysis & Policy**, Vol. 38 No. 1, March 2008, ss. 73-87.

ALM, James Jorge Martinez-Vazquez, "Tax Morale and Tax Evasion in Latin America", **International Studies Program, Working Paper,** 07-04, Marc-2007, ss. 1-85.

ALM, James, M. Skidmore, "Why Do Tax and Expenditure Limitations Pass in State Elections?", **Public Finance Review**, 1999.

ALTINTAŞ, Füsun Çınar, "Bireysel Değerlerin Örgütsel Adalet ve Sonuçları İlişkisinde Yönlendirici Etkisi: Akademik Personel Üzerinde Bir Analiz" **DEÜ, İşletme Fakültesi Dergisi,** Cilt: 7, Sayı: 2, 2006, ss. 19-40.

ALTUĞ, Osman, "Kayıtdışı Ekonomi, Vergi, Faiz ve Yozlaşma", **Yeni Türkiye**, ss. 97-13.

ANDREONI, James, Brian Erard, Jonathan Feinstein, "Tax Compliance", **Journal of Economic Literature**, Vol: XXXVI, June-1998, ss. 818-860.

ARAL, Halide, "İçbütünlük Sorunu ve Modern Politik Ahlak", **Çankaya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Journal of Arts and Sciences,** Sayı: 10 / Aralık 2008, ss.11-17.

ARDIYOK, Şahin, "Türk Hukukunda Yeni Bir Yaklaşım: Hukuk ve Ekonomi Öğretisi", 2008, http://www.actecon.com/PDF/ardiyok_hukuk&ekonomi.pdf (25.11.2009).

ARSLAN, Hasan, "İnsan Faktörü ve Bilinçlilik Düzeyinin Kalkınmaya Etkisi", **Fırat Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi,** 12: 2, 2007, ss. 297-315.

ARSLAN, Mahmut, Ümit Berkman, "Dünyada ve Türkiye'de İş Etiği ve Etik Yönetimi", **TÜSİAD/T,** Yayın No: 2009-06-492, Haziran-2009.

ARSLANOĞLU, İbrahim, "Türk Değerleri Üzerine Bir Değerlendirme", Küreselleşme Karşısında Değerlerimiz Sempozyumu, 3-4 Haziran 2005, **Felsefe Dünyası Dergisi**, 2005/41, 64-77.

ATEŞ Hamza, Bülent Oral, "Kamu Yönetiminde Etik: Kültürel Temeller ve Örgütsel Ruhçuluk Kuramı Ekseninde Bir Analiz", **Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, (5) 2003/1, ss. 55-71.

AYDIN, Bülent M., "Kayıt Dışı Ekonomi-Vergi Denetimi-İdari Yapı (2)" **Maliye ve Sigorta Yorumları,** 15 Şubat 2006, ss.1-7.

AYDIN, İnayet, **Yönetsel, Mesleki ve Örgütsel Etik,** Pagem Akademi, 4. Baskı, Ankara, 2010.

BALESTRINO, Alessandro, Umberto Galmarini "Imperfect Tax Compliance and the Optimal Provision of Public Goods", **Bulletin of Economic Research**, 55:1, 2003, 0307–3378, ss. 37-52.

BARONE, Guglielmo, Sauro Mocetti, "Tax Morale and Public Spending Inefficiency", Preliminary Version, November 2008, http://www.brunochiarini.it/conference/Mocetti.pdf. (14.08.2010).

BAYAT, Bülent, "Örgütlerde, Güdülenme Yetersizlikleri ve Geri Çekilme- Kaçınma Davranışlarını Açıklamakta Kullanılabilecek Bir Model: Öğrenilmiş Çaresizlik" **Gazi Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi,** 3/2002, ss. 1-14.

BAYRAM, Ahmet Kemal, "Modern Zamanlarda Etik ve Siyasal Değerler", **DEM Dergi**, Yıl: 2, Sayı: 5.

BECKER, Gary. S., "Crime and Punishment: An Economic Approach", **Journal of Political Economy,** 76, 1968, ss. 169-217.

BENK, Serkan, Ekrem Karayılmazlar, "Vergilemenin Operasyonel Maliyetleri: Kavramsal Bir Değerlendirme", **Maliye Dergisi**, Sayı: 159, Temmuz-Aralık 2010, ss. 137-154.

BENK, Serkan, Birol Karakurt , "Gelir İdareleri ve Yolsuzluk: Motivasyonlar, Fırsatlar ve Mücadele Yolları", **İşletme ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi,** Cilt: 1, Sayı: 4, 2010, ss. 133-148.

BERKMAN, Ümit, "Değişen Etik Anlayışı ve Yolsuzlukla Mücadele", **"Etik Liderlik Seminerleri,** Tebliğ Metni, 8 Ocak 2009 - 27 Ocak 2009.

BERTRAND, Alexis, **Ahlak Felsefesi,** Çev: Salih Zeki, Sadeleştiren: Hayrani Altıntaş, Akçağ Yayınları/336, Felsefe/14, Akçağ Basım Yayım, 2. Baskı, Ankara, 2001.

BESSARD, Pierre, "Tax Burden and Individual Rights in the OECD: An International Comparison", **Institut Constant de Rebecque / Tax Burden and Individual Rights in the OECD,** June 2009, ss. 1-20.

BILHIM, Joao, Neves Barbara, "New Ethical Challenges In A Changing Public Administration" **Social and Political Sciences Institute of Lisbon Technical University Centre for Public Administration & Policies**, June-2005, http://soc.kuleuven.be/io/ethics/paper/Paper%20WS4_pdf/Joao%20Bilhim_Barbara%20Neves.pdf (11.01.2010).

BIRD, Richard M., Jorge Martinez- Vazquez, Benno Torgler, "Tax Performance in Developing Countries: The Role of Demand Factors", **97th Annual Conference on Taxation, National Tax Association Proceedings,** 2004, ss.284-289.

BİLGİSEVEN, Amiran Kurtkan, **Maliye Sosyolojisi,** Filiz Kitabevi, Haşmet Matbaası, Beyazıt-İstanbul, 1984.

BLUMENTHAL, Von Karsten, Birger Nerré, "Tax Culture in Nineteenth- Century Austria" **96 th Annual Conference on Taxation, National Tax Association, Proceedings,** 2003, ss. 54-62.

BOBEK, Donna D., Robin W Roberts, John T., Sweeney, "The Social Norms of Tax Compliance: Evidence from Australia, Singapore, and the United States", **Journal of Business Ethics ,** 2007/74, ss. 49–64.

BRAITHWAITE, Valerie "A New Approach to Tax Compliance", der. V. Braithwaite Taxing Democracy: **Understanding Tax Avoidance and Evasion**, Ashgate, Aldershot. , (2003) ss. 1-11.

BRAITHWAITE, Valerie, Eliza Ahmed, "A Threat to Tax Morale: The case of Australian Higher Education Policy**, Journal of Economic Psychology**, 2005/26 ss. 523–540.

BRAITHWAITE, Valerie, Kristina Murphy, Monika Reinhart, "Taxation Threat, Motivational Postures, and Responsive Regulation " **Law & Policy**, Vol. 29, No. 1, January 2007, ss. 137-158.

BRAND, Phil, "Compliance: A 21st Century Approach", **National Tax Journal**, Vol: 49, No: 3, September-1996, ss. 413-419.

BRANHAM, Elizabeth, "Closing the Tax Gap: Encouraging Voluntary Compliance Through Mass-Media Publication of High-Profile Tax Issues", **Hastings Law Journal,** Vol. 60: 1507, June 2009, ss. 1507-1533.

BULUT, Nihat, "Siyaset Ahlak İlişkisi Bağlamında Siyasi Etik Komisyonu Kurulması Çalışmalarının Değerlendirilmesi", **EÜHFD,** C. XI, S. 3-4, 2007.

BULUTOĞLU, Kenan, **Kamu Ekonomisine Giriş (Demokraside Devletin Ekonomik Bir Kuramı)**, Maliye ve Hukuk Yayınları, Yayın No: 68, Baskı: Özkan Matbaacılık, Ankara, 2008.

BURGESS, Robin, Nicholas Stern, "Vergileme ve Kalkınma", Çev. Mustafa Durmuş, **Maliye Dergisi**, Sayı 152, Ocak- Haziran 2007, ss.1-59.

BUTLER, Eamon, **Hayek, Çağımız İktisat ve Siyaset Felsefesine Katkısı,** Çev: Yusuf Ziya Çelikkaya, Liberte Yayınları: No: 55, Ankara, 2001.

CADSBY, C., Elizabeth Bram, Viswanath Umashanker, Maynes Trivedi, "Tax Compliance and Obedience to Authority at Home and in the Lab: A New Experimental Approach", **Exp Econ** (2006) 9, ss.343-359.

CAMINAL, Ramon, "Personal Redistribution and the Regional Allocation of Public Investment", **Regional Science and Urban Economics** 34 (2004), ss. 55-69.

CANBAY, Tülin, "Bütçe Etiği (Kavramsal Bir Yaklaşım)", **Celal Bayar Üniversitesi, İ.İ.B.F., Yönetim ve Ekonomi,** Yıl: 2001, Cilt :8, Sayı :2, ss.125-135

CENGİZ, Mahmut, Mehmet Kul, "Türkiye'de Kamu Yönetiminde Yolsuzluğun İçselleştirilmesinin Sosyolojik Analizi", **Polis Bilimleri Dergisi** Cilt:10 (3)

CHAU, Gerald, Patrick Leung, "A Critical Review of Fischer Tax Compliance Model: A Research Synthesis, **Journal of Accounting and Taxation**, Vol.1 (2), July, 2009, ss. 34-40.

CHOI, Jay Pil, Marcel Thum, "Corruption and the Shadow Economy", **International Economic Review**, Vol: 46, No: 3, August-2005, ss. 817-836.

CORICELLI, Giorgio, Mateus Joffil, Claude Montmarquette Villeval, Marie-Claire, "Tax Evasion: Cheating Rationally or Deciding Emotionally?", **IZA Discussion** Paper No. 3103, October 2007, ss. 1-38.

CULLIS, John, Philip Jones, Alan Lewis, "Tax Compliance: Social Norms, Culture and Endogeneity", **International Studies Program Working Paper**, 07-22, December 2007, ss.1-20.

CULLIS, John, Alan Lewis, "Why People Pay Taxes: From a Conventional Economic Model to a Model of Social Convention", **Journal of Economic Psychology** 18 (1997), ss. 305-321.

CUMMINGS, Ronald G., Jorge Martinez-Vazquez, Michael McKee, Benno Torgler, "Tax Morale Affects Tax Compliance: Evidence from Surveys and an Artefactual Field Experiment", **Journal of Economic Behavior & Organization** 70 (2009) ss. 447-457.

ÇAĞAN, Namî, "Demokratik Sosyal Hukuk Devletinde Vergilendirme", ss.129-151. http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/38/305/2873.pdf (25.11.2009).

ÇATALOLUK, Cuma, "Mali Sosyalleşme ve Kültür İlişkisi", **Sosyal Gelişim Dergisi**, Yıl: 1, Sayı: 1, Haziran-2010.

ÇATALOLUK, Cuma, "Vergi Karşısında Mükelleflerin Tutum ve Davranışları" http://www.sosyalbil.selcuk.edu.tr/sos_mak/articles/2008/20/CCATALOLUK.PDF,213-228 (16.10.2008).

ÇETİN, Halis, "Egemenlik ve Hukuk İlişkisi Üzerine", **C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi,** Cilt 3, Sayı 2, 2002.

ÇİÇEK, Halit, Mehmet Karakaş, Abdunnur Yıldız, **Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Vergi Yükümlülerinin Vergiyi Algılama ve Tutum Analizi: Bir Alan Araştırması,** T.C. Maliye Bakanlığı, Strateji Geliştirme Başkanlığı, Yayın No: 2008/381, Baskı: Ümit Ofset Matbaacılık, Ankara, 2008.

ÇOBAN, Hilmi "Vergi Mükelleflerinin Vergi Karşısındaki Davranışları Üzerine Ampirik Bir İnceleme: Denizli Örneği" (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Pamukkale Üniversitesi, SBE, Denizli, 2004.

ÇUBUKÇU, Özkök Dilek, Abuzer Pınar, "Vergilendirme Süreçlerinde Vergi Kaçakçılığının Önlenmesi: Uluslararası Deneyimlerden Seçmeler", Prof. Dr. Mualla Öncel'e Armağan, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayını, **Ankara Üniversitesi Yayınları**, No: 243 Ankara, 2009, ss.473-491.

DAVIS, Jon S., Gary Hecht, Jon D., Perkins, "Social Behaviours, Enforcement, and Tax Compliance Dynamics", **The Accounting Review**, Vol: 78, No: 1, January-2003, ss.39-69.

DELAVALLADE, Clara, "Corruption and Ditribution of Public Spending in Developing Countries", **Journal of Economics and Finance,** Volume 30, Number 222, Summer, ss. 222-239.

DEMİR, İhsan Cemil, "Kamusal Harcamaların Toplumsal Algısı: Ampirik Bir Araştırma", **Maliye Dergisi***,* Sayı 157, Temmuz-Aralık 2009, ss.210-226.

DEMİR, Ömer, **İktisat ve Ahlak**, Liberte Yayınları: 86, Basım: Cantekin Matbaası, Eylül-2003.

DİLİK, Sait, "Sosyal Güvenliğin Finansmanında Yansıma Olayı-Primler ve Devlet Katkıları", **Kamu-İş**; C:7, S: 4/2004, ss. 1-24.

DOERRENBERG, Philipp, Andreas Peichl, "Progressive Taxation and Tax Morale", **IZA Discussion Paper** No: 5378, December-2010, ss. 1-28.

DOĞANYİĞİT, Sadettin, "Etkin Bir Vergi Düzeninin Tesisinde, Mükellefle Kurulan Olumlu İlişkilerin Önemi, **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, Cilt: XXI Sayı: 203, ss. 34-38.

DONG, Bin, Uwe Dulleck, Benno Torgler, "Conditional Corruption", **CREMA, Center for Research in Economics, Management and the Arts, Working Paper** No: 2008-29, ss. 1-48.

DOYLE, Elaine, Kieran Gallery, Mary Coyle, "Procedural Justice Principles and Tax Compliance in Ireland: A Preliminary Exploration in the Context of Reminder Letters", **Journal of Finance and Management in Public Services**, Volume: 8, Number: 1, ss. 49-62.

EKEN, Musa, Ferruh Tuzcuoğlu, "Kötü Yönetimi Tedavi Etmek", http://www.etiksempozyumu.sakarya.edu.tr/tammetin.htm (15.06.2009).

EKER, Aytaç, **Kamusal Maliye**, Doğuş Matbaası, Ankara, 1996.

EMRE, Cahit, Bülent Duru, "Kültürel Değerler, Ahlâk ve Türkiye'de Kamu Yönetimi", **Mülkiye,** Cilt: XXVI, Sayı: 236, Eylül-Ekim, 2002.

ERDEM, Tahir, "Berger Perspektfinden Vergi Sistemine Bakış", 29.01.2008, http://www.muhasebetr.com/ulusalbasin/dnet/haber_oku.php?haber_id=2311 (28.09.2009).

ERDOĞAN, Emre, "Sosyal Sermaye, Güven ve Türk Gençliği", http://www.urbanhobbit.net/PDF/Sosyal%20Sermaye_emre%20erdogan.pdf,2006 (24.10.2009).

ERKAN, Hüsnü, **Ekonomi Sosyolojisi**, Alper Matbaası, İzmir, 1991.

EROL, Ahmet, **Vergi Felsefesi (Devlet ve Vergi)**, İSMMMO Yayınları:140, Baskı ve Cilt: Tor Ofset Sanayi ve Ticaret Limited Şirketi, İstanbul, 2011.

ESKİCİOĞLU, Osman, **Çağdaş Vergi Anlayışının İslam Hukuku Açısından Eleştirisi,** İzmir, 2007.

ESKİCİOĞLU, Osman, **İslam Hukukunda Vergiler, Yahya B. Adem, Kitab-ül Haracı,** İzmir, 1966.

FALAY, Nihat, **Maliye Tarihi (Ders Notları)** Filiz Kitabevi, İstanbul, 1996.

FARALYALI, Rafet, "Vergi Kültürü", http://archive.ismmmo.org.tr/docs/malicozum/13MaliCozum/03-RafetFarlayali9.doc (28.07.2009).

FELD, Lars P., Benno Torgler, "Tax Morale after the Reunification of Germany: Results From A Quasi-Natural Experimenti", 2007.

FELD, Lars P., Benno Torgler, Bin, Dong "Coming Closer? Tax Morale, Deterrence and Social Learning after German Unification", **Center for Research in Economics, Management and the Arts, Working Paper** No. 2008-9, ss. 1-39.

FELD, Lars P., Bruno S. Frey "Tax Evasion in Switzerland: The Roles of Deterrence and Tax Morale", **CREMA, Working Paper** No: 2006: 13.

FELD, Lars P., Bruno S., Frey, "Tax Compliance as the Result of a Psychological Tax Contract: The Role of Incentives and Responsive Regulation", **Law & Policy** Vol. 29, No. 1, January 2007, ss. 102-120.

FELD, Lars P., Bruno S. Frey "Trust Breeds Trust: How Taxpayers are Treated", **Working Paper Series** ISSN 1424-0459, Working Paper No. 98, January 2002, ss. 1-18.

FELD, Lars P., Bruno S. Frey, "Trust Breeds Trust: How "Taxpayers are Treated, **Economics of Governance**, 2002/3, ss. 87-99.

FICHTER, Joseph, **Sosyoloji Nedir?**, Çev: Nilgün Çelebi, Atilla Kitabevi, 5. Baskı, Ankara, 2001.

FJELDSTAT, Odd-Helge, "Revenue Administration and Corruption", U-4, Anti-Corruption Resource Centre, U4 ISSUE 2: 2005, ss. 1-22, http://www.cmi.no/publications/file/2558-revenue-administration-and-corruption.pdf (12.02.2011).

FLANAGAN, Jack "Values, Codes of Ethics and the Law", http://www.charteredaccountants.com.au/files/documents/ethics%20paper_final.pdf (20.07.2010).

FRANZONI, Luigi Alberto, "Discretion in Tax Enforcement", **Economica**, 2004/71, ss. 369-389.

FREY, Bruno S., "Deterrence and Tax Morale in the European Union", **European Review,** Vol: 11, No: 3, 2003, ss. 385-406.

FREY, Bruno S., Benno Torgler, "Taxation and Conditional Cooperation", **Document de treball 2004/7:, IEB, Institut d'Economia de** Barcelona ss. 1-30.

FREY, Bruno S., Lars P. Feld, "Deterrence and Morale in Taxation: An Emprical Analysis", **CESIFO Working Paper**, No. 760, Category.1: Public Finance, August, 2002, ss. 1-40.

FREY, Bruno S., Lars P. Feld, "Deterrence and Morale in Taxation: An Empirical Analysis", 11th September 2003, ss. 1-47, http://www.cesifo-group.de/portal/pls/portal/docs/1/1190098.PDF (28.03.2009).

FRIEDRICH, Carl.J., **Sınırlı Devlet**, Gündoğan Yayınları: 99.153, Siyaset Sosyoloji Dizisi: 02.42, Çeviren Mehmet Turhan, Baskı, Cilt: Umut Matbaacılık, Ankara, Eylül-1999.

FUKUYAMA, Francis**, Güven, Sosyal Erdemler ve Refahın Yaratılması***,* Çev: Ahmet Buğdaycı, Şefik Matbaası, 3. Basım İstanbul, 2005.

FUKUYAMA, Francis, **Tarihin Sonu ve Son İnsan**, Gün Yayınları, İkinci Baskı, İstanbul, 1999.

FUKUYAMA, Francis, "Social Capital and Civil Society", **IMF Working Paper,** WP/00/74., 2000, ss. 1-18.

GERÇEK Adnan, "Mükellefler Neden Vergi Kaçırır?", http://www.ekonomikpusula.com/yazarlar/adnan-gercek/mukellefler-neden-vergi-kacirir (28.09.2009).

GINTIS, Herbert; Samuel Bowles, Fehr Robert; Boyd, Ernst "Explaining Altruistic Behavior in Humans", **Evolution and Human Behavior** 24, 2003, ss. 153-172.

GOLDSCHMIDT, Nils, "Culture and Economics", **FORUM, Intereconomics,** July/August 2006, ss. 176-182.

GÖK, A. Kerim, "Vergi Direncinin Gelişimi", **Marmara Üniversitesi, İ.İ.B.F Dergisi,** Yıl: 2007, Cilt: XXII, Sayı: 1, ss. 143-163.

GÖKALP, Nuri, "Ekonomide Güven Faktörü", **Yönetim ve Ekonomi**, Yıl: 2003 Cilt: 10 Say: 2 Celal Bayar Üniversitesi İ.İ..B.F. Manisa,ss. 163-174.

GÖKBUNAR, Ali Rıza, Sibel Selim, Halit Yanıkkaya "Türkiye'de Vergi Ahlakını Belirleyen Faktörler Üzerine Bir Araştırma", **Ekonomik Yaklaşım,** Cilt: 18, Sayı: 63, ss. 69-94.

GÖKBUNAR, Ali Rıza, Ahmet Utkuseven, "Geçiş Ekonomilerinde Vergi İdaresinin Yeniden Yapılandırılması Üzerine", **Finans Politik& Ekonomik Yorumlar**, Cilt: 44 Sayı:508, 2007, ss. 64-70.

GÖKBUNAR, Ramazan, "Kadın Erkek Eşitsizliğinin Giderilmesinin Vergisel Boyutu", **Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar**, 2010, Cilt: 47, Sayı: 543, ss.23-35.

GÖRMEZ, Kemal, Murat Atan, Şenol Altan, Özkan Sancak, Sevcan Güleç, Anıl, Eralp ve Cemalettin Parıltı, **Etik, Kültür ve Toplum***,* Yolsuzluğun Önlenmesi İçin Etik Projesi Akademik Araştırma Çalışması, 2009.

GRAHAM, Rachel D., "Theory of Cognitive Dissonance as it Pertains To Morality", **Journal of Scientific Psychology**, June 2007, ss. 20-23.

GUYTON, John L., John F O'Hare, Michael P. Stavrianos, "**Estimating the Compliance Cost of the U.S. Individual Income Tax"**, Presented at the 2003 National **Tax Association Spring Symposium**, http://www.irs.gov/pub/irs-soi/toder.pdf

GÜRBÜZ, Sait, Onur Dikmenli, " Örgütsel Açıdan Yolsuzluk: Kavramsal Yönü, Özelliği, İşletme Çevresi, Örgütsel Davranış ve Örgüt Mimarisi Bağlamında Bir İnceleme", **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 22 / 2009, ss. 219-237.

GÜLER, Kümbül, B. "İşsizlik ve Yarattığı Psikososyal Sorunların Öğrenilmiş Çaresizlik Bağlamında İncelenmesi", **Prof. Dr. Toker Dereli İçin Hazırlanan Hakemli Armağan Kitap,** İstanbul Üniversitesi, 2005, ss. 373-394.

GÜVEL, Enver Ata, Alper Ahmet Yılmaz, "Yolsuzluk Olgusunun Ortaya Çıkmasında Asimetrik Bilginin Rolü, Teorik Bir Bakış Açısı", **Sosyo-Ekonomi**, Ocak-Haziran 2009, 167-189.

HAMMAR, Henrik, Sverker C. Jagers, Katarina, Nordblom, "Tax Evasion and the Importance of Trust", September 27th, 2005, **Working Paper in Economics**, No: 179, http://gupea.ub.gu.se/bitstream/2077/2742/1/gunwpe0179.pdf (20.11.2010).

HAMMAR, Henrik, Sverker C., Jagers, Katarina Nordblom, "Perceived Tax Evasion and the Importance of Trust", **The Journal of Socio-Economics** , 2009/38, ss. 238-245.

HARTNER, Martina, Silvia Rechberger, Erich Kirchler, Alfred Schabmann, "Procedural Fairness and Tax Compliance", **Economic Analysis & Policy** Vol: 38 No. 1, March-2008, ss. 137-152.

HAYEK, Friedrich A., **Kölelik Yolu**, (Çev. T. Feyzioğlu ve Y. Arsan), Liberte Yayınları, Ankara, 1999.

HINDRICKS, Jean, Michael Keen, Abhinay Muthoo, "Corruption, Extortion and Evasion, **Journal of Public Economics**, 1999/74, ss. 395-430.

HO, Daniel, Brossa Wong "A Study of Hong Kong Tax Compliance Ethics", **International Business Research**, Vol: 2, No: 4, October-2009, ss. 188-193.

HOOD, Ralph W., Bernard, Spilka, Bruce Hunsberger , Richard Gorsuch, "Dini Gelişim Kuramları", The Psychology of Religion (An Empirical Approach), Çev.: M. Doğan Karacoşkun, **Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi** IV (2004), Sayı: 4, ss. 205-221.

HYUN, Jin Kwon, "Tax Compliances in Korea and Japan: Why are They Different?", Feburary, 2005, http://www.mof.go.jp/jouhou/soken/kouryu/kou16-c02.pdf (15.03.2011).

IŞIK, Abdülkadir, "Kültür ve Kalkınma: Vergi Kültürü Örneği", **Ege Akademik Bakış / Ege Academic Review**, 9 (2) 2009, ss. 851-865.

İPEK, Selçuk, İlknur Kaynar, "Demografik Faktörlerin Vergi Uyumuna Etkisi: Bir Anket Çalışmasının Sonuçları", **Maliye Dergisi**, Sayı 157, Temmuz-Aralık 2009, ss. 116-130.

JAMES, Simon, Alison Edwards, "Optimum Tax Compliance Costs, Tax Simplification and Developing a Strategy for Tax Reform", Tax Research Network, **16th Annual Conference, University of Sheffield**, 6-7 September 2007, ss. 1-31.

JAMES, Simon Clinton Alley, "Tax Compliance, Self-Assessment and Tax Administration", **Journal of Finance and Management in Public Services**. Volume 2-2004, ss. 27-42.

JAMES, Simon, John Hasseldine, Peggy Hite, Marika Toumi, "Tax Compliance Policy: An International Comparison and New Evidence on Normative Appeals and Auditing", **ESRC Future Governance Workshop Institute for Advanced Studies** Vienna, 9-10 December 2003, ss.1-20.

JOB, Jenny, Monika Reinhart, "Trusting the Tax Office: Does Putnam's Thesis Relate to Tax", **Working Paper**, No: 53, February-2004.

JOB, Jenny, Monika Reinhart, "Trusting the Tax Office: Does Putnam's Thesis Relate to Tax?, **Centre for Tax System Integrity, Working Paper** No: 53, Febryary-2004, ss.1-31.

KAĞITÇIBAŞI, Çiğdem, **Günümüzde İnsan ve İnsanlar, Sosyal Psikolojiye Giriş**, Ayşe Üskül'ün Katkılarıyla, 11. Basım, Sistem Matbaacılık, İstanbul, 2008.

KAHAN, Dan M., "The Logic of Reciprocity: Trust, Collective Action and Law", **Michigan Law Review,** Vol.102: 71, 2003.

KAHNEMAN, Daniel, Amos Tversky, "Prospect Theory: An Analysis of Decision under Risk", **Econometrica**, Vol: 47, No: 2, 1979, ss. 263-292.

KANNIAINEN, Vesa, Jenni Pääkkönen, , "Do the Catholic and Protestant Countries Differ by Their Tax Morale?", **HECER – Helsinki Center of Economic Research, Discussion Paper** No. 145, January 2007.

KANNIAINEN, Vesa, Jenni Pääkkönen, " Do the Catholic and Protestant Countries Differ by Their Tax Morale? **Empirica** (2010) 37, ss. 271-290

KANNIAINEN,Vesa, Pääkkönen, Jenni, "Shadow Economy: Theory and Testing of Tax Morale and Convergence Hypotheses", March 20, 2006, ss. 1-32, http://steconomice.uoradea.ro/leonardo3/pdf/SHADOW%20ECONOMY.%20THEORY%20AND%20TESTING%20OF%20TAX%20MORALE%20AND%20CONVERGENCE%20HYPOTHESES.pdf (21.04.2011).

KARAKOÇ, Yusuf, **Sosyal Maliye**, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Döner Sermaye İşletmesi Yayınları, No: 61, Baskı ve Cilt: Adalet Matbaacılık, İzmir, 1995.

KARAMAN, Hayrettin, "Vergi ve Zekat", http://www.hayrettinkaraman.net/kitap/meseleler/0758.htm, (29.11.2010).

KARAGÜL, Mehmet, "Beşeri Sermayenin Ekonomik Büyümeyle İlişkisi ve Etkin Kullanımı", **Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi** (5) 2003, ss. 79-90.

KARAGÖZ, Yıldız, "Usuli Adalet Teorisi", **Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 31, Aralık-2003, ss. 187-195.

KARAYILMAZLAR, Ekrem, Mehmet Cahit Güran, "Gelir Vergisinde Tarife Yapısı: Adalet ve Etkinlik Temelli Teorik Tartışmalar Çerçevesinde Karşılaştırmalı Bir Analiz", **Ankara Üniversitesi, SBF Dergisi**, 60-2, ss. 141-169.

KASPILLLAI, Jeyapalan, Norhani Aripin, Noor Afza Amran, "The Influence of Education on Tax Avoidance and Tax Evasion", **eJournal of Tax Research**, 2003, vol.1, no.2, ss. 134-146.

KAVRAN, D., WYMAN, S.M. (2009), "Building a Landscape for Ethics Training in SoutheasternEurope",http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/untc/unpan003965.pdf (16.02.2009).

KESKİN, Mustafa Y. , "Din ve Toplum İlişkileri Üzerine Bir Genelleme (A Generality Over the Relations Of Religion and Society)" **Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi** IV, Sayı: 2, 2004, ss.7-21.

KILAVUZ, M.Akif, İbrahim Gürses, **"**Kuşakların Ahlaki Değerleri Birlikte Öğrenmesi, Kohlberg'in Ahlaki Gelişim Kuramı Açısından Bir Değerlendirme", 2010, http://idc.sdu.edu.tr/tammetinler/dinkultur/dinkultur7.pdf (20.01.2011).

KILAVUZ, Raci, "Yönetsel Etik ve Halkın Yönetsel Etik Oluşumuna Etkileri", **C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi,** Aralık 2002 Cilt : 26, No: 2, ss. 255-266. (http://tdkterim.gov.tr/bts/?kategori=veritbn&kelimesec=117725 (15.02.2009).

KIRCHLER, Erich, Erik Hoelzl, Ingrid Wahl "Enforced Versus Voluntary Tax Compliance: The Slippery Slope Framework", **Journal of Economic Psychology**, 2008/29, ss. 210-225.

KIRCHLER Erich, Ingrid Wahl, "Tax Compliance Inventory: TAX-I Voluntary Tax Compliance, Enforced Tax Compliance, Tax Avoidance, and Tax Evasion", **J Econ Psychol**. 2010 June, 31(3), ss. 1-21.

KIRCHLER Erich, "Differential Representations of Taxes: Analysis of Free Associations and Judgments of Five Employment Groups", **Journal of Socio-Economics,** Volume: 27, No: 1, ss. 117-131.

KİRMANOĞLU, Hasan, "Sosyal Sermaye, Demokrasi ve Ekonomi", http://www.radikal.com.tr/ek_haber.php?ek=r2&haberno=4187 (26.08.2010).

KİRMANOĞLU, Hasan, "Türkiye İçin Üçüncü Yol", http://www.radikal.com.tr/ek_haber.php?ek=r2&haberno=4486 (26.07.2010).

KORNHAUSER, Marjorie E., "Normative and Cognitive Aspects of Tax Compliance: Literature Review and Recommendations for the IRS Regarding Individual Taxpayers",http://taxprof.typepad.com/taxprof_blog/files/Kornhauser.pdf, 2008,(19.11.2009).

KUÇURADİ, Ioanna, "Etik ve Etikler", Türkiye Mühendislik Haberleri, Sayı: 423-2003/1.

KUÇURADİ, Ioanna, "İnsan Haklarına Dayalı Anayasa veya Devlet Kavramı", http://www.anayasa.gov.tr/files/pdf/anayasa_yargisi/anyarg8/kucuradi.pdf (25.02.2010).

KUMCU, Ercan, "Parayla Özgürlük Sağlanabilir mi?" http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/haber.aspx?id=209585&yazarid=7 (29.08.2009).

KURT, Abdurrahman, "Sosyal Güven ve Din" **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi,** Sayı: 9, Cilt: 9, 2000.

KUTANİS, Rana Özen, Serkan Bayraktaroğlu, Yasemin Özdemir, "Etik Davranışların Yöneliminde Cinsiyet Faktörü: Bir Devlet Üniversitesi Örneği" http://www.etikturkiye.com/etik/cesit/Bayraktaroglu.pdf (18.02.2009).

LAVOIE, Richard, "Cultivating a Compliance Culture: An Alternative Approach for Addressing the Tax Gap", 2008.

LEDERMAN, Leandra, "The Interplay Between Norms and Enforcement in Tax Compliance," **Ohio State Tax Journal** ,Volume: 64, Number: 6, 2003, ss. 1453-1514.

LEONARDO, Gabriel, "Tax Morale, Political Trust and Tax Compliance", A Reformulation of the Tax Morale Model, Paper presented at the **Midwest Political Science Association National Conference,** Chicago, Il April 3-6, 2008.

LEROY, Marc, "Socio-logos. Revue de l'association Française de Sociologie", **Numéro** 3 (2008) Varia, ss. 1-26.

LEWIS, Alan, Sonia Carrera, John Cullis, Philip Jones, "Individual, Cognitive and Cultural Differences in Tax Compliance: UK and Italy Compared, **Journal of Economic Psychology** 30 (2009), ss. 431-445.

LISI, Gaetano, Maurizio Pugno, "Tax Morale, Entrepreneurship, and the Irregular Economy", **Working Paper**, ISSN: 2038-6087, January 2011.

LUBIAN, Diego, Luca Zarri, "Happiness and Tax Morale: an Empirical Analysis", **Working Paper Series Department of Economics University of Verona,** WP Number: 4, ISSN: 2036-2919 (paper), 2036-4679, March 2011, ss. 1-39.

MARTINEZ, Vazquez Jorge, Benno Torgler, "The Evolution of Tax Morale in Modern Spain", ss. 1-26, http://www.yale.edu/leitner/resources/docs/taxmorale-spain.pdf, 2007 (14.07.2009).

MARTINEZ, Vazquez Jorge, Arze Javier del Granado, Boex Jameson, **Fighting Corruption in the Public Sector**, Elsevier, Amsterdam, The Netherlands, Linacre House, Jordan Hill, Oxford, 2007.

MCGİLL, Gary Anderson, " The Cpa's Role in Income Tax Compliance: An Empirical Study of Variability in Recommending Aggressive Tax Positions", (Unpublished Doctoral Dissertation), May, 1988.

MERCİN, Levent, "Piaget ve Kohlberg'in Ahlak (Moral) Gelişim Kuramlarının Özellikleri ve Karşılaştırılması", **SBArD**, Sayı: 5, Mart 2005, ss. 73-86.

MOORE, T. J., "Values, Attitudes, Behaviours", SRI Consulting Business Intelligence (Unpublished Doctoral Dissertation), University of Nebraska at Lincoln. 1995.

MURPHY, Kristina, "The Role of Trust in Nurturing Compliance: A Study of Accused Tax Avoiders", **Law and Human Behavior**, Vol: 28, No: 2, April 2004, ss. 187-209.

MURPHY, Kristina, "Procedurel Justice and Tax Compliance", **Australian Foumal of Social Issues** Vol: 38, No: 3, August-2003, ss. 379- 407.

MURPHY, Matthew, **"**Tax Compliance: A Therapeutic Jurisprudence Perspective", April 26, 2007.

MUSGRAVE, Richard A., **Kamu Maliyesi Teorisi, Kamu Ekonomisi Alanında Bir İnceleme,** Çevirenler: Orhan Şener, Yaşar Methibay, BRC Basım, Asil Yayın Dağıtım Ltd. Şti, Ankara, 1958.

MUTER, Naci B. Süreyya Sakınç, A. Kemal Çelebi, "Manisa İli Vergi Mükellefleri Üzerine Bir Anket Çalışması", Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Maliye Bölümü, Mükelleflerin Vergi Karşısındaki Tutum ve Davranışları Araştırması, Manisa-1993, ss. 1-77.

MUTLU, Abdullah, **Tanzimattan Günümüze Türkiye'de Vergileme Zihniyetinin Gelişimi,** T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı Yayın No: 2009/390, Baskı: Ümit Ofset Matbaacılık, 2009.

MUTLUER, M. Kamil, Erdoğan Öner, Ahmet Kesik, "Teoride ve Uygulamada Kamu Maliyesi", **İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları**: 185, Hukuk: 11, 1. Baskı, İstanbul, Ekim-2007.

MÜFTÜOĞLU, Tamer, "Rekabet Hukuku" (4.Oturum), **Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği, Ekonomik Suç ve Ceza Sempozyumu,** TOBB Yayın No: 2005-25, 30 Nisan-1 Mayıs 2005, Patalya Oteli, Kızılcahamam-Ankara, 2005.

NERRE, Birger, "The Concept of Tax Culture", **FORUM, Intereconomics**, July/August 2006, ss. 189-194.

NERRE, Birger, "Modeling Tax Culture, Paper prepared for the **European Public Choice Society" Annual Meeting 2004** Berlin, Germany, April 15-18, 2004, ss.1-22.

NERRE, Birger, Modeling Tax Culture- **A First Approach, 95 th Annual Conference on Taxation, National Tax Associatio**n, Proceedings, 2002 ss. 34-41.

NERRE, Birger, "The Concept of Tax Culture", **94 th Annual Conference on Taxation, National Tax Association, Proceedings,** , 2001, ss. 288-295.

NERRE, Birger,, "The Japanese Post-War Tax Culture Shock Caused by the Extraordinary Tax Program" **98 th Annual Conference on Taxation, National Tax Association, Proceedings,** , 2005 ss. 293- 302.

NERRE, Birge, Carsten Pallas, "The German Reunification Revisited: First Insights from a Tax-Cultural Perspective", **97 th Annual Conference on Taxation, National Tax Association, Proceedings**, 2004, ss. 275-283,

NEUMARK, Fritz, **Vergi Politikası-Adil ve Ekonomik Bakımdan Rasyonel Bir Vergi Politikasının Temel Prensipleri**, Tercüme eden: İclal (Feyzioğlu) Cankorel, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1975.

OECD , "**The Well-being of Nations The Role Of Human and Social Capital",** Centre for Educational Research and Innovation, Education and Skills, OECD-2001.

OECD TPA (Centre for Tax Policy and Administration) **"Tax Compliance and Tax Accounting Systems", Forum on Tax Administration",** Information April-2010 , ss. 1-12.

OECD, Forum on Tax Administration **"Compliance Sub-Group, Final Report, Monitoring Taxpayers Compliance: A Practical Guide Based on Revenue Body Experience",**, 22 June-2008, ss. 1-82

OSTROM, Elinor, "Collective Action and the Evolution of Social Norms", **The Journal of Economic Perspectives,** Vol: 14, No: 3, Summer, 2000, ss. 137-158.

OXOBY, Robert J., "Attitudes and Allocations: Status, Cognitive Dissonance, and the Manipulation of Attitudes", **Journal of Economic Behavior & Organization**, Vol: 52 (2003), ss. 365-385.

ÖNER, Sera "Yolsuzluk Olgusuna Siyaset Bilimi Çerçevesinden Bir Bakış", **Sayıştay Dergisi**, Sayı: 57, 2005.

ÖZDEMİR, Murat, "Kamu Yönetiminde Etik', **ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 4, Sayı: 7, 2008, ss.179-195.

ÖZLEM, Doğan, **Etik, Ahlak Felsefesi***,* Say Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2010.

ÖZLER, Selim, "Toplumun Vergi Ahlakı Kazanmasında Devletin Rolü", 12 Mayıs 2009, http://www.stratejikboyut.com/haber/toplumun-vergi-ahlaki-kazanmasinda-devletin-rolu--28561.html (27.07.2009).

ÖZMEN, Ömür N. T., Yasemin Arbak, Pınar Süral Özer, "Adalete Verilen Değerin Adalet Algıları Üzerindeki Etkisinin Sorgulanmasına İlişkin Bir Araştırma", **Ege Akademik Bakış / Ege Academic Review** 7(1) 2007, ss. 17-33.

ÖZPINAR, Şansel, "Vergi Anomisi", Prof. Dr. Mualla Öncel'e Armağan**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayını,** Ankara Üniversitesi Yayınları, No: 243, Ankara, 2009, ss. 267-277.

ÖZSOY**,** İsmail," İktisadî Adamdan Toplum Adamına", ***bilig,*** Kış / 2009, sayı 48: ss. 177-206

ÖZUĞURLU, Metin, "Halkın Devlete ve Kamuya Bakışı", http://www.arem.gov.tr/proje/ars_rapor/miar_halk/bl1.pdf, 2004., (25.09.2009).

PAMUK, İsmail, "Vergi Afları ve Mükellef Davranışlarına Etkileri, http://www.vdd.org.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=186&catid=4&Itemid=81, 2010. (25.01.2011).

PARK, Hoon, "Determinants of Corruption: A Cross Natioanal Analysis", **The Multinational Business Review,** Volume: 11, Number: 2, Fall, 2003, ss. 29-48.

PENAS, Ignacio, Santiago Peñas, "The Determinants of Tax Morale in Comparative Perspective: Evidence From a Multilevel Analysis", **Instituto de Estudios Fiscales** N.I.P.O.: 602-08-004-3 I.S.S.N.: 1578-0252 Depósito Legal: M-23772-2001, 2007.

PICUR, Ronald D., Ahmed Riahi Belkaoui , "The Impact of Bureaucracy, Corruption and Tax Compliance", **Review of Accounting and Finance**, Vol: 5 No: 2, 2006, ss. 174-180.

POPE, Jeff, Raihana Mohdali "The Role of Religiosity in Tax Morale and Tax Compliance, (2010) 25 **Australian Tax Forum,** ss. 565-596.

POSNER, Eric A., "Law and Social Norms : The Case of Tax Compliance", **Virginia Law Review**, Vol: 86: 1781, 2000 ss. 1781-1819.

POTERBA, James M. "Public Finance and Public Choice", **National Tax Journal**, 51 No. 2 (June, 1998): 391-96., Çev: Hakkı Odabaş, Kamu Maliyesi ve Kamu Tercihi, Kamu Tercihi ve Anayasal İktisat Dergisi Sayı:3 Yıl:1 Temmuz- Ağustos-Eylül 2001.

POYRAZ, Hakan, "Siyasi Ahlakın Coğrafi Sınırları: Ahlak Felsefesi ve Siyaset", http://www.yerelsiyaset.com/pdf/ocak2008/5.pdf, (29.06.2009).

PUTNAM, Robert D., "Bowling Alone: America's Declining Social Capital", **Journal of Democracy**, Volume: 6, Number :1, January-1995.

PUTNAM, Karl, Kallol Bagchi, Gary P. Braun, "Predicting Tax Burdens: An International Empirical Perspective Using Cultural Factors", University of Texas at **El Paso**, February 2006.

RASKOLNİKOV, Alex, "Crime and Punishment in Taxation: Deceit, Deterrence and the Self-Adjusting Penalty", **Columbia Law Review**, Vol. 106:569, ss. 569-642.

RECKERS, Philip, M. J., Debra Sanders, L. Stephen J. Roark, "The Influence of Ethical Attitudes on Taxpayer Compliance", **National Tax Journal,** Vol: 47, No: 4, December, 1994, ss. 825-836.

RICHARDSON, Grant, "The Relationship Between Culture and Tax Evasion Across Countries: Additional Evidence and Extensions, **Journal of International Accounting,** Auditing and Taxation 17, 2008, ss. 67-78.

ROBISON, Lindon J., Steven D., Hanson, "Social Capital and Economic Cooperation", J Agr. and Applied **Ecm** 27 (I), July, 1995, ss. 43-58.

ROSEN, Michael, Wolff, Jonathan, **Siyasal Düşünce,** Dost Kitabevi Yayınları, İngilizceden Çeviren: Sevda Çalışkan-Hamit Çalışkan, Birinci Baskı, Ankara, 2006.

ROTH, Jeffrey A., John T. Scholz, Ann Dryden Witte, **Taxpayer Compliance,** Volume: 1, An Agenda for Research, (Philadelphia: University of Pennsylvania Press). Pirinted in USA, 1989.

ROTHENGATTER, Maarten, "'Sticks, Carrots or Sermons?, Improving Voluntary Tax Compliance among Migrant Smallbusiness Entrepreneurs of a Multi-Cultural Nation", Centre for Tax System Integrity Research School of Social Sciences **Australian National University,** Canberra, ACT, 0200, ISBN 0 642 76882 X, ISSN 1444-8211, **Working Paper,** No 82, November 2005, ss. 1-66.

RTIPACI, Francesco "İktisadi Vergi Nazariyesi", Çeviren: Akif Erginay, http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/38/248/2392.pdf (26.09.2009).

SANANDAJI, Tino, Björn Wallace, "Fiscal Illusion and Fiscal Obfuscation: An Empirical Study of Tax Perception in Sweden", **IFN Working Paper** No. 837, 2010.

SANDMO, Agnar, "The Theory of Tax Evasion: A Retrospective View", **Nordic Workshop on Tax Policy and Public Economics, Discussion Paper,** 31/04, Helsinki, November 2004, ss. 1-31.

SARAÇOĞLU, Fatih, "Anket Sonuçları Çerçevesinde Vergi Oranlarının Kaçakçılık Üzerine Etkilerinin Analizi", http://w3.gazi.edu.tr/web/fatihsaracoglu/dosyalar/Akademik_Calismalar/Makaleler/Makale_25.pdf (26.03.2009).

SARAÇOĞLU, Fatih, "Yaş-Cinsiyet-Medeni Durum ve Eğitim Durumunun Vergiye Karşı Tutum Üzerine Etkilerinin Anket Sonuçları Çerçevesinde Değerlendirilmesi" , **KMU İİBF Dergisi**, Yıl:10 Sayı:15 Aralık/2008a, ss, 16-34.

SARAÇOĞLU, Fatih, "Çevre, Adalet Algısı, Suçun Algılanış Biçimi ile Vergi Kaçakcılığına İlişkin Tutumlar Arasındaki İlişkiler", **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İİBF Dergisi**, Nisan-2008b ss. 59-74.

SARIBAŞ, Hakan, "İktisat'ta Kantian Diğerkamlık ve İbn Haldun", **MPRA Paper** No. 26904, Ağustos-2007, ss.1-17.

SARUÇ, Naci Tolga, İsa Sağbaş, 2003 "Vergi Etiğinin Ölçümü: Türkiye Üzerine Ampirik Bir Çalışma", **Afyon Kocatepe Üniversitesi İ.İ.B.F., Dergisi**, C.V., S:1, 2003, ss. 79-96.

SAVAGE, David A., Benno Torgler, "Perceptions of Fairness and Allocation Systems", **Economic Analysis & Policy**, Vol: 40 No: 2, September 2010, ss. 229-248.

SAVAŞ, Vural Fuat, **Anayasal İktisat**, Avcıol Basım Yayın, 3.Basım, İstanbul, Ocak-1997,

SAVAŞAN, Fatih, Hakkı Odabaş, "Türkiye'de Vergi Kayıp ve Kaçaklarının Nedenleri Üzerine Amprik Bir Çalışma", **Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi,** Yıl:5, Sayı: 10, Ekim 2005, ss. 1-28.

SAVAŞAN, Fatih, "Vergi Afları: Teori ve Türkiye Uygulamaları (Vergi Barışı Uygulama Sonuçları)", **Afyon Kocatepe Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi** , C: VIII, S.1, 2006, ss. 41-65.

SAVAŞAN, Fatih, "Türkiye'de Kayıtdışı Ekonomi ve Kayıtdışılıkla Mücadelenin Serencamı, SETA**,** Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı, www.setav.org, ss. 1-39 (27.05.2011).

SCHALTEGGER, Christoph A., Benno Torgler, "Trust in Government and Public Debt : An Empirical Analysis", **98th Annual Conference on Taxation, National Tax Association Proceedings**, 2005, ss. 217-222.

SCHAUER, Paul C. , Lawrence Bajor, "The Impact Detection Risk Has on Tax Compliance: An Alternative View ", **Academy of Accounting and Financial Studies Journal,** Volume: 11, Number: 2, 2007, ss. 15-33.

SCHMÖLDERS, Günter**, Genel Vergi Teorisi**, İstanbul Üniversitesi Yayınları No: 2149, İktisat Fakültesi No: 374, Maliye Enstitüsü No: 55, Fakülteler Matbaası, Gözden Geçirilmiş İlaveli Dördüncü Baskı, İstanbul, 1976.

SCHNEIDER, M., P. Teske, M. Marschall, Roch, C. Mintrom (1997), Institutional Arrangements and the Creation of Social Capital: The Effects of Public School Choice, **The American Political Science Review**, (91) 1, ss. 82-93.

SCHNEIDER, Friedrich, "Shadow Economies of 145 Countries all over the World : What Do We Really Know?", **Center for Research in Economics**, Management and the Arts, Working Paper No: 2005-13, ss. 1-53.

SCHNELLENBACH, Jan, "Tax Morale and the Legitimacy of Economic Policy", **Homo Oeconomicus** 24(1): 21–45 (2007).

SCHNELLENBACH, Jan, "Vertical and Horizontal Reciprocity in a Theory of Tax Payer Compliance" **Andrew Young School of Policy Studies Annual Conference on Public Finance Issues Tax Compliance and Evasion**, ss. 1-25.

SERİM, Nilgün, "Vergi Ahlakını Biçimlendiren Faktörlerin Mükellef Davranışları Üzerindeki Etkisi", Prof. Dr. Mualla Öncel'e Armağan**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayını, Ankara Üniversitesi Yayınları** No: 243 Ankara, 2009, ss. 155-177.

SIDDIKİ, S.A., **İslam Devletlerinde Mali Yapı,** Türkçesi: Rasim Özdebören, Fikir Yayınları:2, İktisadi Eserler: 1, İstanbul, 1968.

SIĞRI, Ünsal, Akif Tabak, Abdullah Sağır, "Çalışanlarda Suçluluk ve Utanç Duygusunun Cinsiyet Yaş Durumuna Göre Mukayesesi ve Örgütlerde Utanç Yönetiminin Kullanılması", **C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi,** Cilt: 11, Sayı: 1, 2010, ss.71-85.

SIĞRI; Ünsal, "Japonların Kültürel Özellikleri Bağlamında Yönetsel, Ekonomik ve Sosyal Süreçlerinin Analizi", **İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi** Yıl:5 Sayı:9 Bahar 2006/1 ss. 29-47.

SINKUNIENE, Kristina, Organizaciju Vadyba: **Sisteminai Tyrimai**: 2005/35, ss. 177-192.

SINKUNIENE, Kristina, Kristina Levisauskaite, "Analyzing Macroeconomic Indicators of the Tax System from a Tax-Cultural Perspective", **Taikomoji Ekonomika: Sisteminiai Tyrimai**, 2010.

SLEMROD, Joel, "Trust in Public Finance", **National Bureau of Economic Research Working Paper,** 9187, September 2002.

SLEMROD, Joel, "On Voluntary Compliance, Voluntary Taxes, and Social Capital", **National Tax Journal**, Vol: 51, No: 3, September 1998, ss. 485-491.

SONG, Young-dah, Tinsley E., Yarbrough, "Tax Ethics and Taxpayer Attitudes: A Survey", **Public Administration Review**, Vol :38, No: 5, Sept.Oct., 1978, ss. 442-452

SOUR, Laura, "An Economic Model of Tax Compliance with Individual Morality and Group Conformity", **Economía Mexicana NUEVA ÉPOCA**, Vol: XIII, Núm: 1, 2004.

SUTTER, Matthias, Hannelore Weck-Hannemann "Taxation and the Veil of Ignorance, A Real Effort Experiment on the Laffer Curve", **Public Choice**, 2003, ss. 217–240.

ŞAHİN, Mehmet, "Sosyal Devletten Tüccar Devlete: Dünyada ve Türkiye'de Devletin Dönüşümü", **Kamu Maliyesine Yeni Bakış (Teori ve Uygulama),** der. Nihat Falay, Mehmet Şahin, Ahmet Kesik, Seçkin Yayınevi, Ekonomi Kitapları Dizisi: 23 Ankara, 2006.

ŞEN, Mustafa Lütfi, "Kamu Yönetiminde Etiğin Önemi", www.kamu.sakarya.edu.tr/Duyurular/.../etik.doc (28.08.2009).

ŞENER, Orhan, **Teori ve Uygulamada Kamu Ekonomisi**, Tıpkı 10. Baskı, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., Yayın No. 2046, İşletme-Ekonomi Dizisi: 287, Ekim-2008.

ŞENYÜZ, Doğan**, Vergilendirmede Yükümlü Psikolojisi**, Bursa, 1995.

TANZİ, Vito, "Corruption Around the World, Causes, Consequences, Scope, and Cures", **IMF Staff Papers**, Vol: 45, No: 4, December 1998, ss. 559-594.

TAPLAMACIOĞLU, Mehmet, **Genel Sosyoloji Üzerine Bir Deneme**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, LXXXVII, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1969.

TAYLOR, Shelley E., Letitiia Anne Peplau, David O Sears, **Sosyal Psikoloji**, İmge Kitabevi Yayınları, Pelin Ofset, Tipo Matbaacılık San.Tic. Ltd. Şti., 1. Baskı, Mayıs-2007.

TEKİR, Osman, "Küresel Bir Değer Olarak Demokrasilerde Vergi (leme) Sorunu", 2009, http://idc.sdu.edu.tr/tammetinler/demokrasi/demokrasi43.pdf (29.03.2011).

TEPE, Harun, "Türkiye'de Etik Çalışmaları", **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 16, Sayı: 1, ss. 1-12.

TORGLER, Benno, **Tax Compliance and Tax Morale**, A Theoretical and Empirical Analysis, Edward Elgar, UK, 2007.

TORGLER, Benno, "Introduction to the Special Issue on Tax Compliance and Tax Policy", **Economic Analysis & Policy**, Vol: 38 No: 1, March 2008, ss.31-33.

TORGLER, Benno, Tax Morale: "Theory and Empirical Analysis of Tax Compliance", Dıssertation der Universität Basel zur Erlangung der Würde eines Doktors der Staatswissenschaften, Basel, den 11. Juli 2003b.

TORGLER, Benno , "The Importance of Faith: Tax Morale and Religiosity", **Journal of Economic Behavior & Organization,** Vol: 61, 2006, ss. 81-109.

TORGLER, Benno, Friedrich Schneider, "Attitudes Towards Paying Taxes in Austria: An Empirical Analysis", ss. 1-22, http://ideas.repec.org/a/kap/empiri/v32y2005i2p231-250.html (19.04.2009).

TORGLER, Benno , "Tax Morale in Asian Countries", **Journal of Asian Economics** 15 (2004)a, ss. 237-266.

TORGLER, Benno, Kristina Murphy, "Tax Morale İn Australia: What Shapes it and Has it Changed Over Time, **Journal of Australian Taxation**, Vol: 7(2), 2004, ss. 298-335.

TORGLER, Benno, "Cross-Culture Comparison of Tax Morale and Tax Compliance: Evidence from Costa Rica and Switzerland", **SAGE Publications** www.sagepublications.com, 2004b (London, Thousand Oaks, and New Delhi) Vol 45(1–2): 17–43. DOI: 10.1177/0020715204048309, ss.17-43.

TORGLER, Benno, "Tax Morale, Trust and Corruption: Empirical Evidence from Transition Countries", **Working Paper** No. 2004 -05, 2004c.

TORGLER, Benno, Cristina Murphy, 'Tax Morale in Australia: What Shapes it and Has it Changed over Time?' **Center for Research in Economics, Management and the ArtsWorking Paper** No. 2004 -04.

TORGLER, Benno, C.A. Schaltegger "Tax Morale and Fiscal Policy", **Center for Research Economics, Management and the Arts, Working Paper** No: 2005-30.

TORGLER, Benno, Friedrich Schneider "What Shapes Attitudes Toward Paying Taxes? Evidence from Multicultural European Countries", **IZA, Discussion Paper** No. 2117, May 2006, ss. 1-35.

TORGLER, Benno Markus Schaffner, Alison Macintyre, "Tax Compliance, Tax Morale and Governance Quality", **International Studies Program Working Paper** 07-27, December 2007, ss. 1-36.

TORGLER, Benno, "Tax Morale and Institutions, Center for Research in Economics", **Management and the Arts, Working Paper** No. 2003a.

TORGLER, Benno, "To Evade Taxes or Not to Evade: That is the Question", **Journal of Socio-Economics**, Vol: 32, 2003c, ss. 283-302.

TORGLER, Benno, "Tax Morale, Rule-Governed Behaviour and Trust", Constitutional Political Economy, 2003-d, ss. 119-140.

TORGLER, Benno, "Beyond Punishment: A Tax Compliance Experiment With Taxpayers in Costa Rica", **Revista de Analisis Economico**, Vol: 18, No.1, 2003-e, ss. 27-56.

TORGLER, Benno, "Tax Morale in Latin America", **Public Choice**, 2005-122, ss. 133-157.

TORGLER, Benno, C.A Schaltegger, "Tax Morale and Fiscal Policy", **Center for Research Economics,Management and the Arts, Working Paper** No : 2005-30. http://www.yale.edu/leitner/resources/docs/taxmorale.pdf (24.08.2008).

TORGLER, Benno, Friedrich Schneider, "Does Culture Influence Tax Morale? Evidence From Diffrent European Countries", **Working Paper** No: 2004-17.

TORGLER, Benno,, Friedrich Schneider, Christoph A. Schaltegger, "With or Against the People? The Impact of a Bottom-Up Approach on Tax Morale and the Shadow Economy", **Center for Research in Economics, Management and the Arts Working Paper** No. 2007- 4, ss. 1-38.

TOSUN, Umur, "Türkiye'de Kamu Sektöründe Yeni Yönetim Felsefesi: Kaynak Kullanımında Etkinlik Açısından Bir Değerlendirme", **Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi,** Sayı : 19, Aralık-2007, ss. 75-94.

TOSUNER, Mehmet, İhsan Cemil Demir, "Toplumsal Bir Olgu Olarak Vergi Ahlakı", **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi** 9/3, 2007, ss. 1-20.

TRAXLER, Christian, "Social Norms and Conditional Cooperative Taxpayers", **European Journal of Political Economy** Vol: 26, 2010, ss. 89-103.

TSAKUMIS, George T., Anthony, P. Curatola, Thomas M. Porcano, "The Relation Between National Cultural Dimensions and Tax Evasion", **Journal of International Accounting, Auditing and Taxation**, S :16, 2007, ss. 131–147

TUAY, Elif ve İnci Güvenç, **Türkiye'de Mükelleflerin Vergiye Bakışı**, Gelir İdaresi Başkanlığı, Mükellef Hizmetleri Daire Başkanlığı, Yayın No: 51, Kasım 2007.

TUNÇER, Mehmet, "Hükümet-Birey İlişkilerinin Vergi Uyumuna Etkisi ve Türkiye'" **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, 57-3, ss. 107-128.

TUNÇER, Mehmet, "Vergi Aflarının Vergi Uyumuna Etkisi", 2001, www.deu.edu.tr/.../vergi%20karışık/VERGİ%20AFLARININ%20VERGİ%20UYUMUNA%20ETKİSİ.doc (21.01.2008).

TURHAN, Salih, **Vergi Teorisi ve Politikası**, Filiz Kitabevi, Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş 6. Baskı, İstanbul, 1998.

TÜSİAD, **Devlette Etikten Etik Devlete: Kamu Yönetiminde Etik, Kavramsal Çerçeve ve Uluslar arası Uygulamalar,** Cilt: 1, Devlette Etik Altyapı Dizisi No :1, Yayın No :TÜSİAD-T/2005-11/412

TÜSİAD **"Kamu Hizmetinde Etik Güncel Konular ve Uygulama"**, Yayın No: TÜSİAD-T/2003-9-363.

UADIALE, Olayinka Marte, Fagbemi, Temitope Olamide, Ogunleye, Jumoke Omowumi, "An Empirical Study of the Relationship between Culture and Personal Income Tax Evasion in Nigeria," **European Journal of Economics**, Finance and Administrative Sciences, ISSN 1450-2275 Issue 20, 2010, ss. 116-126.

UÇAR, Metin "Post-Ulusal Yurttaşlık ve Etik", **2.Siyasette ve Yönetimde Etik Sempozyumu,** 18-19 Kasım-2005, http://www.etiksempozyumu.sakarya.edu.tr/etik/4.2/4Metin%20UCAR.pdf (26.08.2009).

ULUĞ, Feyzi, **Yönetim ve Etik**, TODAİE, Kamu Etiği Sempozyum Bildirileri, 1 No'lu Kitap, TODAİE, Yayın No: 347, Desen Ofset, 1. Basım, Ankara, Mayıs-2009.

USER, "Davranış Araşırmaları Işığında Vergi Kaçakçılığı", archive.ismmmo.org.tr/docs/.../14-YrdDocDrİnciUser68.doc (15.04.2009).

USLANER, Eric M., "Trust as a Moral Value", **Prepared for the Conference, "Social Capital: Interdisciplinary Perspectives,"** University of Exeter, United Kingdom, September, 2001, ss. 5-20

USLANER, Eric M., "Tax Evasion, Trust, and the Strong Arm of the Law", **Prepared for the Conference on "Tax Evasion, Trust, and State Capacity,"** University of St. Gallen, St. Gallen, Switzerland, October 17-19, 2003.

USTA, Aydın, "Kamu Görevlisinin Etik Amaç ve Ahlaki Yükümlülüğüne Yönelik Bir Değerlendirme", **Türk İdare Dergisi**, Sayı: 468, Eylül 2010, ss.159-181.

VERBOON, Peter, van Dijke Marius, "A Self-interest Analysis of Justice and Tax Compliance: How Distributive Justice Moderates the Effect of Outcome Favorability", **Journal of Economic Psychology**, 28 (2007), ss. 704-727.

WAHL, Ingrid, Barbara Kastlunger, Erich Kirchler "Trust in Authorities and Power to Enforce Tax Compliance: An Empirical Analysis of the "Slippery Slope Framework", **Law & Policy**, Vol: 32, No: 4, October 2010, ISSN 0265–8240, ss. 383-406.

WENZEL, Michael, "Tax compliance and the Psychology of Justice: Mapping the field", der. V. Braithwaite, **Taxing Democracy: Understanding Tax Avoidance and Tax Evasion.** Ashgate, Aldershot, 2003, ss. 41-70.

WENZEL, Michael, "Misperceptions of Social Norms about Tax Compliance: From Theory to Intervention", **Journal of Economic Psychology** 26 (2005), ss. 862-883.

WINDEN, Frans van Ash, Elliott," On The Behavioral Economics of Crime" December 2009, ss. 1-30.

WOODSMALL, Wyatt, "Motivasyon Stratejileri", Çeviri ve Edit: Psk. Kazım Yurdakul, http://www.sosyalhizmetuzmani.org/motivasyonstretejisi.htm (25.06.2011).

YAVİLİOĞLU, Cengiz, "Ekonomik Kalkınma ve Motivasyon Arasındaki İlişki", **C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Yıl: 2001, Cilt: 2, Sayı: 2, ss. 109-130.

YAYLA, Ahmet, "Kant'ın Ahlak Eğitimi Anlayışı", **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**, Yıl: 2005, Cilt: 38, Sayı: 1, ss. 73-86.

YAYLA, Atilla, **Liberal Bakışlar,** Liberte Yayınları, 2. Baskı, 2000.

YAYLA, Hilmi Erdoğan, Mehmet Ferhat Özbek Mehmet Hanefi Topal Ekrem Cengiz, "Para Sevgisinin Vergi Ahlakı Üzerindeki Etkisi, **Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi**, Cilt: 2 Sayı: 3, Eylül 2009, ss. 51-78,

YILDIRIM, Murat, "Kamu Yönetiminde Yeni Bir İkilem: Yurttaş Odaklılık Ya da Müşteri Odaklılık", **C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt: 10, Sayı: 1, 2009, ss. 99-115.

YILMAZ, Gülay Akgül, "Türkiye'de Gelir Vergisi Tarifesinde Meydana Gelen Değişikliklerin Vergilendirmede Adalet İlkesi Bakımından Değerlendirilmesi", **Marmara Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi,** Yıl: 2006, Cilt: XXI, Sayı: 1, ss. 239-268.

YÜKSEL, Mehmet, "Modernleşme Bağlamında Hukuk ve Etik İlişkisine Sosyolojik Bir Bakış", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt: 57-1, 2002, ss. 177-195.

ZENGİNOBUZ, Ünal Fikret Adaman, Fatoş Gökşen Çağrı Savcı, Emre Tokgöz, **"**Vergi, Temsiliyet ve Demokrasi İlişkisi Üzerine Türkiye'de Vatandaşların Algıları", **Açık Toplum Vakfı,** İstanbul, Temmuz 2010. ss. 1-88. http://www.aciktoplumvakfi.org.tr/pdf/vergi_temsiliyet-ve-demokrasi_iliskisi_uzerine_turkiyede_vatandaslarin_algilari.pdf (25.12.2010).